

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET KONYA’SINDA SİYASAL HAYAT 1908-1914

Hazırlayan
ABDULKERİM SAKA

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. MUSTAFA ARIKAN

KONYA 2023

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Beyan Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı Abdulkerim SAKA

Numarası 154102051005

Anabilim Dalı Tarih

Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Programı Yüksek Lisans

Doktora

Tez Adı : İkinci Meşrutiyet Konya'sında Siyasal Hayat 1908-1914

Bu Lisansüstü programın sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

17.08.2023

Abdulkerim SAKA

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdulkerim SAKA			
	Numarası	154102051005			
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi			
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa ARIKAN			
Tezin Adı		İkinci Meşrutiyet Konya'sında Siyasal Hayat 1908-1914			

ÖZET

Türk siyasi tarihinin yakın döneminde meydana gelen hadiseler günümüze kadar uzanan etkilere sahip olmuştur. Anayasal ve demokratikleşme anlamında yaşanan değişim toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı süreci buna örnek verilebilir. Bu süreçte güçlenen Batılı devletler karşısında geriye gidişin önüne geçilebilmesi için muhtelif arayışlar ortaya çıkmıştır. Devletin kötü gidişatı sebebiyle kurtuluş için otoriter yönetim anlayışına alternatif olarak anayasal yönetim anlayışının inşa edilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi güçlü oluşumları da beraberinde getirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile beraber oluşan hürriyet havası, gelişme ortamı bulamamış siyasi hareketlerin ve fikirlerin engelsiz bir şekilde dile getirilmesini sağlamış, demokrasi havası içerisinde bir atmosfer inşa edilmeye başlanmıştır. Siyaset kültürü ile beraber basın hayatında da önemli değişimler kendisini göstermiş, basın siyaset kurumunun merkezine oturmuştur. Bu anlamda merkez ile taşra birbirine benzerlik göstermektedir. Bir Anadolu vilayeti olan Konya'da da İkinci Meşrutiyet döneminde, başta siyasal ortam olmak üzere birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir.

Tarihe hatıra olarak bırakılan Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine denk gelen İkinci Meşrutiyet gibi anayasal bir hareket, memleketin her tarafında sadece siyasal değişimi değil aynı zamanda toplumsal gelişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Konya siyaseten önemli bir merkez olduğu gibi birçok ismin yetişmesine de ev sahipliği yapmıştır. 1908 ve 1912 seçimlerinde çekişmeli olan şehirdeki siyasi atmosfer, İkinci Meşrutiyet dönemi yerel siyasi gelişmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu süreçte Konya'da ortaya çıkan ve çalışmada bahsi geçen kurumsal kimlikler kendi alanlarında hem devletin geneline hem de Konya toplumuna önemli derecede katkıda bulunmuştur. Bu dönemde yetişen nitelikli insanlar ile Konya, Türk tarihinde ve Türk siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler

İkinci Meşrutiyet, Konya, Siyasal Hayat, Osmanlı Devleti

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdulkerim SAKA		
	Numarası	154102051005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa ARIKAN		
Tezin Adı		Political Life in Konya During the Second Constitutional Period 1908-1914		

ABSTRACT

The events that took place in the recent period of Turkish political history have had effects that extend to the present day. The change experienced in terms of constitutional and democratization has brought social change with it. The proclamation process of the Second Constitutional Era can be given as an example. In this process, various pursuits have emerged to prevent going backwards in the face of strengthening Western states. The establishment of a constitutional administration approach as an alternative to the authoritarian administration understanding for salvation due to the bad course of the state brought along powerful formations such as the Committee of Union and Progress. The atmosphere of freedom that emerged with the declaration of the Second Constitutional Era enabled the unhindered expression of political movements and ideas that could not find an environment for development, and an atmosphere of democracy began to be built. Along with the political culture, important changes in the press life have also manifested themselves, and the press has become the center of the political institution. In this sense, the center and the provinces show similarities to each other. In Konya, which is an Anatolian province, it is seen that important developments took place in many areas, especially in the political environment, during the Second Constitutional Era.

A constitutional movement such as the Second Constitutional Era, which coincided with the last period of the Ottoman Empire, which was left as a memory in history, brought not only political change but also social development throughout the state. In this period, Konya was not only a politically important center, but also hosted the raising of many names. The political atmosphere in the city, which was contentious in the general elections of 1908 and 1912, is very important in terms of local political developments in the Second Constitutional Era. In this process, the institutional identities that emerged in Konya and mentioned in the study contributed significantly to both the state in general and the society of Konya in their own fields. With the qualified people who grew up in this period, Konya has gained an important place in Turkish history and Turkish political life.

Key Words

Second Constitutional Era, Konya, Political Life, The Ottoman Empire

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA VE İKİNCİ MEŞRUTİYET

A. Konya'nın Genel Yapısı	18
B. Konya'nın İdari Durumu	21
C. Konya'nın Sosyal Yapısı.....	23
D. Meşrutiyet Fikrinin Osmanlı Coğrafyasına Yayılması	26
1. Meşrutiyet Fikrinin Anadolu'ya Girişi	26
2. Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya Girişi.....	29
E. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Yaşanan Gelişmeler	32
1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Merkezdeki Durum	32
2. Anadolu'da İkinci Meşrutiyet'in Karşıllanması ve Beklentiler	38
3. İkinci Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Basını	42
3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Basında Yaşanan Gelişmeler	44
a. Merkez ve Taşra Basını	44
b. Konya Basını	46
4. 31 Mart Hadisesi	48
F. Çok Partili Hayat ve Muhalefetin Doğuşu	53
1. Fırkalaşma ve Ahrar Fırkası.....	53
2. Ahali Fırkası.....	56
3. Hürriyet ve İtilâf Fırkası	59

İKİCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KONYA’SINDA SİYASAL TUTUM

A. İkinci Meşrutiyet Öncesinde Konya’da Siyasal Tutum	62
1. Sultan İkinci Abdülhamid’e Bakış	64
2. Meşrutiyet Fikri.....	67
B. İkinci Meşrutiyet ve Konya	69
1. Ulema ve Aydınların Meşrutiyete Bakışı.....	70
2. Bilinçli Toplum Oluşturma Çabaları.....	73
C. Ulema ve Aydın Çevrelerin Mebuslardan Beklentileri	75
1. Kafalarda Yer Edinen Mebus Tipi	77
2. Zeynelabidin Efendi’nin Mebus Tarifi	78
D. İkinci Meşrutiyet Dönemi Konya’ında Toplumsal Örgütlenme	80
1. Kadın Hareketi	80
2. Donanma Cemiyeti ve Yardımlar	83
E. Siyasi Gelişmelerin Etkisinde Yaşanan Fikri Değişim	85
1. Millî Kimliğin İnşa Edilmesi Çabaları.....	85
2. İyd-i Millî	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1908 VE 1912 SEÇİMLERİ EKSENİNDE KONYA’DA SİYASAL YAŞAM

A. 1908 Seçimleri.....	93
B. 1908 Seçimlerinin Konya’daki Yansımaları	98
C. 1912 Seçimleri.....	100
Ç. 1912 Seçimlerinin Konya’daki Yansımaları.....	107
D. 1908 ve 1912 Seçimleri Konya Mebusları ve Faaliyetleri.....	113
1. Mehmet Emin Efendi (Vilayet İdare Meclisi Başkâtibi)	114
2. Mehmet Rıza Efendi (Tekelizade)	115

3. Mehmet Vehbi Efendi	116
4. Mustafa Lutfi Efendi	120
5. Salim Efendi.....	123
6. Sivashlı Ali Kemali Efendi	125
7. Zeynelabidin Efendi	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KONYA’DA YAŞANAN GELİŞMELERE ETKİSİ OLAN BAZI KURUM VE KİŞİLER

A. Kurumlar	133
1. Islah-ı Medaris-i İslamiye	133
2. Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulüpleri	137
3. Konya Hukuk Mektebi.....	141
4. Konya İttihat ve Terakki Mektebi	144
B. Kişiler	148
1. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey.....	148
2. Rasim Haşmet Bey	151
3. Mehmet Muhlis Bey (KONER)	154
4. Namdar Rahmi Bey (KARATAY).....	156
5. Naci Fikret Bey (BAŞTAK)	160
6. Muallim Hüseyin Refik Bey (KIRIŞ)	167
7. Mümtaz Bahri Bey (KORU)	169
 SONUÇ	 172
KAYNAKÇA.....	176
EKLER	196

KISALTMALAR

BEO.	Babı Ali Evrak Odası
bk.	Bakınız
BOA.	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
CTAD.	Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
çev.	Çeviren
D.	Devre
der.	Derleyen
DH.	Dâhiliye
ed.	Editör
EUM.	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
GCZ.	Gizli Celse Zabıtları
haz.	Hazırlayan
İ.	İrade
İBT.	Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
İSAM.	İslam Araştırmaları Merkezi
KTO.	Konya Ticaret Odası
MAZC.	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MMZC.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MF	Maarif Nezareti
MKT.	Mektubi Kalemi
MUİ.	Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.Ü.	Selçuk Üniversitesi
sad.	Sadeleştiren
SYS.	Siyasi Kısım
ŞD.	Şura-yı Devlet
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
USD.	Ulema Sicil Dosyası
Yay.	Yayınları/Yayınevi
Y.	Yıldız
PRK, UM.	Umumi

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Türk siyasi tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan İkinci Meşrutiyet dönemi Konya’ında 1908-1914 yılları arasında siyasal hayat incelenmiştir. Böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasının temel nedeni söz konusu döneme ilişkin Konya’yı ele alan çalışmaların yeterli olmamasıdır. İkinci Meşrutiyet dönemi Konya’sındaki siyasal hayat daha önce parça parça da olsa muhtelif çalışmaların konusu olmuştur. Lakin bu çalışmalar söz konusu dönemin Konya’sının anlaşılabilmesi bakımından yeterli değildir. Buna dayalı olarak günümüz toplumunun yarınlarına daha sağlam adımlarla ilerleyebilmesine ışık tutabilecek yakın tarihimizde yaşanan gelişmelerin ve ortaya konulan fikirlerin tam anlamı ile bilinmediği ve anlaşılamadığını görmekteyiz. İnsanın ve onun meydana getirdiği toplumun geçmişi ile arasındaki bağ, insanlığa kazandırdığı eserleri bilmesini sağlayacaktır ki bu, milletler arası var olma mücadelesinde son derece önemli bir husustur.

Konunun temel hedefi İkinci Meşrutiyet dönemi Konya siyasal hayatının ele alınması, o dönemde yetişmiş bazı önemli isimlerin ve ortaya çıkmış olan kurumların zamanına ve toplumuna etkisinin ne olduğudur. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde de toplumun ve kurumsal kimliklerin gelişiminde etkili olan bazı kurumların tarihine ve bazı kişilerin de hayatına kısaca bakılmıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi Konya’sı ele alınmadan önce konunun temellendirilebilmesi adına anayasa, meşrutiyet gibi kavramlar ile Türk toplumunun bu fikirler ile tanışma süreci incelenmiştir.

Yapılan çalışmalar esnasında karşılaşılan en mühim problem, her çalışmada olduğu gibi kaynakların toparlanmasıdır. Ele alınan siyasi ortamı gözler önüne serebilecek o döneme ait yerel kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle malzemenin toparlanabilmesi uzun çabalar gerektirmiştir. Dönemin basın kaynakları başta olmak üzere şehir tarihi ile alakalı eserler, aydınlarının makale ve kitap gibi geride bıraktıkları esas kaynakların temininde güçlükler yaşanmıştır. Gazete ve mecmuaların tam koleksiyonuna ulaşamaması ve ulaşılanların uzun ve meşakkatli okumaları gerektirmesi yapılmış olan bazı çalışmaları eksik bırakmıştır. Bu zorluklara rağmen İkinci Meşrutiyet yıllarının basın yayın kaynakları ve Türkiye Cumhuriyeti’ne ait fikir mirasının taşıyıcısı olan dönemin aydınlarının sonraki yıllarda kaleme aldıkları yazı ve eserlerden de önemli ölçüde faydalanılabilmektedir. Konuyu sınırlandıran ve

zenginleşmesini engelleyen bir faktör olarak İkinci Meşrutiyet'in 1914-1918 yılları arasının bir başka çalışmanın konusu olmasıdır. Çünkü Konya Türk Ocağı şubesinin açılmasına benzer gelişmelerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşına giden süreçte Konya'da yaşananlar söz konusu zaman dilimi içerisinde kalmaktadır.

Çalışmanın sonuç kısmında İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sından hareketle toplumsal hayatta yaşanan değişim ve Konya'nın buna katkısı değerlendirilmiştir. Milletimizin yaşadığı coğrafya, tarihi ile olan bağına güçlü tutması gerektiğini her geçen gün daha güçlü bir şekilde karşımıza çıkardığı meseleler ile göstermektedir.

Konunun belirlenmesinde, araştırılmasında, yazılmasında ve sonuca ulaştırılması sürecinde değerli bilgisi ve sürekliliği olan yardımları dolayısıyla kıymetli hocam Doç. Dr. Mustafa ARIKAN'a, İkinci Meşrutiyet dönemi Konya basın kaynaklarının temin edilmesinde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ'a ve Prof. Dr. Caner ARABACI'ya, paylaştığı bilgileri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Ferudun ATA, Prof. Dr. Bünyamin AYHAN, Doç. Dr. Kerim SARIÇELİK, Doç. Dr. Erol YÜKSEL ve Öğr. Gör. Hidayet DUYAR ile birlikte emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Abdulkerim SAKA
KONYA 2023

GİRİŞ

Türk siyasi hayatını konu edinen çalışmalar hayli fazla olmakla birlikte yerel anlamda yapılmış çalışmalara bakıldığında zaman yeterli olmadığı görülmektedir. Dünya siyasi tarihinde edinilen yer ve etkileşim, yerel çalışmalardan ziyade araştırmacıların genel siyasi tarih çalışmalarına eğilmelerinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin mutfak kısmı veya laboratuvarı olarak tarif edilen İkinci Meşrutiyet dönemi çalışmaları da aynı özelliktedir. Merkez odaklı çalışmaların yanında yerel odaklı çalışmaların da artırılması Türk siyasi tarihinde İkinci Meşrutiyet'in ve toplumun kazanımlarının anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

İkinci Meşrutiyet döneminin şartları incelendiğinde zaman Osmanlı Devleti'nin Batı ile sürekli bir etkileşim hâlinde olduğu görülmektedir. Önceleri Batı karşısında elde edilmiş olan kapsamlı üstünlük Osmanlı toplumu, bürokrasisi ve kurumsal kimliği tarafından istikrarlı hâle getirilemediği için XVII. yüzyıl itibarıyla yerini yenilgilere bırakmıştır. Hilmi Ziya Ülken, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın üstünlüğünü bu yüzyılda fark etmesine rağmen Haçlı Seferlerine değin uzanan ideolojik huzursuzluk dolayısıyla bu bilinmeyen fark edişin gelişim göstermediğini, sonraki süreçte ise her Batılılaşma hareketinin şiddetli bir gerileme hareketi ile karşılaştığını ifade etmektedir.¹ Yüzyıllar boyunca birbirine karşı savaş veren iki toplumda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlı toplumunda Batı'nın örnek alınması gereken ilmi yönüne dahi tepki gösteren hatırı sayılır bir kesim Batılılaşmayı reddederken, Batı dünyasında ise etkileri bugüne kadar uzanan ve İslamofobi olarak adlandırılan şiddetli bir İslam düşmanlığı inşa edilmiştir.²

Batı, ekonomik ve siyasi alanda öncelikli olmak üzere neredeyse bütün değerler alanında dünya görüşü olacak derecede genişlediği zaman onun genişleme hızına uyum sağlayan toplumlar için geriye tek bir seçenek kalmıştır: Modernleşmek.³

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Yay. İstanbul 2014, s. 5.

² Bu konu hakkında etraflıca bilgi edinmek için konumuz açısından da önemli bir isim olan İttihat ve Terakki kurucularından Ahmet Rıza'nın kaleminden Batı'nın Doğu toplumları üzerine inşa ettiği politikaları okuyabiliriz. Ahmet Rıza, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*, çev. Ziyad Ebüzziya, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.

³ Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 5. Modernleşme kavramını Süleyman Hayri Bolay şu şekilde tarif etmektedir: "Moderne" kavramı, "günümüze, çağa ait olan, onu çağrıştıran" gibi manalar taşımaktadır. Bir düşüncenin mevcut durumunu, evvelki ile karşılığını da ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay. Ankara 2013, s. 257.

Bu durum bir taraftan modernleşme kavramının etrafında birçok toplumu Batı toplumları ile iletişime mecbur etmiş, diğer taraftan da Amerikan toplumu ile eş zamanlı olmasa bile, başta Avrupa kıtası olmak üzere, Rönesans'tan beri, geleneksel anlayışın tüm dünya üzerinde hızlı bir ufalanmaya girmesine ve toplumsal davranışlar üzerinde etkisini kaybetmesine neden olmuştur.⁴

Osmanlı Devleti'nde modernleşme ya da Batı karşısında geri kalmışlığı yenmek için III. Selim döneminde başlayan, fakat acı bir sonla karşılaşan çare arayışları, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile canlandırılmak istense de yapılan yenileşme çalışmalarının temel özelliği olan yeni ile beraber eskinin ihya edilmesi çabaları bu arayışları sonuçsuz kılmıştır.⁵ Hilmi Ziya Ülken yapılan yenileşme hareketlerinin başarısız olma nedenlerini ele alırken şu iki engeli de vurgulamaktadır: “1- Modern araştırmayı hatta eğitimi, din için tehlikeli sayan fanatik-skolastik zihniyet; 2- Modern araştırmanın derin köklerine kadar inmeye sabredemeyen ve her şeyden önce, gücünün ihtiyacına cevap vermek isteyen idareci zihniyet.”⁶ Bu minvalde yenileşme teşebbüsleri semeresiz kaldığı gibi, dış müdahaleler devlet idaresine çok daha hızlı nüfuz etmeye başlamıştır.⁷ Giderek artan sorunlar karşısında aydınların arayışları anayasal düzen fikrini ortaya çıkarmıştır.⁸ 1876'da başlayan Birinci Meşrutiyet hareketi özellikle 1908 senesinde İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile zirveye

⁴ Cemil Oktay, “Bizans Siyasî İdeolojisinden Osmanlı Siyasî İdeolojisine” *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 29.

⁵ Tanzimat Fermanı ile Batı'daki hürriyet, eşitlik, anayasal ve demokrasi gibi idealler Osmanlı toplumu için gerçekleştirilmek istense de atılan adım istenilen sonucu ortaya çıkarmamıştır. Aksine gayrimüslimlerin işine yarayan bir enstrüman hâline gelmiştir. Devlet Tanzimat ruhuna uygun hareket etmek adına gayrimüslimleri yüksek memuriyetlere getirmiş, fakat atılan her adım gayrimüslimlerin bağımsızlık beklentilerini yükseltmiş ve bu durum sürekli dış müdahaleyi doğurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay. İstanbul 1983.

⁶ Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 25.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe “Garpcılık” Cereyanı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XIV, S. 3-4, İstanbul 1948, s. 586.

⁸ Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarı ile hız kazanan bir anayasal yönetim fikirlerinin ortaya konulması süreci görülmektedir. 1865'te ortaya çıkan ve “Türkistan'ın erbab-ı şebabı” olarak bilinen Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar, Kanun-i Esasının inşasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi*, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 42. Özellikle güçlü merkezî otoriteye sahip devletin, toplum ile devlet arasındaki ilişkilerde ortaya çıkardığı tahakküm sorunu Batı dünyasının yaşamış olduğu problemlerin benzeridir. Bundan dolayı da Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemi aydınları Jean Jacques Rousseau ve John Locke'den etkilenecek siyasal iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması konusunda, Montesquie'den etkilenecek de kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü hususunda bir sentez oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Alkan, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, s. 18.

ulaşmıştır. Tunaya, İkinci Meşrutiyet'in ilanını uzun asırlar boyunca uyuyakalan bir devin uyanıp düşünmeye başlamasına benzetmektedir.⁹ Milletın meşrutıyetın ılanı hususundaki ıştıyakı Tunaya'nın bu tespıtını doğrulasa da İkinci Meşrutıyet'in beklentılerı karşılamadığı gerekęesı ile ortaya çıkan tepkıler ve dönemin askeri ve sıyası gelişmeleri istenilen sonucun elde edılmesını engellemıştır. Çağdaş sıyasal hayat cıddı sarsıntılar ıçerisinde gelişım gösterırken, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecıne gırmış olması, fıkır hayatını gündelik sıyası eylemler ile ılışkılı ve yüzeysel bırakmıştır.¹⁰ Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk sıyasal hayatı ve düşünce ortamı, Batı sıyaset ve düşüncesının temel özelliklerini kavramış, Türk aydını toplum ıçerisinde sorumluluk sahibi bir tavır ıçerisinde vazıfesını icra edebilmiştir.

Avrupa sıyası hayatında köklü değişikliklerin fıkır safhası olan Rönesans hareketının temelıne bakıldığında Türk aydınının etkisine vurgu yapan Nermi Uygur, eskiden beri Türk düşünce ikliminde önemli filozofların yetiştığını, Türk aydınının katkısı olmasa Avrupa'nın Rönesans'a ulaşamayacağını ifade etmiştir.¹¹ Süleyman Hayrı Bolay, milletimizi yok oluşıa götüren temel nedeni kendi hüviyetimizi kaybetmeye bağlayarak Batı'ya bütün varlığımızı versek bile bizi kabullenmeyeceğini, amacının bizi yok etmek değil, sömürmek olduğunu ortaya koymuş; kurtuluş çaresi olarak kendi kurumsal kimliğimizi, köklerimizden beslenerek günün şartlarına uygun olarak inşa etmemiz gerektiğini dile getirmiştir.¹²

Türk sıyasal hayatı Batı ile yakın bir münasebet ıçerisinde dünya tarihine kayda değer bir katkı sağlamıştır. Çünkü Batı'da yaşanan demokratikleşme süreci dışında anayasal monarşı düzenine geçişte çağdaşlarına öncülük etmiştir denilebilir. Osmanlı aydınının Avrupa'dan Osmanlı coğrafyasına ulaşan fikirleri toplumsal ve sıyası değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi uygulamalarından rahatsız olan kesim ve başta İttihat ve Terakki Cemiyeti uğraşları neticesinde elde edilen İkinci Meşrutıyet gibi bir dönüm noktasının halk tarafından benimsenmiş olması Anadolu'nun her tarafında görölmüş, bu durum Osmanlı aydınının toplum üzerindeki etkisini de ortaya çıkarmıştır.

⁹ Tunaya, "Garpcılık", s. 586.

¹⁰ Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 11.

¹¹ Nermi Uygur, *Türk Felsefesinin Boyutları*, Gerçek Yay. İstanbul 1974, s. 74.

¹² Süleyman Hayrı Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Yay. Ankara 2007, s. 27-37.

Taşrada yer alan önemli vilayetlerden biri olan Konya da bu süreçte devletin merkezi olan İstanbul'a benzer bir siyasal hareketlilik göstermektedir.¹³ Gerek aldığı sürgünler neticesinde merkezî otoriteye karşı oluşan atmosfer gerekse İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası yurdun her tarafında olduğu gibi basın yayın hayatında ortaya çıkan serbestlik ve renklilik, Türk siyasi hayatı açısından Konya'yı önemli bir Anadolu şehri kimliğine kavuşturmuştur. Bu anlamda Konya'nın öne çıkan özelliği şu şekilde ifade edilmiştir; *“Medeniyet ve şehir kavramları arasındaki münasebet muvacehesinde bakıldığı zaman Konya, Horasan-Anadolu-Rumeli ekseninde Türk-İslâm medeniyetinin dönüştürdüğü bir Selçuklu-Osmanlı şehri olma özelliğiyle temayüz etmektedir.”*¹⁴ Bu zeminde İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası, neredeyse en yoğun siyasi çekişmelerin ve tartışmaların yaşandığı dönemdir denilebilir.

Bu çalışmanın amacı, İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1914) Konya siyasal hayatına ışık tutmaktır. Konya, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte adından sıkça söz ettirdiği gibi sonrasında da hem fikir hayatındaki zenginlik hem de bu fikir ortamını inşa eden aydınlar arasından meclise gönderdiği isimler dolayısıyla Türk siyasi tarihi araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Zaman zaman devletin merkezini dahi etkileyebilecek, hatta medreselerin ıslahı konusunda olduğu gibi örnek teşkil edebilecek gelişmelerin yaşanmış olması, Konya'nın Selçuklu Devleti başkenti olma sürecinden bu yana birikmiş bir bilim ve düşünce zenginliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma Konya'nın bu yönü üzerinde durması dolayısıyla önem arz etmektedir.

Konya'nın genel yapısı, meşrutiyet fikrinin Osmanlı coğrafyası ve Konya'ya girişi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı süreci ve yaşanan hadiseler bu tezin ilk bölümünde ele alınmıştır. İkinci bölümde Konya'da İkinci Meşrutiyet öncesi ve sonrası siyasi tutum, ulema ve aydın¹⁵ çevrelerin gelişmelere bakışı ve toplumsal hareketler ile beraber

¹³ Beş sancaktan (Burdur, Hamidiye/Isparta, Konya, Niğde, Teke/Antalya) oluşan Konya, Anadolu'nun merkezinde yer almaktadır. Diğer bölgelere göre daha gelişmiş bölgede yer almasındaki sebep Konya-İstanbul-Ankara-Eskişehir arasındaki bağlantıyı sağlayan demir yoluna hâkim olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Serhat Aslan, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı Konya Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, s. 2.

¹⁴ Süleyman Hayri Bolay'ın *“Medeniyet, Kültür ve Şehir”* başlıklı yazısından aktaran Mustafa Arıkan, *“Bolay Ailesi'nden Birkaç Zat”, Şehir ve Âlimleri Sempozyumu*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yay. Kasım 2016 Konya, s. 299.

¹⁵ Burada ulema ve aydın kavramının ayrı kullanılması maksat medrese eğitimi almış olanlar ile modern eğitim almış olan kimselerin ayırt edilmesidir.

ortaya çıkan değişimler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde 1908 ve 1912 seçimleri hem genel olarak hem de Konya özelinde incelenmeye çalışılarak Konya'dan Meclis-i Mebusan'a gönderilen mebuslar ve faaliyetleri ele alınmıştır. Son bölümde ise İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sında yaşanan değişim ve gelişimlerde etkisi olan kurumsal ve bireysel bazı kimlikler üzerinde durularak düşünce tarihi bağlamında önemlerine dikkat çekilmiştir. Bu kurum ve isimlerin üzerinde durularak ayrı bir bölüm şeklinde ele alınmasının temel nedeni bazılarının İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sına olan etkileri, bazılarının ise o dönemde yetişmiş olup Osmanlı fikir, kültür ve siyaset mirasını Türkiye Cumhuriyeti'ne taşımış olmalarıdır.

Çalışmanın kaynakları iki ana başlık altında tasnif edilebilir. Birinci başlığın altında yer alan ana kaynaklar öncelikle yerel bir tarih araştırması olması nedeniyle İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sına ait yerel basın yayın organları, Başbakanlık, Osmanlı Arşivlerinde yer alan konuya ilişkin belgeler ve Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleridir. Sonrasında ise İkinci Meşrutiyet ve Türk siyasi tarihi üzerine yapılmış incelemeler, telif edilmiş eserler, bahsi geçen dönemde kaleme alınmış eserler ve temkinli bir şekilde süzgeçten geçirilmesi gereken hatıralar yer almıştır. Yerel tarih araştırmalarında yaşanan en mühim zorluklardan biri dönemin basın yayın organlarının tam koleksiyonuna ulaşma iken, yine çalışılan döneme ilişkin siyasi ve kültürel bilgi aktarımı sağlayan bilimsel çalışmaların ve kaynakların azlığı da diğer bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şehir tarihi çalışmaları da konumuz açısından önemli kaynaklar arasında yer almıştır. İkinci Meşrutiyet sürecine şahitlik eden Namdar Rahmi Karatay'ın *Kitaplarımın Hikâyesi* isimli eseri dönemin matbuat, edebiyat ve fikir hayatına ilişkin başka kaynaklarda bulunamayacak bilgiler içermesi hasebiyle tarihî bir kıymete sahiptir.

Anadolu vilayetlerinde İkinci Meşrutiyet dönemi siyasal ve diğer gelişmelerinin neler olduğunun belirlenebileceği çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Konya bu anlamda belli bir yol kat etmiş olsa da bu yeterli değildir. Çalışmanın asıl konusuna girmeden evvel kaideyi oluşturacak olan ve bu çalışma açısından önemli sayabileceğimiz meşrutiyet ve anayasa gibi kavramların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde kısaca durulacaktır.

Meşrutiyet Kavramı

Arapça kökenli bir kelime olan meşrutiyet,¹⁶ XIX. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti siyasi literatürüne girmiş, saltanat ve meclisin bir arada olduğu bir yönetim şeklini ifade etmiştir. Sınırlı monarşi veya anayasal monarşi olarak da izah edilen meşrutiyet kavramı, demokrasi ve insan hakları kavramları üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti siyasi literatürüne bu tabir 1876 Kanuni Esasisi'nin ilanından evvel Esad Efendi tarafından hazırlanan *Hükûmet-i Meşrûta* adlı risalede “anayasal monarşi” manasında kullanılmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde “anayasal monarşi” manasında kullanılan ilk tabir “nizam-ı serbestane” olmuş ve Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben kaleme aldığı, Mart 1867'de Sadullah Bey tarafından Fransızcadan Türkçeye tercüme edilen mektupta¹⁸ geçmiştir. Daha sonra bu tabirin yerine İslami referansı da olan “usul-i meşveret” kavramı yaygın biçimde kullanılmıştır.¹⁹ Burada da vurgulanmak istenen şeriata uygun bir meşrutiyet anlayışıdır ki bu ilk olarak Genç Osmanlılar tarafından işlenmiştir. Sonraki süreçte ise İstanbul basınında “usul-i meşveret” kavramının Avrupa monarşi sistemine atıfta bulunmak için kullanıldığı görülmektedir.²⁰ Bir anayasa ve meclisi işaret eden bu türden tanımlamaların mutlakiyet karşıtı olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde de bu kavram ve fikrî kaidesi üzerine aydınlar tarafından ortaya konulan görüşler olmuştur. Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi isimlerin meşrutiyet düzenini oluşturmaya gönül vermiş çağdaşları ile beraber verdikleri mücadeleleri sonraki dönemlere ışık tutan, yol gösteren önemli besleyici damarlar olmuşlardır.

¹⁶ Siyasi iktidarın kullanılmasının, hukuki bakımdan hükümdar ile beraber kural olarak seçimle kurulmuş meclis veya meclislere ait olduğu kabul edilen devlet şekli. Hükümdarın başında bulunduğu bir yürütme organına karşılık seçilmiş bir parlamentonun varlığı ve kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet şekli. Ayrıntılı bilgi için bk. Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. 4, Pars Yay. İstanbul 1972, s. 1921.

¹⁷ M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, Ankara 1995, s. 388.

¹⁸ Paris'te bulunduğu sırada Jön Türklerin lideri diye bahsedilen Mustafa Fazıl Paşa tarafından kaleme alınan bu mektupta devletin içerisinde bulunduğu sıkıntıların tespiti ve bunların giderilmesi hususunda alınabilecek tedbirlerden bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şit Tufan Buzpınar, “Mustafa Fâzıl Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1995, C. 31, s. 300-301.

¹⁹ Hanioglu, “Meşrutiyet”, s. 389.

²⁰ Hanioglu, “Meşrutiyet”, s. 389.

Anayasa Kavramının Gelişimi

Anayasa kavramı bir devletin şekil ve işleyişini, temel yapısı ve temel organlarını, görev ve yetkilerini, devlet ve vatandaş arasındaki karşılıklı görevleri belirleyen kurallar bütünüdür.²¹ Muhtelif kaynaklardan beslenerek oluşturulan anayasalar, toplumu bir bütün hâlinde konu edinerek başta yönetim alanındaki sorunlar olmak üzere diğer sorunların çözümü hususunda önemli bir yöntem olarak belirlenmiştir. Anayasaların en önemli özelliği devletin temel yapısı, kurumsal kimliklerin oluşumu ve işleyişi ile beraber iktisadi ve toplumsal alanda siyasi iktidarın hareket edebileceği alanın sınırlarını da belirlemesidir.²² Böylece siyasi iktidarın da denetlenebilirliği yasal olarak sağlanmış olur.

İktidarların keyfi uygulamalarının önüne geçilebilmesi maksadı ile modern zamanın düşüncelerinin bir ürünü olan anayasa çalışmalarının 1215 yılında Magna Carta Libertatum ile başladığı kabul edilmektedir.²³ Ancak anayasacılık çalışmalarını yazılı anayasalar yönünden inceleyen görüşler ilk anayasa hareketinin 1787’de Amerika’da ortaya çıktığını ifade eder.²⁴ Daha sonraki süreçte ise Avrupa toplumları Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi ilk önce anayasal monarşilerle tanışmış, ardından da demokratik anayasacılık sürecine girmişlerdir.

Anayasa türleri yazılı ve geleneksel anayasalar ile katı ve yumuşak anayasalar olmak üzere sınıflandırılmıştır.²⁵ Toplumlar kendi ihtiyaçlarına uygun olarak bir anayasal hareket süreci geçirmiştir. Toplumların ihtiyaçlarına dayalı olarak canlılığını ve değişkenliğini koruyan anayasa çalışmaları, siyasal ve felsefi yaklaşımların da etkisi ile toplumdan topluma otoriter ve liberal dokulara sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti’nde bu durum devletin hem içerisinde bulunduğu siyasi şartlar, hem idare ettiği etnik unsur çeşitliliği hem de merkezî otoritenin güçlülüğüne duyulan ihtiyaç dolayısıyla Kara Avrupası Anayasası örneği üzerine inşa edilmiştir. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-ı Esasi Osmanlı

²¹ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyaset Kitabevi, Ankara 2000, s. 44.

²² Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, S’ Yay. Ankara 1989, s. 1.

²³ Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 9.

²⁴ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yay. İstanbul 1998, s. 134, İba, *Anayasa Hukuku*, s. 9.

²⁵ İsmail Giritli, Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*, Beta Yay. İstanbul 2001, s. 6-11.

Devleti’nde konumuz sınırları içerisinde zikredilebilir anayasal gelişmelerdir.²⁶ İlk yazılı anayasa hareketi ise 1876 Kanun-ı Esasi’si olup iki defa yürürlüğe konulmuştur. İkinci yürürlüğe girişi olan İkinci Meşrutiyet’in ilanı ve sürecin doğurmuş olduğu siyasi atmosfer konumuz açısından önem arz etmektedir. Siyaset kurumunun güçlenmesi ve toplumsal eşitlik, kişi hak ve hürriyetlerinin yasal bir zırh içerisine alınması hususları anayasa çalışmalarının en önemli taraflarından biri olarak İkinci Meşrutiyet sürecinde gelişimine hız katmıştır.

Birinci Meşrutiyet’in İlanı

Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı çalışmaları Birinci Meşrutiyet öncesi ses getiren anayasal hazırlıklardır. Fakat yazılı bir anayasanın 1876’da yürürlüğe girmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Birinci Meşrutiyet’in ilanı sürecini hızlandıran en önemli etkenlerin başında mali bunalım, gayrimüslimlerin bağımsızlık iştiağı ve dış müdahaleleri sıralayabiliriz.²⁷ Zira devletin yatırım dışı harcamalarına önemli bütçelerin ayrılması özellikle her geçen gün hazineye ciddi yük getirmiş, üretimden ve klasik bütçeyi besleyen yöntemlerden elde edilemeyen gelirlerin yerine dış borçlanma hacmi giderek artmıştır. Bu durum 6 Ekim 1875 tarihinde devletin mali iflasının açıklanması ile son bulmasa da, ağır şartlar altında borçlanmanın devam etmesi ile beraber Osmanlı Devleti’ne iyimser bakışı da değiştirmiştir.²⁸

Tanzimat dönemi eşitlik ilkesini ön plana çıkaran bir süreç olmuştur.²⁹ Devletin karşı karşıya kaldığı sorunlar aydınlar arasında bir grup doğurmuştur ki fikirleri ve mücadeleleri ile tarihe mal olmuş, kendilerinden Genç Osmanlılar diye bahsedilmiştir. Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi, Agâh Efendi ve Ali Suavi gibi isimlerden oluşan bu aydınlar 1865’te Genç Osmanlılar Cemiyeti’ni kurarak padişahın

²⁶ Bu anayasal gelişmeler hakkında hukuk ve tarih bilimi kaidesi üzerine inşa edilmiş bir kaynaktan ayrıntılı bilgi almak için bk. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2018.

²⁷ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2015, s. 40.

²⁸ Akşin, *Türkiye Tarihi*, s. 41.

²⁹ Tanzimat dönemi ile ilgili eşitlik konusu hakkında yaşanan gelişmelerden bahisle bu dönemi kapatan Kanun-i Esasi de, XIX. yüzyılın başından buyana devletin Osmanlılık ilkesini benimsemek mecburiyetinde kaldığı Halil İnalcık tarafından izah edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?” *Tanzimat*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2014. s. 29-57.

mutlak otoritesine karşı muhalefet anlayışını ve meşrutiyet fikirlerini toplumsal zeminde geliştirmişlerdir.³⁰ Genç Osmanlılar'ın mücadelesi Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin de içinde bulunduğu bir grup siyasetçi tarafından 30 Mayıs 1876 tarihinde bir hükûmet darbesi ile sonuçlanmıştır.³¹ Yeni padişah V. Murat olmuş, fakat sağlığının devlet idare etmeye elverişli olmaması dolayısıyla iktidarı kısa sürmüştür. V. Murat'ın tahttan indirilmesi ile beraber Şehzade Abdülhamid ile yapılan görüşmeler neticesinde meşrutiyeti ilan etme sözü karşılığında tahta çıkarılmıştır. Tersane Konferansı sürecinde Sultan İkinci Abdülhamid Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması emrini vermiş ve 1876 yılı Aralık ayı sonunda Birinci Meşrutiyet ilan edilmiştir.³²

Birinci Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra 24 Nisan 1877 tarihinde Ruslar tarafından 1877-78 Osmanlı-Rus harbi³³ başlatılmıştır. Araştırmacıların farklı iç ve dış sebepler olarak tasnif ettiği bir dizi soruna ek olarak savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki gelişimi ve ciddi kayıplar karşısında Sultan İkinci Abdülhamid, 13 Şubat 1878 tarihinde meclisi süresiz olarak tatil etmiştir.³⁴ Anayasanın askıya alınması ve meclisin tatil edilmesi padişaha karşı yeni muhalif grupların doğmasına neden olmuştur. Bu yeni oluşumlar önceki dönemin muhalif anlayışına benzer şekilde meşrutiyet'in ilanı için mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Birinci Meşrutiyet Batı'dakilerden farklı olarak iktidara ortak olma mücadelesi değil, anayasal bir yönetim anlayışını inşa edebilme hususunda verilmiş bir mücadeledir.³⁵ İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi aşamasında ise demokrasi mefhumu gelişim göstermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Hedeflerinin temelinde Sultan II. Abdülhamid'e karşı mücadele ve meşrutiyet rejimini kurmak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti çağın şartlarının mahsulüdür.³⁶

³⁰ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı" *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, Ankara 2006, s. 254.

³¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul 2000, s. 112.

³² Akşin, *Türkiye Tarihi*, s. 41.

³³ 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı 93 harbi olarak da bilinmektedir. Kullanılan takvimlerden biri olan Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için bu savaşa 93 harbi de denmiştir.

³⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye*, s. 117, Kızıltan, "I. Meşrutiyet'in İlânı", s. 270.

³⁵ Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 158.

³⁶ Bu durum hakkında Kâzım Karabekir İttihat ve Terakki'den bahsederken şunları dile getirmiştir: "Memleketin hakiki sahibinin sadece padişah ve bendeleri değil, onu kanı pahasına kazanan ve

Cemiyetin isminin zikredildiği yılların siyasi ve askerî meselelerine bakıldığı vakit Osmanlı Devleti tarihi incelemelerinde özellikle Avrupa ve Balkan ulusları ile olan münasebetler bakımından hayli hareketli, gergin ve popüler hadiselerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Kaldı ki bu hadiselerin pek çoğu bugünkü Türkiye'nin bahsi geçen uluslar ile arasındaki ilişkilerin geçmişini ve kaidesini oluşturması nedeniyle Cumhuriyet tarihi açısından da oldukça önemlidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışı birdenbire olmayıp öncesinde yaşanan gelişmeler ışığında olgusal bir yapıya sahiptir. Bir öğrenci hareketi olarak ortaya çıkışı muhtelif mehazlarda izah edilse de öncesinde yaşanan anayasal bir yönetim arzusu olan fikir hareketleri ve aydınlar ile olan münasebeti asla göz ardı edilemez.³⁷ İstibdata karşı yürütülen mücadelede siyasal bir örgüt olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk değildir. Kökleri Genç Osmanlılar'a kadar uzanan bu cemiyet kendinden öncekiler ile sadece meşrutiyetin ilan ettirilmesi paydasında buluşmamış, aynı zamanda ortak isimlerden faydalanmanın yanı sıra düşüncelerin temelini oluşturan kaynakların da ortak olması önemli bir amaç birliğini ortaya çıkarmıştır.³⁸ Ali Şefkati'nin tek başına giriştiği mücadele, Kuleli Vakası ve Çırağan Sarayı Baskını gibi benzer hadiseler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadelesinde beslendiği önemli noktalar.³⁹ Sultan İkinci Abdülhamid idaresinden memnun olmayan kesimler içerisinde yer alan yükseköğrenim talebeleri istibdada karşı mücadele, vatanın kurtuluşu, hürriyetin ilanı ve meclisin yeniden açılması gibi düşünceler etrafında teşkilatlanmışlardır. 1889'da Askerî Tıbbiye talebeleri olan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmet Reşid'in bir araya gelerek kurduğu İttihad-i Osmani Cemiyeti 1894'e gelindiğinde İttihat ve Terakki adını almıştır.⁴⁰ Mekteplilerin siyasal örgütü⁴¹ şeklinde teşekkül eden, fakat sonrasında Osmanlı ordu ve bürokrasisi başta

korumaya çalışan millet olduğunu ispat etmek maksadıyla kurulan cemiyet İttihat ve Terakkidir." Ayrıntılı bilgi için bk. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2014, s. 14-18.

³⁷ İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Araba Yay. İstanbul 1987, s. 13-15; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 27.

³⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti öncesi meşrutî yönetimin inşa edilebilmesi adına verilen örgütlü mücadele hususunda daha fazla bilgi için bk. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay. İstanbul 2014, s. 34-46.

³⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 6-19.

⁴⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay. İstanbul 2014, s. 97, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I-I, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1991, s. 64.

⁴¹ Akşin, *Jön Türkler*, s. 27.

olmak üzere toplumun her kesiminden kimlerse ile teşrik-i mesai içerisinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908’de gerçekleştirdiği meşrutiyetin yeniden ilanı hareketi ile subayları, memurları ve aydınları iktidara taşımıştır.⁴² İkinci Meşrutiyet’in ilanında oynadığı müessir rol dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini meşrutiyetin bekçisi olarak görmektedir.⁴³ Cemiyet öncelikle Osmanlı Devleti’ni eski düzenden kurtarmayı ve Avrupalı devletlerin denetiminden çıkarmayı amaçlamıştır.⁴⁴

İdareye karşı yükselen itimatsızlığın, bireysel eleştiri vaziyetinden sıyrılarak sistemli bir muhalefete dönüşümü İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkış süreci ile beraber hız kazanmıştır.⁴⁵ Sultan İkinci Abdülhamid idaresinde yaşanan siyasi sorunların dışında toplumsal olarak da bazı bunalımlar mevcuttu. Avrupa toplumları ile yapılan kıyaslamalarda ortaya çıkan maddi tutarsızlıkların yanı sıra merkez ile taşra arasındaki farklılıkların aşagılama ya da küçük görme gibi aşırı davranışlara evrilmesi iki zümre arasındaki kavgayı eşitlikçi bir mücadeleye dönüştürmüştür. Nitekim özellikle yükseköğrenim talebelerinin kurulan düzene kendilerini yabancı hissetmeleri, çoğunluğu oluşturan taşralı grupların dışlanması ve memleketin ücra köşelerinden gelen kimseler ile saray değerlerinin birbiriyle uyuşmaması bu mücadelede etken sebeplerden biridir.⁴⁶

Osmanlı Devleti içerisinde büyük bir kitleyi peşinde sürükleyen ilk siyasal örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, etrafına toplananlardan son derece iyi ölçülerde faydalanabilmiştir. Ahmad bu durumu izah ederken dönemin şartları değerlendirildiği zaman yığınların harekete geçirilebilmesinin bile imparatorluk siyasetinde bir devrim niteliğinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Bunda etken sebep olarak kitlelerin mevcut idareden beklentilerinin karşılanamayışı ile beraber devletin sürekli olarak kan kaybetmesidir.

⁴² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, Kesit Yay. İstanbul 2009, s. 185.

⁴³ Taner Aslan, “1913 Tarihli İttihat ve Terakki Fırkası Nizamnamesi Bağlamında İttihat ve Terakki’nin Cemiyet-Parti İkilemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Mütefekkir*, C. 6, S. 12, Aralık 2019, s. 560.

⁴⁴ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berkay, Kaynak Yay. İstanbul 2016, s. 38.

⁴⁵ Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 29.

⁴⁶ Mardin, *Jön Türkler*, s. 72, İbrahim Temo da mekteplerde taşralı ve İstanbullu şeklinde muhtelif kavgaların yaşandığını, bu kavgalardan taşralı olarak tarif edilen grubun liderlerinin de sonraki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunda etkin rol oynadığına dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Temo, *Hıdmat-ı Vataniye*, s. 11

⁴⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay. İstanbul 2017, s. 224.

Cemiyet üye kabul ederken gizliliği gereği yemin etmeyi şart koştur.⁴⁸ Yapılan araştırmalarda özellikle masonik organizasyonlar ve İtalyan Karbonari teşkilatından esinlendiği vurgusu yapılsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkış süreci ve nizamnamelerinde Türk-İslam kültürüne uygun vurgulamaları yemin metninden anlayabilmekteyiz. Bu yemin ilerleyen zamanlarda tekrar gündeme gelmiştir. Zira İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin akabinde İttihat ve Terakki'den ayrılıp muhalefete geçenlerin eleştirisi yapılırken yeminin gerektirdiği ağır cezanın uygulaması yapılamasa da muhatapları döneklilikle suçlanmıştır.⁴⁹

Cemiyetin asıl faaliyet alanı Avrupa ve özellikle Balkan toprakları olmuştur. Selanik, Manastır ve Kosova yabancı devletlerin müdahaleleri dolayısıyla önemli merkezler hâline gelmiştir.⁵⁰ Osmanlı Devleti bir taraftan buralarda ıslahatlar yaparak dış müdahalenin önünü kapatmak istemiş, diğer taraftan da Rumeli adliye teşkilatının genişletilmesi ile umumi bir müfettiş atayarak sorunu çözmeye çalışmıştır.⁵¹ İttihatçılar ise bu bölgeye yapılan müdahaleler ve toprakların kaybedileceği öngörüsü ile bölgede ciddi bir teşkilatlanma süreci yürüterek askerî ve sivil memurlar arasında hızlıca taraftar toplamıştır.

1903 Münzteg Antlaşması ile Makedonya'ya yerleşen Batılı jandarma kuvvetlerinin yüksek yaşam standartlarından dolayı olumsuz etkilenen Osmanlı ordusu mensubu olan subaylar bir taraftan da bu kuvvetler vasıtasıyla yeni fikirler ile tanışmışlardır.⁵² Son derece gizli bir yöntemle hareket etmeye çalışan cemiyetin bu durumundan dolayı kuvvetinin sınırları ve etkisi tahmin edilememekte, bu da cemiyetin propagandasında olumlu bir faktör olarak kullanılmakta, cemiyetin

⁴⁸ Yemin metni için bk. Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat -Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay. İstanbul 1999, s. 279.

⁴⁹ Bu konuda Ahali Fırkasının kuruluş sürecinde İttihat ve Terakki'den ayrılanların tenkidi yapılırken Konya'da İttihat ve Terakki kulüpleri tarafından ayrılan şahısların yeminlerine mutabık kalmadıkları ve duyulan öfke telgraflar ile dile getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Meşrik-ı İrfan*, 22 Şubat 1325, s. 2.

⁵⁰ İttihatçıların gerçekleştirdikleri faaliyetler ve II. Meşrutiyetin ilanının hızlandırılması hususunda dönemin gözlemcileri büyük devletlerin Makedonya bölgesine her an müdahale edeceği endişesinin cemiyet üyeleri arasında yaygın olmasını temel sebep olarak belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, çev. Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 28-34, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 148-158.

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında II. Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleken*. C. 20, S. 77-80, Ankara 1956, s. 106.

⁵² Suavi Aydın, "İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. I. İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 126.

kuvvetinin çok yüksek olduğu zehabını oluşturmaktadır.⁵³ Cemiyetin gizliliği bir taraftan teşkilatlanma sürecini güçlendirirken diğer taraftan da muhtelif zorlukları beraberinde getirmiştir. En önemli sorunlardan biri finansal sıkıntılardır. İttihatçıların en büyük parasal desteği Mısır Hidiv ailesinden aldığını belirten Bayur, cemiyetle Hidiv ailesinin yakın ilişkisine de dikkat çekmiştir.⁵⁴ Benzer zorluklar dolayısı ile bazı İttihatçıların İstanbul'dan gelen teklifleri kabul ederek mücadeleden vazgeçtikleri görülmektedir.

Cemiyet genel olarak mücadelesini sürdürerek yeni üyeler kazanmaya devam etmiştir. 27 Eylül 1907 tarihine gelindiğinde dış merkez olarak tarif edilen Paris şubesi ile iç merkez olarak tarif edilen Selanik şubesi birleşmiştir.⁵⁵ Bu birleşmede Dr. Nazım Bey önemli bir rol oynamış, cemiyet bu tarihten sonra İttihat ve Terakki ismini almıştır.⁵⁶ Her ne kadar birbirlerinden farklı ortam ve gerekçeler ile ortaya çıkmış olsalar da iki merkezin birleşmesi cemiyeti genel anlamda güçlendirmiş, Paris merkezinin etkisi ise İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Selanik şubesinin gölgesinde kalmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti meclise müdahale ettiği eleştirilerini ortadan kaldırmak gayesi ile partileşme yoluna gitmiştir.⁵⁷ Fakat dikkat çeken bir husus var ki o da İttihatçıların belli bir süre iktidarı doğrudan ele almamalarıdır. Bunun temel nedeni kadronun genç ve idarecilik anlamında tecrübesiz olmasıdır. Bu nedenle bir müddet iktidarı dışarıdan denetleme yoluna gitmişlerdir. Dışarıdan denetleme devresi olarak nitelendirebileceğimiz zaman diliminde Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Said Paşa, İbrahim Hakkı Paşa gibi yaşlı devlet adamlarından faydalanmışlar, daha sonrasında ise Said Halim Paşa gibi ılımlı bir şahsiyeti sadrazam yaparak iktidara tam hâkim olmuşlardır.⁵⁸

⁵³ Süleyman Külçe bu durumu izah ederken II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında cemiyetin gücü ile alakalı sanıldığı gibi bir etki ve kudrete sahip olmadığının anlaşıldığını hatta birçok başıbozuğun dahi cemiyette kendisine yer edindiğini belirtmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, haz. İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yay. İstanbul 2013, s. 8.

⁵⁴ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 306-307.

⁵⁵ Ali Çiftçi, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Konya 2015, s. 119.

⁵⁶ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 316, Halil Mentese, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları*, Altınordu Yay. Ankara 2019, s. 27-28.

⁵⁷ Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Yay. Ankara 1999, s. 64.

⁵⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. B. Babür Turna, Arkadaş Yay. Ankara 2009, s. 307. Talat Paşa'nın Dâhiliye Nazırı olması ile İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerindeki etkisi artmış, doğrudan bir hâkimiyet ise Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında gerçekleşmiştir.

Cemiyetin Fikirleri ve Propagandası

Siyasi bir mücadelenin en mühim safhası fikrî mücadele zemininin oluşturulduğu safhadır. Çünkü iktidarın ve yönetim anlayışının değişebilmesi, daha teknik ifadeler ile bir ihtilalin ortaya çıkabilmesinin ön şartı aydınlar tarafından ortaya konulmuş bir fikir sistemine sahip olmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de mevcut idare ile mücadele amacı taşıyan, yönetim konusunda daha önce yapılmış anayasal bir dizi düzenlemeleri geri getirme fikri etrafında kurulmuş bir cemiyettir. Bu nedenle 24 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu kalıcı değişim ile siyasi mücadelesinde sahip olduğu fikirlerin bir temeli olduğunu göstermiştir. Başlangıç itibarıyla inkılapçı ve ihtilalci bir yapıda olmayan cemiyet, kanunların net bir biçimde işletilmesi maksadını taşısa da sonraki süreçte bu fikir değişmiş, özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanına yakın teşkilatların güçlendirilmesinin yanı sıra istibdadı yok etmeye yönelik ihtilal özelliği taşıyan fikirler ve hareketler ortaya koymuştur.⁵⁹

Cemiyetin önemli amaçlarından birisi olarak imparatorluğu Avrupa baskısından kurtarmak, büsbütün bir Avrupa düşmanlığına dönüşmese de hâlâ devam eden iki zıt toplum kavramını zihinlere yerleştirmiştir.⁶⁰ Mardin, İttihatçıların özgün ve derin fikir sitemine sahip olmadıklarını belirtmektedir.⁶¹ Fakat İttihatçıların temel maksadının meşrutiyetin yeniden ilan ettirilmesi olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında dünyada büyük bir savaş öncesi yaşanan tüm değişimler geç de olsa İttihatçılarla beraber Osmanlı Devleti'nde de kendini göstermiştir. Böylece özgün bir yapıda Türk milliyetçiliğinin inşa edilme süreci de hız kazanmıştır.

Cemiyet üyelerinin düşüncelerinde zaman zaman Batı'nın güçlülüğüne olan inanca rastlanmaktadır.⁶² 15 Kasım 1897 tarihli bir mektupta Ahmet Rıza Bey, Fransız meclis üyelerinden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ile Sultan İkinci Abdülhamid'in mevcut yasaları uygulaması hususunda yardım istemektedir. Fakat 1902 Şubatında toplanan kongre bu gibi fikirlere karşı çıkacaktır.⁶³ Batı'nın güçlü

Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yay. İstanbul 2012, s. 40.

⁵⁹ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 403-406.

⁶⁰ Ahmad, *İttihatçılık*, s. 166.

⁶¹ Mardin, *Jön Türkler*, s. 24.

⁶² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 16.

⁶³ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 269.

devlet etkisi, mücadelesinde çaresiz dönemler yaşayan cemiyet üyelerini Batı'nın gerçek amaç ve hesaplarını biliyor olmalarına rağmen onlara yaklaştırmaya mecbur etmiştir. Ahmet Rıza Bey fikirleri ve mücadelesi ile İttihat ve Terakki içerisinde önemli yere sahip bir isimdir. Padişaha sunduğu tasarıda bir uzmanlar kadrosu olmadan hükûmet etme ilminin mucibinin yerine getirilemeyeceğini belirtmiştir.⁶⁴

Tedbirli davranmakla beraber İslamcı düşünceye de önem veren İttihatçılar özellikle Kafkas Türkleri ile irtibat seviyesinin artması sonrası ve Osmanlı unsuru sayılan milletlerin tutumu neticesinde daha öncesinde fazlaca ön plana çıkarılmayan Türk milliyetçiliği fikrini tebarüz ettirmişlerdir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kendisini Türkçülük fikri ile özdeşleştiren cemiyet, seçim işlerine ve teşkilatlanmaya özel bir önem göstermiş, seçimi kaybederse ve iktidardan düşerse Türklüğün de düşeceğine inanmış, hatta muhalefeti Türklüğe ihanet ile suçlamıştır.⁶⁵ Buna dayalı olarak da savunduğu en büyük dava olan meşrutiyetin şartlarına uymadığı gerekçesi ile ciddi eleştiriler almıştır.

İttihat ve Terakki aydınlarını kendilerinden evvelki aydınlardan ayıran en temel özelliklerden biri toplum için çalışmanın faziletli bir mücadele olduğu minvalinde ortaya konulmuş fikirler ve faaliyetlerdir. Bunun yöntemi ise toplumun eğitilerek her şeyin üzerinde olan kanun anlayışının benimsetilmesi ve bireylerin müttefik hâline getirilmesidir.⁶⁶ Teşkilatlanma ve fikirlerin topluma anlatılması konusunu önemseyen cemiyet, gençler ile alakalı fikirlerinden dolayı Ziya Gökalp'ı takdir ederek kendisine “*gençleri cemiyetin idealine bağlama*” vazifesini vermiştir.⁶⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı örgütler ise ilk faaliyetlerini topluma cemiyeti tanıtmak olarak belirlemişlerdir.⁶⁸ 1908 kongresinde vilayetlerde birer gazete çıkarılması, bireysel girişimciliğin artırılması ve desteklenmesinin yanı sıra gece okulları ile özel okulların açılması da alınan önemli kararlardır.⁶⁹ Devletin durumunun

⁶⁴ Mardin, *Jön Türkler*, s. 184.

⁶⁵ Akşin, *Jön Türkler*, s. 251.

⁶⁶ Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 609.

⁶⁷ Mehmet Emin Erişgil, *Ziya Gökalp*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 67-68.

⁶⁸ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 53-54.

⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yay. C. I, İstanbul 1998, s. 97-98.

düzeltilmesi ve modernleşme hususunda çağdaş bir güç olarak zaman zaman Japonya örneği de gündeme getirilerek İngiltere-Japonya ittifakı örnek alınmaya çalışılmıştır.⁷⁰

Propaganda alt yapısı oldukça güçlü olan cemiyet, özellikle gazete ve risale gibi araçları son derece etkin bir şekilde kullanmaktadır. Risaleler içerisinde en dikkat çeken ise Tunalı Hilmi'ye ait olanlardır. Son derece tesirli bir şekilde kullanılan risaleler hitap ettiği çevrenin anlayışına göre o konuyu ele almıştır.⁷¹ Sultan II. Abdülhamid döneminde gerek içeride toplumu birleştirmek gerekse emperyalizm karşısında karşı koyucu bir güç olarak düşünülen İslam,⁷² İttihatçıların propaganda sürecinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. İsmail Kara bu konu hakkında İttihatçıların bir meseleyi işlemek için ona uygun olarak İslam'dan ve dinî öğelerden, muhalefet düşüncesinin kaynağı ve aracı olarak yararlanma yoluna gittiklerini ifade etmektedir.⁷³ Bu süreçte en güçlü etkiyi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olan ulema oluşturmuştur. Hükûmetin tüm kurumsal yapısı ile sarsılmış bulunduğu bir zamanda hutbeler ve risaleler ile yapılan vaazlardan insanların şifa beklediğine dikkat çeken Tunaya, İslamcı cereyanın hatiplik yönü münasebetiyle psikolojik telkin kudretine de işaret etmekte, İttihatçıların propagandada kullandıkları hutbelerin ve risalelerin son derece tesirli olmasındaki sebepleri bu şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁴ Tunalı Hilmi genç yaşına rağmen gayet başarılı bir içerikle hazırladığı risalelerde kitleleri etkilemeyi başarmıştır. Köylüye çok değer vererek hazırladığı risalelere halkın camilerden alışık olduğu hutbe ismini vermiş, ayet ve hadislerden faydalanmıştır.⁷⁵ İkinci Meşrutiyetin ilanı öncesinde İttihatçı basın dış olayları, özellikle de Rus-Japon savaşını, savaş sonrası çıkan ayaklanmaları örnek teşkil edebilirliği açısından ele alarak “İbret Alın” şeklinde sütunlarına taşımıştır.⁷⁶ Bir

⁷⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 50.

⁷¹ Bayur, *Türk İnkılabı*, s.320. Hem Fransızca hem de Osmanlı Türkçesi kullanılarak hazırlanan Meşveret ve Şura-yı Ümmet gibi önemli gazeteler Propaganda sürecinde önemli vazifeler yürütmüştür. Çıkan yazılar döneminde ciddi ses getirdiği gibi sonraki dönemler için de araştırmacılara kaynaklık etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 323-335; İsmail Kara, “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan*, S. 4, 1998-1, s. 1-25; İsmail Kara, “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Metinler II: Ey Ulema Bizim Gibi Konuş!”, *Divan*, S. 7, 1992-2, s. 65-134.

⁷² Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul 1991, s. 16.

⁷³ İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasî Görüşleri I Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yay. İstanbul 2020, s. 22.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe İslamcılık Cerayarı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, S. 3-4, s. 631.

⁷⁵ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, haz. Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1981, s. 135.

⁷⁶ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 329.

tarafından dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler üzerinden hareketle topluma ders çıkarması yönünde propaganda yapılırken diğer taraftan da din müessesesi toplumu yönlendirmede etkili bir araç haline gelmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da din önemli bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA VE İKİNCİ MEŞRUTİYET

A. Konya'nın Genel Yapısı

Anadolu coğrafyasının en büyük şehri olan Konya, güney-doğu ve kuzey-batı istikametinde uzanan dağlar ile çevrilidir. 1317 (1899-1900) salnamesinde Konya'nın bulunduğu yer coğrafi olarak şu şekilde izah edilmiştir:

*Konya vilayeti Anadolu'nun en geniş vilayeti olup Anadolu yarımadasının batı ve güney sahillerinden orta kısımlarına ve doğuya doğru genişler. Kuzey ve kuzeydoğusunda Ankara, kuzeybatısında Hüdavendigar, batıdan Aydın, doğudan Adana, güneyden İçel ve Akdeniz ile çevrili vaziyettedir.*⁷⁷

Kendi adı ile zikredilen bir ovanın batı tarafında yer alan şehir eski çağlardan günümüze kadar önemini korumuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne uzanan tarihî ehemmiyeti, bulunduğu coğrafi şartlar ile pekişmiştir. Konya kurak bir iklime sahip olmasına rağmen hububat üretiminde geçmişten günümüze stratejik bir şehirdir. Önemli bir kültür merkezi olarak eski çağlarda Firig dilince “Kawania”, Roma ve Bizans dönemlerinde “İkonion”- “İkonium” ve İslam coğrafyacıları tarafından kaleme alınan eserlerde ise “Küniye” olarak zikredilen şehir Türklerin bu isimleri benimsemiş olması ile beraber Konya adı ile günümüze gelmiştir.⁷⁸ 1468'de Osmanlı hâkimiyetine giren Konya, Anadolu'nun ortasında yer alması nedeniyle her anlamda devletin önemli vilayetlerinden biri pozisyonuna kavuşmuştur. Şehir sürekli olarak gelişimini sürdürmüş, Osmanlı sanayisi için önemli bir üretim ve pazar şehri olmuştur.⁷⁹

Konya XIX. yüzyılın sonlarında normalin dışında bir değişim ve gelişimin kapılarını açmıştır. 1896 yılında Konya'yı başta İstanbul olmak üzere birçok vilayete bağlayan demir yolu gelmiş, şehir dışarıya açılmıştır.⁸⁰ Bu gelişmeler etrafında şehrin nüfus ve ticaret hacmi artmış, tarımda makineleşme emsallerine göre daha erken bir tarihte gerçekleşmiştir.⁸¹ Konya Tren Garı şehrin bir nevi yeniden tasarlanması

⁷⁷ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 28. Salname, Hicri 1317/ 1899/1900, s. 49

⁷⁸ Tuncer Baykara, “Konya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1995, C. XXVI, s. 182.

⁷⁹ Baykara, “Konya”, s. 185.

⁸⁰ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006, Homer Yay. s. 272.

⁸¹ Baykara, “Konya”, s. 187.

sürecini başlatmıştır. Gar etrafında yeni bir mahallenin oluşmasının yanı sıra istasyon ile şehir merkezi arasında biri Meram'a diğeri Silile'ye giden iki kısımdan müteşekkil atlı tramvay işletme hattı inşa edilerek hizmete sunulmuş, Konya'nın ürettiği mal değer kazanmıştır.⁸² Bu gelişmeler sayesinde Konya, İkinci Meşrutiyet dönemi Anadolu vilayetleri içerisinde her yönü ile öne çıkan bir vaziyet elde etmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından kısa süre önce Konya'nın şehir merkezi planlamasına ve mevcut bina durumuna bakıldığı zaman şehir merkezinde 12917 hanelik bir kalabalık nüfus göze çarpmaktadır.⁸³ Şehir merkezinde yer alan diğer yapılar: bir adet saat kulesi, bir adet numune çiftliği, bir adet muvakkithane, 1 adet hapishane, 1 adet hastane, 1 adet güherçile fabrikası, 1 adet hükûmet konağı, 1 adet kışla, 70 adet tekke, 83 adet mektep, 56 adet medrese, 265 adet cami ve mescid-i şerif, 2 adet buzhane, 8 adet hamam, 51 adet kara fırın, 23 adet değirmen, 2189 adet dükkân ve mağaza, 44 adet otel ve kahvehane, 4 adet kalhâne⁸⁴, 1 adet manastır ve 3 adet kiliseden oluşmaktadır.⁸⁵ Aynı tarihlerde Konya ihracat anlamında da önemli bir yol kat etmiştir. Hububattan yaş ve kuru sebze meyveye, tuzdan manifaturaya, kireçten balığa kadar pek çok ürünü istihsal ederek hem iç ticarete hem de dış ticarete katkıda bulunmuştur.⁸⁶

Konya'ya tren garının gelişi ve Anadolu-Bağdat demiryolu hattının tamamlanması süreci ile beraber şehrin çehresindeki değişim devam etmiştir. Mehmet Önder'in verdiği bilgiler ışığında döneme bakıldığı zaman İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Konya valiliği vazifesini icra eden Avlonyalı Ferit Paşa döneminde şehirde uzun süredir görülmeyen bir gelişim ortaya çıkmıştır. Ferit Paşa evvela daha sonraki yıllarda da şehrin önemli problemlerinden biri olan içme suyu sorununa el atmıştır. 1900 senesinde kurulan bir komisyonun çalışmaları neticesinde Çayırbağı suyu Konya'ya ulaştırılmış ve toplumun hizmetine sunulmuştur.⁸⁷ Çayırbağı suyunun şehre getirilmesi ile beraber Konya'daki içme suyu çeşmelerinin sayısında da ciddi bir artış

⁸² BOA, ŞD, 1222/67, 21 Mart 1321/ 3 Nisan 1905 (Tramvay Hattına ait harita eklere koyulmuştur); Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, M. Serhat Yenice, "Tarihî Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Güz 2020, s. 23; Baykara, "Konya", s. 187.

⁸³ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 67.

⁸⁴ Kal işinin yapıldığı yer anlamına gelir. Altın, gümüş gibi değerli emtianın, eritilip külçe yapıldığı yer veya dökümhane.

⁸⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 67.

⁸⁶ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 70.

⁸⁷ Mehmet Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 45.

meydana gelmiştir. 1904-1905 yıllarına bakıldığı zaman var olan 145 adet eski çeşmeye 109 adet Çayırbağı suyu çeşmesi eklenmiştir ki bu rakam ciddi bir artışı göstermektedir.⁸⁸ Verimli topraklara sahip olan Konya ovasının sulaması meselesi de şehrin önemli problemleri arasındadır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında meclise giren Konya mebuslarının bu mesele üzerinde ciddi mesai harcadıkları zabıt ceridelerinden izlenebilmektedir. Ferit Paşa döneminde de Alman şirketi olan Holsman ile anlaşma yapılarak yürütülen çalışmalar neticesinde Çarşamba Çayı Beyşehir Gölüne bağlanmış ve sonraki sürecin alt yapısı hazırlanmıştır.⁸⁹

Konya, İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesi ve sonrasında birçok yönü ile ön plana çıkmaktadır. Coğrafi konumundan ülke ekonomisine katkısına, ulaşım ağı açısından kavşak niteliği taşımasından ticari faaliyetlerine, Meram bağları gibi Konya ile özdeşleşmiş tabii güzelliklerinden siyasi ehemmiyetine kadar pek çok şey sayılabilir. Özellikle tarihî ve tabii güzellikleri yerli ve yabancı çok sayıda gezginin eserlerinde yer almıştır.⁹⁰ İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Konya'da var olan gelişmelere yenileri de eklenmiştir. Islah-ı Medaris ile devlet geneline örnek teşkil edecek bir yenileşmenin ortaya konulması, Konya Hukuk Mektebi'nin açılması ve modern tarzda eğitim vermeye başlayan İttihat ve Terakki okullarının kurulması verilebilecek örnekler arasındadır.

Konya İkinci Meşrutiyet dönemi valililerinden Ahmet Muammer Bey döneminde birçok hususta önemli yol kat etmiştir. Konya'ya iki kez vali olarak atanan Ahmet Muammer Bey çok sayıda çalışmanın altına imzasını atmıştır. İttihat ve Terakki örgütleri ve mekteplerine ve faaliyetlerine destek vererek İttihat ve Terakki Fırkası'nın parti politikalarının hedefe ulaşmasında etkili olmuştur. Millî kütüphane, müze, Gökaltı Tiyatrosu gibi kültürel kurumların inşa edilmesinin yanı sıra yüksek sermayeli şirketlerin oluşmasından iş yurtlarının kurulmasına, şehir planlaması ve imar faaliyetlerine kadar pek çok hususta ortaya koyduğu çaba Konya halkını ziyadesi ile memnun etmiştir.⁹¹

⁸⁸ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 67.

⁸⁹ Mithat Şakir Altan, *Konya'nın İktisadi Binyesine Bir Bakış*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1940, s. 134.

⁹⁰ Örnek verecek olursak Regis Delbeuf, Max Schlagintwein, Hauptmann E. Von Bodemeyer, Hans German, Saint Martin, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdullah Cevdet gibi birçok isim Anadolu vilayetleri arasında seyahat ederken Konya'ya da uğramış ve eserlerinde Konya'dan bahsetmişlerdir.

⁹¹ *Türk Sözü*, 19 Eylül 1334/19 Eylül 1918, s. 1-2.

Ahmet Muammer Bey Konya ahalisi tarafından sevilen son derece çalışkan ve verimli bir validir. Toplum tarafından bir baba olarak görülen Ahmet Muammer Bey'in Konya'dan ayrılış süreci halkı derinden etkilemiş ve Dâhiliye Nezaretine yazılan telgraflar ile vali beyin Konya'dan alınmaması yönünde istekler dile getirilmiştir.⁹² Bu zaman diliminde yaşanan gelişmeleri ve Vali Bey'in Konya'dan ayrılışı üzerine halkın üzüntüsünü sayfalarına taşıyan *Türk Sözü* gazetesi, yapılmış olan çalışmaları iktisadi, zirai, beledî ve millî başlıklar altında toparlamıştır.⁹³ Toplumun ekonomik refahını artırabilecek nitelikteki girişimlere sosyo-kültürel girişimler ile destek verilmiş, bilgi ve birikim seviyesi yüksek bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Vazife yaptığı her yerde olduğu gibi Konya'da da halka hizmeti kendisi için çok önemli gören Ahmet Muammer Bey Konya basınının gelişmesinde de etkili olan isimlerin başında gelmektedir. *Konya Osmanlı*, *Türk Sözü* ve *Ocak* gibi gazete ve mecmuaların hem millî kimlik etrafında şekillenmelerinde hem de maddi zorlukları aşabilmeleri hususunda sürekli destek vermiştir.⁹⁴

İkinci Meşrutiyet yılları Konya için ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitim açısından bakıldığı zaman devletin birçok vilayetine göre oldukça verimli yıllar olmuştur. Siyasi anlamda sürekli olarak göz önünde olan Konya buna dayalı olarak fikir hayatında da iyi bir birikim elde etmiştir.

B. Konya'nın İdari Durumu

Konya eski çağlardan bu yana önemli bir yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. Karamanoğulları hâkimiyetindeyken XV. yüzyılın ikinci yarısında verilen mücadeleler neticesinde Osmanlı Devleti idaresi altına alınarak eyalet sitemine uygun bir hâle getirilmiştir. Klasik dönemde Karaman Eyaleti olarak adlandırılan idari bölgenin içerisine kuruluş aşamasında Maraş ve Kıbrıs sokulmuş olsa da sonraki yıllarda bu iki yer idari düzenlemeler neticesinde ayrılmıştır.⁹⁵ Karaman Eyaleti'nin

⁹² BOA, DH, MUİ, 159/60, 17 Haziran 1328/30 Haziran 1912.

⁹³ *Türk Sözü*, 19 Eylül 1334/19 Eylül 1918, s. 2.

⁹⁴ Hakan Aydın, *İttihat ve Terakki Mekteplerinin Yapısal Özellikler Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s. 62.

⁹⁵ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Tablet Yay. Konya 2007, s. 28.

merkezi haline getirilen Konya, Osmanlı Devlet idaresinde son derece önem verilen bir konuma gelmiş, buraya vali olarak şehzadeler gönderilmeye başlanmıştır.⁹⁶

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla gelindiğinde birtakım idari düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler arasında dikkat çekici olanlardan birisi de Vilayet Nizamnamesi düzenlemeleridir. Tabii olarak düzenlemelerde Konya ve bulunduğu havalide de idari değişiklikler meydana gelmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Karaman Eyaleti yerine Konya Vilayeti ismi geçmeye başlar.⁹⁷ Konya'nın idari vaziyetindeki mülki idare birimlerinin sırasıyla sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca idare usulünde önemli rol oynayan Vilayet İdare Meclisi ve Vilayet Umumi Meclisi gibi birimleri de zikretmek gerekmektedir.⁹⁸ Önemli bir birim olan vilayet idare meclisinin başkanlığı vazifesini vali yürütmekte olup, üyelerinin bir kısmı merkezî hükümet tarafından görevlendirilen üyelerden oluşurken bir kısmı da seçilmiş olan mahallî temsilcilerden oluşmaktadır.⁹⁹ 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Konya Vilayetini oluşturan sancaklar ise şu şekilde teşekkül ettirilmiştir: Konya Sancağı, İçel Sancağı, Niğde Sancağı, Isparta Sancağı, Teke Sancağı.¹⁰⁰ İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Konya Vilayeti idari taksimatını 1904-1905 yıllarına ait salnameye bakınca şu şekilde görüyoruz:¹⁰¹

Konya Vilayeti	Konya Merkez Sancağı
	Burdur Sancağı
	Teke Sancağı
	Hamidabad Sancağı
	Niğde Sancağı

Konya Vilayetini Oluşturan Sancaklar 1904-1905

⁹⁶ Cem Sultan buna örnek verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Besim Darkot, “Konya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1997, s.842.

⁹⁷ Osman Akandere, “ Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1864-1904 Yılları Arasında Konya Sancağının İdari Yapısı”, *İpekyolu Dergisi*, C. I, Özel Sayı, Konya 1998, s. 102.

⁹⁸ Osman Akandere, *Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1808 - 1904 Yılları Arasında Konya Sancağı'nın İdari ve Mülki Taksimatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1987, s. 87.

⁹⁹ Akandere, *Konya Vilayeti Salnameleri*, s. 107.

¹⁰⁰ Akandere, “Konya Sancağının İdari Yapısı”, s. 104.

¹⁰¹ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 1-2.

Konya Merkez Sancağı ise şu kazalardan oluşmaktadır:¹⁰²

Konya Vilayeti	
Konya Merkez Sancağı	Ereğli Kazası
	Ermenek Kazası
	Akşehir Kazası
	İlgın Kazası
	Beyşehir Kazası
	Bozkır Kazası
	Sultaniye Kazası
	Seydişehir Kazası
	Karaman Kazası
	Koçhisar Kazası

Konya Sancağı Kazaları 1904-1905

İdari düzenlemeler neticesinde Konya Vilayeti zamanla bölünmüş ve bazı sancaklar Konya'dan ayrılmıştır. 1317/1899-1900 yılı salnamesine göre 5 sancak, 30 kaza, 35 nahiyeden oluşan Konya idari taksimatı 1913-1914 yıllarına gelindiğinde sadece Hamidabad Sancağının bağlı olduğu bir vilayet hâline gelmiştir.¹⁰³ Düzenlemeler ile her ne kadar idari sınırları daralsa da Konya hâlen daha pek çok ülke sınırlarından daha geniş bir coğrafyaya sahiptir.

C. Konya'nın Sosyal Yapısı

Bir millet ve devlet için sosyal ve kültürel miras kadar önemli olan bir başka husus da nüfustur. Özellikle günümüz teknolojisi öncesinde nüfus potansiyeli bir milleti çağdaşlarından üstün kılan birçok unsurun üzerindedir.¹⁰⁴ Hele Osmanlı Devleti ekonomisi gibi son dönemlerde vergiler ile ayakta tutulmaya çalışılan

¹⁰² *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905, s. 1.

¹⁰³ Akandere, "Konya Sancağının İdari Yapısı", s. 108.

¹⁰⁴ Bayram Kodaman, "Şark Meselesi", *Türk Yurdu*, C. XVII, S. 122, Ekim 1997, s. 22.

ekonomilerde nüfus oldukça ön plana çıkmaktadır. Gerçekleştirilen fütuhatlar sonrası sınırları genişleyen devlet nüfus sayımlarına ve kayıtlara ehemmiyet vermiş, ilk resmî sayımlar ise Sultan İkinci Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti birçok unsuru bir arada barındıran bir imparatorluktu. Bu nedenle milliyet kavramından ziyade dinî yapıya göre sayımlar yapılmaya çalışılmıştır. Anadolu’da Müslüman ahalinin dışında farklı dinlere mensup gayrimüslimlerin varlığı dönemin kaynaklarında kayda değer bir miktar olarak görülmektedir. Konya Anadolu vilayetleri arasında Müslüman ve gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı yerlerden birisidir. XIX. yüzyıl ortalarında yapılan nüfus sayımlarında Konya’nın merkez sancağı başta olmak üzere diğer sancakları ile birlikte toplam nüfusunun 419.841 olduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Anadolu coğrafyasında oldukça geniş bir yer tutan Konya Vilayeti nüfus verilerine bakıldığı zaman ciddi göç ve nüfus hareketliliği mevcuttur. Örnek verecek olursak bir taraftan metruk yerlerin şenlendirilmesi adına bazı aşiretler buralara iskân edilmiştir.¹⁰⁶ Benzer göçler ile Konya’nın nüfusunun arttığı, döneme kaynaklık eden salnamelerden görülmektedir. 1870 yılına gelindiğinde nüfusun 455.756 olduğu görülmektedir ki takribi 35 bin kişilik bir artış olduğu göze çarpmaktadır.¹⁰⁷ Konya aynı zamanda dışarıya göç veren bir vilayettir. Özellikle batı vilayetlerine ciddi göçler vermiştir. Bu göçler çalışma başta olmak üzere muhtelif amaçlar ile yapılmıştır. Hatta bu göçler halk dilinde *Aydın’a gitme* veya *İzmir’e gitme* şeklinde adlandırılan bir âdet hâlini almıştır.¹⁰⁸

Konya nüfus yapısında yaşanan değişim yıllar içinde devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet öncesine bakıldığı zaman nüfus miktarındaki artış dikkat çekmektedir. 1906-1907 yıllarına tekabül eden salnamede verilen bilgiler de vilayetin toplam nüfusunun 1.237.470 olduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Döneme ilişkin yapılan çalışmalarda farklı sayılar zikredilse de dönemin salnameleri en güvenilir verilere sahiptir. Vilayetin

¹⁰⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1. Salname, Hicri 1285/1868-1869, s. 96.

¹⁰⁶ Mehmet Yılmaz, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Sarayönü Havalisinde Nüfus Hareketleri”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay. Konya 2015, s. 633. (621-655)

¹⁰⁷ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 2. Salname, Hicri 1286/1869-1870, s. 129.

¹⁰⁸ Mehmet Yılmaz, “1844 Nüfus Defterlerine Göre Konya Havalisinden Manisa’ya Göçler”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, Ed. Muzaffer Tepekaya-Zafer Atar, Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa 2018, s. 671. (671-678)

¹⁰⁹ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 29. Salname, Hicri 1322/1906-1907, s. 265.

nüfus artışı İkinci Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir.1913-1914 yıllarına gelindiğinde salname verilerine göre nüfus miktarı şu şekildedir: ¹¹⁰

Konya Vilayeti Kazalarının Nüfusu		
Konya Vilayeti	Ereğli	75.585
	Ermenek	28.898
	Isparta	53.931
	Aksaray	63.747
	Akseki	32.993
	Akşehir	62.079
	Eğirdir	28.963
	Elmalı	33.184
	Antalya	95.797
	Uluborlu	20.359
	Ulukışla	13.992
	İlgın	31.804
	Beyşehir	41.506
	Bor	24.885
	Burdur	56.830
	Bozkır	54.137
	Sultaniye	20.111
	Seydişehir	17.000
	Arabsun	13.852
	Alaiye	51.248
	Kaş	25.212
	Karaağaç	24.853
	Karaman	56.254
	Koçhisar	34.726
	Nevşehir	48.998
	Niğde	78.740
	Yalvaç	28.782

Konya’da sosyolojik ve toplumsal değişim eğitim kurumlarının gelişimi ile birlikte hız kazanmıştır. İkinci Meşrutiyet öncesinde açılmış olan eğitim kurumlarının sayısı özellikle 1900’lerin başında Vali Avlonyalı Ferit Paşa ile beraber artış göstermiş, gayrimüslim mekteplerinde de artış olmuştur.¹¹¹ Ekonominin

¹¹⁰ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 30. Salname, Hicri 1332/1913-1914, s. 330-367.

¹¹¹ Tevfik Büyüksarıkulak, *II. Abdülhamit Dönemi Salnâmelerine Göre Konya Vilayeti Merkez Sancağı'nın İktisadi Durumu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1988, s. 12.

canlanmasında etkili olan demir yolu, maden işletmeciliği, halıcılık gibi pek çok etken de Konya sosyo-kültürel yapısında değişimi etkileyen unsurlar arasındadır.

D. Meşrutiyet Fikrinin Osmanlı Coğrafyasına Yayılması

1. Meşrutiyet Fikrinin Anadolu'ya Girişi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için verdiği mücadelede ortaya koyduğu fikir ve düşüncelerini basın yayın yolu ile Osmanlı toplumuna yayma, anlatma ve kabul ettirme çabası, anayasal yönetim anlayışının toplumca benimsenmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu anlamda verilen mücadele hem diplomasi hem de devletler hukuku açısından önem arz etmektedir. Özellikle Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin muzır yayın olarak tasnif ettiği İttihatçı basın yayın kaynaklarının Osmanlı coğrafyasına girmesinde izlediği yardımcı politika ve elçiliklerin buna araç olması devletlerarası hukuk kurallarının ihlal edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Özgürlükçü kavramlar ve fikirler, Batı'da matbuatın gelişimi ile yakından ilgilidir. Kulaktan kulağa yayılan bilginin yerine kitap gibi yazılı kaynakların geçmesi toplumda zamanla eleştiri kültürünü de inşa etmiştir. İttihatçı aydınların fikirlerinin Osmanlı toplumunda yayılmaya başlaması ve mevcut durumdan kaynaklanan kitlesel memnuniyetsizlikler İkinci Meşrutiyet'e giden yolun zemininin oluşmasında etkin rol oynamıştır.

Anadolu'da geniş halk kitleleri, İttihat ve Terakki ismini İkinci Meşrutiyet'i müjdeleyen telgraflardan duymuş¹¹² fakat cemiyetin fikir ve düşünceleri ne bu süreçte ne de öncesinde toplum tarafından tam olarak anlaşılamamıştır. Nitekim aslen Konyalı olan Sadrettin Karatay'ın İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde Kütahya'da bulunuyorken yaşadıkları oldukça ilgi çekicidir:

“Anlamını kavrayamadığımız hürriyet sözünü o zaman duymuştuk ilk defa (10 Temmuz 1324). Onun yanında adalet, müsavat, uhuvvet denilen kardeş terimler de vardı. Sonradan bu kelimelerin Fransız İhtilali'nden kalma terimler olduğunu öğrendik.

¹¹² Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 36.

...Çekilen nutuklarda vatan ve millet sözleri de geçiyordu. Bunlar da yeni mefhumlardı bizler için.”¹¹³

Anadolu coğrafyası, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi boyunca devleti askerî yönden besleme gibi önemli bir vazifeye sahip olmuştur. Lakin diğer bölgeler ile kıyaslandığı vakit ciddi bir göz ardı edilmişliğin ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan gücü ve tarımsal anlamda önemli bir kaynak olarak devleti besleyen Anadolu’nun, bürokraside ve devlet işlerinde katkılarıyla uyumlu bir ağırlığının olmadığı görülmektedir.¹¹⁴ Buna dayalı olarak Anadolu insanı dünyada yaşanan değişim ve özellikle de kişi hukukuna dayalı özgürleştirici gelişmelerden uzun süre boyunca uzak kalmıştır. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı toplumunda bu değişimin kitlesel olarak ortaya çıkmasında İkinci Meşrutiyet gibi önemli bir kırılmayı inşa ederek bunda etkin rol oynamıştır.

İttihatçıların yayınları, kümelandıkları Avrupa ülkelerinde ve Mısır’da çıkarılabilmiş, kısmen Rumeli ve İstanbul başta olmak üzere muhtelif yerlerde dağıtılmaya çalışılmıştır.¹¹⁵ Lakin Anadolu coğrafyasında bu mümkün olmamıştır. Makedonya bölgesinde yükselen sorunlara istinaden buraya yığılan İttihatçı askerî kadrolar gittikleri kentler arasında hem ihtilalci teşkilatların haberleşmesini sağlamış hem de propaganda evrakını taşımışlardır.¹¹⁶ Cemiyet için bu yöntem yeterli değildir. Bu nedenle Anadolu’da kurulmuş olan konsolosluklardan da yararlanma yoluna gidilerek hızlı bir haberleşmenin yanı sıra propaganda evrakının Osmanlı coğrafyasına dağıtılması ve anayasal fikirlerin topluma yayılması sağlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁷ Yine aynı amaca yönelik yabancı postahanelerden de faydalanma yoluna gidilmiştir. Nitekim XVI. yüzyıl itibari ile Osmanlı topraklarında başlayan yabancıların postacılık

¹¹³ Sadrettin Karatay, *Konya’dan Ankara’dan*, Der. Ülkü Karatay, Babil Yay. Ankara 2005, s. 83-84.

¹¹⁴ Kushner, *Türk Milliyetçiliği*, s. 103.

¹¹⁵ İttihatçıların basın yayın organlarının en etkililerinin çıktığı yerler; Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya, İsviçre, Belçika gibi Avrupa ülkeleridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Caner Arabacı, “İttihat ve Terakki Basını”, http://www.canerarabaci.com/makaleler_ittihat_ve_terakki_basini-sayfa_id-333-id-53542, Erişim Tarihi: 02.06.2021.

¹¹⁶ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 318.

¹¹⁷ 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonrası Ermenilerin durumunu yerinde tespit etmek isteyen İngiliz Hükümeti Berlin Antlaşmasının akabinde Anadolu’nun muhtelif yerlerinde konsolosluklar kurmuştur. Sonrasında ise Rusya kendi çıkarlarını koruma politikası gereği bu adımı atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Musa Şaşmaz, “İngiliz Yüzbaşı Stewart’ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Konya 2002, s. 224.

faaliyetleri ciddi gelişim göstermiştir.¹¹⁸ Anadolu’da en geniş posta teşkilatına sahip olan Avusturya XIX. yüzyıla gelindiğinde İstanbul, İzmir ve Selanik başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında 78 adet postahane açmıştır.¹¹⁹ Bu yabancı postahaneler haberleşmenin yanı sıra yabancı yayınları ve İttihatçıların evraklarını bulundukları yerlerden Osmanlı ülkesine soktukları için Sultan İkinci Abdülhamid buna engel olmaya çalışmıştır. Lakin dönemin diplomatik şartlarının bu engellemeye elverişli olmaması ve elçiliklerin sert tepki göstermesi nedeniyle buna engel olunamamış, bu yayınlar ve İttihatçıların evrakları Anadolu’ya girmeye devam etmiştir.¹²⁰ Posta teşkilatında görevli olan Talat Bey ve arkadaşları bu süreçte cemiyete ait gazete ve mecmuaları dağıtırken yakalanmış ve ceza almışlardır.¹²¹ Ayrıca Selanik ve İzmir gibi liman şehirleri de söz konusu evrak ve yayınların Anadolu’ya girişinde önemli rol üstlenmişlerdir.¹²²

Öte yandan İttihatçılar Rusya ve İran’da meydana gelen ayaklanmaları desteklemekteydiler. Çünkü buralarda kurulacak olan serbest yönetimden yararlanarak Anadolu’ya doğudan da girerek propaganda ve fikirlerini ulaştırabileceklerini düşünmekteydiler. Bu maksatla Çerkezlerden ve kaçakçı Kürtlerden faydalanılması zaman zaman cemiyet mensupları arasında konuşulmuştur.¹²³

İttihatçıların genel olarak Batı ülkelerinde yürüttükleri mücadelede devletlerarası ilişkilerin millî menfaatlere isnat olduğu gerçeğini göz ardı etmeleri belli dönemlerde kendilerini zora sokmuştur. Osmanlı Devleti’nin diplomatik yöntemler ile dışarıdaki bu muhalif hareketi engelleme çabaları zaman zaman karşılık bulmuş, bu ülkeler cemiyet mensuplarının faaliyetlerine son verdiği gibi üyelerini ülke dışına da

¹¹⁸ *Geçmişten Günümüze Posta*, haz. PTT Genel Müdürlüğü, Cem Ofset, Ankara 2007, s. 173. Bayur da bu konuda bilgi vererek yabancı postahanelere gelen evrakları İttihatçılar ile anlaşmış olan bir yabancı tarafından alınarak İttihatçılara ulaştırıldığını belirtmiştir. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 321. Halil Menteşe de aynı minvalde bilgiler vererek bu postahanelere gönderilen postaların posta restante (postahänenin alıcı gönderiyi almaya gelinceye kadar o gönderiyi saklaması) olarak gönderildiğini ve yabancılar vasıtasıyla bu evrak ve gazetelere ulaştıklarını belirtir. Menteşe, *Anıları*, s. 13.

¹¹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, IRCICA, İstanbul 1994, s. 603. Ahmet Bedevi Kuran da Avusturya postahanelerinin bu konudaki önemine dikkat çekmiştir. Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 226.

¹²⁰ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 177-178, Nesimi Yazıcı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiye’sinde Postacılık” *İletişim*, S. 3. Ankara 1981, s. 145.

¹²¹ Menteşe, *Anıları*, s. 25.

¹²² Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 310.

¹²³ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 340-358.

çıkarmıştır.¹²⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesi üyelerinden Dr. Hikmet Süreyya, Paris'te bulunan merkeze yazmış olduğu bir mektupta İngiliz postahanelerinin gizli evrakları deşifre ederek yerel hükûmete ihbar ettiği, hatta İngiliz sefarethanesine iltica etmesine rağmen Ermeni olmadığı için kendisini kabul etmediklerini bildirmektedir.¹²⁵ Yabancı devletler, Osmanlı Devlet idaresine karşı gelişen bu muhalefet hareketini kendi çıkarlarının önüne geçirmemiştir.

Cemiyet ve mensuplarının bütün bu mücadelesinin dışında Anadolu'nun muhtelif yerlerine sürgün edilen aydınların gittikleri yerlere özgürlükçü fikirleri taşınması da Anadolu'da meşrutiyetçi fikirlerin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bu süreç siyasi ve askerî zeminde güç kazandıkça yoğunluk kesbetmiş, sonuç olarak toplum bir ölçüde meşruti bir idare için istekli hâle gelmiştir.

2. Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya Girişi

Konya'nın meşrutiyet fikri ile tanışma süreci diğer taşra vilayetleri ile oldukça benzerlik göstermektedir. Fakat Konya'yı farklı kılan pek çok etken vardır. Bunların en başında Konya'nın merkezî ve tarihî bir yer olmasının yanı sıra önemli bir sürgün merkezi olmasıdır. Zengin bir kültür ve medeniyet birikimi, devrinin pek çok ulemasına ev sahipliği yapıyor olması ile birlikte muhtelif tarikat ve kimliklere de ev sahipliği yapmış olması anayasal ve özgürlükçü fikirler ile erken tanışmasında etkili olmuştur.

Konya, dönemin birçok aydınına sürgünler dolayısıyla zaruri ev sahipliği yapmıştır. Çünkü sürgün bölgesi olarak önemli bir yerdir. Sürgün edilenlerin arasında Sultan İkinci Abdülhamid'e muhalif olarak bilinen Ali Bey (İngiliz Ali)¹²⁶, Ziya

¹²⁴ Küçükılınç, *İttihadçılık*, s. 20-21.

¹²⁵ Arif Cemil, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, haz. Erdal Aydoğan-İsmail Eyüpoğlu, AlternatifYay. Ankara 2004, s. 75-76. Yabancı postahanelerin cemiyete ait gizli evrakları ve mektupları Osmanlı yetkililerine ihbar ettiğine dair bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Küçükılınç, *İttihadçılık*, s. 21.

¹²⁶ İngiliz Ali, İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza Bey'in babasıdır.

Paşa¹²⁷ ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey¹²⁸ gibi mühim isimlerin bulunması Konya'nın önemini ve fikir zenginliğini anlamamız hususunda bize kıymetli ipuçları sunmaktadır. Bunlar içerisinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey Konya'ya yalnız sürgün edilmemiştir. Beraberinde Sultan II. Abdülhamid'i zehirleme gibi bir amacının olduğu jurnali üzerine Hariciye müdürlerinden Mustafa Ruhi Bey ve Miralay Hakkı Şinasi Paşa da sürgün edilenler arasındadır.¹²⁹ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in evinde yapılan muhtelif toplantılar ile Konya'da bulunan cemiyet mensupları ve muhalifler bilgilendirilirken bu toplantılarda meşrutiyetçi fikirlerin anlatılması dikkat çekmektedir.¹³⁰ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, Konya'daki faaliyetleri nedeni ile yakın takip altında tutulmuş, buna dayalı olduğu tahmin edilen bir yıllık hapis hayatı olmuştur.¹³¹ Sürgün edilen isimlerin bulundukları yerlerde meşrutiyet fikrinin yayılmasında etkili oldukları bilinmektedir.

Konsolosluklar pek çok yerde olduğu gibi Konya'da da etkili bir şekilde İttihatçıların evrak ve fikirlerini ihtiva eden basın yayın organlarının dolaşımında önemli birer aktör olmuşlardır.¹³² Eğitim almak gibi amaçlar ile Konya dışına çıkan aydınların da meşrutiyet fikri ile tanışması ve daha sonra Konya'ya döndüklerinde bu fikirlerin taşıyıcısı olmaları meşrutiyetçi fikirlerin Konya'ya girmesinde etkili olan yöntemler arasında zikredilebilir. Döneminde fikirleri, eserleri ve şiirleri ile iz bırakmış olan Ermenekli Hasan Rüştü (Kel Şair) bunlardan birisidir. Musa Bey ya da Tol Medresesi olarak bilinen medresede müderrislik yapmış bir aileye mensup olan Hasan Rüştü, babasının ölümünden sonra önce Konya Yusuf Ağa medresesine

¹²⁷ Ziya Paşa 1878 yılında Suriye Valiliği görevinden Konya Valiliği görevine sürgün olarak gelmiştir. Burada da düşünceleri, fikirleri ve mücadelesi dolayısıyla rahat bırakılmamış ve aynı yıl Adana Valiliği görevine sürgün edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Ankara 1995, s. 475-479.

¹²⁸ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey Fikirleri ve yazıları dolayısıyla 1900 yılının nisan ayında oğlu ile beraber Konya'ya sürgün edilmiş ve bu sürgün hayatı 8 yıl sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Ziyad Ebüzziyâ, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Ankara 1995, s. 374-378. İlerleyen bölümlerde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tekrar ele alınacaktır.

¹²⁹ Konya'ya sürgün edilen diğer isimlerden bazıları şunlardır: Bahriye eczacılarından İbrahim Halil Bey, Arnavut Murat Toptani Bey, Mustafa Ruhi Bey'in oğlu Hikmet, Nazmi Bey, Deli Fuad Paşazade Hatreddin, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in oğlu Talha Bey, Harbiye talebelerinden Cemil (Doğancılar) ve Hüsameddin (Kör). Ayrıntılı bilgi için bk. Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 178-179.

¹³⁰ Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 174-179.

¹³¹ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. III, Kervan Yay. İstanbul 1974, s. 353.

¹³² Konsolosluklar önünde yer alan yabancı posta hizmetleri daha güvenli görüldüğünden bu hizmet her yerde sık sık kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, TTK Yay. Ankara 1988, s. 14

ardından da İstanbul'a giderek devrin muhtelif âlimlerinden ders alarak bir yandan da mülkiyeye girdi.¹³³ Mülkiyede okuduğu yıllarda Ziya Paşa ve Namık Kemal'in eser ve fikirleri etkisinde şiirler kaleme alan Hasan Rüştü durumun jurnal edilmesi sonucu son sınıfta üç yıllık bir hapis hayatının ardından Ermenek'e sürgün edildi ve burada medrese hocalığı yaptı.¹³⁴ Burada ders verdiği süre zarfında talebelere meşrutiyetçi fikirlerin aşılmasında rol oynadığı gerekçesi ile yeniden sürgün edilerek önce İzmir'e ardından da Selanik'e gönderildi.¹³⁵ Bu duruma yakın bir örnek olarak eğitimi tamamlayan memur ve askerlerin taşraya gönderilenleri içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilgi duyanları ve cemiyet mensubu olanları mevcuttur. Bunlar da gittikleri yerlere fikirlerini taşımışlardır. Buna örnek olarak Serbestzade Ahmet Hadimi verilebilir. 1907 yılında Konya defterdarlığı vazifesine getirilmiştir.¹³⁶ Burada meşrutiyet fikrinin yayılmasında rol oynamış olduğu düşünülmektedir.¹³⁷

Yeni açılan eğitim kurumları da anayasaya dayalı yönetim fikrinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu kurumlar arasında ileride münferit olarak ele alınacak olan Konya Hukuk Mektebi, zikredilmesi gereken önemli bir kurumsal kimliğe sahiptir. 1907 yılında kurulan bu mektebin ilk müdürü siyasi sürgünde bulunan Emrullah Efendi'dir.¹³⁸ Konya'da bulunan Mevlevi ve Nakşi tarikatları da mevcut yönetim ile iyi ilişkilere sahip değillerdir. Bu nedenle Mevlevi dergâhı sürekli olarak gözetim altında tutulmuş ve muhalifler ile görüşmeleri engellenmeye çalışılmıştır.¹³⁹ Ulema üzerinde önemli derecede etkisi olan Çelebi Efendi ve Nakşi tarikatının önde gelenleri siyasi sürgünler nedeni ile Konya'ya gelenlerle ilgilendikleri gibi cemiyet mensuplarını da desteklemekten geri durmamışlardır.¹⁴⁰ Bütün bu şartlar altında

¹³³ Emine Yeniterzi, "Ermenekli Hasan Rüştü", *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 253.

¹³⁴ Yeniterzi, "Ermenekli Hasan Rüştü", s. 253.

¹³⁵ M. Yavuz Süslü, *Ermenekli Hasan Rüştü Hayatı ve Eserleri*, Yenikitap ve Basımevi, Konya 1937, s. 14.

¹³⁶ Serhat Aslaner, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006, s. 24. Ayrıca Serbestzade Ahmet Hamdi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kamil Şahin, "Ahmed Hamdi, Serbestzade", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. II, Ankara 1995, s. 72-73.

¹³⁷ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 24.

¹³⁸ Emrullah efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi (1858-1914)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1995, s. 165-166; Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1-2, Ankara 1982, s. 7-36.

¹³⁹ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 25.

¹⁴⁰ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 25.

Konya, meşrutiyet fikri ile hem muhalif kişilerin çabaları hem de bazı kurumsal kimliklerin çabaları sonucu tanışmıştır. Meşrutiyetin ilanını kurtuluş reçetesi olarak addeden Konya aydın ve uleması, İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında basın hürriyetinin getirmiş olduğu çok sayıda gazete ve mecmuada fikir ve düşüncelerini sansüre uğramadan dile getirmişlerdir.

E. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Yaşanan Gelişmeler

1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Merkezdeki Durum

Türk tarihinde modernleşme açısından İkinci Meşrutiyet'in yeri son derece önemlidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olan tüm renklerin kendisini ifade edebildiği, her türlü gelişim, problem ve çalkantının üst düzeyde yaşandığı aynı zamanda cumhuriyetçi yönetim anlayışının mayalandığı bir tarih kesiti olması münasebeti ile oldukça kıymetli bir dönemdir.¹⁴¹ Bahsi geçen dönemde hürriyetin ilanının ardından oluşan siyasi atmosferde pek çok karmaşık mesele vardır. Bunların en mühimi devletin idaresinde sarayın hâkimiyeti ve etrafında kümelenmiş olan küçük bir grubun mevcudiyetidir.¹⁴² İdareye karşı yöneltilen entrika, hile, rüşvet¹⁴³ gibi suçlamaların ötesinde siyasal yaşama katılımın engellenmesi eleştirileri yeni bir düzen ve dengenin oluşturulduğu tarihlerde ciddi karışıklıkları da beraberinde getirmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte aydınlar fikirlerini kapalı kapılar ardında dile getirse de ciddi bir birikim ortaya çıkmış ve meşrutiyetin ilanı sonrasında basın yayın alanında kayda değer bir patlama yaşanmıştır. Hem İslamcı görüş mensuplarının hem de Batılılaşma taraftarlarının birleştiği nokta meşruti rejimi yeniden tesis etmektir. Yeni Osmanlılardan bu yana meşrutiyet talebi “Şariat isteriz” söylemi içerisinde şekilleniyor,¹⁴⁴ meşruti idarenin İslam'ın emri olduğu savunuluyordu.¹⁴⁵ Ahmet Rıza Bey de Türklere Müslüman olmalarından dolayı

¹⁴¹ Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, s. 7.

¹⁴² Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 9.

¹⁴³ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 9.

¹⁴⁴ Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, s. 193.

¹⁴⁵ Tunaya, “İslamcılık”, s. 661.

yöneltiren “barbar” töhmetine karşılık tepkisini ortaya koyarak İslam’ın cumhuriyetçi rejimi reddetmediği, aksine seçilmiş lideri kabul ettiği gerçeğini dile getirmiştir.¹⁴⁶

Avrupa ile kıyaslandığı takdirde demokrasi, kişi hak ve hürriyeti kavramlarının altını dolduran uygulamaların Türk ve İslam dünyasında daha eski olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında üstünlüğü kaybetmesi ile beraber başlayan kendini değiştirme ve yenileme çabaları sürecinde özellikle Birinci Meşrutiyet’in askıya alınması ve İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi gibi kritik bir evrede devletin istikbalini inşa ve istiklalini ihya etme maksadı güden her türlü fikir ortaya konulmuş ve tartışılmıştır. Bu süreç siyaseti ve kurumsal kimlikleri besleyen Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm gibi siyasi fikir hareketlerini, cemiyet ve partileşme kültürünü de inşa etmiştir.¹⁴⁷ Bütün bu gelişmeler ışığında İkinci Meşrutiyet’in ilanı için mücadele veren birçok muhalif çevre müşterek hareket etmeye çalışmıştır.

Türk toplumunun çağdaş dünyaya attığı önemli bir adım olan İkinci Meşrutiyet’in ilanında en önemli gayret şüphesiz Osmanlı aydınlanmasının ve değişiminin de öncüsü olan harbiye mensupları tarafından ortaya konulmuştur.¹⁴⁸ Halkın meşruti idareye duyduğu özlem ve İttihatçı aydınların çabalarının yeri bu mühim adımın atılmasında inkâr edilemez bir gerçektir. Temel hedefi, liberal ve demokratik bir idare biçimi oluşturmak olan İkinci Meşrutiyet’in ilanı sürecine kadar Türk toplumu parlamentoya karşı sorumlu olan ve ona hesap veren bir hükûmet tarafından idare edilmemiştir.¹⁴⁹

İttihatçılar istikrarlı bir muhalefeti sürdürürken fiilî bir hareketin ortaya çıkması için şartlar Makedonya meselesi etrafında oluşmuştur. Burada bulunan dinî ve etnik grupların isyanlarının yanı sıra büyük devletlerin bölgede bir ıslahat yapılmasına yönelik baskıları İttihatçı kadroları harekete geçirmiştir. İngiltere, 3 Mart 1908 tarihli genelge¹⁵⁰ ile Makedonya meselesini daha aktif bir şekilde çözmeye soyunmuş, bu

¹⁴⁶ Mardin, *Jön Türkler*, s. 189.

¹⁴⁷ Tunaya, “Garpçılık”, s. 586.

¹⁴⁸ Ahmet Bedevî Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, İş Bankası Yay. İstanbul 2009, s. 1.

¹⁴⁹ Aykut Kansu, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yay. İstanbul 2016, s. 1-3.

¹⁵⁰ Valinin atanması, Türk askerinin azaltılması ve Rusların teklifi ile Müfettiş-i Umuminin iş başına getirilmesi gibi konuları ihtiva eden bir genelgedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, *Jön Türkler*, s. 119.

durum Makedonya'nın özerkleştirilmesi ve Osmanlı Devletinin elinden çıkması manasına geldiği için burayı Osmanlı'nın elinde tutmaya çalışan İttihatçı subayları ciddi oranda etkilemiştir.¹⁵¹ Bu mesele İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris ile Selanik merkezleri arasındaki yazışmalara konu olmuş ve neticenin Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletleri sınıfından çıkarıp onu bir çeşit İran durumuna düşüreceği savunulmuştur.¹⁵²

Gayrimüslimler İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadelesine destek vermiş olsalar da merkezî, güçlü bir devletin varlığından her zaman rahatsız olmuşlardır. Özellikle Rum ve Ermeniler ekonominin ana damarı olan ticarete önemli rol oynuyorlardı. Birinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde kendilerini Osmanlılıktan ziyade kendi milliyetleri ile tanımlıyorlardı.¹⁵³ Devlet "Tabiiyet Kanunu" gibi çalışmalar ile bünyesindeki unsurları konsoloslukların çekim alanından çıkararak vatandaş mefhumunu inşa etmeye çalışsa da bunu başaramamıştı.¹⁵⁴ Çünkü gayrimüslimler ticaretlerine devam ederken zayıf ama yıkılmayan, başları sıkıştığı zaman Avrupalı devletlerden destek alarak hizaya getirebilecekleri bir Osmanlı Devleti'ni güçlü olana tercih ediyorlardı. Uzun yıllar boyunca elde etmiş oldukları imtiyazlara istinaden ticarete ve finansal konularda önemli bir lokomotif hâline gelen gayrimüslimler Avrupa'daki benzerlerinin oynadığı ekonomik ve siyasal rolü oynamamışlardır.¹⁵⁵ İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde ve sonrasında İttihatçılar bütün unsurlar ile bir araya gelmiş, sorunların çözümüne odaklanarak¹⁵⁶ anlaşmaya varmak istese de istenilen sonuç elde edilememiştir. Her ne kadar Kanun-ı Esasinin yürürlüğe girmesi hâlinde

¹⁵¹ Akşin, *Jön Türkler*, s. 119.

¹⁵² Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 414-415, Akşin, *Jön Türkler*, s. 121. Osmanlı Devleti'nin toprak kaybının ordu içerisinde ciddi rahatsızlıklar uyandırdığı muhakkaktır. Fransız arşivlerinden yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre ordu içi hoşnutsuzlukların neticede bir patlamaya dönüştüğü görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1913*, çev. Damla Acar-Funda Soysal, Kitap Yay. İstanbul 2003, s. 31.

¹⁵³ İkinci Meşrutiyet yıllarında da gayrimüslimler kendilerini tam bir Osmanlı olarak tarif etmemektedirler. Osmanlı olmayı sadece bu topraklarda ticaret yapabilme fakat milliyetlerini ve kimliklerini de Batılı devletlerin koruması altında tutabilme çabası içerisinde olmuşlardır. Rum mebus Boşo Efendinin "*Osmanlı Bankası ne kadar Osmanlı ise ben de o kadar Osmanlıyım*" ifadesi tam da bu durumu özetlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Cahit Yalçın, "On Yılın Hikâyesi", *Yedigün*, C. VII, No:176, Temmuz 1936, s. 22.

¹⁵⁴ Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. çev. Ayşen Gür, İstanbul 2017, s. 8.

¹⁵⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yay. Ankara 2009, s. 45-46.

¹⁵⁶ Ahmad, *Osmanlı'da Milletler*, s. 16.

devletin ve toplumun sorunlarının düzeleceği, Avrupalı devletlerin Balkanlar'a müdahalesinin son bulacağı hâkim görüş olsa da İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan gelişmeler ve kötü gidişatın durdurulamaması bu düşünceleri boşa çıkarmıştır.¹⁵⁷

Birçok araştırmacı İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde rol alan aktörlerin Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Makedonya bölgesinin kurtuluşunda gördüklerini beyan etmektedir.¹⁵⁸ Fakat Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu meselesi dönemin aydınlarının ortaya koydukları düşüncelere bakıldığında zaman sadece Makedonya bölgesinin kurtuluşu ile bağlantılı değildir. Avusturya-Alman demiryolu okulunun yapmayı planladığı bir geziyi protesto etme maksadı ile başlayan Firzovik toplantısı kısa süre içerisinde çığırından çıkarak meşrutiyeti talep eden bir halk hareketine dönüşmüştür.¹⁵⁹ Firzovik olaylarından faydalanarak Üsküp, Selanik ve Manastır gibi vilayetlerde cemiyetin faaliyetlerini ortadan kaldırıp cemiyet üyelerini sindirme hamlesi yapan Osmanlı Devlet idaresi, kendisi de bir cemiyet mensubu¹⁶⁰ olan Kosova Jandarma Komutanı Galip Bey'i bu konuda görevlendirmiştir.¹⁶¹ Bu durumu cemiyete haber veren Galip Bey olaylardan faydalanmanın yollarının araştırılması gerektiğini bildirmiş, cemiyet de bu durumdan faydalanarak örgütlü olarak hareket etmeyen Arnavutları organize ederek olayları meşrutiyet lehine bir gösteriye dönüştürmüştür.¹⁶²

Anadolu'da ise durum daha öncesinde bazı işaretler vererek toplumun nazarında mevcut idarenin saygınlık kaybettiğini göstermektedir. 1907 yılında Erzurum'da meydana gelen hadiseler örnek olarak verilebilir. Burada "rüsüm-ı şahsiye" ve hayvanat-ı ehliyye rüsümü" adı altında yeni vergiler toplanmaya

¹⁵⁷ Kanun-i Esasinin ilanı ile bu düşüncelerinin gerçek olacağı kanısında olan Arnavutlar Sultan II. Abdülhamid'e karşı değillerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay. İstanbul 1972, s. 32. Bu düşünceler etrafında hürriyetin ilanı her yerde olduğu gibi Arap vilayetlerinde de coşku ile kutlanmış, bütün unsurlar birbirleri ile kucaklaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmad, *Osmanlı'da Milletler*, s. 146.

¹⁵⁸ Makedonya meselesi ile alakalı bu konuda şu kaynaklara bakılabilir, Akşin, *Jön Türkler*, s. 18-122, Küçükılınç, *İttihadçılık*, s. 13, Külçe, *Firzovik Toplantısı*.

¹⁵⁹ Firzovik gösterileri hususunda kapsamlı bilgi için bk. Külçe, *Firzovik Toplantısı*, Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 34-35.

¹⁶⁰ Cemiyetin gizliliği dolayısıyla mensuplarının da tespit edilebilmesi oldukça zordur. Bu gizlilik dolayısıyla cemiyetin kudretinin çok yüksek olduğu hissi hâkimdir. Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 29.

¹⁶¹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 35, Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 4.

¹⁶² Olayların bu raddeye gelmesi sürecini görmüş birisi olarak Şemsi Paşa'nın maiyetinde bir subay olan Süleyman Külçe'nin konu hakkında verdiği bilgiler dikkate değerdir. Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 4, Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 35.

çalışılması halkı isyan ettirmiştir. Halk ulema ile beraber bu işin şeriata aykırı olduğu gerekçesi ile hükûmete karşı durmuş, bu durum karşısında idare önce bölgeye asker sevk etmesine rağmen halk ile çatışmanın iyi sonuç doğurmayacağı gerekçesi ile uzlaşma yoluna gitmiştir.¹⁶³ Merkezî otoritenin güçlendirilmesi fikrine muhalif olan Sebahattin Bey ise bu durumu “İttihad” başlığı ile gazetesine taşıyarak “*Erzurum’da bir avuç halkın ittihadı nasıl koca bir memleketi yeni bir zulümden kurtarıyor*” ifadeleri ile takdirini dile getirmiştir.¹⁶⁴

İkinci Meşrutiyet’in ilanı süreci fikrî olgunlaşmanın ardından Makedonya’da meydana gelen gelişmeler neticesinde harekete geçilmesi şeklinde izah edilmektedir. Ancak İttihatçıların sürekli olarak teyakkuz halinde harekete geçmek için fırsat kolladıkları görülmektedir. Bu süreçte en çarpıcı hadiselerden biri meydan gelmiştir. Kontrolü sağlaması için bölgeye gönderilen Şemsi Paşa öldürülmüştür. Şemsi Paşa’nın öldürülmesi Sultan İkinci Abdülhamid’i önemli bir adamından mahrum bıraktığı gibi başta Niyazi Bey olmak üzere ittihatçıları takipten azade ederken cemiyete de rahat bir nefes aldırıştır.¹⁶⁵ Bu süre zarfında kuvvetleri ile beraber dağa çıkmış olan Niyazi Bey’in sınır harbi ve Şemsi Paşa’nın öldürülmesi meseleleri Avlonyalı Ferit Paşa’nın sadareti dönemine denk gelmesi nedeniyle paşa görevden alınarak yerine Said Paşa vazifelendirilmiştir.¹⁶⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri meşrutiyetin yeniden ilanı için artık harekete geçmiş vaziyettedir. Bunu gerçekleştirmek adına tüm güçlerini kullanmaktan geri durmamışlardır. Şemsi Paşa’nın yerine görevlendirilen Tatar Osman Paşa tutuklanmış, saraya çekilen telgraflar ile derhal meşrutiyetin ilan edilmesi gerektiği ifade edilerek aksi hâlde veliahta biat edileceği bildirilmiştir.¹⁶⁷ Bu durum karşısında vükelaya ahalinin Kanun-ı Esasiyi istediğini ve bunun aleyhinde olmadığını bildiren Sultan İkinci Abdülhamid¹⁶⁸ önce Manastır’da duyurulan İkinci Meşrutiyet’in

¹⁶³ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 338.

¹⁶⁴ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 339. Sebahattin Bey, meşruti idarenin imparatorluğun kurtuluşuna çare olmayacağını savunmakta ve sorunun toplumun kanuncu yapısında olduğunu belirterek bireyci yapıya geçilerek ancak sorunların çözülebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaan Durukan, “Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 152.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, “Vesikalar”, s. 111.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, “Vesikalar”, s. 112-113.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, “Vesikalar”, s. 116-121.

¹⁶⁸ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 59.

merkezde de ilan edilmesini kabullenmiştir.¹⁶⁹ Hürriyet ilan edilmiştir fakat daha önce de belirtildiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti saltanat ve hilafet makamlarına karşı değildir.¹⁷⁰

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti istediği düzene kavuşmuştur. Fakat tecrübeli ve yeterli bürokrata sahip olmadığından iktidarı bizzat ele almaktansa dışarıdan denetleyerek devletin işleyişini dönemin tecrübeli devlet adamlarına bırakmıştır.¹⁷¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz iktidarı ele geçirmek için bir hamle yapmamış, bürokraside değişikliklerin yapılmasını takip etmiştir. Mücadelenin başarıya ulaşması taşra vilayetlerinde de sevinçle karşılanmış ve kutlamalar yapılmıştır.¹⁷² Fakat sansür dolayısıyla Balkanlarda neler yaşandığından ve meşrutiyetin ilan edilmesi sürecinde ortaya çıkan hadiselerden bihaber olan halk, İkinci Meşrutiyet'in ilanını Sultan İkinci Abdülhamid'e borçlu olduklarını düşünmüşlerdir. Sansürün kaldırılması ve birçok basın yayın organı ile beraber cemiyetlerin kurulması İkinci Meşrutiyet'i ilkinden ayıran önemli bir fark olmuştur.¹⁷³ Bunun neticesinde ilerleyen süreçte meşrutiyetin ilan edilmesi ve Sultan İkinci Abdülhamid dönemi idaresi ile alakalı fikir ve düşüncelerin neşredilmesi hürriyetin gerçek mimarının da cemiyet olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından toplumun her kesimini sevindiren müthiş bit özgürlük havası doğmuştur. Basın yayın alanında yaşanan patlama sadece devletin merkezi olan İstanbul'da değil taşrada da kendisini göstermiştir. Herhangi bir cezaya maruz kalmayacağı düşüncesi insanların fikirlerini özgürce dile getirmesinin

¹⁶⁹ İkinci Meşrutiyet 23/24 Temmuz 1908 gecesi ilan edilmiş olsa da Manastır'da 23 Temmuz'da ilan edilmiş olduğundan bugün resmî bayram ilan edilmiştir. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmiş olması aslında bir sürpriz değil uzun süredir beklenen ve mücadelesi verilen bir gerçektir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından 1896 da görevlendirilerek Paris'e durumu incelemek için gönderilen Şeyh Muhyiddin Efendi incelemelerinin ardından İttihatçıların fikirlerini anladığını, meclisin açılışına kadar mücadele edeceklerini eğer sultan buna engel olursa ihtilal dahi yapabileceklerini ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Hayri Mutlucağ, "Abdülhamid'e Unutamayacağı Dersi Veren Bir Yiğit Hoca", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, (Ekim) İstanbul 1967, s. 12.

¹⁷⁰ Bu konuda cemiyet hassas davranarak nizamnamelerinde bunu vurgulamıştır. 1324 tarihli Selanik'te çıkarılan nizamnamenin 1. maddesinde cemiyetin saltanat ve hilafet makamının hizmetkârı olduğu ve padişaha hürmetle bağlı olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamname-i Umumisi*, İttihat ve Terakki Matbaası, Selanik 1324, s. 1.

¹⁷¹ Akşin, *Jön Türkler*, s. 144. Başta vükela olmak üzere harbiye, tıbbiye ve mülkiye gibi okullarda meşrutiyete sadakat yeminleri ettirilmiştir. Yemin metni ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Çiftçi, *İdealist, İttihatçı Bir Muallim Selim Sırrı Tarcan*, Akıl Fikir Yay. İstanbul 2007, s. 75-76.

¹⁷² Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 27.

¹⁷³ Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 21.

önünü açtığı gibi önceki dönemden var olagelen hoşnutsuzluklara karşı sosyal bir gelişme olarak grevler ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴ İstanbul'da nicelik olarak sınırlı olduğu bilinen cemiyet üyelerinin sayısı hürriyetin ilanı sonrasında ve yapılan gösterilerde bir anda artış göstermiş, hemen herkes cemiyete yaklaşma çabası içerisine girmiştir.¹⁷⁵ Durumdan en fazla memnun olanlardan biri de İngiltere gibi büyük sömürgelere sahip devletler olmuştur. Çünkü kendi sömürgelerinde de Makedonya bölgesinde yapmak istedikleri ıslahatlara benzer talepler dile getirilmektedir.¹⁷⁶ İkinci Meşrutiyet'in ilanı Makedonya bölgesinde zaruri olarak yapılması planlanan düzenlemeleri ortadan kaldırdığı için Mısır ve Hindistan gibi sömürgelerden yükselebilecek sesler karşısında kurtarıcı olmuştur. Sonuç olarak İkinci Meşrutiyet'in doğurduğu olağanüstü ümitleri tatmin edecek sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Kısa süre sonra içerde basın yayın yolu ile başlayan kavgalar dışarıda da önceki problemlerin devamı şeklinde kendisini göstermiştir. Artık İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası bir taraftan muhalefette iken mücadelesini verdiği mefhumların sınavını vermeye başlarken diğer taraftan da imparatorluğun yok oluşuna çare bulmak gibi ağır bir vazifeyi omuzlamıştır.

2. Anadolu'da İkinci Meşrutiyet'in Karşlanması ve Beklentiler

Merkezde ve Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de meşruti idarenin yeniden kurulması ile alakalı fikirler İttihat ve Terakki Cemiyeti ve mensuplarının mücadelesi sonrası yeşermiştir. Buna dayalı olarak da İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi süreci ile beraber Anadolu'nun her tarafında coşkulu kutlamalar yapılarak bir şekilde hürriyetin gelişi kutlanmıştır. Bu tarihlerde Kütahya'da olduğunu belirten Sadrettin Karatay, şehirdeki durumu şu şekilde tasvir etmektedir:

“Şehir bayraklarla donatılmıştı. Memurlar yakalarına kırmızı beyaz kokartlar takmış, kollarına aynı renk beyaz kurdeleler bağlamışlardı... Rasgele meydanlarda nutuklar çekiliyor sonunda

¹⁷⁴ Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri*, s. 66. Araştırmalara göre çok sayıda işçi grevlere katılmıştır. 1908 yılı sonuna kadar 120'ye yakın grev yapıldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri*, s. 91; M. Şehmuz Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yay. İstanbul 1996, s. 52.

¹⁷⁵ Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 36.

¹⁷⁶ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 161.

da “yaşasın hürriyet, yaşasın adalet” sözlerine “yaşasın İttihat ve Terakki” sözleri ekleniyor ama “padişahım çok yaşa” lafı da ihmal edilmiyordu.”¹⁷⁷

Toplum, “millet” gibi kavramlara alışık olmadığından¹⁷⁸ nutuklarda geçen bu gibi kavramları bazen yadırgamıştır. Örneğin yine Kütahya’daki kutlamalardan bahseden Sadrettin Karatay komşularının kendisinden biraz büyük olan oğlunun “gide gide millet olduk”, şeklindeki ifadesini ebeveynlerinden duymuş olabileceği şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁹ Meşrutiyetten beklentisi ve ümidi yüksek olan toplum, iştiağı içinde olduğu güne kavuşmanın sonucu olarak her yerde bu türden kutlamalara katılmıştır.

Taşrada meşruti sistemin çok farklı algılanması ve yorumlanması, istenmeyen sonuçları da beraberinde getirmiştir. Vergi vermemek, itaat etmemek her türlü denetimden ve kontrolden azade bir hareket alanı açıldığını zanneden fertlerin taşkınlıkları her geçen gün artmıştır. Ahali ile eşraf ve memurların zaman zaman karşı karşıya gelmesi ve eski hesapların görülmesi sevdası¹⁸⁰ mecburi olarak birtakım önlemler almayı gerektirmiştir. Bu önlemlere bir örnek olarak Bursalı Mehmet Tahir Bey’in bir heyet ile Konya’ya gönderilmesini verebiliriz. Ahalinin tenvir edilmesi, meşruti yönetim anlayışının izah edilmesi ve taşradaki teşkilatlanmasını gerçekleştirmek isteyen cemiyetin görevlendirmesi ile Konya’ya gelen heyet çalışmalarını sürdürmüştür. Bursalı Mehmet Tahir Bey, camilerde verdiği vaazlarda hürriyetin bir nimet olduğunu, ayrıca adaletli davranmanın da dinin gereği olduğunu topluma izaha çalışmıştır.¹⁸¹ Anadolu’nun muhtelif yerlerinde memurların keyfi uygulamaları hasebiyle ahali ile memurlar arasındaki sorunların İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrasında memurlara saldırı sonucunu doğurması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum *Anadolu* gazetesinin sayfalarına da taşınmış ve durumun hassasiyetinden bahisle memurun ahaliye karşı sergiledikleri eski tavırları bir kenara bırakması gerektiği dile getirildikten sonra keyfi uygulamaların kaldırılması gerektiği ifade

¹⁷⁷ Karatay, *Konya’dan Ankara’dan*, s. 84.

¹⁷⁸ Karatay bu tarihlerde millet ifadesini genelde gayrimüslim tebaadan bahsedildiği zaman kullandıklarını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Karatay, *Konya’dan Ankara’dan*, s. 84.

¹⁷⁹ Karatay, *Konya’dan Ankara’dan*, s. 84.

¹⁸⁰ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 36.

¹⁸¹ Efşar Efendi, “Konya Hakem Gazetesine”, *Hakem*, 14 Haziran 1326/27 Haziran 1910, s. 1.

edilmiştir.¹⁸² Ayrıca yine dönemin basını bu konu üzerinde uzun uzadıya durarak yönetim anlayışına uygun memurların göreve getirilmesini meşruti sistemin gereği ve nimeti olarak işaret etmiştir.¹⁸³

İkinci meşrutiyetin ilk günlerinde ortaya konulan vatanı, milleti, dini kurtarma ve yükseltme mücadeleleri çok kısa bir süre sonra yerini durumu stabil tutabilme ve istikrarı koruyabilme mücadelesine bırakmıştır.¹⁸⁴ İştittiği her şeyden etkilenen ve buna göre tavır alan toplum, sosyal anlamda ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Hürriyetin ilanının ilk zamanlarında oluşan otorite boşluğu kısa sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ismi ile doldurulsa da iktidar parçalanmış, pay edilmiştir.¹⁸⁵

Günümüzde olduğu gibi tarihin her döneminde toplumun devletten ve sistemden en büyük beklentisi ekonomik sorunların çözümü olmuştur. Meşruti sistemin bu soruna çözüm getireceği inancı toplumda yerleşmiş vaziyettedir. Konya yerel basınında durumu irdeleyen Seydişehirli Zeki “*Meşrutiyetten Ne Anlaşıldı?*” şeklinde sorduğu soruya yine kendisi cevaben hiçbir şeyin değişmediğini, maddeten hiçbir ilerlemenin gerçekleşmediğini ve her vaadin lafta kaldığını belirtmektedir.¹⁸⁶ Anadolu’yu dolaşan Ahmet Şerif de başka bir pencereden olayı ele almış ve ahali ile yaptığı görüşmelerde toplumun ümitlerinin boşa çıktığını ortaya koymuştur. İnsanlar meşrutiyeti iyi bir şey olarak bildiklerini, her şeyin düzeleceği, adaletsiz vergi anlayışının son bulacağı, toplumun güven ve huzurunun sağlanacağı zehabında olduklarını anlatmışlar fakat ümit edilenin gerçekleşmediğini dile getirmişlerdir.¹⁸⁷

Aydın ve ulema da neredeyse toplum ile aynı beklentiler içerisinde. İlerlemenin ve gelişimin önündeki engellerin kalktığı fikri, toplumun artık Avrupalılar gibi hür ve müstakil bir toplum olarak zenginleşeceği beklentilerini doğurmuştur.¹⁸⁸

¹⁸² H. Mehmet Efendizade Sadık, “Meşrutiyeti Hâlâ mı Anlayamadık”, *Anadolu*, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3.

¹⁸³ Hasan Hüsnü, “Meşrutiyetten Bir Numune”, *Maşrık-i İrfan*, 12 Kânunuevvel 1325/25 Aralık 1909, s. 2-3.

¹⁸⁴ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I*, s. 9.

¹⁸⁵ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 21.

¹⁸⁶ Seydişehirli Zeki, “Meşrutiyetten Ne Anlaşıldı?”, *Maşrık-i İrfan*, 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909, s. 1.

¹⁸⁷ Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, C. I, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yay. Ankara 1999, s. 33-34.

¹⁸⁸ “Hürriyetin Tarihçesi”, *Hakem*, 26 Şubat 1326/11 Mart 1911, s. 2.

Fakat bu düşünceler bu konuda çok uzun süre hâkim rol oynayamamıştır. Beklentilerin karşılanmaması bir müddet sonra eleştirel yazıların yazılmaya başlanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda maaşlı bir işin en garantili teminat olduğu hissiyatının hâkim olması, Hürriyetin ilanı akabinde toplumda siyasileşmeyi de tırmandırmıştır.¹⁸⁹

Öte yandan İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber sorunların temeline inen düşünceler de ortaya konulmaya başlanmıştır. Cehaletin önemli bir sorun olduğu üzerinde duran aydınlar, eğitim konusundaki geri kalmışlığın önüne geçilebilmesi adına kolları sıvamıştır. Sorunların temelinde eğitim yetersizliğine dikkat çeken gazete yazıları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikalarının herkes tarafından takdirle karşılandığını fakat açılan mekteplerin yeterli olmadığını sütunlarına taşımıştır.¹⁹⁰ Yine aynı doğrultuda köylerin eğitim durumundan bahis ve öğretmen sayısının eksikliğinden şikâyetle öğretmenlerin de kendilerini meşrutiyete uygun bir şekilde geliştirmeleri gerektiği belirtilmektedir.¹⁹¹ Yenişehirli Ahmet Kemal eğitimi bir millet için beden ile ruh şeklinde tasvir etmiş, bir başka makalesinde sosyal çevre ve ailenin birey üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur.¹⁹² Yazılarını kaleme aldığı *Meşrik-i İrfan* gazetesinin de çıkış maksadının fikirsel gelişimi sağlamak olduğunu belirtmiş, medreselerde alışıla gelmiş düzenin dışına çıkılarak pozitif ilimlerin de okutulması gerektiğini vurgulayıp eğitim kurumları arasındaki kesin farkların böylece ortadan kalkacağı inancını ortaya koymuştur.¹⁹³

Meşrutiyetten toplumsal beklenti zamanla değişiklik de göstermektedir. Ekonomik ve bilimsel olarak ilerlemenin yanı sıra ahlaklı bir toplumun inşa edilmesi de beklentiler arasındadır. Özellikle İslamcıların meşrutî sistemin İslami olduğu savındaki vurgu, sistemin dinileşmesi ile beraber toplumu da dindarlaştıracığı beklentisini ortaya çıkarmaktadır.¹⁹⁴ Fakat çok daha eskiye dayanan devletin laikleşme süreci öngörülemez bir gerçek olarak bu beklentiyi akamete uğratmıştır. İlk meclisin 7 ay 4 günlük mesaisinin ardından toplantılarını sonlandırması ile beraber vekillerin

¹⁸⁹ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 37.

¹⁹⁰ “İttihat ve Terakki Mektebi”, *Maşrik-i İrfan*, 8 Haziran 1325/21 Haziran 1909, s. 1.

¹⁹¹ Yenişehirli Ahmet Kemal, “Köylülerimiz Ne Halde”, *Maşrik-i İrfan*, 9 Teşrinisani 1325/22 Kasım 1909, s. 1.

¹⁹² Yenişehirli Ahmet Kemal, “Tenevvür Dimağı, Tekamülât-ı İçtimaiye Cümlesindendir”, *Maşrik-i İrfan*, 16 Teşrinisani 1325/29 Kasım 1909, s. 1.

¹⁹³ Yenişehirli Ahmet Kemal, “Mektepler Medreseler”, *Maşrik-i İrfan*, 21 Kânunuevvel 1325/3 Ocak 1910, s. 1.

¹⁹⁴ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I*, s. 109.

maliye, iç ve dış politika gibi alanlarda yapılanları seçmene anlatmaları istenmektedir. Meclisin yaptığı en mühim işin ise devletin ve idarenin gençleştirilmesi şeklinde tarif edilmektedir.¹⁹⁵ Bu hava içerisinde aydınlar bir mebusun nasıl olması gerektiğini tarif ederek¹⁹⁶ beklentilerini ortaya koymuşlardır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından beklentiler büyük oranda karşılıksız kalmıştır. Hem köylerde hem de kentlerde özellikle yoksulluk ile alakalı sorunların önüne geçilememesi meşrutiyet ile alakalı ümit dolu gazete ve dergi yazıları içerisinde eleştirel sesler yükselmeye başlamasına neden olmuştur. Toplumun belli bir kesiminde hürriyetin bir halk hareketi ile kanlı bir şekilde elde edilememiş olması, yani bir ihtilal yaşanmaması nedeniyle kalıcı olamayacağı düşüncesini ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁷ Diğer taraftan da Osmanlı medeniyetinin ihtiyacı olan her türlü eşya ve aletin Avrupa mahsulü olduğunu, bu durumun eskiden böyle olmadığını ve meşrutiyet ile bunun yeniden tesis edilmesi gerektiğini ümitle köşesine taşıyanlar olmuştur.¹⁹⁸ Kara saban ile hayat mücadelesini devam ettiren ve meşrutiyetten ümitvar olan Anadolu insanı ise hiçbir hak, saadet ve refaktan hissesini alamamış,¹⁹⁹ daha çetin günler ile karşı karşıya kalmıştır. Ne yazık ki hürriyetin ilanının hemen akabinde Girit, Bosna-Hersek ve Bulgaristan olayları ile başlayan devletin varlığını koruyabilme mücadelesi meşruti sistemin bir mucize doğurmayacağını göstermiştir.

3. İkinci Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Basını

Propaganda muhtelif alametlerin ve yöntemlerin kullanılması ile kitlelerin fikirlerini etkileme aracı olarak tarif edilebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan İkinci Abdülhamid ile olan mücadelesinde toplumun desteğini arkasına alabilmek ve maksadını anlatabilmek adına basın yayın organlarından önemli ölçüde faydalanmaya çalışmıştır. Dönemin şartları gerekçe gösterilerek basına uygulanmış olan sansüre

¹⁹⁵ “İcmal-i Siyasi”, *Maşrık-ı İrfan*, 13 Ağustos 1325, s. 1-2.

¹⁹⁶ Aydınların bu tarifinde kişilikli, ahlaklı, bilgili, ehliyet sahibi ve tecrübeli isimler üzerinde durulması vurgulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I*, s. 168.

¹⁹⁷ Bu düşünceler içerisinde hürriyetin ilanının Sultan II. Abdülhamid'in bir oyunu olduğunu dahi dile getirenler olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İşaret Yay. İstanbul 2010, s. 107.

¹⁹⁸ M. Yaşar, “Sanâyide Terakki”, *Rehber-i Konya*, 2 Temmuz 1329/15 Temmuz 1913, s. 4-5.

¹⁹⁹ Tunaya, “Garpçılık”, s. 588.

rağmen Kushner, Sultan İkinci Abdülhamid devrinde çıkarılan gazete ve dergilerin Türk okuyucular arasında hayli ilgi gördüğünü dile getirmektedir.²⁰⁰ Fakat İttihatçıların çıkardığı gazete ve dergiler ile kıyaslandığı vakit dönemin basını yüzeysel kalmış ve sansür dolayısıyla gücünü kaybetmiş görünümündedir. İmparatorluğun sorunları ve yenileşme çabaları ile alakalı hiçbir görüş ve fikre sahip olmayan, sadece mevcut iktidara itaat eden bir basın anlayışı ile karşılaşmaktadır.²⁰¹

Bu dönemde özellikle yurt dışına çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının bir araya gelerek gazete ve dergiler çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. Cemiyet ilk olarak fikirlerini Ahmet Rıza Bey öncülüğünde çıkarılan *Meşveret* gazetesinde Türkçe ve Fransızca olarak neşretmiştir. Daha sonra ise Cenevre’de bulunan Jön Türkler tarafından 1897’den itibaren çıkarılan *Osmanlı*, 1896’dan itibaren Murat Bey öncülüğünde çıkarılan *Mizan*, 1904 sonu itibariyle Cenevre’de Abdullah Cevdet tarafından çıkarılmaya başlayan *İçtihad*, 1902 kongresinden sonra Paris grubu ile Cenevre grubunun çıkardığı *Şura-yı Ümmet*²⁰², 1898’de Romanya’da çıkarılan *Sada-yı Millet* ve Prens Sebahattin grubunun çıkardığı *Terakki* İkinci Meşrutiyet’in ilanı öncesinde farklı metotlar benimsemiş olsalar da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin fikirlerini neşreden önemli basın yayın organlarıdır.²⁰³

Bir taraftan *Meşveret* gibi muhteva itibarıyla güçlü gazeteler çıkarılarak fikrî mücadele sürdürülürken diğer taraftan da mülkiyedeki derslerine son verilmiş olan Murat Bey gibi önemli isimler, hazırladıkları ıslahat layihaları ile padişahı doğru yönde harekete teşvik etmeye çalışıyorlardı.²⁰⁴ Lakin Murat Bey bu konuda başarı elde edemediği gibi daha evvelden kapatılmış olan gazetesi *Mizan*’ı çıkarmak için Mısır’a kaçmıştır. Yurt dışında bulunan İttihatçıların yurda dönmesini ve İttihatçıların mücadelesini zayıflatmayı hedefleyen siyasi bir af 1897’de Yunanlara karşı kazanılan zaferin ardından çıkarılınca Murat Bey’in de dâhil olduğu bazı isimler İstanbul’a geri dönmüşlerdir.

²⁰⁰ Kushner, *Türk Milliyetçiliği*, s. 12.

²⁰¹ Kushner, *Türk Milliyetçiliği*, s. 37.

²⁰² İttihatçılar Şura-yı Ümmet’in çıkarılmasında Mısır’dan önemli destek alınmıştır. Bu nedenle ilk nüshanın Mısırda çıkarılmış olduğunu görüyoruz. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 261.

²⁰³ Saliha Şahin, *Osmanlı Devleti’nde Modern Batı Düşüncesinin Söylemsel İnşasında Yazılı Basının Rolü: Meşveret (1895-1898) ve Mizan (1896-1897) Karşılaştırması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 94.

²⁰⁴ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 247.

İkinci Meşrutiyet öncesinde farklı yöntemler ile gizlice neşredilmeye çalışılan İttihat ve Terakki fikirlerini taşıyan mecmualar ve gazeteler zaman zaman maddi sorunlar ile karşılaşarak yayın yapmaya ara verirken bazen de Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimleri ile engellenmiş olsa da anayasal ve demokratik fikirlerin toplumda filizlenmesinde ciddi bir etkisi olmuştur. İleride değineceğimiz gizli yöntemler ile elden ele dolaşan mecmua, gazete ve risale gibi yazılı kaynaklar yasaklardan kaynaklı esrarengizliği nedeniyle birçok kimsenin ilgi odağı haline gelmiştir. Gizli bir şekilde Manastır'da çıkarılan *Neyyir-i Hakikat* isimli İttihat ve Terakki Cemiyeti fikirlerini topluma anlatmaya çalışan gazete, hürriyetin ilan edilmesi üzerine artık gizli değil aşikâr yayın yapacağını okuyucularına ilan etmiştir.²⁰⁵ İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından basın alanında yaşanan serbestlik bir bayram havasına dönüşmüştür. Sonrasında zengin bir İttihatçı basın yayın yelpazesi ortaya çıkmıştır.

3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Basında Yaşanan Gelişmeler

a. Merkez ve Taşra Basını

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından çok uzun süreli olmasa da neredeyse her türlü denetimden uzak bir basın yayın hayatı ortaya çıkmıştır. Sadece merkezde değil aynı zamanda taşrada da basın yayın hayatında ciddi bir gelişim yaşanmıştır. Meşrutiyetin ilanı öncesinde toplamda 120'yi geçmeyen süreli yayın sayısı, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından 700'ün üzerine çıkmış, neredeyse gazete ve mecmua çıkarmayan şehir kalmamıştır.²⁰⁶ Basın ve yayın organları İstanbul'da 52'den 377'ye yükselirken ülke genelinde yapılan yayınların 399'u Türkçe, 109'u Rumca, 67'si Arapça, 36'sı Fransızca ve 34'ü Ermenice olarak yayın hayatına devam etmiştir.²⁰⁷ Bu özgür basın ortamı 31 Mart Hadisesi'nin ortaya çıkması ile beraber bir dizi denetlemeler getirilerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, "Vesikalar", s. 122-123.

²⁰⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yay. İstanbul 1994, s. 54.

²⁰⁷ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 41.

Sultan İkinci Abdülhamid döneminde idareye muhalif sayılabilecek her türlü unsur sansüre tabi tutulmuş ve bu son derece dikkatli bir şekilde yapılmıştır.²⁰⁸ Hürriyetin ilanı sonrasında basın yayın hayatında ortaya çıkan görüntü ve 31 Mart Hadisesi'nin ardından bu duruma müdahale edilmesi aslında yasakların gerekçe ve sonuçlarının tespiti açısından son derece önemlidir. Ali Birinci'nin tespit ettiği üzere yasaklardaki içtimai ve siyasi mantık üzerinden hareketle cemiyetin yapısı hakkında birtakım bilgi ve yorumlar ortaya konulabilir.²⁰⁹ Sultan İkinci Abdülhamid döneminde yaşanan sansür ile alakalı eleştirel yaklaşımlar karşısında hürriyetin ilanından sonraki sürece bakıldığı zaman - ilk bir yıllık süreç dikkate alınmazsa - sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet edebilecek basın yayın organı sayısı taraftar olanlara göre oldukça azdır.²¹⁰ 31 Mart Hadisesi sonrasında yaşanan taşkınlıklar gazetelerin matbaalarının tahrip edilmesi, Hasan Fehmi ve Ahmet Samim gibi gazetecilere suikastların yapılması, matbuatın bir nizama sokulması gerektiği gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Buna dayalı olarak 18 Temmuz 1909 tarihinde Fransız Basın kanunundan faydalanılarak hükûmetin sansür yetkisini elinden alan ama basın yayın organlarını denetim altına sokan “Matbuat Kanunu” çıkarılmıştır.²¹¹

İkinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra önceden merkezde çıkarılmakta olan *İkdam*, *Sabah* gibi gazeteler yayın hayatına devam etmiştir. Hürriyetin ilanını takiben başta Cemiyet'in yayın organı olan *Tanin* gibi pek çok gazete çıkmaya başlamıştır.²¹² Taşrada da birçok basın yayın organı neşredilmiştir. Bu yayın organlarında özellikle önceki dönemde dile getirilemeyen fikir ve düşüncelerin yer bulması için oluşan özgürlük ortamından faydalanılarak hareket edilmiştir. Yerel basında birçok etkili isim kendini gösterme fırsatı bulmuş ve Türk düşünce tarihinde önemli izler bırakacak yerler

²⁰⁸ Kitap, gazete, tiyatro vs. her türlü yazılı kaynağın sansür edilmesinin yanı sıra Sultan Murat'tan dolayı Murat ismi Mithat Paşa'dan dolayı Mithat ismi kullanımından kaçınılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 3.

²⁰⁹ Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yay. İstanbul 2012, s. 124.

²¹⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhafızı Bir gazete: Sada-yı Millet” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXX, S. 2, İzmir 2015, s. 149.

²¹¹ M. Nuri İnuğur, Basın Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 317-318. Basına karşı alınan tedbirler ve Hasan Fehmi cinayetinin aydınlatılması maksadı ile Zöhrab Efendi ve bir grup İttihat ve Terakki'ye yönelttikleri suçlamalar içeren bir önerge vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. MMZC, C. II, D. 1, 25 Mart 1325/7 Nisan 1909, s. 651.

²¹² İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası çıkan basın yayın organları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. İnuğur, *Basın Yayın Tarihi*, s. 307; Ayrıca İttihatçı basın ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Caner Arabacı, *İttihat ve Terakki Basını*, <http://www.canerarabaci.com/makaleler/ittihat-ve-terakki-basini-sayfa-id-333-id-53542>, Erişim Tarihi: 02.06.2021.

edinmişlerdir. Yerel basın kaynaklarının en önemli özelliklerinden birisi merkez basını takip ederek devletin politik hayatı ile alakalı haberleri topluma ulaştırmanın yanı sıra çıkarıldığı muhitin sorunlarını da dile getirmek olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasına karşı muhalif oluşumlar ile beraber yerelde de bazı muhalif basın yayın organları ortaya çıkmış, çok ciddi çekişmelere öncülük eden basın bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir.²¹³ Basın hem İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası için hem de muhalifleri için ciddi bir vasıta manası kazanmıştır. Ayrıca en çetin savaşların ve fikrî münakaşaların yürütüldüğü mecra olarak bu anlamda gelişimin sürekliliğini sağlamış ve dönemine de kaynaklık etmiştir. Merkezde yaşanan bu değişim kendisini taşrada da göstermiş, konumuzun öznesini oluşturan Konya’da da durum aynı şekilde tezahür etmiştir.

b. Konya Basını

İkinci Meşrutiyet’in ilanından önce Konya’da gazetecilik anlamında ilk girişimin devlet eliyle gerçekleştirildiği görülmektedir. İlk matbaa 1869’da Vali Burdurlu Ahmet Tevfik Paşa döneminde gerçekleştirilen girişimler sonrası açılmış ve *Vilayet Gazetesi* 1870’de çıkarılmaya başlanmıştır.²¹⁴ Bu matbaa Konya basınına uzun yıllar hizmetinin ardından İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra 1913 yılı başında *Vilayet Gazetesi*’nin neşredilmesinin aksatılmaması kaydıyla *Babalık* gazetesi sahibi Mazhar Efendi’ye devredilmiştir.²¹⁵

Merkezde ve diğer taşra vilayetlerinde olduğu gibi Konya’da da İkinci Meşrutiyet’in ilanının ardından basın yayın hayatında ciddi bir gelişim görülmektedir. Konya aydın ve ulehasının fikirlerini anlatmak ve seslerini duyurmak maksadıyla çıkardıkları pek çok yayın organı bulunmaktadır.²¹⁶ Bunlar arasında en sık zikredilen ve ele alınan gazeteler şunlardır: *Anadolu* (1908)²¹⁷, *Hakem* (1909), *Meşrik-ı İrfan*

²¹³ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 43.

²¹⁴ Mehmet Önder, “Cumhuriyet’ten Önce ve Cumhuriyet Döneminde Konya’da Basın”, *Milli Mücadeleden Günümüze Konya (1915-1965)*, C. I, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Konya 1999, s. 23.

²¹⁵ BOA, DH, İD, 79/28, 3 Kânunusani 1328/16 Ocak 1913.

²¹⁶ Bu aydınlar arasında öğretmenlerin ve öğrencilerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

²¹⁷ Bu gazete Konya da çıkarılan ilk özel gazete olma özelliğine sahiptir. Tarafsızlığı ile bilinse de başlangıçta meşrutiyetin toplumda benimsenmesini sağlayacak yayınlar yapmış, daha sonraki süreçte İttihat ve Terakki politikalarına muhalif fikirler ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Aslaner, *İlmiye Sınfı*, s. 6; Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 44.

(1909)²¹⁸, *Çiftçi* (1909), *Şems* (1909), *Babalık* (1910), *Meram* (1910), *Osmanlı* (1910), *Öğüt* (1919), *İntibah* (1919), *İbret* (1919). Dergiler ise; *Barika* (1909),²¹⁹ *Ufk-ı Âti* (1911), *Şahab* (1911), *Rehber* (1913), *Ocak* (1917), *Öksüz Yurtları* (1917), *Hak Yolu* (1919) olmuştur.²²⁰ Konya basını ilk etapta her ne kadar meşrutiyetin toplumda yer edinmesine yönelik yayınlar yapsa da muhalefetin ortaya çıkışı ile beraber siyasi oluşumların propaganda aracı ve faaliyetlerini duyurdukları mecralar haline gelmiştir.

Kısa süren özgürlük ortamı içerisinde yayın hayatına devam eden gazeteler bu durumu sütunlarına da taşımıştır. Basını milletin lisanı olarak tarif ederek sansürün bittiğini ve milletin artık her şeyi konuşabildiğini yazmışlardır.²²¹ *Anadolu* gazetesi *Meşrik-ı İrfan* gazetesinin çıkarılmasını tebrik ile karşılamış ve aynı isimle bir şirketin kuruluşunu fabrika açmaya benzeterek konunun önemine dikkat çekmiştir.²²² *Meşrik-ı İrfan* gazetesi siyasi ve fikrî bir yayın serüveni içerisinde toplumun faydalanabileceği birtakım eserlerin de kendi matbaasında hazırlanarak dağıtımını sağlamıştır.²²³ Gazete yazıları ve çıkan haberlere bakıldığı zaman toplumun ve aydınların biriken fikir ve düşüncelerini dile getirme hususunda nasıl bir ihtiyaca sahip olduklarını ve önceki döneme olan eleştirilerini görmekteyiz. Konya basını hürriyetin ilanından sonra basın yayın alanında yaşanan özgür ortamı sürekli olarak takdir etmiştir. İstibdat devrine atfen geçmişi eleştiren yazılar kaleme alınarak artık mazlumun sesinin duyurulabildiği bir merci olarak basın özgürlüğü övülmüş, elde edilen tecrübenin hem manen hem de maddeten pek pahalıya mal olduğu izahı ile aynı hatalara düşülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.²²⁴ Matbuat Kanununun çıkarılması ve basın yayın kuruluşlarının Mebusan Meclisinden beklentilerinin tam karşılanamamış olması nedeniyle bu

²¹⁸ *Maşrik-ı İrfan* gazetesi meşrutiyetin ilanı sürecinde toplumun meşrutiyet ile alakalı meraklarının giderilmesi ve meşrutiyet fikrinin yerleşmesi doğrultusunda yayınlarını yapmıştır. Fakat sonraki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası içerisinde çıkan muhalefeti desteklemiş ve yayın politikalarını bu yönde belirlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Taner Özcan, *Meşrutiyet Dönemi Konya Basınına Bir Örnek Maşrik-i İrfan Gazetesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.

²¹⁹ Konya’da çıkarılan ilk edebi dergidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Afif Evren, *Konya İçin*, Babalık Basımevi, Konya 1944, s. 37.

²²⁰ Konya basını tarihi ile alakalı daha geniş bilgi için bk. Caner Arabacı, Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yay. Konya 2009; Mehmet Önder, *Konya Matbuat Tarihi*, Ülkü Basımevi, Konya 1949; Evren, *Konya İçin*, s. 37; Ayrıca bu dergilerin yazar kadroları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karatay, *Konya’dan Ankara’dan*, s. 22-24.

²²¹ Seydişehirli Kaimimakam Sadi, “Açık Mektuplar”, *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 3.

²²² “Tebrük”, *Anadolu*, 18 Kânunusani 1324/31 Ocak 1909, s. 3.

²²³ “İlan-ı hususi”, *Maşrik-ı İrfan*, 13 Ağustos 1325/26 Ağustos 1909, s. 4.

²²⁴ “Matbuat, *Hakem* 10 Kânunusani 1324/23 Ocak 1909, s. 1.

beklentilerini bir liste hâlinde yayımlayan *Meşrık-ı İrfan* gazetesi “*Meclis-i Mebusan’ın erbab-ı matbuata merhametle baktığını*”²²⁵ görebilecek miyiz şeklinde düşüncesini ifade etmiştir.

Toplumun basından beklentisi de oldukça yüksektir. Mebusların belirlenmesinde aydınların ve ulemanın oynaması gereken rol zamanla basına yüklenmeye çalışılmıştır ki bu da aydın ve ulemanın karar mekanizmasındaki cazibelerinin azalmasını kabullenmeleri anlamını taşımaktadır.²²⁶ Osmanlı Devleti’nin gerileme süreci ile başlamış olan ilmin ve ilim adamının ehemmiyetini ve cazibesini kaybetme sürecine karşı İkinci Meşrutiyet dönemi bir ümit doğmuş olsa da bu dönemde de hak ettiği değeri görememiştir.

Basının dil ve kimliğinde zamanla sadece iktidar muhalefet ilişkileri üzerinden bir değişim gerçekleşmemiştir. Özellikle devletin dış politikada takip ettiği yol, hadiselerin gelişimi ve seyri de etkili olmuştur. Meşrutiyete rağmen ulusçu hareketlerin devam etmesi Türk aydınını da kendi millî kimliğini savunmaya sevk etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının Konya’daki önemli yayın organlarından olan *Osmanlı gazetesi* ilk etapta “*siyasi, ilmî, edebî, felsefî, fennî, içtimai, Osmanlı gazetesi*” olarak kendisini tarif ederken Vali Muammer Bey’in de desteğini arkasına alarak 1913 yılından sonraki nüshalarında kendisini “*Türk Gazetesidir*” şeklinde tanıtmıştır.²²⁷ Bu durum Türk Milliyetçiliğinin inşası politikaları ile de yakından alakalı olup eğitim kurumlarında da bu dönüşümün izleri görülmektedir.

4. 31 Mart Hadisesi

İkinci Meşrutiyet’in ilanının ardından toplumun her kesimi birbiriyle kucaklaşmıştır. Meclis açılmış, bütün unsurların temsilcisinin yer aldığı bir birliktelik oluşmuştur. Fakat bu uzun sürmeyecektir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının savunduğu Osmanlılık fikri birçok kesimin işine gelmemektedir. Avrupalı devletlerin bu nokta üzerinden hareketle gayrimüslimlerin

²²⁵ “Acaba Görebilecek miyiz?” *Maşrık-ı İrfan*, 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909, s. 4.

²²⁶ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 49.

²²⁷ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 62.

uyumunu bozan çalışmaları karşılık bulmuş, içeride ise muhalefet ve toplumun belli kesimleri beklentilerinin karşılanmadığı gerekçesi ile aleni ve sert bir eleştirel dil kullanmaya başlamışlardır.

31 Mart Hadisesi’ni birçok araştırmacı “şeriat isteriz!” sloganı etrafında değerlendirerek irticai bir hareket olarak tarif etmektedir. Lakin İslamcılarının ve ulemanın hürriyetin ilanının gerekçesini şeriata uymak olarak izah etmeleri göz önünde bulundurulursa İkinci Meşrutiyet’in ilanı da 31 Mart Hadisesi gibi irticai bir hareket olarak algılanır. Bu nedenle sloganın arkasına sığınan eşkâllerin amaç, faaliyet ve destekçilerine bakıldığı zaman hadisenin bir isyan hareketi olduğu anlaşılmaktadır. 31 Mart Hadisesi’nin İslam ile ya da dinî müessese ile ilişkisi Tunaya’nın ifadeleri ile sadece İslamcı görüşlerin soysuzlaştırılması şeklinde tarif edilmiştir.²²⁸

Bu ayaklanmanın temel düzenleyicisi hürriyetin mimarı olan cemiyetin karşısında yer alan muhalif tüm gruplardır. İsyancıların kendilerine İslam ve şeriat gibi mefhumları kalkan etmesi bir dinin sömürülmesinden öte değildir.²²⁹ Anayasal rejimi yıkarak düzeni ortadan kaldırmaya yönelik tertip edilmiş monarşi karakterli bu isyan, ordunun liberal rejimi koruma konusunda kararlı olan kanadı tarafından bastırılmıştır.²³⁰ Anayasal düzenin ortadan kaldırılması yönünde neredeyse tüm muhalif ve gayrimüslim gruplar teşrikimesai içerisinde çalışmışlardır. Bunlar içerisinde *Volkan* ve *Serbesti* gibi gazetelerin yanı sıra İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti de yer almaktadır.²³¹

31 Mart tarihine doğru giden günlerde siyasi atmosferin iyice ağırlaştığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni sert bir şekilde yazılarında eleştiren *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi’nin²³² öldürülmesi bu havayı neredeyse tamamen İttihatçıların aleyhine döndürmüştür. İttihatçıların aleyhinde hareket eden bir başka kesim de medrese talebeleridir. Hürriyetin ilanından önce sınavları yapılmayan ve mezun edilmeyen talebelerin beklentileri hürriyetin ilanından sonra da

²²⁸ Tunaya, “İslamcılık”, s. 632.

²²⁹ Akşin, *Jön Türkler*, s. 202.

²³⁰ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 75.

²³¹ 31 Mart Hadisesi’nden yaklaşık 10 gün evvel kurulmuş olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ilk etapta cemiyet olarak faaliyet gösterse de daha sonra siyasi fırka olarak devam ettirilmiştir. Resmî yayın organı *Volkan* Gazetesi olup kurucusu da Derviş Vahdeti’dir. Ayrıntılı bilgi için bk. Azmi Özcan, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Ankara 1995, s. 475-476.

²³² Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 183.

karşılanmayınca muhalefete kaymışlardır. Özellikle mezun olamayanların askere alınması yönünde yapılan düzenlemeler sonrası medrese öğrencilerini ve bazı din adamlarını “Dinimiz elden gidiyor” propagandası arkasında muhalif saflara itmiştir.²³³

İsyanın fitili 12/13 Nisan 1909 gecesi ateşlenmiştir. Birçok asker, başlarında bulunan subayları hapsederek Ayasofya ve Sultanahmet civarında toplanmıştır. Özellikle Selanik’ten getirilen Avcı Taburlarının isyanda yer alması²³⁴ dikkat çekicidir. İsyancıların bu duruma son vermeleri hususunda ilk etapta nasihat heyetleri ile teskin edilmesi yoluna gidilmiştir. Fakat bundan sonuç alınamamıştır. Öyle ki isyancılar bazı bürokratların istifasını, bazılarının görevden alınmasını, bazılarının da kellesini istemektedir. Ahmet Rıza Bey zannettikleri Adliye Nazırı Nazım Paşa ile İttihatçıların sesi *Tanin* gazetesinin önemli siması olan Hüseyin Cahit zannettikleri Suriye mebusu Arslan Bey’i öldürmüşlerdir.²³⁵ Bu durum toplumsal bir endişeye dönüşmüş ve hükûmet kontrolü kaybetmiştir.

İsyancılar sadece içerideki muhalif kesimlerden ve kurumsal kimlikleri olan organizasyonlardan destek almamaktadır. İsyan günlerinde isyancı askerlerin ellerinde bulunan paralar ve yaptıkları harcamalar yerli ve yabancı pek çok gözlemcinin dikkatini çekmektedir. Sultan İkinci Abdülhamid’in adamlarının yanı sıra isyanın bastırılması sonrası yürütülen kovuşturma esnasında gözaltına alınan İngiliz destekli siyasetçi olan Kâmil Paşa’nın oğlu Said Paşa’nın verdiği ifadede isyancı askerlere para dağıtıldığı ve organize edildikleri ortaya çıkarılmıştır.²³⁶ Buradan İngiltere’nin gücünü 31 Mart Hadisesi süreci öncesi ve sonrasında İttihatçıların aleyhinde kullandığını çıkarabiliriz. Gayrimüslimlerin de bu isyan sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşısında olduğunu görmekteyiz. Bu isyanı İttihatçılara ve onların merkezîyetçi siyasetine indirilmiş bir darbe olarak alkışlamaktadırlar.²³⁷ Danişmend’in tespitine göre isyanın hemen ertesi günkü sayısında durumu değerlendiren Rum gazetesi

²³³ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 183. Önceden süre gelen problemlerin çözülememesine bir örnek olarak talebelerin mezun edilememesi gösterilebilir. Volkan gazetesinin talebelerin yanında yer alarak iktidara karşı bu durumu bir koz olarak kullanmaları tabii olarak gelişmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, *Tarihin Hududunda*, s. 231-232.

²³⁴ Bu taburlar İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni desteklemek amacıyla getirilmişlerdir. Niyazi Bey ile beraber dağa çıkan Hamdi Çavuş’un burada elebaşı olarak göze çarpması dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 184.

²³⁵ Kuran, *Hürriyet Mücadelesi*, s. 143-144; Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 185.

²³⁶ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 80-81.

²³⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 23.

Neologos isyancı askerlere yurt severliğinden dolayı övgüler dizmiş ve bu isyanı vatan sevgisi ile izah etmeye çalışmıştır.²³⁸

İsyancıların anayasal düzeni hedef alan hareketleri karşısında bürokrasinin yetersiz kalması nizamın sağlanması adına orduyu askerî müdahaleye mecbur etmiştir. Selanik'ten hareket etme hazırlığı içerisinde olan Üçüncü Orduya duruma müdahale etmemesi yönünde heyetler gönderilmiş fakat bundan bir sonuç alınamamıştır. Muhalefetin önemli simalarından olan Ahali Fırkası Başkanı İsmail Kemal'in isteği üzerine İngiliz Büyükelçisi Lowther, Makedonya bölgesinde bulunan konsolosluklara verdiği talimat ile anayasanın ve meşruti yönetimin tehlikede olmadığı yönünde toplumun ikna edilmesi ve Üçüncü Ordunun duruma müdahalesinin önüne geçilmesi için çalışılmasını istemektedir.²³⁹ Bu tutumundan hareketle isyancıların arkasındaki en önemli gücün İngilizler olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki süreçte İttihatçı liderlerin müttefik arayışları içerisinde Almanya'ya yönelmelerindeki en mühim faktörlerin kaidesinin 31 Mart Hadisesi süreci ile inşa edilmiş olduğunu düşünebiliriz.

Kısa süre içerisinde oluşturulan Hareket Ordusu²⁴⁰ İstanbul'a ulaşınca isyanı bastırmış ve kontrolü ele almıştır.²⁴¹ Yakalanan isyancılar cezalandırılmış, Meclis aldığı karar ile Nisan ayının 27'sinde Sultan İkinci Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine Mehmed Reşad'ı tahta çıkarmıştır. Artık İttihatçı kadrolar giderek iktidara daha yakın durmaya ve bu gücü ellerinde tutmaya başlayacaklardır.²⁴² 31 Mart Hadisesi'nin oluşturduğu toplumsal kaygı herkes tarafından eleştirilmiş ve meşrutiyete sahip

²³⁸ İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı 'azam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961, s. 210-211.

²³⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 177.

²⁴⁰ Bu ordu Gazi Mustafa Kemal'in isminin de öne çıkmasında önemlidir. Bayur ilk gelen Hareket Ordusu katarının başında Mustafa Kemal'in olduğunu ve önemli bir karşı koyma ile karşılaşmadan duruma el koyduğunu belirterek Mahmut Şevket Paşa'nın daha sonra gelip ordunun komutasını devraldığını, bunun da gerçek kahramanların geri planda kalmasına neden olduğunu iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 198-204.

²⁴¹ Hareket Ordusu İstanbul'a geldiği sırada meclis içerisinde de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan çekilmesinin meşrutiyete uygun olduğunu belirttiği konuşması etrafında tartışmalar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. MMZC, C. III, D. 1, 4 Nisan 1325/17 Nisan 1909, s. 49.

²⁴² İttihatçı kadroların giderek iktidara hâkim olması 31 Mart Hadisesi'ne benzer gelişmeleri de beraberinde getirecektir. Askerin siyasetten çekilip kışlasına dönmesi gerektiği yönünde ortaya konulan fikirler İttihatçılara karşı yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. 1911 yılında karşı devrimci askeri bir grup olarak ortaya çıkan Halaskâr Zabiatan adı verilen yapılanma Arnavutluk isyanından da beslenerek Temmuz 1912 de İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasını iktidardan düşürmeyi başarmıştır. Fakat bu durum karşısında kazanımlarını kaybetmemekte kararlı olan İttihatçılar Bab-ı Ali baskını ile daha güçlü ve kararlı bir şekilde iktidarı ele geçirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 183; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 154.

çıkılmıştır. Şeyhülislam Mehmet Sahib tarafından yayımlanan beyannamede bu hadiseye benzer tüm muhalif hareketler muhatap alınarak, ayet ve hadislerden hareketle meşrutî sistem savunulmuştur.²⁴³

İkinci Meşrutîyet ilan edildikten sonra sürekli olarak 31 Mart Hadisesi'ne benzer eğilimler gösteren gelişmeler yaşandığını dile getiren Hilmi Uran, bu durumu basın ve yayın alanında yaşanan özgürlükçü gelişmelere bağlamaktadır.²⁴⁴ Bu ortam meşrutî sistemin toplum nazarında taban bulmasını ve güçlenmesini sağladığı kadar muhalif grupların da güçlenmesine ve saldırganlaşmasına neden olmuştur. 31 Mart Hadisesi'nin ardından çok partili hayata giden süreç hız kazanmış ve artık siyasi görüşlerin ve safların daha belirgin hale gelmesi doğal olarak gelişmiştir.

Konya basını da yaşanan bu hadise karşısında siyasi görüş veya herhangi bir ayırıma gitmeden tepkisini ortaya koymuştur. En dikkat çeken husus Konya'daki ittihatçı basının 31 Mart Hadisesi'ni irticai bir mesele olarak değerlendirmesidir. *Hakem* gazetesi 18 Temmuzda çıkan sayısında “*devr-i sabıkın tecrübeli ricalini arzu edenlere...*” seslenerek bunun ne kadar zararlı olduğunu anlatmış, işin başına faal ve genç olan meşrutîyetçilerin getirilmesi gerektiğini bu hadisenin bir kez daha ispat ettiğini izaha çalışmıştır.²⁴⁵ Bir taraftan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek isyana son vermesi takdirle karşılanırken²⁴⁶ diğer taraftan da isyana katılanlar vatan haini olarak tavsif edilmiştir.²⁴⁷ Mevlevî tarikatının görüşlerinin neşrine hizmet eden *Şems* gazetesi de hadiseye tepki göstererek Hareket Ordusunun İstanbul'a girişini 1453 fütuhatına benzeterek Sultan İkinci Abdülhamid'e yönelik eleştirileri de dile getirmiştir.²⁴⁸ Konya'da 31 Mart Hadisesi'ne bağlı olarak sıra dışı bir durumun yaşanmadığı dönemin basınından anlaşılmaktadır. Bu konuda gazeteler ilk etapta her ne kadar aynı türden sesi dile getirirler de muhalif grupların şekillenmesi ile beraber özellikle İttihatçı basın, muhalif basın organlarını 31 Mart Hadisesi üzerinden suçlamış ve eleştirmişlerdir.

²⁴³ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 40.

²⁴⁴ Hilmi Uran, *Meşrutîyet, Tek Parti ve Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2007, s. 37.

²⁴⁵ Fethi (Hukuk Mektebi Müdürlerinden), “İttihat ve Terakki Cemiyetinin İy-d-ı Milli münasebetiyle Osmanlılara Beyannamesi”, *Hakem* 18 Temmuz 1325/31 Temmuz 1909, s. 1.

²⁴⁶ Yusuf Cerhi, “Vatandaşlar”, *Maşrık-i İrfan*, 19 Temmuz 1326/1 Ağustos 1910, s. 3-4.

²⁴⁷ Talebe-i Ulumdan Abdullah, “Makale-i Dîniyyeden Mabad”, *Maşrık-i İrfan*, 3 Ağustos 1325/16 Ağustos 1909, s. 1.

²⁴⁸ *Şems*, 13 Nisan 1325/26 Nisan 1909, s. 2.

F. Çok Partili Hayat ve Muhalefetin Doğuşu

1. Fırkalaşma ve Ahrar Fırkası

İkinci Meşrutiyet'in ilanı birçok özgürlüğü de beraberinde getirmiştir. Özellikle basın yayın alanında yaşanan kısa süreli özgür ortam, toplumun her kesiminin fikirlerini beyan etmesine imkân tanımıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın politikalarını beğenmeyen ya da buna muhalif olan kesimler de yavaş yavaş saflarını belirginleştirmişlerdir. Fakat dünya görüşlerindeki keskin çizgilerin ortaya çıkışı 31 Mart Hadisesi'nden sonradır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'ndan ilk kopuşlar hemen hürriyetin ilanı akabinde gerçekleşir. Bir kısmı İttihatçı olan ve Sultan İkinci Abdülhamid döneminde yapılan sürgünlerden nasibini almış olan isimlerin yurda dönüşü ile beraber 12 Ağustos 1908 tarihinde Fedakâran-ı Millet Cemiyeti isimli siyasi oluşumla siyasal yaşama girmeye karar verdikleri görülmektedir.²⁴⁹ Siyasi hayatta pek etkili olmayan bu oluşum dernek niteliğinde kalmıştır. Fakat İttihatçıların çok güçlü olduğu bir ortamda eleştiriler ile ortaya çıkması ve fikirlerini beyan etmesi bakımından oldukça önemli bir geleneğin ilk temsilcisidir.²⁵⁰ Buna benzer ilk muhalif oluşumlar İttihat ve Terakki ile benzer bir mücadele içerisinde olmamışlardır. Buna dayalı olarak Asaf Tugay eleştirel bir yaklaşımla cemiyet içerisinde istediği mevkiyi elde edemeyen ve beklediği ilgiyi göremeyenlerin katılımına dayalı bir oluşum tarifi yapmaktadır²⁵¹ ki bu daha sonra değinilecek olan Konya'daki İttihatçı basın tarafından Ahali Fırkasına katılımlara karşı ortaya konulan eleştirel yaklaşıma benzerlik göstermektedir.

²⁴⁹ Ahrar Fırkası öncesi ve sonrasında Fedakâran-ı Millet cemiyeti dışında kurulan başka siyasi oluşumlar da vardır. Bunlar: Osmanlı Demokrat Fırkası (1 Şubat 1909), İttihad-i Muhammedi Fırkası (5 Nisan 1909), Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (17 Nisan 1909), Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası (Kasım 1909), Osmanlı Sosyalist Fırkası (Eylül 1910) vs. Ayrıntılı bilgi için bk. Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 165-395.

²⁵⁰ Bu cemiyetin çok etkili olmasa da meclis içerisinde muhtelif tartışmaların konusu olduğunu görüyoruz. Örneğin cemiyet taraftarlarının Bab-ı Ali'ye bombalı saldırı düzenleyecekleri ihbarına karşılık mecliste yaşanan tartışmalar olduğunu görüyoruz. MMZC, C. I, D. 1, 22 Kânunusani 1324/4 Şubat 1909, s. 479.

²⁵¹ Asaf Tugay, *İbret Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, (Tarihsiz) İstanbul, s. 15-16. İttihatçıların her yerde varlığından rahatsız olan çevreler meşrutiyet ilan edildiğine göre artık cemiyetin İstanbul başta olmak üzere Anadolu'daki şubelerini kapatması ve sadece Manastır ve Selanik'te cemiyet olarak faaliyet göstermesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu beklentileri olmayınca da cemiyet karşısında muhalif oluşumların ortaya çıkışı hız kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıza Nur, "Görüyorum ki İşler Fena Gidiyor", *İkdam*, 27 Şubat 1324/12 Mart 1909, s. 1.

Hürriyetin ilanının ardından önceki dönemin siyasi simaları alışmış oldukları idare tarzı dışındaki bu dönemde bir siyasi oluşuma gidememişlerdir.²⁵² 31 Mart Hadisesi öncesinde gerçek anlamda bir muhalif anlayışın şekillenmesinin fikrî ortamı tam netleşmemiştir. Fakat bu ayaklanma ile beraber daha net fikirler ortaya konulmaya başlanmıştır. Özellikle aydın ve ulema çevrelerinde iki farklı fikrin varlığına müşahede edilmektedir. Bunların ilki tek parti fikrini savunan ve “ve-lâ teferrekû” (ayrılığa düşmeyiniz) şeklinde başlayan ayet ile durumu meşrulaştırma çabası içerisinde olan ittihatçılardır ki siyasi partileşmeyi birer tefrika odağı olarak görmüşlerdir.²⁵³ Partileşmenin henüz uygun olmadığı ve toplumsal barışı bozacağı, birlik politikalarını zedeleyeceği kanısı hâkimdir. Buna karşılık çok partili yapıyı savunan görüşler arasında ise “ümmetimin ihtilafında rahmet vardır”²⁵⁴ benzeri hadisler ve “Barika-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar”²⁵⁵ şeklinde siyasi tavırlar ortaya koyarak siyasi partiler olmadan meşrutiyetin anlamını kaybedeceği dile getirilmiştir.²⁵⁶

Konya basını çok partili hayat ile alakalı tartışmalara katılmış ve bu konu üzerine sütunlarında çeşitli fikirlere yer vermiştir. *Hakem* gazetesi muhalif çevrelerden yükselen seslere aldırış edilmemesi yönünde toplumu şu ifadeler ile uyarmıştır: “*Ey millet-i necibe... fırka kavgalarına iştirak ederek meşrutiyetimizi zinhar tehlikeye koymayınız. Müdâhelat-ı ecanibe yol açmaya müsaid bulunmayınız.*”²⁵⁷ İttihatçı basının bu yaklaşımına karşılık çok partili yaşamı savunanlar ise meşrutiyetin meclissiz, meclisin de fırkasız olamayacağını²⁵⁸, iki muhalif fırkanın fikrî mücadelesinin milletin lehine sonuçlar doğuracağını ileri sürmüşlerdir.²⁵⁹ Dönemin Konya’sında önde gelen bir sima olarak Zeynelabidin Efendi ise görüşlerini en başından itibaren desteklediği anayasal yönetime uygun olarak çok partili hayat lehine ortaya koymuştur. Fikir ihtilafının rahmet olduğunu izah eden Zeynelabidin Efendi siyasi partilerin siyasi hakkı kullanmak için bir yol, tek parti anlayışının da bir çeşit

²⁵² Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 6.

²⁵³ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 1, s. 211-217.

²⁵⁴ “İcmal-i Siyasi”, *Anadolu*, 10 Şubat 1324/23 Şubat 1909, s. 1.

²⁵⁵ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 42.

²⁵⁶ Mustafa Satvet, “Meşrutiyet’in Bizde Suret-i Tecellisi”, *Beyanü’l-Hak*, 28 Teşrinisani 1327/11 Aralık 1911, s. 2477-2478.

²⁵⁷ “İtham ve Feryad”, *Hakem* 26 Şubat 1324/11 Mart 1909, s. 1.

²⁵⁸ “Ahali Fırkası Münasebeti ile”, *Maşrık-ı İrfan*, 5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 3-4.

²⁵⁹ “Konya’nın Mevkii ve Meclis-i Mebusanımız”, *Anadolu*, 29 Kânunuevvel 1324/11 Ocak 1909, s. 1.

“istibdat” olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Konya basını bu tartışmalar üzerinden özellikle Ahali Fırkasının kuruluş süreci ile beraber ikiye bölünmüş vaziyette siyasi fırkaların sesi olmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının tekelci anlayışı ve gizliliğine dayalı doğabilecek yeni bir baskıcı rejim tehlikesi üzerine 14 Eylül 1908 tarihinde Ahrar Fırkası kurulmuştur. Bu fırkanın kuruluşu 1908 yılında yapılan genel seçimlerin öncesinde hakikate en yakın partileşme girişimi olmuştur.²⁶¹ Prens Sebahattin’in fikirlerinin meşrutiyetin ilanından sonraki uzantısı niteliğinde olan Ahrar Fırkası, İttihatçıların Türkçü politikalarından rahatsız olan Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni gibi grupların da desteğini almış fakat 31 Mart Hadisesi’nden sonraki süreçte siyaset sahnesinden çekilmiştir.²⁶² Fırkanın arkasındaki en önemli güç Prens Sebahattin ve Kâmil Paşa’dır.²⁶³ Ahrar Fırkası İttihatçıların karşısında yer alan *İkdam*, *Sabah*, *Yeni Gazete*, *Volkan*, *Serbesti* ve *Sada-yı Millet*²⁶⁴ gibi gazetelerin desteğini alsa da siyaset sahnesinde pek bir varlık gösterememiştir.

Demokratik yollardan İttihatçıları mağlup edemeyeceğini anlayan Ahrar Fırkası mensupları 31 Mart Hadisesi’ne ümit bağlamışlardır. Böylece hem Abdülhamid’den hem de İttihatçılardan kurtulabilecekleri düşüncesi onları hukuk dışı bir eyleme sevk etmiş, 31 Mart Hadisesi’ni desteklemişlerdir.²⁶⁵ Bu hadise ile olan yakın ilişkisinden dolayı ayaklanmanın bastırılmasının ardından bu fırka İttihatçıların gazabından payını almıştır. Yapılan yargılamalar ile üyelerinin bir kısmı

²⁶⁰ Zeynelabidin Efendi bu konu ile alakalı fikirlerini uzun uzadıya ortaya koyarak çok partili hayatın gerekliliğini ve zararsız olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, sad. Ahmet Atalay, Damla Ofset matbaacılık, Konya 1999, s. 45.

²⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1908-1914*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 91.

²⁶² Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 46-47.

²⁶³ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 7. Prens Sebahattin bu fırkanın kuruluşu sürecinde Mahir Sait Bey ile görüşerek destek almıştır. 1908 seçimlerinde ise Mahir Sait Bey meclise girebilen tek Ahrar Fırkası mebusu olarak Ankara’dan seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 176-177; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 47.

²⁶⁴ Akşin, *Jön Türkler*, s. 166. İttihatçı çizgide yayın yapan Hakem gazetesi Konya’dan *Sada-yı Millet* gazetesine yönelik zaman zaman eleştirilerini dile getirmiştir. Buna örnek olarak *Sada-yı Millet*’in 163. sayısında Girit Meselesi hakkında Meclis çalışma zaptını çarpıttığını belirterek hurufatı dışında Osmanlılıkla bir alakasının olmadığını sütunlarına taşımıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Sada-yı Millet Gazetesi”, *Hakem*, 6 Mayıs 1326, s. 1. Sada-yı millet Gazetesi yaptığı kışkırtıcı yayınlar nedeniyle önce hakkında kanuni takibat başlatılmıştır. BOA, BEO, 3671/275290, 19 Teşrinisani 1325/2 Aralık 1909.

²⁶⁵ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1970, s. 247.

cezalandırılırken bir kısma da yurt dışına kaçmıştır. Daha sonraki sürece bakıldığında Tunaya'ya göre meşrutiyetin siyasal yaşamında ortak muhalefet geleneği de Ahrar ile başlamıştır.²⁶⁶ Bütün bu gelişmeler Türk demokrasi tarihinin gelişiminde önemli izler bırakmış, 30 Ocak 1910 tarihinde Ahrar Fırkası fesih kararı almıştır.

2. Ahali Fırkası

Ahali Fırkası'nı İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasından ayrılanlar kurmuştur. 21 Şubat 1910 tarihinde Konya mebusu Zeynelabidin Efendi, Karesi mebusu İbrahim Vasfi Efendi, Trablus mebusu Ferhad Efendi, Gümüllüne mebusu İsmail Hakkı Bey, Erzurum mebusu Hacı Şevket Efendi ve Burdur mebusu Ömer Lütfi Efendi²⁶⁷ İttihatçılardan ayrılarak yeni bir siyasi oluşum içerisine girmişlerdir. Bu isimler aslında ulemayı da temsil etmekte olan mebuslardır. Bu nedenle Sina Akşin'in ifade ettiği gibi sarıklı Türklerin İttihatçılardan kopuşu oldukça tehlikeli bir vaziyetti.²⁶⁸ Bu kopuş ile başlayan muhalefetin mücadelesi zaman zaman İttihatçıları zorlayacak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ile beraber daha belirgin bir ciddiyet kazanacaktır.

1908 ve 1912 seçimleri arasında bir dönemde kurulmuş olan Ahali Fırkası, 1911 yılına gelindiğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmış olması nedeniyle parti olarak her iki seçime de farklı siyasi saflardan girmiştir. Ahali Fırkası meclis içerisinde İttihatçılara sürekli olarak yönelttikleri eleştirilerin dışında çok partili hayatı savunan bir parti doktrinine sahiptir. Fırka basından aldığı destek ile eleştirilerini dile getirmiştir. Muhالیf basının önde gelen gazeteleri *Yeni Gazete*, *Sada-yı Millet*, *İkdam*, *Yeni İkdam* gibi gazeteler Ahali Fırkasını destekleyerek kuruluşundan ve böyle bir siyasi partinin gerekliliğinden bahsetmişlerdir.²⁶⁹

Ahali Fırkası'nın kuruluşu ve Türk demokrasi tarihindeki muhalefet anlayışının gelişimindeki yeri açısından mesele ele alındığı zaman Zeynelabidin Efendi'nin bu oluşumun içerisinde yer alması Konya'nın Türk demokrasi tarihi

²⁶⁶ Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 187.

²⁶⁷ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 170; Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 266.

²⁶⁸ Akşin, *Jön Türkler*, s. 283.

²⁶⁹ Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 271.

açısından önemini artırmaktadır. Dönemin Konya sınırları içerisinde kalan yerlerden çıkan mebusların Ahali Fırkası saflarına geçmesi bir vilayetten çıkarılmış çok sayıda mebusun kaybedilmesi anlamına geliyordu ki bu durum İttihatçıları son derece rahatsız etmiştir. Buna istinaden Konya İttihat ve Terakki Birinci ve İkinci kulüpleri durumu protesto eden telgraflar çekmişler ve artık istifa edip meclis içerisinde kalmamaları gerektiğini bildirmişlerdir.²⁷⁰ *Hakem gazetesi* ise hakaretler²⁷¹ ile başlayan eleştirilerine “*Ahali Fırkası*” başlıklı köşesinde devam etmiştir. Gazete yeni kurulan Ahali Fırkası’nı bir cenine benzetmiş, İttihatçı kadrolardan ayrılmalarını kişisel çıkarlarına bağlayarak kendilerine vazife verilmemiş olması dolayısıyla aradıklarını bulamadıklarını, bu nedenle de ayrıldıklarını belirttikten sonra Zeynelabidin Efendi’nin hayır adı altında parti için para topladığının altını çizmiştir.²⁷² Eleştirilerini sürdüren *Hakem gazetesi* meşrutiyetin ilan edildiği tarihten beri açık ve gizli muhtelif yollardan saldırı altında olduğunu belirtmektedir. Ahali Fırkasının maksadının İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin toplum nazarındaki değerini düşürmek olduğunu dile getirerek İttihatçı kadrolardan ayrılan mebusların yeminini bozmuş olmaları dolayısıyla da “*Ahd-ı misak ettikleri halde muahharen i’tizal*²⁷³ edenler” olduğunu sürekli olarak savunmuştur.²⁷⁴ Meşrutî sistemin ve dönemin şartlarının henüz partileşmeye uygun olmadığı yönündeki savunmalar da Ahali Fırkası’nın kuruluşuna yönelik eleştiriler arasındadır.

Hakem gazetesinin karşısında genelde *Meşrik-ı İrfan* eleştirilere cevap verdiği gibi zaman zaman da partileşmenin faydaları üzerine makaleler neşretmiştir. Anadolu vilayetlerinde çıkarılmakta olan bir başka gazete *Mülhakat*²⁷⁵’tan alıntı ile dünyada meşrutiyet ile yönetilen ülkelerde çok partili hayatın varlığından örnekler vermiş, Ahali Fırkası’nın ortaya koyduğu esasların ise kendilerinin en baştan beri

²⁷⁰ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 69.

²⁷¹ “İttihat ve Terakki Fırkası”, *Hakem*, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910, s. 1.

²⁷² “Ahali Fırkası”, *Hakem*, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910, s. 1; Ahali Fırkası’nı kuran mebusların kişisel çıkarları dolayısıyla ayrıldıkları tezini Aykut Kansu Gümölcüneli İsmail Hakkı Bey’in dâhiliye nazırı olma mücadelesinin sonuçsuz kalmış olması akabinde muhalefete katıldığı örneğini ile güçlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 170;

²⁷³ Ehlisünnet olan hak mezhepten ayrılıp hakka aykırı başka yola sapmak. Mu’tezile olmak.

²⁷⁴ “Ahali Fırkası”, *Hakem*, 5 Ağustos 1326/18 Ağustos 1910, s. 1.

²⁷⁵ *Mülhakat Gazetesi* İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın’da çıkarılan bir gazetedir. Ahali Fırkası’nın kuruluşu ile beraber bu fırkayı desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Günver Güneş, “Taşradan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)”, *CTAD Y.* 6, S. 11, Bahar 2010, s. 5-43.

savundukları fikirler olması nedeniyle bu fırkayı desteklediklerini belirtmişlerdir.²⁷⁶ Konya mebuslarının istifa etmeleri münasebetiyle Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci ve İkinci kulüpleri tarafından çekilen telgrafi yayımlayan *Meşrik-ı İrfan* bu duruma tepki göstermiştir. Çekilen telgrafta isnat edilen suçlamaların haksız yere yapıldığına hükmeden gazete, memleketin saadeti için hangi fırka daha iyi şeyler ortaya koyarsa ondan yana olduklarını dile getirmiştir.²⁷⁷ Durum iki siyasi fırka mensupları arasında ciddi tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Buna dayalı olarak da basın yayın organları partilerin seslerini duyurdıkları birer mecra haline gelmiştir.

Kendilerine yöneltelen suçlamalara istinaden savunma hakkı doğduğu gerekçesi ile Zeynelabidin Efendi bazı makaleler kaleme alarak atmış oldukları böyle bir adımın gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Başlıksız olarak kaleme aldığı bazı yazılarında ise Ahali Fırkasını savunmakla başlayan Zeynelabidin Efendi hakikati söylemekten asla çekinmeyeceğini belirtmiştir.²⁷⁸ Aynı tarzda kaleme alınmış bir başka makalesinde ise kendilerine yöneltelen şahsi menfaatleri nedeniyle İttihatçılardan ayrılmaları eleştirisine cevap vererek bunu yalanlamış, ayrıca *Hakem gazetesinin* isteği üzerine *Meşrik-ı İrfan gazetesine* yönelik yapılan boykotu ele alarak bunun topluma zarar veren bir kışkırtma olduğuna işaret etmiştir.²⁷⁹ Hak ve vazife kavramlarını değerlendiren Zeynelabidin Efendi, Kanun-ı Esaside hak ve vazifelerin belli olduğunu ifade ettikten sonra partileşmenin önünde kanuni bir engel olmadığını dile getirmiştir.²⁸⁰ İttihatçıların eleştirileri karşısında engellemeler ile karşılaşacakları zehabı Ahali Fırkası mensuplarını yazılarında kanuni izahat vermeye sevk etmiştir. Aynı endişeler ile Konya mebusu Akşehirli Hacı Mustafa da fikirlerini *Meşrik-ı İrfan gazetesinde* yayımlamıştır. *Hakem gazetesinin* kendisine yönelik suçlama ve hakaretlerine istinaden cevap hakkı doğduğu gerekçesi ile *Hakem gazetesine* bir yazı yazmış lakin bunun kabul görmediğini belirttikten sonra bu durumun matbuat kanununun 21. maddesine aykırı olduğunu örnekler üzerinden açıklamaya

²⁷⁶ Konya Merkez Muayene-i Hayvaniye Memuru Halil Kamil, “Ahali Fırkası Münasebetiyle”, *Maşrik-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910, s. 3.

²⁷⁷ “Vilayet havadis”, *Maşrik-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910, s. 2.

²⁷⁸ *Maşrik-ı İrfan*, 26 Temmuz 1326/8 Ağustos 1910, s. 1.

²⁷⁹ *Maşrik-ı İrfan*, 9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910, s. 1.

²⁸⁰ *Maşrik-ı İrfan*, 19 Ağustos 1326/1 Eylül 1910, s. 1.

çalışmıştır.²⁸¹ Karşılıklı tartışmaların sürüp gittiği bir siyasi ortamda İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası karşısında Ahali Fırkası'nın tutunabilmesi mümkün olmamıştır.

Çok partili hayatın demokrasi tarihi açısından öneminin İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında fark edilmiş olması Türk demokrasi ve düşünce tarihi açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Bu adımı atan mebusların amaç ve gayelerine bakılmaksızın aydınlar arasında ve toplum nezdinde bu gelişmenin destek bulmuş olması demokrasilerde olması gereken tabandan gelen hareket bakımından olmazsa olmaz bir olgunlaşmadır. Fakat Türk demokrasi tarihinde bu gelişme iç ve dış sebepler dolayısıyla varması gereken sonuca ulaşamamış, yumurta dışarıdan kırıldığı için; buna dayalı olarak toplumsal yarılmalar gün geçtikçe derinleşip gitmiştir.

3. Hürriyet ve İtilâf Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası karşısında muhtelif çevrelerin oluşturduğu muhalif gruplar her geçen gün giderek artmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise bütün bu grupların ete kemiğe bürünerek İkinci Meşrutiyet döneminin en güçlü muhalefet partisini oluşturması şeklinde kurulmuştur. 21 Kasım 1911 tarihinde ortaya çıkan fırka İttihatçıların karşısında İttihat ve Terakki'ye benzer metotlar ile inşa edilmiştir.²⁸² Oluşum sürecini ve takip ettiği politikaları birçok araştırmacı farklı pencerelerden ele almış, özellikle Türk İstiklal mücadelesi sürecinde isminden sıkça söz edilen Damat Ferit Paşa gibi isimleri bünyesinde bulundurması nedeniyle kötü bir ün yapmıştır. Türdeş olmayan unsurlar tarafından oluşturulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş maksadı dönemin gözlemcileri tarafından bu şekilde izah edilmektedir.²⁸³ Fırkanın kuruluş sürecinde Trablusgarp meselesinin olanca ağırlığı ile İttihatçıların omuzlarına bindiği görülmektedir ki bu durum muhalif basın için vazgeçilemez bir malzeme haline gelmiş, muhalefetin güçlenmesinde de etkili olmuştur.

İttihatçılara karşı muhalif olanların tek bir çatı altında toparlanabilmesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile başlayan bir süreç değildir. Öncesinde de bu oluşumların

²⁸¹ Konya Mebusu Akşehirli Hacı Mustafa, "Maşrık-ı İrfan Müdüriyetine", *Maşrık-ı İrfan*, 9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910, s. 1.

²⁸² Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 295.

²⁸³ Akşin, *Jön Türkler*, s. 300.

varlığı görülmekle beraber güçlü değillerdi. Önemli isimlerin partiye daveti ile başlayan politik tutum Miralay Sadık Bey'den Gümülcineli İsmail Bey'e, Mustafa Sabri'den Zeynelabidin Efendi'ye, Damat Ferit Paşa'dan Elmalılı Hamdi Yazır Efendi'ye kadar pek çok isim nezdinde karşılık bulmuştur.²⁸⁴ Gerçekten de 31 Mart Hadisesi'nin akabinde monarşistlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasını bölme çabaları sonuçsuz kalmış lakin yeni bir oluşumun içinde kendilerine yer bulmuşlardır.²⁸⁵ İttihatçılar karşısında her kesimden muhalif gruplar ile bir araya gelinmesi bu fırkanın kurucularının hepsini aynı kefeye koymayı gerektirmemektedir ki bu durumu Ali Birinci kolaya kaçmak olarak tarif etmektedir.²⁸⁶ Dönemin şartları ile beraber İttihatçıların hâkim vaziyetinin oluşturduğu rahatsızlıklar da hesaba katılmalıdır.

Gayrimüslimlerin önceki siyasi oluşumlarda olduğu gibi burada da İttihatçıların karşısında yer aldıkları görülmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gayrimüslim problemlerinin çözümünün hâlâ ittihad-ı anasır politikasında olduğunu savunması,²⁸⁷ gayrimüslimler için uzun vadede elde etmeyi planladıkları emelleri için iştiaklarını artırmıştır. Kuruluşundan kısa süre sonra yapılan İstanbul ara seçimlerinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası adayı Tahir Hayrettin'in bir oy fark ile seçimi kazanması²⁸⁸ İttihatçılara karşı bir tepkinin de geliştiğini göstermektedir. İlk etapta kendisine katılan Mutedil Hürriyetperveran Cemiyeti teşkilatlarını devralan fırka²⁸⁹ kısa sürede teşkilatlanmaya giderek 10 Aralık 1911 tarihine kadar İstanbul'da 16 şubeye ulaşmayı başarmıştır.²⁹⁰

Heyecanlı bir şekilde siyaset sahnesine giren Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı taşrada da ilgi vardır. Konya belediyesinde çalışmakta olan bir mühendis in takriben iki bin kişi adına çektiği bir telgraf ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunu tebrik ettiği görülmektedir.²⁹¹ Trablusgarp şehitleri için okutulan bir mevlit

²⁸⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 54-56.

²⁸⁵ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 16.

²⁸⁶ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 93.

²⁸⁷ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 65.

²⁸⁸ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 80.

²⁸⁹ Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 311.

²⁹⁰ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 74.

²⁹¹ *Tanin*, 3 Kânunuevvel 1327/16 Aralık 1911, s. 3

ile beraber 17 Aralık 1911 tarihinde fırkanın Konya şubesi de açılmıştır.²⁹² Yapılan açılış merasimine medrese talebelerinin yanı sıra ulemadan da çok sayıda katılım olmuş, yapılan konuşmaların ve duaların ardından program son bulmuştur.²⁹³ Fırkanın kuruluşuna istinaden Hüseyin Kamî tarafından kaleme alınmış olan bir şiir Namdar Rahmi Karatay tarafından sonraki yıllarda şu şekilde kayıtlara geçirilmiştir:

“Üç kişiyiz yola çıktık: Urum, Ermeni, Türk!
Anlamazdık üçümüz her ne disek yekdiğer
Yolda bir yerde oturduk, bir ağaç altında
Yorgun insan yiyecek şöyle biraz şey ister
Bir kuruşçuktan ibaretti bütün servetimiz
İştihâ hep de züğürtün başı üstünde gezer
Ben üzüm istedim almak, Karabet derdi havuh!
İstafilya diyerek Kosti de ısrar eyler
Ben havuh ağzıma almam diye Kosti bağırır
Ben de derdim: İkiniz de def olun miskinler
Karabet Kostiye, Kosti bana, ben de kızarak
Çektim artık bu iki düşmana birden hançer
Bir efendi koşarak geldi bizim yanımıza
Dedi, yahu, bu ne kavga, ne gürültü, ne haber?
Bize üç dille sorup anladı efkârımızı
Gitti aldı bize bir okka üzüm tâze ve ter
Karabet: (As!) dedi, Rum (afto!) dedi ben dahi (bu!)
Üçümüz bilmeyerek aynı şey isterdi meğer
Adını sorduk efendi gidiyorken derhâl
Dedi, Osmanlıların hadimi: Antant liberal”²⁹⁴

Toplumun sorunları ve yeni fırkanın durumu bu şiir ile siyasi edebiyatımızda da tasvir edilmiştir.

²⁹² Fırka kurulurken yer olarak Sarıhafızade Hacı Ahmed Efendi'nin evi uygun görülmüş ve burası fırka binası olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *Babalık*, 26 Kânunuevvel 1327/8 Ocak 1912, s. 2; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 77.

²⁹³ “Resm-i Küşad”, *Babalık*, 1 Kânunusani 1327/14 Ocak 1912, s. 1-2.

²⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Namdar Rahmi Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952, s. 83-84.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KONYA’SINDA SİYASAL TUTUM

A. İkinci Meşrutiyet Öncesinde Konya’da Siyasal Tutum

İkinci Meşrutiyet’in ilanı sürecine kadar özellikle basın yayın alanındaki sansür nedeniyle fikir hareketleri açısından bilgi ve kaynak noksanlıkları söz konusudur. Fakat her şeyden önce Konya’nın bir sürgün yeri olması ve burada eğitim öğretim faaliyetlerinin yoğunluğu hürriyetin ilanı öncesinde buradaki siyasi tutum hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz Ahmet Rıza Bey’in Babası Ali Bey (İngiliz Ali), Ziya Paşa ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey gibi önemli isimler İkinci Meşrutiyet öncesinde Konya’ya sürgün edilen isimler arasındadır. Selçuk Es’in belirttiğine göre Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ve Kazım Hüsnü Bey’in de aralarında olduğu bazı hürriyetperverler burada gizli bir teşkilat kurarak²⁹⁵ fikirlerini anlatma ve mücadele etme yoluna gitmişlerdir. Bu durum dolayısıyla Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in bir yıl kadar hapis yattığı bilinmektedir.²⁹⁶ Bu süreç Konya’da bulunan Sultan İkinci Abdülhamid muhaliflerini sindiremediği gibi onların faaliyetlerini artırmıştır. Kendisi bir kültür tarihçisi olan Abdülkadir Erdoğan’ın çalışmaları neticesinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in evinde Sultan İkinci Abdülhamid yönetimi aleyhinde bazı toplantılar tertip edildiği ortaya konmuştur.²⁹⁷

Konya’daki bu siyasi tutumu destekleyen başka gelişmeler de vardır. Medreseler de hürriyet ve anayasacılık fikirlerine açık durumdadır. Musa Bey ya da Tol Medresesi ismi verilen medresede ders veren Ermenekli Hasan Rüştü’nün talebelere bu fikirleri aşılayarak talebeler arasında mevcut rejim karşıtı bir duruşun olgunlaşmasında etkili olduğu görülmektedir.²⁹⁸ Eylül 1907’de açılmasına karar verilen ve 1 Mart 1908 tarihinde faaliyetlerine başlayan Konya Hukuk Mektebi de İkinci Meşrutiyet’in ilanı öncesinde fikirlerin oluşumu ve toplumsal olarak tutumların

²⁹⁵ Selçuk Es, “Konya Büyükleri”, *Şehir Postası*, 1 Ağustos 1966, s. 2.

²⁹⁶ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 22.

²⁹⁷ Semavi Eyice, “Erdoğan Abdülkadir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1995, s. 288.

²⁹⁸ Süslü, *Ermenekli Hasan Rüştü*, s. 14.

belirlenmesinde etkili bir eğitim kurumudur.²⁹⁹ Bu okulda ders veren Sivaslı Ali Kemali, Yalvaçlı Ömer Vehbi, Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi Ziya Efendi gibi isimlere bakıldığı zaman meşrutî idareye olan destekleri okulun da siyasi tavrı hakkında az çok bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Sultan İkinci Abdülhamid iktidarının dayandığı temel unsurlardan biri olan ulema ile zaman zaman mevcut şartlardan duyduğu rahatsızlığı İttihatçıları ve meşrutî yönetimi destekleyerek ortaya koymuştur. Bu doğrultuda hem fikirlerinde hem de çevrelerinde siyasi tutumun belirlenmesinde etkili faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Cemiyet-i İlmiye mensuplarından Hoca Muhyiddin Efendi'nin kaleme aldığı kısa hatırasında İttihatçı fikirleri ihtiva eden gizli yayınlara atfen kendilerine ulaştırılan “evrak-ı hamîyyet” ile Konya merkezine kadar vilayetin tamamını doldurduklarını anlatmaktadır.³⁰⁰ Dönemin şartlarına bakıldığı takdirde ulemanın böyle bir mücadelenin içerisinde olmaları, toplumsal anlamda İttihatçıların fikirlerinin benimsenmesinde ve siyasal tutumun belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Anadolu'nun tamamında olduğu gibi Konya'da da ekonomik şartlar gayrimüslim ahalinin lehine durumdadır.³⁰¹ Toplumsal sorunlar bir anlamda meşrutî yönetim fikrini savunanların işine yaramış ve bu noktadan hareketle hürriyetin her şeye çare olacağı fikrini uyandırmıştır. Demiryolu bağlantısı Konya'yı birçok Anadolu şehrine göre bir adım ileri taşımış ve İstanbul ile yakın bağlar oluşturmuştur. Özellikle ekonomi ve güncel meselelerin yakın takibi burada insanların kendisi için bir rol çıkarmasını sağlamıştır. Toplum ve aydınlar İkinci Meşrutîyet'in ilanı öncesinde ortaya koydukları siyasi tavırlarında genel olarak bir anayasal talebe sahipken İkinci Meşrutîyet'in ilanından sonra bu değişmiştir. Artık çok partili hayat gibi istekler de ortaya konulmaya başlanmıştır. Zeynelabidin Efendi'nin mensubu olduğu çevre ve siyasi fikirleri dikkate alındığı zaman Konya'da bulunan tarikatların da bu tutumun belirlenmesindeki rolü göz ardı edilmemelidir. İstibdat karşıtı olan her bireyin muhalifler arasında kendisine bir yer bulduğunu görmekteyiz ki bunun neticesinde gizli ve hızlı bir toplumsal siyasi anşayış inşa edilmiştir.

²⁹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, *Tarih ve Medeniyet*, S. 153, Ocak 1999, s. 50-52. Konya Hukuk Mektebi ileride ayrıntılı olarak tekrar ele alınacaktır.

³⁰⁰ Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri Yahut Firak ve Menfa Hatıraları*, Dersaadet Selanik Matbaası, İstanbul 1326, s. 2.

³⁰¹ Birinci, *Tarihin Hududunda*, s. 89.

1. Sultan İkinci Abdülhamid'e Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın dönem siyasi tarih incelemelerinde kendisinden en fazla söz ettiren Sultan İkinci Abdülhamid tahta çıkan 34. padişah'tır. Mithat Paşa'nın desteğini alarak meşrutiyetin ilan edilmesi şartı ile iktidara getirilen Sultan İkinci Abdülhamid imparatorluğun en buhranlı çağında devletin başına geçmiştir. Bu dönem devletin hem dışarıda emperyalizme karşı mücadele verdiği hem de içerde çok uluslu yapıyı korumaya ve ayakta kalmaya çalıştığı bir süreçtir. Fakat ne ölçüde başarı sağlandığı tartışma konusudur. Çünkü girilen savaşların kaybedilmesi nedeniyle ciddi oranda toprak kayıpları yaşanmıştır. Bu durumu yorumlayan Bayur Sultan İkinci Abdülhamid yönetiminin dışarıda ve içeride uğradığı başarısızlıklar nedeniyle yıkılmaya mahkûm olduğunu izaha çalışmıştır.³⁰² Ruslara karşı girişilen ağır bir mücadele olan 77-78 Osmanlı Rus Harbi'nin kaybedilmesi süreci ile başlayan otoriter anlayışın yeniden inşası, anayasanın askıya alınıp meclisin tatil edilmesi ile tamamlanmıştır. 1881'den sonra idareyi tamamen kontrolü altına alan Sultan İkinci Abdülhamid idaresi meşrutiyetçileri sindirmiş, bürokrasi ve ulema gibi kurumsal kimlikleri etkisiz hale getirmiştir.³⁰³ Sultan İkinci Abdülhamid'in merkeziyetçi ve otoriter anlayışı karşısında uzun süren bir mücadele muhtelif muhalif çevreleri de ortaya çıkarmıştır.

Bu mücadeleyi en sistemli ve gizli yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Ulema, bürokrasi, asker ve öğrencilerin de desteğini teşkilatlanma sürecinde arkasına alan cemiyet, temel hak ve hürriyetleri konu alan anayasal bir talep ile mücadele etmiştir. Muhalefet karşısında son derece kuşkulu davranan Sultan İkinci Abdülhamid'in en dikkat çeken yönlerinden biri hafiyecilik ve jurnalcılıktır.³⁰⁴ Uzunçarşılı, bu hafiyecilik ve jurnalciliğin memleket ve millete ne ağır zararlar verdiğini ancak o devri yaşamış olanların bilebileceğine işaret etmektedir.³⁰⁵ Sultan İkinci Abdülhamid'in bu politik yaklaşımı kendisi için toplum tabanında büyük tepkiler doğurmuş, hemen herkes durumdan şikâyetçi olmuştur. Örneğin pasaport

³⁰² Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 250.

³⁰³ <http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/> Erişim Tarihi; 30/08/2022.

³⁰⁴ Journaller ve bu konu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Tugay, *Abdülhamid'e Verilen Journaller*, s. 17-23.

³⁰⁵ Uzunçarşılı, "Vesikalar", s. 103.

çıkarak Avrupa'ya gitmek isteyen Türk çocuklarının dahi takip edilmesi ve jurnallenmesi durumun vahametini gözler önüne sermektedir.³⁰⁶

İttihatçılar fikirlerini yaymak ve mücadelelerine devam edebilmek için selameti yurt dışına firar etmekte görmüş ve Avrupa'ya kaçmışlardır. Burada basın yayın yolu ile sürdürdükleri mücadelelerine karşı Sultan İkinci Abdülhamid birtakım önlemler almaya çalışsa da çok etkili olduğu söylenemez. Muhaliflerin bir kısmını para ve memuriyet vererek memlekete çekmeye muvaffak olsa da Ahmet Rıza Bey başta olmak üzere bir kısım ittihatçılar buna yanaşmamış ve kalem yolu ile mücadelelerine devam etmişlerdir.³⁰⁷ Hatta Münir Paşa'nın bu hususta Ahmet Rıza Bey ile yaptığı görüşme esnasında yapılan teklife Ahmet Rıza Bey "*Padişah, Meclis-i Mebusan'ı açsın, başlıca meddahı ben olurum*"³⁰⁸ cevabını vererek mücadelenin temel gerekçesini de ortaya koymuştur. Bunun dışında Sultan İkinci Abdülhamid Avrupa'daki muhalif faaliyetleri önlemek için iki yol izlemiştir. Birincisi çıkarılan gazetelerin kapatılması, ikincisi de gazeteleri çıkaranların yurt dışına çıkarılması yönünde diplomatik baskılardır.³⁰⁹ İttihatçılar ise bu baskılar karşısında propagandalarını sistemli ve çarpıcı bir dil ile Sultan İkinci Abdülhamid'i yıpratmaya yöneltmiş ve bunda başarılı olmuşlardır. Tunalı Hilmi tarafından hazırlandığı düşünülen hutbeler yolu ile bunu başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. İkinci Hutbe adı verilen risalede Sultan İkinci Abdülhamid "gaddar", "hain" ve "müstebit" olarak tarif edilmiştir.³¹⁰ İktidar ve muhalefet arasındaki mücadele İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar şiddetle devam etmiştir.

Konya'da ise durum genel havadan pek farklı olmamakla beraber zaman zaman daha da ağırlaşmıştır. Öncelikle Çelebi Efendi'nin varlığı ve sürgünler dolayısıyla Padişah, Konya'ya ayrı bir ehemmiyet vermiş, vilayet işleri daha girift bir hâl almıştır.³¹¹ Bu durum hürriyetin ilanı sonrasında basında sıkça eleştiri konusu

³⁰⁶ Menteşe, *Anıları*, s. 11.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, "Vesikalar", s. 105; Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 322. 1897 yılında serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa Paris'te yaptığı görüşmeler sonrasında Mizancı Murat Bey İstanbul'a dönmeyi kabul ederken Dr. İshak Sükûti Roma Sefaretine, Abdullah Cevdet ise Viyana Sefaretine doktor olarak tayin edilmeyi kabul etmiştir. Menteşe, *Anıları*, s. 14.

³⁰⁸ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1950, s. 2.

³⁰⁹ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 322.

³¹⁰ Kara, "Ey Ulema Bizim Gibi Konuş!", s. 73.

³¹¹ Mehmet Tevfik Biren, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. I, haz. Fatma Rezan Hürmen, Arma Yay. İstanbul 1993, s. 229. Çelebi Efendi'nin varlığı ve sürgünler dolayısıyla Konya sürekli gözetim altında tutulmuş, bahsi geçen

olmuştur. Hem Sultan İkinci Abdülhamid’e hem de idare tarzına karşı eleştiriler uzun bir müddet devam etmiştir. Eleştirilerin en başında jurnalcilik gelmekte ve bundan dolayı çok canların yandığı belirtilmektedir.³¹² Sultan İkinci Abdülhamid idaresi “*alet-i idaresi kırılmış şimendifer*”³¹³ gibi tasvir edilmekte, çöküşün sebebi olarak gösterilmektedir. Zeynelabidin Efendinin kardeşi Şeyhzade Ahmet Ziya ise döneme ilişkin eleştirilerinde toplum fertlerinin ayrıştırıldığı, bu nedenle aklın kullanılamadığı, hürriyetin ilanı ile bu durumun tersine döndüğünü dile getirmiştir.³¹⁴

İstibdat idaresine yönelik eleştirilerde toplumsal ahlakın bozulduğu hatta dinin tahrif edildiği, yeni nesillerin ahlaksız ve faziletsiz yetişmesine neden olduğu ortaya konulan bir başka eleştiridir.³¹⁵ Sultan Abdülhamid dönemi uygulamalarına bir eleştiri olarak Konya basınında yer alan eleştirilere bakıldığı vakit sert bir üslup olduğu görülmektedir. Bu eleştirilere göre “*Evleri viran eden istibdatın*”³¹⁶ hâkim olduğu dönemde hiçbir memur kanun ile mükellef değildir.³¹⁷ Bu durum hürriyetin ilanı sonrasında toplumsal olarak memurlara karşı var olan kin, öç alma duygusuna dönüşmüştür. Sultan İkinci Abdülhamid’e karşı yapılan eleştiriler arasında toplumun istikbalini mahvettiği³¹⁸ ve ahalinin cahil kalmasına neden olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır.³¹⁹ Özellikle “istibdat” devrinde kitapların ve ilim kaynaklarının yakılıp yok edildiği, ulemanın ve talebenin ilim ve hakikatten men edildiği³²⁰ yönünde neşredilen yazılar oldukça dikkat çekicidir. Meşrutiyete yönelik muhalif anlayışların gelişmesi sürecinde ise Sultan İkinci Abdülhamid ve dönemine ilişkin çarpıcı iddialar Konya basınının gündeminde şu ifadeler ile yer almaktadır:

kimseler hafiyeler tarafından sürekli olarak takip edilmiştir. Çelebi Efendi’nin varlığının rahatsızlık uyandırma sebebi padişahlara kılıç kuşandırmada vazife almalarıdır. Sultan II. Abdülhamid kendisine karşı gelişebilecek her türlü harekettten şüphe ile Çelebi Efendi’yi gözetim altında tutmuştur.

³¹² “Hafiyelere Müjde”, *Maşrık-ı İrfan*, 21 Mart 1325/3 Nisan 1909, s. 3.

³¹³ Seydişehirli Zeki, “Biz Meşrutiyetten Daha Bir şey Anlamadık”, *Maşrık-ı İrfan*, 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909, s. 1.

³¹⁴ Şeyhzade Ahmet Ziya, (Başlıksız), *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 1.

³¹⁵ Aliye, “Serbesti Gazetesi Vasıtasıyla Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyetine”, *Anadolu*, 20 Kânunusani 1324/2 Şubat 1909, s. 4.

³¹⁶ Beyşehirli Hüseyin İkbâl, “Konya Talebeleri”, *Şems*, 10 Şubat 1324/23 Şubat 1909, s. 3.

³¹⁷ “Kanuna Tecavüz, Alem-i Meşrutiyette Mahavvef Bir İstibdat”, *Anadolu*, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 3.

³¹⁸ *Anadolu*, 6 Eylül 1324/19 Eylül 1908, s. 1.

³¹⁹ E. Bahri, “Mekteplerimizin Islahına Gayret Edelim”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Eylül 1325/20 Eylül 1909, s. 1-2.

³²⁰ “Terakkiye Mani Nedir?”, *Maşrık-ı İrfan*, 19 Şubat 1324/4 Mart 1909, s. 1-2.

“ ...Üç dört sene evvelki halleri unutanlar, kızgın sahralara nefy edilen vatandaşların çıkardıkları feryatları Marmara Denizine atılan zavallıların iniltilerini bu sebeple memlekette görülen sefaleti ve daha umum bir surette tarihin kan ile boyalı acı mersiyelerini dinlesinler, okusunlar. ”³²¹

Konya sahip olduğu birikim ve gelişmiş olan eleştiri kültürü ile çağın gereklerini yerine getirmeyen idari anlayışları hürriyetin öncesinde de sonrasında da sorgulayarak anlayabilme olgunluğunu göstermiştir. Bu nedenle hürriyetin ilanı öncesinde Sultan İkinci Abdülhamid devri uygulamalarından rahatsız olması münasebetiyle nasıl muhalif fikirlerin gelişimine ev sahipliği yapmış ise, hürriyetin ilanı sonrasında da beklentilerinin karşılığını bulamadığı gerekçesi ile yeni bir muhalif oluşumun doğrudan içerisinde yer almıştır.

2. Meşrutiyet Fikri

Meşrutiyetçi fikirlerin Osmanlı coğrafyasında yayılmasında ve benimsenmesinde ulema ve aydınların rolü inkâr edilemez derecede önemlidir. Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi Konya’da da meşrutiyet ile alakalı fikirlerin ortaya konusu merkez ile benzerlikler göstermektedir. Bunun altında Sultan İkinci Abdülhamid dönemi yönetim uygulamalarının hemen her kesimde oluşturduğu huzursuzluk yatmaktadır. Birinci Meşrutiyet dönemine ilişkin Mizancı Murat’ın ulema ve aydınlar ile alakalı görüşlerini aktaran Kara, Birinci Meşrutiyet’in bu çevrelerce “Frenk icadı” olarak tasvir edildiğini ve rağbet edilmediğini, İkinci Meşrutiyet’i ise bir kurtuluş hareketi olarak gördüklerini ve kabullenmekte tereddüt dahi etmediklerini not etmektedir.³²² Sesi kısılmış olan ulema ve aydınlar hürriyetin ilanının akabinde fikirlerini ve düşüncelerini hür bir şekilde dile getirmeye başlayarak meşrutiyet algılarını ortaya koymuşlardır.

³²¹ Ali Haydar, “Mebuslarımız Nasıl Olmalı, Kimleri Mebus Yapacağız? Vatandaş Hediyesi” *Babalık*, 8 Kânunuevvel 1327/21 Aralık 1911, s. 1; Aynı hadiselerden başka yazılarda da söz edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bahri, “Artık Çalışalım”, *Maşrık-ı İrfan*, 10 Eylül 1325/23 Eylül 1909, s. 2.

³²² Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 95.

Ulemanın ve bir kısım aydın çevrenin meşrutiyetin İslam'a uygun olan yönetim şekli olduğunu savunduklarını görüyoruz.³²³ İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti önce camilerde verilen vaazlarda ve Cuma hutbelerinde konunun iyi bir netice alacak şekilde işlenmesini gündemine almıştır.³²⁴ Akabinde ise Şehzadebaşı İttihat ve Terakki Kulübü Heyet-i İlmiyesi oluşturularak muhtelif konferanslar düzenlenmesi yoluna gitmiştir.³²⁵ Bu girişim doğrultusunda Konya da dâhil olmak üzere birçok Anadolu vilayetine heyetler gönderilerek meşrutiyet hakkında halkı tenvir etme çabası gösterilmiştir. Konya'dan da bu amaç doğrultusunda oluşturulan heyetler İstanbul'a gönderilerek bu çalışmalara destek verilmiştir.³²⁶ Bu maksat çerçevesinde Konya'ya gönderilen heyet içerisinde Melami şeyhi olan Bursalı Mehmet Tahir Bey, İzmirli Hafız İsmail Efendi, Kastamonulu İsmail Mahir Efendi gibi önemli isimler bulunmaktadır.³²⁷ Heyetin Konya'da gerçekleştirdikleri ziyaretler ve camilerde Mehmet Tahir Bey'in verdiği vaazlar adalet ve hürriyetin nimetleri temaları üzerinden gerçekleşmiş³²⁸, nihayetinde ise Konya'da bulunan Cemiyet-i İlmiye, heyetin ziyaretinin sonucu hakkında İttihat ve Terakki şubelerine telgraflar çekmiştir. Çekilen telgraflarda görüş belirtilerek Konya ulema ve aydınlarının meşrutiyeti destekledikleri, meşrutiyetin şeriata uygun olduğu ortaya konulmuştur.³²⁹ Konya basını ulemadan birçok kimsenin yazılarını sütunlarına taşıyarak meşrutiyet hakkındaki görüşlerini topluma ulaştırmayı hedeflemiştir. Hatta ulema, meşrutiyeti o kadar benimsemiş ve taraf olmuştur ki önemli bir sima olan Sivaslı Ali Kemali Efendi İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Şubesi başkanlığını üstlenmiş, 1912 seçimlerinde Konya'dan mebus seçilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası saflarında meclise girmiştir.³³⁰

Konya ulema ve aydınları sık sık meşrutiyetin ehemmiyetine dikkat çeken görüşlerini ortaya koymuşlardır. Zeynelabidin Efendi *İslamiyet ve Meşrutiyet* isimli eserinin ilk sayfasında meşrutiyetin ahali tarafından tam manası ile anlaşılamadığı

³²³ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 38.

³²⁴ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 82-85.

³²⁵ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 86.

³²⁶ "Tebrik", *Anadolu*, 18 Kânunusani 1324/31 Ocak 1909, s. 3.

³²⁷ Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 38.

³²⁸ *Anadolu*, 6 Eylül 1324/19 Eylül 1908, s. 2.

³²⁹ "Konya'da bulunan Cemiyet-i İlmiye tarafından Dersaadet, Selanik, İzmir Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetlerine keşide kılınan telgraf suretidir" *Anadolu*, 6 Eylül 1324/19 Eylül 1908, s. 4.

³³⁰ Evren, *Konya İçin*, s. 8: M. Ali Uz, "Sivaslı Ali Kemali Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 121-122.

üzerinde durarak toplumun bu konuda bilgilendirilmesi ve meşrutiyetin İslam'a uygunluğunun anlatılması gerektiğini izaha çalışmaktadır.³³¹ Düzenlenen konferanslar ve sosyal faaliyetler Konya'da ulema, aydın, iktidar ve toplum denkleminde meşrutiyete sahip çıkıldığı ve beklentilerin yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuç itibari ile bölünmelerin ortaya çıkması hususunda suç meşrutiyete değil şahıslara yüklenmeye çalışılmıştır.

B. İkinci Meşrutiyet ve Konya

İkinci Meşrutiyet'in ilanı her yerde olduğu gibi Konya'da da sevinçle karşılanmıştır. Toplumun beklentilerini karşılayacağına inanılan bu değişim ilk etapta her kesimin desteğini almış, insanların rahat edebileceği bir hürriyet ortamı inşa edilmeye çalışılmıştır. Özellikle dönemin siyasi atmosferinin anlaşılabilmesi açısından basında yer alan düşüncelere ve yazılara bakıldığında bu net bir şekilde görülebilmektedir. İlk sayısını neşreden *Meşrik-ı İrfan* gazetesi toplumun tamamını muhatap alan makalede özellikle ulema ve aydınlara seslenerek uhuvvet, müsavat ve adalet gibi kaidelerin toplumun zihnine işlenmesi gerektiğini haber yapmıştır.³³² *Anadolu* gazetesinden İslam medeniyeti ile Avrupa medeniyeti kıyaslamaları yapılarak meşruti yönetimin Avrupa'dan çok daha önce İslam medeniyetinde varlığından bahsedilirken³³³ Sultan İkinci Abdülhamid devri ise İslam medeniyetinin Avrupa'nın gerisinde kalmasına neden olan 32 yıllık bir "kâbus" devresi olarak tarif edilmiştir.³³⁴ Önceki dönem ve idarecilerine karşı birikmiş olan muhalif anlayış ve eleştiriler artık rahat bir şekilde dile getirilmekte lakin Sultan İkinci Abdülhamid'i doğrudan hedef alan fikirlerin ortaya konulması ise ancak 31 Mart Hadisesinden sonra görülmektedir.

Konya'da önemli bir mevki sahibi olan tarikatların da İkinci Meşrutiyet Konya'sının siyaset ve fikir dünyası içerisinde dikkat çektikleri görülmektedir. *Vilayet Gazetesi*'nde çıkan Çelebi Efendi'nin³³⁵ yazısı muhteva olarak siyasi bir metin

³³¹ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 17.

³³² "Terakkiye Mani Nedir?", *Meşrik-ı İrfan*, 19 Şubat 1324/4 Mart 1909, s. 1-2.

³³³ "Heyet-i Teftişye ile Mülakat", *Anadolu*, 17 Şubat 1324/2 Mart 1909, s. 4.

³³⁴ "Anadolu gazetesine", *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 3.

³³⁵ Bu dönemde Mevlana dergâhı postunda oturan çelebi Abdülvahid Çelebi'dir. Sultan II. Abdülhamid'e yönelik eleştirileri dolayısıyla dönemin idaresi ile arası çok iyi değildir. Ayrıntılı bilgi

niteliğindedir. Yazı “*Usûl-i meşrutiyet hakk-ı sarîhimiz iken hukukumuzu arayamamak bizi dereke-i mahv u izmihlale düşürmüş idi. . O devr-i istibdadın mezalimini bilmem ta’rif ve tasvir edecek bir kalem var mıdır?...*” şeklinde hürriyetin ilanı öncesini eleştirerek başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyetine ve orduya iltifatlar ile devam etmiştir.³³⁶ Toplumsal olarak beğenilen ve ortaya koyduğu kanaatleri önemsenen ulema ve aydınların buna benzer beyanları Konya’da İkinci Meşrutiyet’e ve getirdiği değişime ilgiyi artırmıştır.

İkinci Meşrutiyetin ilanı yıl dönümlerinde meşrutiyetin millete kazandırdıkları üzerinden hareketle yapılan kutlamaları sayfalarına taşıyan Konya basını, en az kutlamalara katılan insanlar kadar heyecan içerisindeydi. Kutlamaların bayram havası içerisinde yapıldığını anlatan *Hakem* gazetesi kutlama ve şenliklerin samimiyetine dikkat çekerek hürriyetin ilanı öncesine atıfla riyadan uzak olduğuna vurgu yapmaktadır.³³⁷ *Meşrik-ı İrfan* özel bir sayı ile meşrutiyetin ilanı yıl dönümüne verdiği ehemmiyeti ortaya koymuş, sayfalarında 10 Temmuzun Osmanlı toplumuna şeref bahsettiğini uzun uzun anlatmıştır.³³⁸ Konya’nın meşrutiyete olan teveccühü İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının burada kısa sürede teşkilatlanmasına yardımcı olmuştur. Muhalefetin doğuşu ile beraber her ne kadar İttihatçıların doktrinlerine ve fikirlerine muhalif sesler Konya basınında yükselse de *Hakem* ve *Türk Sözü* gibi önemli gazeteler safını korumaya devam etmiştir. İktidarda olmanın verdiği güçle birlikte hürriyetin ilanında etkili olması nedeni ile İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasına olan ilgi Konya’daki siyasi atmosfere uzun müddet hâkim olmuştur.

1. Ulema ve Aydınların Meşrutiyete Bakışı

Osmanlı Devletinde yenileşme hareketlerinin önünde engel teşkil ettiği anlatıla gelen medrese gibi eğitim kurumlarının temsilcisi olan ulema, sürekli olarak bu pencereden eleştirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid döneminde ise özellikle

için bk. <https://www.konya.bel.tr/bldfoto/m/mevlana/mevlevilik/tesisi.html> (Erişim Tarihi: 23/06/2022).

³³⁶ “Reşâdetlü Çelebi Efendi Hazretleri Tarafından İrâd Buyurulan Nutkun Suretidir”, *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1324/24 Kasım 1908, s. 1.

³³⁷ *Hakem*, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 1.

³³⁸ “10 Temmuz Yevm-i Mübecceli”, *Maşrik-ı İrfan* 21 Kânunuevvel 1325/3 Ocak 1910, s. 1.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sürecine Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin fetva vermesinin yanı sıra yenileşme hareketlerinin karşısında oldukları tezini çürütür bir şekilde medrese talebelerinin anayasal hareketleri desteklemesi iktidar nazarında ulemanın süregelen itibar kaybını hızlandırmıştır.³³⁹ Bu durum karşısında konfor alanını terk edemeyen ulemaya karşı en büyük eleştiriler ise İttihatçılar tarafından yurt dışında yayımlanan gazetelerde yapılmıştır.³⁴⁰ Batı'da eğitim almış olan bazı aydın çevreler toplum sorunlarının anayasal gelişmeler ışığında çözüleceği inancını dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda düşünce ve fikirlerini eserlerine işleyerek kendilerinden sonrakilere sürekli olarak besleyici kaynak rolü oynamış, lakin iktidar ve çevresinin baskı, takip, cezalandırma ve yıldırma politikalarına maruz kalmışlardır. İşte bu iki zümre ulema ve aydınlar kendilerine karşı yürütülen itibarsızlaştırma ve cezalandırma politikaları dolayısıyla muhalif hareketler içerisinde önemli roller oynamışlardır.

En önemli muhalefet hareketi olarak tarif edebileceğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ile başlayan muhalefet anlayışı her kesimi olduğu gibi ulemayı da kısa süre içerisinde yanına çekmeyi büyük ölçüde başarmıştır. Aslında İttihatçıların önde gelen isimlerinden olan Ahmet Rıza Bey ulemayı doğrudan hedef alan eleştiriler ortaya koyarak tekke ve şeyhlerin toplumsal anlamda fikir fesadına neden olduklarını dile getirmiş olsa da³⁴¹ iki tarafın da birbirine olan ihtiyacı bu birlikteliği kaçınılmaz kılmıştır. Propaganda sürecinde sürekli olarak ulemayı vazifeye davet eden İttihatçılar, İkinci Hutbe isimli risalede meşruti taleplerin topluma taşınmasının yegâne aracı olarak ulemayı göstermiş fakat pasif kalmaları nedeniyle eleştirmiştir.³⁴² Ulemanın İttihatçı aydınların bu davetlerine vakitlice cevap vermediği İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrasında bu zümrenin mensuplarınca da dile getirilmiştir. Daha sonra İttihatçılara karşı muhalif hareketlerin içine girecek olan Mustafa Sabri, Sultan İkinci Abdülhamid devrini "istibdat" nitelemesiyle sert bir şekilde eleştirmiş; meşrutiyet için mücadele

³³⁹ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 48.

³⁴⁰ Mardin, *Jön Türkler*, s. 164.

³⁴¹ Mardin, *Jön Türkler*, s. 187.

³⁴² Kara, "Ey Ulema Bizim Gibi Konuş!", s. 65-72. Ulemaya doğrudan seslenen bir diğer metin de "Ulemayı Din-i İslâm'a Davet-i Şer'îye Risalesi"dir. Ulemanın İttihatçı aydınlara yaklaşmasında en belirgin tarih 1896-1897 tarihlerinde yaşanan hilafet tartışmaları sonucu iktidar-ulema ilişkilerinin daha da kötüleşmesidir. Meselenin muhtevası Halifeliğin Osmanlı Padişahlarına ait olamayacağı, Halifeliğin Kureyşliliği gibi daha çok İngilizlerin sömürgelerini kontrol altında tutmak amacıyla tesis ettiği Hindistan merkezli uydurma bir tezdur. Ayrıntılı bilgi için bk. J.W. Redhouse, "Osmanlı Sultanının Halife Unvanının Müdafaası", çev. Sami Erdem, *Dergâh*, C. VIII, S. 96, Şubat 1998, s. 18-21.

etmesi gereken ulemanın bu vazifeyi eda edemediği öz eleştirisini yaparak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne övgüler dizdikten sonra mahcubiyetlerini dile getirmiştir.³⁴³

Konya'da ulema ve aydın çevrelerin tutum ve durumu hemen hemen genel vaziyet ile aynıdır. Meşrutî fikirlerin topluma yayılmasının yanı sıra halkın eğitim problemlerinin çözümü için verilen mücadele Konya ulema ve aydınlarının İkinci Meşrutîyet sürecine katkısı ve ıslahatlara teşebbüsünün genel çerçevesidir.³⁴⁴ Ulemanın önemli simalarından Zeynelabidin Efendi, İslam hükûmetlerinin hepsinin meşrutîyet hükûmeti ile idare edildiği fakat içlerinden bazılarının yöneticilerinin zorbalık ile halkı susturduğunu ve kendi keyfine göre idare ettiğini belirterek bunun İslam hükûmetlerinin meşruiyetine zarar veremeyeceğini dile getirmiştir.³⁴⁵ Halkın hükûmeti gözaltında tutması gerektiğinden bahisle eğer bu hakkını kullanmaz ise yolsuzlukların ortaya çıkacağını hatta meşrutîyetin zarar göreceğini dile getirerek şarta uyulmayacak ise şart koymanın hiçbir anlamının olmadığını vurgulamıştır.³⁴⁶ Aslında Zeynelabidin Efendi bu fikirleri ortaya koyarken sadece İslam'da meşrutî yönetimin varlığına vurgu yapmamış, aynı zamanda çok partililiğe de işaret ederek meşrutîyetin kurallarına göre hareket edilmesini işaret etmiştir.

Ulema ve aydınların meşrutî idareye karşı bakışı oldukça belirgindir. Temel kaide meşrutîyet ile kurtuluşun sağlanacağı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ise kurtarıcı olarak görülmesidir.³⁴⁷ Toplumun maddi ve manevi anlamda yıprandığı dönemde, devlet kurumlarında yaşanan rüşvet ve iltimas gibi hastalıklar her kesimden insanı bir kurtuluş kahramanı beklemeye sevk ederken sorumlu bir hükûmetin tesisi

³⁴³ Mustafa Sabri bu yazısında mücadele sürecinde cemiyete öncülük edemediler ise bugün tabi olma vazifesini yerine getirmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sabri, "Beyanu'l-Hak'ın Mesleği", *Beyanu'l-Hak*, 22 Eylül 1324/5 Ekim 1908, s. 2-4. Mustafa Sabri bir başka makalesinde de yine aynı düşünceler üzerinden hareketle medrese talebelerine hitap ederek meşrutîyete sahip çıkılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sabri, "Talebe-i Ulûma", *Beyanu'l-Hak*, 23 Haziran 1325/6 Temmuz 1909, s. 764-768.

³⁴⁴ Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yay. Konya 2017, s. 436.

³⁴⁵ Zeynelabidin, "Hükümet-i Meşrûta, Şer-i Şerife Muvafık mıdır? Değil midir?" *Hak Yolu*, 10 Ağustos 1335/10 Ağustos 1919, s. 6.

³⁴⁶ Zeynelabidin, "Hükümet-i Meşrûta", s. 6.

³⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, bu konuyu ele alırken "*Sultan II. Abdülhamid'in sıkı denetim politikaları neticesinde her ne kadar kurumsal olarak meşrutî sistem ortadan kaldırılmış olsa da onu savunanların eserleri ile yaygınlık kazanmış ve devletin çöküşten kurtuluşu anayasal gelişime bağlanmış bir nevi anayasa romantizmi yıllar boyunca sürmüştür*" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa: Görüşler Denemeler*, Çağdaş Yay. İstanbul 1979, s. 144.

ve parlamentonun açılmasını talep edenlerin sayısını artırmıştır.³⁴⁸ İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber ulema ve aydınlardaki bu beklenti belli bir müddet sevinçle devam etse de ümit edilen kurtuluş gerçekleşmeyince fikir çatışmaları ortaya çıkmıştır. *Hakem* ile *Meşrik-ı İrfan* arasında meşrutiyeti savunma hususunda yaşanan tartışmada kendilerinin meşrutiyet düşmanı olarak tarif edildiğini söyleyen *Meşrik-ı İrfan* yazarı Başkazalı Rıza bunu kabul etmeyerek meşrutiyete sahip çıkacaklarını, İttihat ve Terakki Cemiyetine şükran borçlu olduklarını, insan düşünüyö olan kanunların değışebilirliliğini dile getirmiştir.³⁴⁹ Hem muhalefetin doğuşu öncesinde hem de sonrasında Konya ulema ve aydınlarının meşrutiyete yaklaşımı çok fazla bir değışim göstermeden anayasal gelişmelerin lehinedir. Fakat uygulama noktasında fikir çatışmaları belli bir süre sonra yol ayrımını beraberinde getirmiş ve Konya mebusları muhalefette önemli rol oynamışlardır.

2. Bilinçli Toplum Oluşturma Çabaları

Osmanlı Devletinin en çetin siyasi ve askerî mücadeleleri verdiği son yüz yılında en önemli toplumsal problemi eğitim meselesidir. Bu mesele devletin diğer problemlerinin çözümü için de anahtar olarak görölmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde muhaliflerin ve iktidarın üzerinde durduğu konuların başında toplumun meşrutiyet için ehliyet sahibi olup olmadığı konusu gelmektedir. İttihatçılar programlarını tatbik edebilmek adına ilk etapta halkın aydınlatılması ve onlara meşrutiyetin ne olduğunu öğretmenin gereğı üzerinde durmuşlardır.³⁵⁰ Ahmet Rıza Bey halkın görev ve hakları hususunda aydınlatılmasına vurgu yaparken³⁵¹ diğer taraftan da pozitivist düşünce eksenli fikirler ortaya koyarak Osmanlı toplumunun içinde bulunduğı şartlara uygun gelişim göstermesi gerektiğini, yani sanayi ve ziraatın geliştirilmesini işaret etmiş,³⁵² bunun için yine eğitim meselesini ele almıştır. Aydınlanmayı dönemin şartları gereğı bürokrasi ile sınırlı tutan Yeni Osmanlılara nazaran İttihatçılar toplumu harekete geçirebilecek çözümler aramışlardır.

³⁴⁸ Şaşmaz, “İngiliz Yüzbaşı Stewart”, s. 67.

³⁴⁹ Başkazalı Rıza, “Cevabım”, *Maşrik-ı İrfan*, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, s. 1-2.

³⁵⁰ Mardin, *Jön Türkler*, s. 148.

³⁵¹ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 266.

³⁵² Mardin, *Jön Türkler*, s. 186.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihatçılar istedikleri değişimi gerçekleştirmek için fırsat elde etmişlerdir. Seçkin bir sınıf anlayışından ziyade halka yönelme hareketi olarak mekteplerin açılması, kulüplerin siyasi faaliyetler dışında sosyal faaliyetler ile fertleri modern, anayasal ve millî devlet anlayışına ısındırması önemli bir değişim sürecini inşa etmiştir. Hürriyetin ilanından halk her ne kadar kendi hukukunu icra etme anlamı çıkarsa da kısa sürede bu durum düzeltilmiş³⁵³ ve devlet ile toplum arasındaki kurallar benimsetilmiştir. Muhalefetin doğuşu ile beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası hedef kitlesi içerisinde yer alan memur ve asker gibi eğitim seviyesi yüksek kesimden ziyade özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası köylülere yönelerek³⁵⁴ aynı etki ve değişimi gerçekleştirmek istemiştir.

Toplumsal her kesiminde aynı ölçüde etki uyandırmak isteyen İttihatçılar özellikle devleti kurtarma fikrinin milliyetçilik olarak benimsenmesinin kaçınılmaz olduğunun görülmesi ile beraber toplumu hem bu fikir etrafında kenetlemek hem de toplumsal bilinç seviyesini artırmak maksadıyla dilde sadeleşme sürecini de önemli bir araç haline getirmiştir. Ahmet Hikmet sade dil kullanımını millî bir devletin inşası olarak görmüş, seçkin bir Osmanlıcanın toplumsal sınıflaşmayı artırdığını vurgulamıştır. Ayrıca dilde sadeleşmenin halka yönelme olduğuna atıfta bulunarak meşrutiyetin bunu gerekli kıldığını izah etmiştir.³⁵⁵ Kuruluşu itibari ile Türk Ocakları da halka doğru gitme yaklaşımına destek vermiş ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştır.³⁵⁶ Toplumun genelinde olduğu gibi Anadolu'da da vaziyet benzerlik göstermektedir. Özellikle cemiyetleşme ve siyasi gelişmeler toplumsal bilgi ve birikimi artırmış, Osmanlı Devletinde Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs eden fikir çeşitliliğini beslemiştir.

Öte yandan eğitimin toplumun her kademesine yayılabilmesi adına faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Konya'da geleneksel eğitim kurumlarını ıslah

³⁵³ Toplumsal olarak hak ve hukuk anlamında gadre uğramışlık her kesimde devlet görevlilerine karşı bir tutum geliştirmiştir. Trabzon'da Vali görevinden el çektilirirken Konya'da ve Bursa'da hafiye olduğu bilinen kimseler hapsedilmekte, listeleri çıkarılarak görevden atılmaları istenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 40.

³⁵⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 156.

³⁵⁵ Ahmet Hikmet, "Dilimiz", *Türk Derneği*, Yıl: 1, No: 2, 1327/1911-1912, s. 47.

³⁵⁶ Füsün Üstünel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay, İstanbul 2020, s. 111; Sarınay, Türk milliyetçiliğinin inşasında önemli bir yere sahip olan Türk Ocaklarının kuruluşunun temel maksadını imparatorluktan ziyade Türk unsurunu kurtarmak şeklinde izah etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yay. İstanbul 1994, s.118.

etmek, modern usulleri bu kurumlarda uygulamak amacıyla medreselerin yeniden düzenlenmesi yoluna gidildiği görülmektedir. Öyle ki, ileride daha kapsamlı bir şekilde ele alınacak olan Islah-ı Medaris ile eğitimde dikkat çeken bir değişimin kapısı açılmıştır. Geleneksel anlayış ile istikbalin ihya edilemeyeceğini gören Konya aydınları bunun toplumu esaret altına aldığını dile getirerek³⁵⁷ eğitim ile alakalı dünyada yaşanan gelişmelerin takip edilmesine vurgu yapmışlardır. Hürriyetin ilanı sonrasında her alanda olduğu gibi eğitim alanında da toplum, ulema ve aydınlar çok ciddi beklentiler içerisindeyler. Beklenen ilim ve irfan seviyesine ulaşamaması öz eleştiri niteliğinde *Hakem gazetesi* sütunlarına taşınmış, eğitim meselesi hem vatan hem de aile meselesi olarak tarif edilerek çocukların okullara gönderilmesinin maksadının eğitim değil de dünyevi huzuru inşa edebilecek nitelikte maksatlar taşıması eleştirilmiştir.³⁵⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Konya'da da açmış olduğu İttihat ve Terakki Mektebi³⁵⁹ vasıtasıyla kendi ideolojisini benimsemiş bir toplum inşa etme çabası bir taraftan da modern bir toplum oluşturma'nın mühim bir aracı haline gelmiştir.

C. Ulema ve Aydın Çevrelerin Mebuslardan Beklentileri

Toplumun genelinde olduğu gibi Konya'da da meşruti idareden ve bu sistemin yasama organı temsilcileri olan mebuslardan beklentiler hemen hemen benzerlik göstermektedir. Meşruti idare demek halk için denetimden azade bir anlayış ve vergiden kurtuluş anlamı taşıırken³⁶⁰ ulema ve aydınlar için ise devletin bütün sorunlarının çözümü ve genel bir kurtuluş anlamına ulaşmaktadır. Bu hususta mebuslardan beklentilerin başında ekonomik olarak ilerlemeyi gerçekleştirebilecek adımların atılması gelmektedir.³⁶¹ Hürriyetin ilanı ile beraber kazanılmış olan bazı hakların korunması hususunda dile getirilen istekler de Konya'daki ulema ve

³⁵⁷ “Ele Güne Karşı veya Görenek”, *Maşrık-ı İrfan*, 31 Mayıs 1325/13 Haziran 1909, s. 1.

³⁵⁸ Yusuf Mazhar, “Kayıtsızlıklarımız”, *Hakem*, 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910, s. 1.

³⁵⁹ Konya İttihat ve Terakki Mektepleri ile alakalı daha fazla bilgi için bk. Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 85-182.

³⁶⁰ Seydişehir Kaimmakamı Sadi, “Açık Mektuplar”, *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 2: İkinci Meşrutiyet'in ilanı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde vergi meselesine bağlı olarak birtakım isyanlar çıkmıştır. Aykut Kansu bu yerler arasında Konya'yı da zikretmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aykut Kansu, *1905 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 90.

³⁶¹ “Ümid Bir Noktada Kaldı”, *Anadolu*, 12 Kânunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 3.

aydınların önemli beklentileri arasındadır. Basın ve toplanma özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara özellikle tepki gösterilmiştir. Konya ulema ve aydınları bu konuda oldukça hassas ve fikirlerini ortaya koymaktan çekinmeyen bir yapıya sahiptir. İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen en mukaddes hizmetin matbuat hürriyeti, fikir ve düşünce hürriyeti gibi alanlarda verilmiş hizmet olduğu dile getirilmiştir.³⁶² Bu ve buna benzer konularda örneğin anayasal düzenlemeler ve dönemin diplomatik gelişmelerinin³⁶³ bir an evvel ele alınıp çözüme kavuşturulması hususunda meclisin çalışma usulüne yönelik eleştiriler de ortaya konulmuştur.³⁶⁴ Meclisin çalışma usulü, mebusların aldıkları maaşlar ve ortaya konulan performansı değerlendiren *Meşrik-ı İrfan* yapılan çalışmaların yeterli olmadığı eleştirileri ile gerekirse bu durumu protesto dahi edebileceklerini sayfalarına taşıyarak Konya aydın ve ulemasının görüşlerine tercüman olmuştur.³⁶⁵

Meclisin ikinci döneminde daha önce zikrettiğimiz Ahali Fırkası'nın kuruluş sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasını savunan aydın ve ulema çevreleri istifa eden mebuslara yönelik sert eleştiriler getirmişlerdir. Meşrutî sistemin elbette partileşmeyi gerektirdiğinin bilincinde olduklarına işaret ederek henüz bunun için çok erken olduğu, mebusların kişisel hesaplar ile hareket etmemeleri gerektiği dile getirilmiştir.³⁶⁶ Ulemadan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Aydın Mebusu olan Ubeydullah Efendi³⁶⁷ 1911 yılında Konya Kapı Camii'nde verdiği bir vaazda İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'ndan kopuşları eleştirmiş, içerideki bu boğuşmaların dışarıdaki düşmanı cüretkâr davranmaya sevk ederek Trablusgarp'a saldırmasına neden olduğu sonucunu ortaya koymuştur.³⁶⁸ Tüm Osmanlı mülkünde olduğu gibi Konya'da da ulemanın ve aydınların mebuslardan beklentileri hemen hemen aynı doğrultudadır. Toplumsal huzur, kalkınma ve ekonomik refah seviyesinin artırılması,

³⁶² Konya Evkaf Muhasebecisi Vekili Hasan Hüsnü, *Hakem*, 24 Kânunusani 1324/6 Şubat 1909, s. 4; Konya ulema ve aydınları bu konu üzerine birçok defa fikirlerini ortaya koymuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Seydişehirli Zeki, "Uyumayalım... Uyanalım", *Maşrik-ı İrfan*, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909, s. 1; "Acaba Görecek miyiz?", *Maşrik-ı İrfan*, 28 Mayıs 1325/10 Haziran 1909, s. 2-3; Konya Ereğlisinden Müftüzade Musa Kâzım, "Mebusân-ı Kirama Açık Mektup", *Hakem*, 24 Kânunusani 1324/6 Şubat 1909, s. 1-2.

³⁶³ Girit meselesine atfen dış ilişkilerdeki sorunların çözümüne işaret edilmektedir.

³⁶⁴ "Hüsn-i Ahlak ve Maarif" *Maşrik-ı İrfan*, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 1.

³⁶⁵ "Mebuslarımızı" *Maşrik-ı İrfan*, 16 Temmuz 1325/29 Temmuz 1909, s. 1.

³⁶⁶ "Vilayet havadis", *Maşrik-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910, s. 2.

³⁶⁷ Hakan Özalp, *Ubeydullah Efendi*, Dergâh Yay. İstanbul 2005, s. 190.

³⁶⁸ Özalp, *Ubeydullah Efendi*, s. 192-193.

anayasal gelişmelerin devamı ve başta fikir hürriyeti olmak üzere kişi hak ve hukukunun korunması gibi beklentiler bu konuda başı çekmektedir. Fakat hem toplumun hem de ulema-aydın çevrelerinin beklentilerinin yüksek olması istenilen sonucu doğurmamıştır. Sorunun sistemde mi yoksa içerisinde bulunan şartlara reel olarak bakılamamasından kaynaklı yüksek beklentilerde mi olduğu önemli bir mesele gibi durmaktadır.

1. Kafalarda Yer Edinen Mebus Tipi

Meclis ve mebus gibi kavramların altının doldurulmaya başlanması Birinci Meşrutiyet'in ilanı sürecine kadar gitmektedir. Toplumun eğitim ve bilgi birikim seviyesi göz önüne alındığında kimlerin meclis çatısı altında yer alabileceği az çok tahmin edilebilmektedir. Özellikle Avrupa'da eğitimini tamamlayan Osmanlı aydınlarının seçkinci yaklaşımları ilk etapta meclis ve mebus kavramlarını bu zaviyeden yorumlamalarına neden olsa da İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan halka yönelme gereksinimleri seçkinci anlayışla mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber ilk etapta bu türden tartışmalara çok rastlanmasa da seçim atmosferine giriş ve muhalefetin ortaya çıkışı ile beraber bu tartışmalar da kendisini göstermiştir. Konya'da, özellikle muhalefetin ortaya çıkış sürecinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle bu tartışmalar gündemi ciddi bir şekilde meşgul etmiştir. Mebus tarifi yapan *Anadolu* gazetesi bu seçkinci yaklaşımın ölçüleri dâhilinde bir tablo çizerek mebus olacak kimsenin başta ahlak olmak üzere eğitim, devlet tecrübesi vs. birçok konuda mümeyyiz olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁶⁹ Başlıksız olarak kaleme aldığı yazısında ise Müftüzade Kazım mebus tarifi yaparken benzer bir tablo çizerek mebus seçilecek kişinin; çalışkan, dindar, vatanperver, hariciyeye aşına, devletin durumunu bilip ona göre muhakeme yapabilen, ilim ve edebiyat bilen, fikrî gelişmeleri takip eden, yazabilecek kadar tarih bilen ve içtihad edebilecek kadar da din âlimi olması gerektiğine işaret etmiştir.³⁷⁰ İlk etapta ulema ve aydınların kafalarında yer bulan mebus tipi hususunda bir fikir ayrılığı

³⁶⁹ "Mebustan Maba'd", *Anadolu*, 6 Eylül 1325/19 Eylül 1909, s. 1.

³⁷⁰ Ereğlide Müftüzade Kâzım Efendi, *Anadolu*, 5 Teşrinievvel 1324/18 Ekim 1908, s. 3.

olmadığı görülmektedir. Fakat ilerleyen süreçte bu durum değişkenlik göstermiştir. 1912 seçimleri sürecinde muhalefetin düşüncelerini dile getiren *Meşrık-ı İrfan*, meşrutî sistemde hükûmetin gücünü meclisten, meclisin ise halktan aldığını dile getirmiştir. Buna dayalı olarak da mebus seçilecek kişilerde üstün özellikler aramak yerine halkın rızasını kazanmış kişiler olmasına dikkat edilmesine, meşrutî idarenin özüne uygun olarak hükûmetin değil milletin istediği kimselerin mebus olması gerektiğine haklı olarak vurgu yapmıştır.³⁷¹

Hürriyetin ilanının tüm sorunları halledeceğine olan inanç, meclisin işleyişi ve mebuslarda aranan özellikleri gölgede bıraksa da kısa süre sonra bu durum dikkati celbeden bir mesele olmuş ve bununla alakalı fikirler sürekli olarak dile getirilmiştir.³⁷² İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'na duyulan meclubiyet mebuslarda ilk etapta bir vasıf aranmasının önüne geçse de devletin özellikle dış ilişkilerinde yaşadığı kayıplar toplum ve ulema-aydın zemininde bu tutumu değiştirmiştir. Edinilen tecrübelerin mebuslarda aranan özelliklerin artmasına neden olduğunu yine dönemin basınında görebilmekteyiz.³⁷³ Konya basını uzun süre bu konu üzerinde durarak muhtelif yazıları sütunlarına taşımıştır.

2. Zeynelabidin Efendi'nin Mebus Tarifi

İkinci Meşrutîyet'in ilanı toplumun birçok kesimini memnun etmiş bir gelişmedir. Uzun süren mücadelenin ardından gelinen noktayı ulema ve aydınların bir kısmı demokrasi namına elde edilmiş olan bir başarı olarak tarif ederken bir kısmı da İslam'ın ruhuna uygun bir yönetim anlayışının tesis edilmiş olmasının sevinci içerisindeydi. İlk zamanlar meşrutîyetten beklenti itibarı ile herkes ortak bir paydaya sahip olsa da ilerleyen zamanlarda bu değişmiş ve muhalif anlayışlar ortaya çıkmıştır. Sistemin işleyişi gibi konular üzerine fikirler ortaya konulurken meclisin ve seçilen mebusların vazifeleri de tarif edilmiştir.

³⁷¹ “Kuvvet, Hükümet, Meclis-i Millî, Millet”, *Maşrık-ı İrfan*, 7 Nisan 1328/20 Nisan 1912, s. 1.

³⁷² Örneğin Zeynelabidin Efendinin kardeşi olan Şeyhzade Ziya bu konuyu ele alarak mebus olacak kimselerin vasıflarından bahisle bu kimselerin bir an evvel tespiti için çalışılmasını tembih ettiğini görmekteyiz, Şeyhzade Ahmet Ziya, (Başlıksız), *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 1.

³⁷³ M. Firuz, “Mebusluk”, *Babalık*, 18 Teşrinisani 1327/11 Aralık 1911, s. 1.

Konya'nın ileri gelen siyasi simalarından biri olan Zeynelabidin Efendi de bu mücadelenin içerisinde yer almış, bir mebusta olması gereken vasıfları ve nasıl iyi bir seçim yapılabileceğini izah etmiştir. Zeynelabidin Efendi'ye göre mebusluğa seçilecek olan kişinin evvela fikirlerine bakılmalı ve kendisi ile çelişebilecek bir hâlin olup olmadığı anlaşılmalıdır.³⁷⁴ Millî iradedden bahisle bu hakkın zor şartlar altında elde edilmiş olması hasebiyle buna sahip çıkabilecek kimselerin mebus seçilmesi için evvela programlarına sonrasında ise ahlakına bakılması lazım geldiğini vurgulamaktadır.³⁷⁵ Ayrıca mebus seçilecek kimsenin o memlekette uzun süre ikamet etmiş olmasına, vatansever olmasına, haksızlık karşısında doğruyu korkusuzca savunabilecek birisi olmasına, maddi çıkarlar karşısında eğilebilen biri olmamasına, kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarının üzerinde tutmayan, rüşvet gibi kötü işlere bulaşmamış olmasına, ikiyüzlü olmamasına ve kendi maddi olanaklarının mebusluğa ihtiyaç duymayacak yeterlilikte olmasına ve ayrımcılık yapmayan bir kişiliğe sahip olmasına dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.³⁷⁶ Aslında Zeynelabidin Efendi'nin vurguladığı mefhumlar herkesin arzu edeceği türdendir. Tarihin her döneminde gücü elinde bulunduran grup ya da zümreler bunu kendi menfaatlerine kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu nedenle toplumun geneli tarafından istenilen bir huzur inşa edilemediği gibi, bu durumun sebep olduğu haksız ve adaletsiz düzenin başarıyı getirememesi dolayısıyla devletin yapısında da bozulmalara neden olmuştur.

Olumsuzluklarda suçu sadece seçilenlere yüklemek bahsi geçen adalet anlayışına aykırı bir hâl teşkil eder. Seçmenin de bunda sorumluluğu vardır. Zeynelabidin Efendi, mebus seçimlerinde başarısız olunmasının, iyi bir mebus seçilememesinin en önemli nedenini bilgisizlik ve cahillik olarak görmektedir.³⁷⁷ Oy verme vazifesini icra ederken düşünmeden hareket etmesi ve emaneti ehline vermemek gibi bir hataya düşmenin yanı sıra, yanlış bir yolda karar aldığını bildiği hâlde kendi dünyevi çıkarları için bunu göz ardı etmesi seçmenin bir başka yanlışı olarak ortaya konulmaktadır.³⁷⁸ Gelişmiş toplumlarda bu tür sorunların ve bozuklukların olabildiğince ortadan kaldırılması için toplum olarak gayret edilmiştir.

³⁷⁴ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 34.

³⁷⁵ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 36.

³⁷⁶ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 36-41.

³⁷⁷ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 41.

³⁷⁸ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 43.

Çünkü bilinçli bir toplum, bireysel olarak hareket etmenin kurtuluşu getirmeyeceğini idrak etmiş olması nedeniyle gelişmişlik seviyesini yükseltmiştir. Bu konuda Konya uleması ve aydınları toplumsal olarak eğitim ve bilgi seviyesinin artırılması adına mücadelelerini aralıksız olarak sürdürmüş ve bu konuda fikirlerini çekinmeden dile getirmişlerdir. Zeynelabidin Efendi de bu hususta hem gazete yazılarında hem de *İslamiyet ve Meşrutiyet* isimli eserinde bu ve buna benzer konular üzerinde durmuştur.

D. İkinci Meşrutiyet Dönemi Konya’ında Toplumsal Örgütlenme

1. Kadın Hareketi

Tarihî süreçte kadının konumu mensubu olduğu toplumun değerleri ile belirlenmiş ve değişkenlik göstermiştir. İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Türk toplumunda genellikle kadının yeri hem toplum hem de devlet nezdinde diğer toplumlara göre daha iyi bir durumdadır. Gerek devletlerin inşa edilme sürecinde gerekse kurumsal birçok yapının ihya edilmesinde Türk kadınının aktif rol aldığı görülmektedir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonraki dönemlerde ise diğer toplumların kültürünün etkisi ile kadına bakış değişmeye başlamıştır. Batı toplumlarında kadının değer görmediği bir anlayıştan özellikle Yakın Çağda ortaya çıkan değişimlerle beraber kadının önemli haklar elde ettiği bir döneme geçiş ortaya çıkmıştır. Bu değişim muhtelif ilişkilere sahip olduğu diğer toplumları da etkisi altına almıştır.

Batı toplumları ile yakın ilişkiler içerisinde olan Osmanlı toplumunda bu değişim özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kendisini göstermeye başlamıştır. Her ne kadar bu kanuni düzenlemelerde kadın hakları ile alakalı bir madde yer almasa da yapılan düzenlemeler kadının kimliğini etkilemeye başlayınca tabii olarak onun toplumsal konumu ve hakları sorgulanmaya başlamıştır.³⁷⁹ İkinci Meşrutiyet’in ilanına kadar bu meselenin zemini güçlenmiş, İttihatçı basın kadın hak ve hürriyeti gibi kavramları sıkça işleyerek kadının eğitimine ve topluma iştirak etmelerine önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.³⁸⁰ Hürriyetin ilanı ile beraber her alanda olduğu

³⁷⁹ Berna Yürüt, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. XXX, S. 132, Aralık-Ocak 2017, s. 377.

³⁸⁰ Mardin, *Jön Türkler*, s. 175.

gibi kadın hakları konusunda da önemli gelişmeler elde edilmiştir. Özellikle basın yayın alanında kendisini hissettiren hürriyet kavramı kadınların da bu alanda etkin rol oynamasını sağlamıştır. Öznesi kadın olan birçok dergi ve gazete yayın hayatına başlamış,³⁸¹ kadının toplumsal rolüne vurgu yaparak ön plana çıkmasını sağlamıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber önceden var olan ama yeterli olmayan eğitim olanakları kadınlar için daha da artırılmıştır. Lise ve yükseköğrenim seviyesindeki okulların kapılarının kadınlara açılması ile beraber kadın iş ve toplum hayatına katılmıştır.³⁸² Bu değişim devletin merkezi olan İstanbul başta olmak üzere pek çok yerde kendisini göstermektedir. Konya'da da kadın hareketine hem toplumsal faaliyetler etrafında hem de basın yayının ihtiva ettiği konular arasında rastlanmaktadır.

Cemiyetleşme ve toplumsal faaliyetlere katılım önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak verebileceğimiz İane-yi Milliye³⁸³ isimli cemiyet, Konya kadınlarının Donanma Cemiyeti için toplanan yardımlara destek olmak ve kadının toplumsal konumuna saygınlık kazandırmak maksatlı kurulmuş önemli bir dernek olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimden ticarete, sosyal faaliyetlerden toplumsal hareketlere kadar birçok gelişmenin içinde yer alan kadınlar Batı toplumlarında olduğu gibi hak ve hukuk anlamında pek çok bilimsel tartışmanın da konusu olmuştur.³⁸⁴ Bir taraftan kadının toplumsal rolü ve hakları tiyatro konusu olurken³⁸⁵ diğer taraftan da kadınların özgürleştirilmesi gerektiği hakkında yazılar gazetelerin sütunlarını doldurmuştur.

Konya İkinci Meşrutiyet döneminde oldukça zengin bir düşünce atmosferine sahiptir. Öyle ki yerel olarak bilinen düşünürlerin toplumsal meselelere bakışı ve ele alışı ulusal çapta örnek sayılabilecek birçok kimseyi gölgede bırakmıştır. Buna örnek olarak Naci Fikret Bey'in kadın meselesi üzerine *Şahab* Dergisinde kaleme aldığı yazı

³⁸¹ Kadının eğitiminden, bilimsel çalışmaları takibine ve kendi hak ve hukukunu bilmesine kadar pek çok hususta konuyu ihtiva eden *Demet*, *Mehasin*, *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlar Âlemi* gibi basın yayın organları İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası Osmanlı toplumunda kadın hareketini desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlanmalarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 1988, s. 10-15.

³⁸² Lewis, *Modern Türkiye*, s. 310-311.

³⁸³ *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Mayıs 1326/24 Mayıs 1910, s. 2.

³⁸⁴ *Babalık*, 21 Aralık 1948, s. 2.

³⁸⁵ Mehmet Muhlis tarafından yazılan "Anadolu Kadınları" isimli tiyatro buna örnek verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 95-96.

etrafınca takdir edilmiştir. Namdar Rahmi bu konu ile alakalı olarak Naci Fikret'e hayranlığını şu ifadeler ile dile getirmiştir:

“Bizden beş altı sene evvelki nesle ait olup mektepte kâtip olan ve felsefe ve edebiyata meraklı, lisana vukufu itibariyle gençliğe daima rehberlik yapan (Mehmet Muhlis) 'in de orada (Şahab Dergisinde) kısa, felsefî bir yazısı vardı. Naci ise (Mudhike-i Nisaiyet) başlıklı feminizm cereyanlarına ait çok uzun bir yazı vermişti. Onu okumayı sonraya bıraktım..... Fakat rastgele bir yerinde bir yazı gözüme ilişti. Sanki çok kuvvetli bir mıknatısla çekilmiş gibi kendimi o makalenin içinde buldum. Bu yazıyı birkaç defa okudum. Başım ateşler içinde yanıyordu. Bu makalede Naci, feminizmin aleyhindeydi. Ve itiraf edeyim, o zamana göre benim de temayülüme uygundu.”³⁸⁶

Naci Fikret Bey bahsi geçen makalesinde kadın hakları meselesini ele alarak derinlemesine incelemiştir. Avrupa ile kıyaslamalarda bulunduktan sonra kültürel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmiş, Avrupa örneğinin Türk toplumuna uygulanmaya çalışılmasının ilmen ya da fikren bir gelişmeyi sağlamayacağı gibi mevcut şartların da buna engel teşkil etmediğinin altını çizmiştir.³⁸⁷ Feminist anlayışın karşısında bir savaşçı edası ile fikirlerini dile getirmiş olan Naci Fikret, istikbali idrak etmiş olmalı ki bu savunmayı yapmıştır. Bu konuda örnek almaya çalıştığımız Batı toplumları ile kıyasladığımız zaman bilimsel olarak kat edemediğimiz yolu kültür değişiminde fazlasıyla almış görünmekteyiz.

Namdar Rahmi Karatay yazılarında kadın meselesi üzerine kafa yormuştur. Özellikle Konya'da toplumsal faaliyetlerin içerisinde kadınların ciddi yer edinmesi Karatay'ı mutlu eden bir gelişmedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı yıl dönümü kutlamalarında kız çocuklarının kutlamalara katılması ve müsamerelerde yer alması dikkatini çekmiştir. Bu konu ile alakalı olarak *“Artık yavaş yavaş tenvir eden, her gün türlü türlü tecelliyatla vazih bir şekil alan bir hakikat var; kadınlık yükseliyor”³⁸⁸* ifadelerini kullanarak bundan duyduğu memnuniyeti satırlarına taşımıştır. Hürriyetin

³⁸⁶ Namdar Rahmi Karatay, *Paris Mektupları*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952, s. 24.

³⁸⁷ Naci Fikret (Baştak), “Mudhike-i Nisaiyet”, *Şahab*, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, S. 5-6, s. 55-56.

³⁸⁸ Namdar Rahmi bu yazısını N.Ş. yani Namdar Şahab mahlası ile yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. N.Ş. “Kadınlıklara İntibah”, *Türk Sözü*, 26 Temmuz 1333/26 Temmuz 1917, s. 1.

ilanı ile başlayan değişim kadın haklarını da doğrudan etkilemiş, Konya’da da aydınlar bu konu üzerine fikirleri muhtelif meseleler etrafında sürekli olarak dile getirmişlerdir.

2. Donanma Cemiyeti ve Yardımlar

Osmanlı Devletinde donanmaya olan ihtiyaç coğrafi konumunun yanı sıra hem komşuları ile olan askerî ilişkileri hem de içerisinde bulunduğu siyasi şartlardan dolayı ciddi bir mesele durumundadır. Hafızalara kazınmış olan 93 Harbi sonrasında donanma ciddi bir ilgisizlikle karşı karşıya kalmış, tüm çabalar kara ordularının modernizasyonuna yöneltmiştir. Hürriyetin ilanı sonrasında donanmanın ciddi bir kaynak ve modernizasyon ihtiyacının olduğunun ortaya çıkması sonucu memleketin her tarafında muhtelif çalışmalar ve kampanyalar ile donanmayı yeniden ihya edebilme çabası millî bir mesele hâline gelmiştir.³⁸⁹ Dernekleşme çalışmalarının yürütüldüğü sıralarda 19 Temmuz 1909 tarihinde Osmanlı Donanma Cemiyeti³⁹⁰ kurulmuştur.³⁹¹ Cemiyetin çalışmalarında kullandığı en önemli motive edici unsur Yunanistan ile olan ilişkilerdir. Bu kapsamda Girit meselesi toplumda derin üzüntüler oluşturmuş, Donanma Cemiyeti bunu bir beyannamesine dahi konu edinerek şu ifadeler ile topluma seslenmiştir:

*“Vatanımız baştan başa galeyan içerisinde, bütün ruhlar titriyor ve bu titreyiş Girit üzerinedir.... Binaenaleyh Donanma Cemiyeti bugün vatani seven bütün Osmanlıları bir Girit Zırhlısı almak için fevkalade ianeye davet eder... çünkü: Girit bizim hayatımız demektir.”*³⁹²

Donanmanın bir an evvel inşa edilebilmesi maksadıyla cemiyet süratle teşkilatlanma sürecine girmiş ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde şubeler açmıştır.³⁹³

³⁸⁹ Bu amaç etrafında İkinci Meşrutiyet’in iki önemli kahramanı olan “Enver” ve Niyazi” adına birer kampanya düzenlenmiş, İki adet kruvazör almak maksadı ile milletin yardımlarına müracaat edilmiştir. *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, s. 1.

³⁹⁰ İlk etapta Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti adı ile kurulan cemiyet 17 Şubat 1913 tarihinde Osmanlı Donanma Cemiyet adını almıştır. TİTE Arşivi, K.285, G.22, B.22.

³⁹¹ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2000, s. 11.

³⁹² *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, s. 1.

³⁹³ Donanma Cemiyetinin Anadolu’daki teşkilatlanması ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Nurşen Gök, *Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2007.

1910 yılında *Donama Mecmuası*³⁹⁴ adı ile bir de dergi çıkaran Osmanlı Donanma Cemiyeti bir taraftan faaliyetlerini halka anlatmaya çalışırken diğer taraftan da hem yardım kampanyalarının desteklenmesini istemekte hem de tarımsal üretimin önemine vurgu yaparak köylülerin üretimi artırması için tavsiyelerde bulunmaktadır.³⁹⁵

Teşkilatlanma süreci içerisinde Anadolu, yardımların toplanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Diğer pek çok vilayette olduğu gibi Konya’da da bu anlamda ciddi bir çalışma yürütülmüştür. Cemiyetin Konya şubesi 10 Kasım 1909 tarihinde Hacı Lokman (Beştav) Efendi’nin başkanlığında³⁹⁶ ilk faaliyet yeri olan hükûmet konağında kurulmuş,³⁹⁷ sonrasında ise sarraflar bölgesinde bir dükkân kiralanarak 17 Nisan 1910 tarihinde buraya nakledilmiştir.³⁹⁸ Şehrin önde gelen tüm kesimleri donanmanın yeniden inşasına katkıda bulunabilmek namına seferber olmuşlardır. Konya aydın ve uleması, basın kanalı ile yardımların ehemmiyeti üzerinde durarak zaman zaman Konya’nın bu konuda diğer vilayetlerin gerisinde kalmasını eleştirmişler, yardımların artırılması hususunda çağrıda bulunmuşlardır.³⁹⁹ Basın bu konuyu çok ciddi bir şekilde takip ederek atılan her adımı, yapılan her yardımı sayfalarına taşıyarak⁴⁰⁰ toplumu bu yardımları yapmaya teşvik etmiştir. Şehir halkı askeri, memuru, öğrencisi ile her kesimden yapılan yardımlar sayesinde donanma cemiyetinin bu çalışmalarını desteklemiştir.⁴⁰¹ Konya resmî makamlarının ve halkının fedakâr çalışmaları neticesinde 1916 yılına kadar toparlanan 10.894.953 kuruş ile donanma cemiyetine yardım kampanyasında ülke genelinde ikinci sıraya girerek

³⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 112-125.

³⁹⁵ *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 4.

³⁹⁶ Konya dışında Isparta, Antalya, Niğde, Burdur gibi yerlerde de şubeler açan cemiyet Konya merkezi haricinde bugünkü pek çok ilçede de şubeler açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Çelik, “Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Konya Şubesi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 129.

³⁹⁷ *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Kânunusani 1324/24 Ocak 1909, s. 4.

³⁹⁸ *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Nisan 1326/18 Nisan 1910, s. 3.

³⁹⁹ “Donanma-yı Milliye İlanesi”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 Mart 1326/4 Nisan 1910, s. 1.

⁴⁰⁰ Örneğin Bozkır Kaymakam’ının memurlar ile beraber köyleri dolaşması *Maşrık-ı İrfan* Gazetesinin şehir haberleri arasına girerken el işi olarak yapılan yağlı boya resimli bir yastığın cemiyete bağışlanarak müzayede yolu ile satılıp gelir elde edilmesi de *Hakem* Gazetesinin birinci sayfada yer verdiği yazılar arasına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Vilayet Havadis”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910; “Bir Asar-ı Hamiyyet”, *Hakem*, 7 Mart 1326/20 Mart 1910, s. 1.

⁴⁰¹ “İlane-i Milliye”, *Hakem*, 11 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s. 3; İlane-i Milliye”, *Hakem*, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910, s. 1; Bir Hamiyyet Numunesi”, *Türk Sözü*, 2 Ağustos 1917/2 Ağustos 1333, s. 2.

mücadeleye büyük katkı sağlamış⁴⁰² bu çalışmalar dönemin Konya gazetelerinde geniş yer bulmuştur.

E. Siyasi Gelişmelerin Etkisinde Yaşanan Fikri Değişim

1. Millî Kimliğin İnşa Edilmesi Çabaları

İmparatorlukların toplumsal yapısını alt üst ederek çöküşlerine neden olan idare ettikleri unsurların millet olma fikri toplumlar arasında bazı farklılıklar göstermektedir. Avrupa toplumlarında ortaya çıkış süreci toplumsal bir hareket olarak değerlendirilirken Osmanlı Devleti gibi büyük devletlerde bu durum biraz değişmiştir. Çünkü Türk olmayan unsurların Batı destekli elde ettikleri haklar onların millet ve devlet olma istiyaklarını artırırken Türk Milliyetçiliği bu unsurların kopuşunun önüne geçebilmek maksadı ile yüksek sesle dile getirilememiştir. Kayıpların artması ve başka alternatifin kalmaması asli unsur olan Türk kimliği etrafında birleşmeyi ve mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum dolayısıyla Osmanlı Devletinde modern kimliğin ya da kurtuluş yolu olan millî kimliğin Batıdaki gibi bir halk hareketinden ziyade Ortaylı'nın ifadeleri ile Osmanlı seçkinleri ya da aydınları tarafından inşa edildiğini görmekteyiz.⁴⁰³

Türk kimliğinin Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar ön plana çıkarılmadığı görülmektedir. Bunun temel nedenleri arasında bürokrasinin devşirme kökenli olması ve iktidara alternatif oluşturmama çabaları söylenebilir. Ayrıca Arap kültürünün etkisinin yanı sıra Türk kimliğine düşman Avrupa kaynaklarından beslenen aydınların buradan etkilenmesi de önemlidir.⁴⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl itibari ile içerisinde bulunduğu şartlar, gayrimüslimlerin milliyet esaslı ayrılıkçı mücadeleleri ve Müslüman olup Türk olmayan ulusların ayrılma talebi taşıyan isyanları devlet adamları ve aydınların fikirlerinde değişimi ortaya çıkararak Türk milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olmuştur.⁴⁰⁵ Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikirler

⁴⁰² Çelik, "Donanma-yı Osmanî Konya Şubesi", s. 129.

⁴⁰³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yay. S. 19, İstanbul 1999, s. 78.

⁴⁰⁴ Turgay Uzun, "Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, Kütahya 2015, s. 4.

⁴⁰⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. C. VII, Ankara 1977, s. 87.

kurtuluş reçetesi olarak görülürken bu fikirlerin kısa sürede akamete uğramasındaki sebepler arasında Türk milliyetçiliğinin gelişimini zaruri hale getiren gelişmeler yani Türk olmayan unsurların kopuş çabaları gösterilebilir. Bir Osmanlı milleti oluşturma arzusunun anayasal monarşi ile beraber gerçekleştirilebileceği tezi gayrimüslim kopuşları ile çürümüş, Osmanlı devletinin muhafazakâr refleksi ve hilafet makamının çekim gücü İslamcı bir siyaset anlayışı doğurmuş⁴⁰⁶ lakin Müslüman eyaletlerin kopuşu da devletin bu kurtuluş reflekslerini ekarte etmiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçülüğün ilk etapta kültürel alanda istikrarlı bir şekilde güçlenen bir düşünce hareketi olduğunu görmekteyiz.⁴⁰⁷ Buna karşılık olarak İslamcılık ve sosyalizmin de siyasal ve sosyal hayatta etkileri hissedilmeye başlamıştır.⁴⁰⁸ Tunaya'ya göre bu dönemin en etkili fikrî hareketi İslamcılıktır.⁴⁰⁹ Fakat Trablusgarp ve Balkanlar'da yaşanan kayıplar sonrası bu düşünceler değişmeye yüz tutmuş; Türk aile, ahlak ve manevi prensipleri birçok bakımdan diğer milletlere göre üstün telakki edilmeye başlamıştır.⁴¹⁰ Bu çerçevede Avrupa'dan beklenen yardım ve destek anlamında pek çok düşünceden vazgeçilerek kendi özüne dönüş fikri öne çıkmıştır. Kayıpların artışı ve tecrit edilmişlik hissi İttihatçıları içe dönmeye sevk eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İttihatçıların devletin kurtuluşu için attıkları adım Batı'ya da güçlü bir cevap niteliğinde millî bilinci uyandırmak olmuştur.⁴¹¹

Türkçülük ya da millî kimliğin inşa edilmesi gerekliliği İkinci Meşrutiyet dönemi gelişmelerinin etkisinde önem kazanmıştır. Akçura'nın siyasi gayesinin her şeyden evvel devleti kurtarmak olduğunu belirttiği Türkçülüğün kurumsal bir kimlik

⁴⁰⁶ Gökhan Çetinsaya, "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 266.

⁴⁰⁷ Bu anlamda 1983 yılı itibarıyla İktidam gazetesi'nin "Türk Gazetesidir" başlığı ile çıkmaya başlaması Türkçülüğün İkinci Meşrutiyet öncesinde kültürel alanda etkili bir gelişime sahip olduğunu göstermektedir. Bu kaide üzerinde kümülatif olarak gelişen fikirler İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gündemde önemli bir yer edinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mardin, *Jön Türkler*, s. 65. Bunda etkili olan unsur ise milliyetçiliğin temeli olarak görülen dil ve edebiyat gibi konuların aydınların dikkatini çekmesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kushner, *Türk Milliyetçiliği*, s. 157.

⁴⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, Der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, İletişim Yay, İstanbul 2021; Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yay. İstanbul 1994.

⁴⁰⁹ Tunaya, "İslamcılık", s. 630.

⁴¹⁰ Tunaya, "Garpçılık", s. 594.

⁴¹¹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 49; Siyasal platformda Türkçü bir anlayışa açık olarak programında ilk defa yer veren parti Milli Meşrutiyet Fırkası olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, C. IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. Ankara 1978, s. 420.

kazanması da Türk Ocağı'nın⁴¹² kurulması ile bu dönemde gerçekleşmiştir.⁴¹³ Bu dönemde birçok aydın milliyetçilik fikrinin kurtuluş için gerekliliğinden bahisle kanaatlerini ortaya koymuşlardır. Örneğin Celal Nuri içinde bulunulan zamana atıfla “*Asrımız milliyet asrıdır. Millet ve vatan fikirlerinin büyük inkılaplara meydan verdikleri başka hiçbir asırda görülmemiştir*”⁴¹⁴ ifadeleri ile son çarenin millî bilince sahip bir toplum inşa etmek olduğunun altını çizmiştir.⁴¹⁵

Millî kimliğin inşa edilmesine yönelik çabalar elbette sadece düşüncelerde değildir. Memleketin her tarafında başta İttihat ve Terakki kulüpleri olmak üzere eğitim kurumları ve resmi makamlar vasıtasıyla muhtelif programlar düzenlenerek taban buna hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Konya’da da düzenlenen sosyal faaliyetler ile millî bilincin hâkim olabileceği bir atmosfer oluşturulmak istenmiştir. Çalışmamızın sınırlarının dışında kalmakla beraber değinmemiz gerektiği kanaatinde olduğumuz Konya Türk Ocağı’nın düzenlediği faaliyetler buna örnek teşkil etmektedir.⁴¹⁶ Konya özellikle fikir iklimi bakımından zengin bir hazineye sahip olduğundan başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde ortaya çıkan fikrî gelişmelerin gerisinde kalmamıştır. Bu çerçevede Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının fikir mahsulü olan Genç Kalemler hareketinden mülhem Mehmet Muhlis Bey ve Namdar Rahmi Bey’in de içerisinde olduğu bir grup aydın Konya’da Türkçü düşünce etrafında

⁴¹² Türk Milliyetçiliğinin yönetim ve toplum nezdinde fikri altyapısının inşasında etkili olan İkinci Meşrutiyet dönemi dernekleri içerisinde en etkili ve en uzun ömürlü olanı Türk Ocağı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004, s. 402.

⁴¹³ İkinci meşrutiyet öncesinde milli kimlik, dil ve edebiyat konularına ilişkin yazılar Sultan İkinci Abdülhamid marifetiyle yasaklanmış, Konya da önemli bir yere sahip olan Veled Çelebi tarafından bu yasaklar eleştirildiği gibi İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar bu meselelerin tekrar gündeme getirilemediği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s. 55-188; Üstünel, *Türk Ocakları*, s. 51.

⁴¹⁴ Celal Nuri (İleri), *Tarih-i İstikbal*, Yeni Osmanlı matbaası, C. II, İstanbul 1331, s. 154-158.

⁴¹⁵ Toplumun içinde bulunduğu şartlar arayışları da çözümleri de zaruri kılmıştır. Bu nedenle Bolay, Meşrutiyet devri düşünürlerini dönemin problemlerinin mahsulü olarak tarif ederken Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına kadar yaşanan hadiseler olmasa Ziya Gökalp gibi bir mütefekkirin yetişmesinin de mümkün olamayacağını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel yay. Ankara 2007, s. 3-39.

⁴¹⁶ Konya Türk Ocağı tarafından düzenlenen konferans, konser, tiyatro, toplantı gibi faaliyetlerin yanı sıra “Ergenekon Bayramı” kutlamaları Türkçü fikir anlayışının gelişiminde etkili olmuştur. Bu faaliyetleri konu alan yazılar için bk. “Halide Edip Hanım-Kaya Hanım’ın Nutku”, *Türk Sözü*, 5 Eylül 1917/5 Eylül 1333, s. 2; “Ergenekon”, *Türk Sözü*, 24 Mart 1334/24 Mart 1918, s. 1; Süleyman Necati, “Ergenekon”, *Ocak*, 11 Mart 1334/11 Mart 1918, s. 1-2; Namdar Rahmi (Şahab), “Kadınlıklara İntibah” *Türk Sözü*, 26 Temmuz 1333/26 Temmuz 1917, s. 1.

insanları toplamaya çalışmışlardır.⁴¹⁷ Konya aydın ve uleması Türkçülük fikrî etrafında fikir ve düşüncelerini dile getirirken Osmanlı Devletinde Türkçülüğün gelişimine benzer şekilde dil, edebiyat, kültür gibi konular üzerinden hareketle kendilerine bir kaide oluşturmuşlardır.⁴¹⁸ Toplum nezdinde önemli bir yer edinmiş olan Veled Çelebi de bir ilim ve edebiyat meraklısı olarak bu konuda kayda değer hizmetler etmiştir.⁴¹⁹

Millî bilincin inşa edilmesi sürecinde Konya basını da etkili rol oynayan aktörler arasındadır. Özellikle devletlerin harici ilişkileri üzerinden yapılan haberler ve toplumsal yönlendirmeler dikkat çeken gelişmeler arasındadır. Örneğin Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi sorunundan hareketle *Anadolu* gazetesinin Avusturya mallarının boykot edilmesine yönelik; *"Dostumuz düşmanımız anlaşıldı. Her hâlde dostlarla alışveriş edelim. Elimizden geldiği kadar yerli mamulata riayet gösterelim. Hereke fabrikası fes yetiştiremezse biz de beyaz keçelerden fes giyelim"*⁴²⁰ ifadelerine yer verdiği haberde millî davada toplumsal olarak ortak hareket etmenin gerekliliğini işaret etmektedir. İkinci Meşrutiyetin ilanının ardından devam eden yenileşme konuları da sık sık Konya basınında kendisine yer bulmuştur. Örneğin Konya'nın köklerine bağlı, millî kültürünü bilen bir toplum olduğunu dile getiren *Meşrik-ı İrfan* gazetesi yazarlarından Yenişehirli Ahmet Kemal, neden biz Avrupalılara benzeme hevesindeyiz? Bir Fransız'a bir İngiliz'e Osmanlılara ait bir şeyi kabul ettirmemiz mümkün mü? gibi sorular sorarak yenileşme fikrînin ilim ve fenden ziyade kültürel anlamda batılılara benzeme şeklinde anlaşılması ve kabullenilmesini teessüf ile karşılamıştır.⁴²¹ Konya'da millî kimliğin inşa edilmesi anlamında İkinci Meşrutiyet döneminde ve sonrasında ortaya konulan çabalar sürekliliğini korumuştur. Bu durum başta basın olmak üzere birçok alanda kendisini göstermiş ve günümüze de kaynaklık etmiştir.

⁴¹⁷ Celalettin Kişmir, *Konya Yazıları*, haz. Mustafa Özcan, Tablet Yay. Konya 2004, s. 207.

⁴¹⁸ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 82.

⁴¹⁹ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s. 92

⁴²⁰ *Anadolu*, 1 Teşrinievvel 1324/14 Ekim 1908, s. 1.

⁴²¹ Yenişehirli Ahmet Kemal, "Terbiye-i Milliye ve Adab-ı Muaşeretimiz", *Maşrik-ı İrfan*, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909, s. 1.

2. İyd-i Millî

İktidarların gücünün kaynağının değişkenlik göstermesi ile beraber meşruiyet mücadelesi de artmıştır. Yönetişim anlayışının klasik yöntemlerden modern yöntemlere dönüşmeye başlaması ile beraber meşruluk kazanmak için kullanılan argümanlar da değişkenlik göstermeye başlamıştır. Millî kimliğin ortaya çıkışı siyasi sembollerde de birtakım değişimleri ortaya çıkarmıştır. Millî bayramların tesis edilmesi olgusu buna örnek olarak gösterilebilir. Resmî olmayan fakat örfî olan törenlerin yerini resmi olarak kabul edilen törenlerin ve merasimlerin almaya başlaması Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrasında göze çarpmaktadır.

Bir Osmanlı milleti oluşturma yöntemi ile devletin kötü gidişatının önüne geçme anlayışı, İkinci Meşrutiyet döneminin önemli politikaları arasındadır. Hürriyetin ilanı beklentisi her kesimin gönlünde bir gerçek olarak dönemin fikirlerine de yansımıştır. Bu nedenle beklentilere uygun bir şekilde toplumun o güne özgü bir anlam yüklemesi de kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı toplumu için millî bir bayram günü tespit edilmesi meselesi Maarif Nezareti Levazım Dairesi Müdür Muavini Mehmet Ziya Bey'in İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey'e çektiği bir telgraf ile gündeme gelmiştir.⁴²² Bu talep dile getirilirken de Osmanlı Devletinin kurulduğu tarih olarak kabul edilen 27 Ocak'ın millî bayram günü kabul edilmesi Ahmet Müfit Bey tarafından Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na 8 Kânunusani 1324 (21 Ocak 1909) tarihinde kanun teklifi olarak götürülmüştür.⁴²³ Bu kanun tartışmasına hürriyetin ilanı penceresinden yaklaşan İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinden ziyade İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olan 10 Temmuz'un Osmanlı milleti için daha büyük bir öneme sahip olduğunun altını çizerek bu tarihin millî bayram kabul edilmesini teklif etmiştir.⁴²⁴ Aslında Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinin uygun olmamasının meşruti idare döneminde muhtelif sebepleri vardı. Devletin kuruluş döneminde fiziki ve toplumsal şartları, kanunun görüşüldüğü tarihin fiziki, toplumsal, diplomatik ve siyasi şartları ile karşılaştırıldığı zaman bazı sorunlar ortaya çıkabilirdi. Toprak bütünlüğü, unsurların millî birer kimlik olma çabaları gibi yaraları yeniden kanatabileceği gerçeği göz ardı edilmemesi gereken öneme sahiptir.

⁴²² MMZC, C. I, D. 1, 13 Kânunusani 1324/26 Ocak 1909, s. 319-320

⁴²³ MMZC, C. I, D. 1, 8 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909, s. 285.

⁴²⁴ MMZC, C. I, D. 1, 13 Kânunusani 1324/26 Ocak 1909, s. 320

Bu kanun etraflıca tartışılıp görüşüldükten sonra genel bir kabul görmediği gerekçesi ile meselenin Lâyiha Encümeni'ne gönderilmesi oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴²⁵ Lâyiha Encümeni'nde yapılan çalışmaların ardından alınan karar ile 10 Temmuz tarihinin millî bir bayram için daha uygun, bunun gerekçesinin ise toplumun genel anlamda temayülünün bu yönde olduğu ve meşruti idarenin güçlendirilmesine katkı sağlayacağı şeklinde dile getirilerek tezkere Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.⁴²⁶ Gelen tezkere Meclis-i Mebusan da 19 Mayıs 1325 (1 Haziran 1909) tarihli oturumda ele alınarak kabul edilmiştir.⁴²⁷ Bu adımın anayasayı güçlendireceğine olan inanç Meclis-i Mebusan'da hâkim vaziyettir. Toplumsal olarak meşrutiyetin ilanından beklentilerin derecesinin yüksekliği resmi bir bayrama yüklenen manayı da önemli bir yere taşımiştır.

Memleketin her yerinde bugünün bayram olarak kutlanılması kararı İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun her tarafında meşruti sistemi isteyen kitleler tarafından heyecanla karşılanmıştır. Konya da bu önemli gelişmeye kayıtsız kalamayacak derecede meşrutiyet ve anayasal idare hususunda fikren beslenmiş bir konumda olduğundan uzun süren kutlamalar yapılmıştır. Konya basını İkinci Meşrutiyet'in ilanına denk gelen günün "İyd-i Millî", yani millî bayram ilan edilmesini ve Konya'da yapılan faaliyetleri övgü ile dile getirmiştir. Bu özel güne kendi dilinde anlam yüklemek isteyen *Meşrik-ı İrfan gazetesi* 36. sayısını bugüne özel çıkararak coşkulu resimlerle ilk sayfayı doldurmuştur.⁴²⁸ Meydanlar dolmuş taşmış, ilk kutlamalar Sivaslı Ali Kemali Bey'in duasıyla başlamış ve muhtelif konuşmalar ile devam etmiştir.⁴²⁹ Kutlamalar Konya basınında ayrıntılı bir şekilde birinci ve ikinci sayfalarda yer alırken aydın ve ulema da "İyd-i Millî" ye ilişkin fikirlerini kutlamaların ardından dile getirmeye başlamışlardır. Konya Hukuk Mektebi Müdürü Fethi Bey, Osmanlı milletin vicdan ve hayatına el uzatan zalim bir kitleden bugün kurtulduğunu belirttikten sonra günün anlamını şu ifadeler ile özetlemiştir:

*"Bugün Osmanlılar altı asırdan beri müştereken sinesinde
yaşamakta olan birer kardeş, aynı hukuk ve vazifeye mazhar birer*

⁴²⁵ MMZC, C. I, D. 1, 13 Kânunusani 1324/26 Ocak 1909, s. 325.

⁴²⁶ BOA, MV, 129/38, 18 Haziran 1325/1 Temmuz 1909.

⁴²⁷ MMZC, C. 4, D. 1, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909, s. 86.

⁴²⁸ Maşrik-ı İrfan, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 1.

⁴²⁹ "Merasim", Hakem, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 2.

vatandaş olduklarını ilan etmişlerdir. Millete hayat, vicdan hürriyeti ve müsavat temininin mebdei olmak hissiyatıyla Devlet-i Osmaniye'nin de devre-i teceddüd-i hakikisine başlangıç olan 10 Temmuz 1325 her Osmanlı için mübarek ve muazzez bir Iyd-i Millî olduğundan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bu muazzez günün ilk sene-i devriyesini tebrik etmeyi kendisine vazife addetmiştir."⁴³⁰

İkinci Meşrutiyet'in ilanını millet nezdinde taçlandıran 10 Temmuz tarihine kadar kardeşlik yerine "kin" ve "garaz", eşitlik yerine başkasından "üstünlük", adalet yerine "zulmün hüküm sürdüğünü" okuyucularına ilk sayfadan duyuran *Meşrik-ı İrfan* verilen mücadelenin sonucunu ele alırken "*Hep kurtulduk*", "*Şaduman olduk*" diyerek milletin yüceldiğini devletin de beka bulduğunu belirtmiştir.⁴³¹ Edebî eserlere de konu olan 10 Temmuz'u Mehmet Muhlis Bey *Iyd-i Millî* isimli şiirinde; "*Bugün şafak gibi bir infilâk-ı nuranî Fûrûğ-ı şevk ile ufk-ı ekvanı*" şeklinde başlayan beyitler ile ele almıştır.⁴³² Benzer şekilde Namdar Rahmi ise *Iyd-ı Millîyi* konu alan fakat Türk milliyetçiliğinin bir dava anlamı kazanmaya başladığı günlerde bunu ön plana çıkaran ve "*Türklük damarlarımda bugün yandı infi'al*", dizesi ile başlayan şiirinde işlemiş ve bizlere ışık tutmuştur.⁴³³

Genelde gazete ve diğer basın yayın organlarında ortaya konulan fikirlerin temelinde "istibdattan" kurtuluş ve elde edilen anayasal hakların anlatılması göze çarpmaktadır. Mazinin açtığı yaraların sarılabilmesi adına çok çalışma tavsiyeleri⁴³⁴ kısa süre içerisinde Vali Muammer Bey'in de desteği ile Konya'da karşılık bulmuştur. Kutlamaların bitmesinin ardından Konya halkı bugünü her daim hatırlatacak bir adım atma kararı alır ve hükûmet meydanına bir "hürriyet abidesi" dikmek için harekete geçer. Bu konuya ilişkin gazete haberlerinde yapılacak olan eserin Selçuklu ve Batı mimarisinde inşa edileceğine dair açıklamalar yapılır.⁴³⁵ Böyle bir tercihin sebebi Konya'nın Anadolu Selçuklu Devleti'nin payitahtı ve Batı'nın pozitif ilimler başta olmak üzere birçok alanda gözle görülür ciddiyetle ilerlemiş olmasıdır. 10 Temmuz

⁴³⁰ Fethi, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Iyd-ı Millî Münasebetiyle Osmanlılara Beyannamesi", *Hakem*, 18 Temmuz 1325/31 Temmuz 1909, s. 1.

⁴³¹ "10 Temmuz Yevm-i Mübecceli", *Maşrik-ı İrfan*, 21 Kânunusani 1325/3 Şubat 1910, s. 1.

⁴³² Mehmet Muhlis, "Iyd-ı Millî", *Şahâb*, S. 5-6, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, s. 52.

⁴³³ Namar Rahmi, "Türklük ve Hilale", *Şahâb*, S. 14, 22 Mart 1329/4 Nisan 1913, s. 132.

⁴³⁴ Fethi, "Iyd-ı Millî Münasebetiyle", s. 1.

⁴³⁵ "Vilayet Havadis", *Maşrik-ı İrfan*, 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909, s. 1.

millî bayram günü sonraki yıllarda da kutlanmaya devam etmiştir. İttihat ve Terakki Konya kulüpleri ile beraber Konya Türk Ocağı çatısı altında yoğunlaşan bu kutlamalar muhalefetin doğuşu ile beraber daha çok İttihatçı basında yer bulmuştur.⁴³⁶

⁴³⁶ Sonraki yıllarda devam eden kutlamalara ilişkin çıkan haberlere bir örnek olarak bk. “10-23 Temmuz 1333”, Türk Sözü, 23 Eylül 1917/23 Eylül 1333, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1908 VE 1912 SEÇİMLERİ EKSENİNDE KONYA'DA SİYASAL YAŞAM

A. 1908 Seçimleri

Seçim kavramı modern ve demokratik yönetim anlamında idarenin oluşmasındaki temel unsurdur. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber demokrasi kavramına uygun hareket edilerek aynı tarihte seçimlerin yapılacağı ilan edilmiş,⁴³⁷ fiilî olarak bir seçim takviminin başlaması ise daha sonraları gerçekleşmiştir. Seçimlerin gerçekleştirilmesi ise İkinci Meşrutiyet dönemi siyasal yaşamına bir nevi resmiyet kazandırmış; partileşme, iktidar-muhalefet ve siyasette basın rolünün önemi bu dönemden sonra benimsenmiştir. Mutlakıyetçi siyasi anlayışın seçkin bürokrasisi bu dönemde yerini anayasal bir düzene ve bürokrasiye bırakmıştır.

Seçim takvimi İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraya sarkmıştır. Bunun nedenleri arasında içeride ve dışarıda meydana gelen hadiselerin etkisi göz ardı edilemez. Eski düzen yanlılarının Halıcılar Camii Kürt asıllı müezzini Kör Ali'nin verdiği vaazların etkisi ile onun etrafında toplanarak Kanun-ı Esasi'yi istemedikleri ve şariat istedikleri yönündeki talepleri siyasi atmosferi gergin hâle getirmiştir.⁴³⁸ Hadiselerin bastırılmasının ardından sorumlular cezalandırılmış ve Kör Ali idam edilmiştir.⁴³⁹ Bu hadiseye benzer bir biçimde aynı fikirler etrafında hareket edenler bu defa Üsküdar'da bulunan Yeni Cami imam vekili Abdulkadir etrafında toplanmışlar, kısa sürede hadise kontrol altına alınmış ve Abdulkadir ile beraber arkadaşları tutuklanmıştır. Akabinde ise Sultan İkinci Abdülhamid, bu hadiselerin kendisini yeniden mutlak hükümdar etme çabası neticesinde gerçekleştiği eleştirileri karşısında temize çıkmak için hadiseleri çıkaranların tutuklanması gerektiği yönünde açıklama yapmak durumunda kalmıştır.⁴⁴⁰ Seçim sürecinde bu tür hadiselerin ortaya çıkmış olması, yeni düzeni doğrudan hedef alması nedeniyle seçime ve yapılacak çalışmalara zarar verebileceği düşüncesi ile gündemi meşgul etmiştir.

⁴³⁷ Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve 31 Mart Hâdisesi*, Yayına haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1985, s.160.

⁴³⁸ Akşin, *Jön Türkler*, s.153-154.

⁴³⁹ Akşin, *Jön Türkler*, s.155.

⁴⁴⁰ Akşin, *Jön Türkler*, s.155.

Dışarıda meydana gelen hadiseler ise daha güçlü etkiye sahiptir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Makedonya bölgesinde büyük bir sorun hâline gelmiş olan çetecilik faaliyetleri azalmış, büyük devletlerin Makedonya teklifleri ortadan kalkmış ve burada bulundurulmuş jandarma birlikleri geri çekilmiştir.⁴⁴¹ Bu iyimser hava kısa süre sonra köklü değişiklikler ile kötümser bir atmosfer inşa etmiştir. 5 Ekim'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etme kararı alması, hemen aynı tarihte Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesi ve ardından Girit'in Yunanistan'a katılma kararı devletin merkezinde ve toplumda şok etkisi oluşturmuştur.⁴⁴² Bu hadiseler kısa süre içerisinde çözüme kavuşturulamadığı gibi içeride de hem bürokrasinin hem de basının gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Muhasım devletlere karşı yapılan gösteriler ve boykotların yanı sıra bu gelişmelerden güç alan yukarıda bahsettiğimiz eski düzen yanlılarının çıkardığı karışıklıklar seçimlerin bir müddet gündemden düşmesine neden olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen seçim çalışmalarına başlanmış, Ekim-Kasım-Aralık aylarında ortaya koyulan çabalar neticesinde seçimler tamamlanmıştır.⁴⁴³ Çok partili hayatın ilk seçimleri olan 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katılmıştır. Ahrar Fırkası, politik çıkar ve taleplerde paydaş, temel hedefi İttihatçılara karşı durmak olanları bir çatı altına toplamış bir organizasyon iken, İttihat ve Terakki ise 'mukaddes cemiyet' sıfatına sahip, toplumca kendisinden birtakım mucizevi iyileşmeler beklenen siyasal bir örgüttür. Fakat her iki partide bu seçim sürecinde siyasi teşkilatlanmasını tam olarak sağlayamamıştır. Seçim sürecinde verilen mücadele partilerin sözcüsü konumundaki *Tanin*, *Şura-yı Ümmet* ve *Serbesti* gibi gazetelerde daha yoğun bir şekilde göze çarpmakta ve şiddetli tartışmalar görülmektedir. Bu durum merkez ile taşra arasında benzerlik göstermektedir.

Basının etkisi ve gücünü gözler önüne sermek adına İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki duruma ilişkin verdiği bilgilerde Hüseyin Cahit gazete idarehanelerini ve müdürlerini teşkilatı ve hükümeti olmayan birer kuvvet olarak nitelemiştir.⁴⁴⁴ İkinci Meşrutiyet ile beraber sansürün son bulması basında olağanüstü bir gelişme ortaya çıkarmış, seçim esnasında siyasi propaganda ve siyasal kültürün

⁴⁴¹ Akşin, *Jön Türkler*, s.151.

⁴⁴² Bayur, *Türk İnkılabı*, s.112-113.

⁴⁴³ Mehmet Ö. Alkan, "1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı "1908 (1324) İntihabı", *Toplumsal Tarih*, S.184, Nisan 2009, s.43.

⁴⁴⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, C. III, S. 75, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s. 355.

inşa edilmesinde aktif rol oynamıştır. Merkezdeki basın siyasi tartışmaların dışında dış politikada zuhur eden hadiseler üzerinde de uzun uzun durmuştur. *Serbesti* gazetesinde yer alan “Siyasiyat” başlıklı makalelerde sürekli olarak balkanlarda cereyan eden hadiseler ele alınmıştır.⁴⁴⁵ Devletin parçalanmasının önüne geçme çabası sadece İttihatçıların değil, aynı zamanda İttihatçılardan ayrılan herkesin mücadelesidir. Bu nedenle Ahrar fırkası mensupları da bu yönde fikirlerini ortaya koymuşlardır. Meseleyi bu nazarla ele alan Hüseyin Cahit seçim sürecinde fırkaların programlarını incelerken büyük farklılıklar olmadığına işaret etmiştir.⁴⁴⁶

Öte yandan tartışmalara konu olan bir diğer mesele ise hükûmet meselesidir. İkinci Meşrutiyet’in ilanının ardından vazife başında olan isimler önceki dönemin bürokratlarıdır. Ahmet Rıza Bey özellikle Kamil Paşa hükûmetinin yeterli olmadığı kanaatindedir ve hükûmetin daha yetkin ellere teslim edilmesi fikrini ortaya koymaktadır.⁴⁴⁷ Bu konuda fikirlerini daha sert bir biçimde dile getiren Hüseyin Cahit ise meşrutiyet idaresinin sadece ilan edildiği ve sözde kaldığını, sabık dönemin bürokratlarının hâlâ iş başında olması nedeniyle eski rejimin devam ettiğini ileri sürmüştür.⁴⁴⁸ *Serbesti* gazetesi hükûmeti beklenen icraatları gerçekleştirmekten kaçınmakla suçlayarak eleştirel yazıları sayfalarına taşımıştır.⁴⁴⁹ *Tanin* gazetesinde ise Kamil Paşa’ya yönelik eleştiriler ortaya konulmuş, kurmuş olduğu hükûmet mantıksız olarak nitelendirilerek “mahlûk” olarak tasvir edilmiştir.⁴⁵⁰ Basının hükûmete yönelik sert eleştirileri iki güç arasında zaman zaman kavgayı tırmandırmıştır. Bunun sonucunda bazen gazeteler kapatılırken bazen de gazete yazarları yargılama yapılmadan sürgün edilmiştir. Benzer konular üzerinden seçim sürecinde *Tanin* gazetesi İttihat ve Terakki’nin *Serbesti* ise Ahrar’ın sözcüsü olma sıfatı ile propaganda mücadelesinde bulunmuşlardır. Seçim süreci meşrutiyet idaresinden beklentiler ve eski düzenin devamı niteliğindeki bürokratlara yönelik eleştiriler yapıldığı bir atmosferde tamamlanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan halk büyük bir şenlik ve

⁴⁴⁵ Seçim sürecinde dış politikanın ve Bulgaristan, Bosna-Hersek meselesinin ihmal edildiği dile getirilerek seçim atmosferinin bu meseleleri akıldan çıkarmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Siyasiyat”, *Serbesti*, 14 Teşrinisani 1324, s.1.

⁴⁴⁶ Hüseyin Cahit, *Tanin*, 30 Teşrinisani 1324 / 13 Aralık 1908, s.1.

⁴⁴⁷ Ahmet Rıza, *Anılar*, haz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul 2001, s.43.

⁴⁴⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, C. IV, S. 82, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s. 46.

⁴⁴⁹ *Serbesti*, 4 Teşrinisani 1324, s.1.

⁴⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Hükümette Mantık”, *Tanin*, 5 Teşrinisani 1324/18 Kasım 1908, s.1.

kutlama havası içerisinde seçime hazırlanırken bir müddet sonra bu şenlik havası Rum ve Ermenilerin kendi dillerini resmî dil olarak kabul ettirme gibi birtakım istekleri dolayısıyla yerini protestolara bırakmıştır. Rum ve Ermenilerin bu tutumlarını eleştiren *Tanin* gazetesi özellikle Ermenilerin Rumlar ile müşterek hareket etmesine anlam veremediğini sayfalarına taşımıştır.⁴⁵¹

Seçimler, 1876 anayasası ve 2 Ağustos 1908 tarihli seçim kanununa göre yapılmıştır. 3 Ağustos 1908 tarihinde seçim yasası padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁵² Belirtilenlerin dışında bir de talimatname yayımlanmış, eksiklikler giderilerek seçim kanunun uygulanmasına çalışılmıştır.⁴⁵³ Her 50.000 erkek seçmen için bir mebus belirlenirken seçimin gizli yapılacağına altı çizilmiştir. Seçmen olabilmenin ön şartı olarak vergi verme belirlenmiştir. Fakat bazı belirsizlikler nedeni ile sık sık açıklama yapılmak zorunda kalınmıştır. Örneğin gayrimüslimlerin ödediği askerlik vergisinin ve yol vergisinin kabul edilip edilemeyeceği sorusu üzerine Meclis-i Vükela tarafında yapılan açıklamada kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁴⁵⁴ Seçilebilme konusunda ise Türkçe bilmek önemli bir şart olarak konmuştur. Bu şart İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Türk kimliğinin ön plana çıkarılmaya başladığını göstermektedir. Rum Patrikhanesi bu şarta itiraz etse de Meclis-i Vükela cevaben bu şartın yerine getirilmesi gerektiği hususundaki kararlılığını dile getirerek geri adım atmamıştır.⁴⁵⁵ Yaşanan benzer tartışmalar ile beraber seçim süreci tamamlanmaya çalışılmıştır. Seçimlerin tamamlanması ile beraber mebus sayılarındaki netlik ortaya çıkmıştır. 121 sancaktan toplamda 281 mebus seçilmiş ve ara seçimler sonucunda bu sayıya 42 mebus daha eklenmiştir.⁴⁵⁶ Meclisin birinci çalışma döneminde 323 mebusun vazife yaptığı anlaşılmaktadır. 1908 seçimlerinde başarı göstererek meclise giren mebusların milliyet esasına göre dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

⁴⁵¹ “Taşrada Seçimler”, *Tanin*, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908/, s.4.

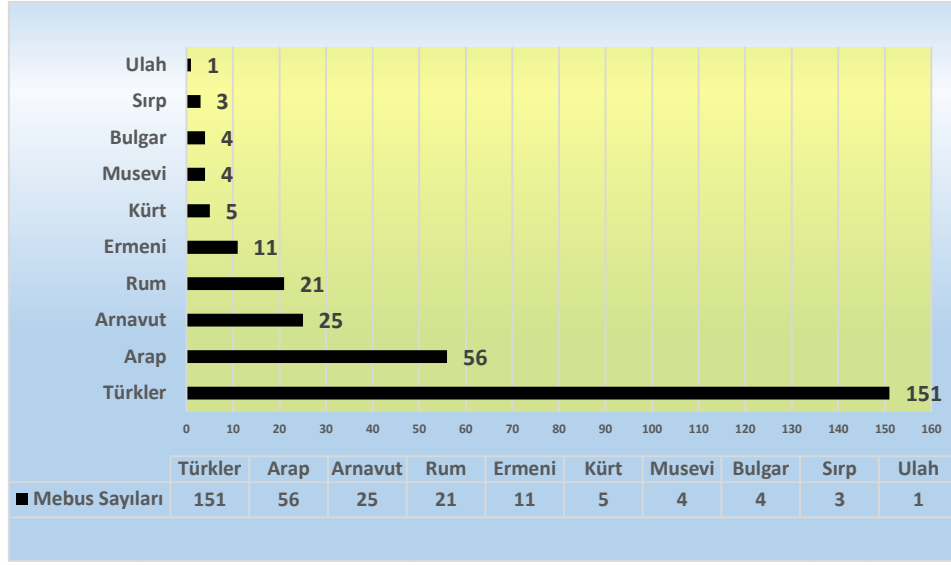
⁴⁵² Seçim yasasını ayrıntılı bir şekilde görmek için bk. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yay. İstanbul 1982, s. 138-151.

⁴⁵³ *Düstur*, C. I, 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908, s. 14-16.

⁴⁵⁴ MV,120/90, 10 Eylül 1324 /23 Eylül 1908.

⁴⁵⁵ MV,120/59, 10 Eylül 1324 /23 Eylül 1908.

⁴⁵⁶ Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 98.

1908 Seçimlerinde milliyet esasına göre kazananların dağılımı grafiği (Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 98)

Seçimlerin nihayete ermesi ile beraber İttihat ve Terakki Fırkası çoğunluğu elde ederek seçimin galibi olmuştur. Öte yandan alınan sonuçlara göre galip gelen adaylar meclisin çatısı altında toparlanmak için İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Ulusal ve yerel basının gündemini seçim ve seçilen mebuslar oluşturmuştur. Akabinde Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde Sultanahmet'te yer alan Darülfünun binasında toplanmış ve çalışmalarına başlamıştır.⁴⁵⁷ Açılış tarihinden önce yapılan planlama ile okunacak marşlardan kimin nerede duracağına kadar birçok ayrıntı belirlenmiştir. Uzun ve planlı hazırlıkların ardından yapılan görkemli açılış törenine yerli ve yabancı pek çok kimse katılım sağlamıştır.⁴⁵⁸ Meclisin açılışı Sultan II. Abdülhamid'in nutkunun Nutk-ı Hümayun başkâtibi Cevat Bey tarafından okunması ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁹

Öte yandan merkezdeki ortama benzer şekilde taşrada da seçim süreci mücadele içerisinde sürdürülmüştür. Taşra basını merkezde olduğu gibi siyasal bir kimlik kazanmış, propaganda ve beklentilerin dile getirildiği bir mecraaya dönüşmüştür.

⁴⁵⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 103.

⁴⁵⁸ Kenan Olgun, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, ATAM Yay. Ankara 2008, s.85.

⁴⁵⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yay. İstanbul 1972, s. 368-369.

B. 1908 Seçimlerinin Konya'daki Yansımaları

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber her vilayette olduğu gibi Konya'da da büyük bir coşku ortaya çıkmıştır. Başlatılan seçim çalışmaları Konya basınında resmî bir ilan niteliğinde topluma duyurulmuş, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulduğu ve meclisin toparlanması için tüm vilayetlere olduğu gibi Konya'ya da mebus seçimleri hususunda emirlerin geldiği bildirilmiştir.⁴⁶⁰ Konya basını ve halk meşruti idarenin ilanına ve kazandırdıklarına önemli derece ilgi göstermiş, sevinç ve heyecan bir arada yaşanmıştır. Seçim atmosferine girişle beraber bu heyecan ve eski düzene yöneltilen eleştirilerin yerini meclis ve mebuslar ile alakalı ortaya konulan fikirler almaya başlamıştır.

Seçimlerin yapılması çalışmaları meclisin toplantı tarihinden dört ay evvel başlamıştır. Bu husus vilayete dâhiliye nezaretinden gelen bir telgraf ile bildirilmiştir.⁴⁶¹ Buna istinaden resmî makamlar hemen çalışmalara başlayarak yoğun bir mesai ile seçime ilişkin emir ve uyulması gereken kuralları hem vilayet merkezine hem de bağlı olan kazalara duyurmuşlardır. Vilayet gazetesi bu çalışmalarda basın yayın faaliyetlerinin yürütülmesinde ve afişlerin hazırlanıp basılmasında önemli bir vazifeyi icra ettiğini sayfalarına taşımıştır.⁴⁶² Toplamda Konya için mecliste 13 sandalyelik bir mebus sayısı belirlenmiş; bunlardan 5'i Konya merkez için, 3'ü Niğde, 2'si Antalya, 2'si Isparta ve 1'i de Burdur için mecliste temsil edilme sayısı olarak kararlaştırılmıştır.⁴⁶³ İmparatorluğun genelinde süratle başlanan seçim çalışmaları Kasım ve Aralık ayları başlarında yapılan mebus seçimleri ile tamamlanmıştır.⁴⁶⁴ Konya'da ise seçimler biraz daha erken başlamış, Ekim ayında ve Kasım ayı başında büyük oranda sonuçlar alınmıştır.⁴⁶⁵

Seçim sürecinde Konya'da hem aydınlar hem de halk muhtelif konular üzerinde durmuşlardır. Seçmenlerin dikkat etmesi gereken hususlardan meşruti sistemin kazandırdıklarına kadar pek çok konuda fikirler ortaya konulmuştur. En fazla

⁴⁶⁰ *Konya Vilayet Gazetesi*, 22 Temmuz 1324 / 4 Ağustos 1908, s.1

⁴⁶¹ *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, s.1

⁴⁶² *Konya Vilayet Gazetesi*, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, s.1

⁴⁶³ Ercüment Asil, *The Reception of Liberty in Konya September 1908 – April 1909*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 45.

⁴⁶⁴ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.32.

⁴⁶⁵ *Konya Vilayet Gazetesi*, 12 Ağustos 1324 / 25 Ağustos 1908, s. 4; Asil, *The Reception of Liberty in Konya*, s.45.

dikkat çeken hususlardan biri mebusların taşınması gereken vasıflar ve seçimin nasıl yapılacağına ilişkin tartışmalardır. Bu konu hakkında toplumun tenviri yine mebus adayları olan isimler tarafından gerçekleştirilmiştir. İdare Meclisi Başkâtibi Mehmet Emin Efendi, Ali Galip Bey ve Bôcüzade Süleyman Sami Efendi bahsedilen hususlar ile alakalı bilgisi olamayan Konya halkını aydınlatmışlardır.⁴⁶⁶ Böylece toplum kendisini layıkıyla temsil edebilecek kimseleri seçme çabası içerisinde, seçilecek kimselerin sadece kendi şehrini değil, bütün Osmanlı mülkünü temsil edecek kimseler olacağı fikrine sahip olmuştur. Basın uzun süre bu konu üzerinde durarak en doğru kararın verilebilmesi adına yol göstermeyi kendisine vazife edinmiştir.⁴⁶⁷ Muhtelif sebeplere dayalı olarak Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Konya'da da seçimler vaktinde bitirilememiş, meclisin açılışı için planlanmış tarih olan 1 Kasım yerine 17 Aralık'ta açılmıştır.⁴⁶⁸

Seçim çalışmaları memleketin tamamında olduğu gibi Konya'da da hızlı bir şekilde başlamıştır. Parlamentoya güçlü bir şekilde girmek isteyen İttihat ve Terakki Fırkası basın yolu ile başladığı propagandasını sahaya da taşımıştır. Bir taraftan ahaliye meşruti idarenin getirdiği yeni kavramları izaha çalışırken diğer taraftan da seçim propagandasını sürdürmüştür. Bu amaçla vilayetlere heyetler gönderilmiştir. Selanik merkezi tarafından görevlendirilen bu heyetlerden Konya'ya gelen heyet içerisinde Bursalı Mehmet Tahir Bey ve İzmirli Hafız İsmail Efendi gibi önemli isimler bulunuyordu.⁴⁶⁹ Günler öncesinden “Heyet-i Muhtereme'yi” ve bu heyetin Konya ziyaretini sayfalarına taşıyan basın, yapılan çalışmalar hakkında geniş bir şekilde bilgi vermiştir. Cemiyetin görevlendirdiği heyet Konya istasyonuna ulaştığında halk ile beraber Konya bürokrasisi heyeti kutlamalar ile karşılaşmıştır.⁴⁷⁰ Heyet gerçekleştirdiği muhtelif ziyaretlerin dışında camilerde verdiği vaazlar ile hürriyet ve adalet gibi kavramlar üzerinde durarak cemiyetin ehemmiyetine vurgu yapmıştır.⁴⁷¹ Cemiyet basının dışında seçim propagandasını yürütürken ulema

⁴⁶⁶ *Konya Vilayet Gazetesi*, 30 Eylül 1324 / 13 Ekim 1908, s. 1.

⁴⁶⁷ Mebusların belirlenmesi meselesi ile alakalı birçok aydın fikir ve görüşlerini özellikle Vilayet Gazetesi ve Anadolu gazetesi gibi gazetelerde neşretmiştir. Örnek olarak bk. *Konya Vilayet Gazetesi*, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908, s. 2-3; *Anadolu*, 13 Eylül 1324 / 26 Eylül 1908, s. 4.

⁴⁶⁸ Ayan Meclisi Başkanlığı'na Sait Paşa, Mebusan Meclisi Başkanlığı'na ise Ahmet Rıza Bey getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yay. İstanbul 2015, s. 405.

⁴⁶⁹ *Konya Vilayet Gazetesi*, 19 Ağustos 1324 / 1 Eylül 1908, s.1.

⁴⁷⁰ *Konya Vilayet Gazetesi*, 19 Ağustos 1324 / 1 Eylül 1908, s.1.

⁴⁷¹ *Anadolu*, 6 Eylül 1324 / 19 Eylül 1908, s. 2.

sınıfından olabildiğince faydalanmaya çalışmıştır. Konya'ya gönderilmiş olan heyetin başında Bursalı Mehmet Tahir Bey gibi bir isim bulunması düşüncüyü güçlendirmektedir. Ayrıca heyetin faaliyetleri hakkında bilgi vermek ve teşekkür etme maksatlı yazılmış olan telgraflarda Konya ulemasının isimlerinin yer alması bölgede eşraf veya ayanlar yerine ulema ile iş birliğinin tercih edildiğini göstermektedir.⁴⁷²

Bir tarafta seçim çalışmaları devam ederken diğer taraftan da basın mebus adaylarının isimlerini duyurmaya başlamıştır. Mebus adaylarının belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken hususları sık sık dile getirilmiştir.⁴⁷³ Bunun yanı sıra seçimin önemi üzerinde durularak İkinci Meşrutiyet'in ilanı neticesinde elde edilen zaferin korunabilmesi, anayasanın korunması ve devam edebilmesi, seçimlerin güvenli bir biçimde gerçekleştirilmesi ve katılım oranı ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁷⁴ Basın bir taraftan seçimin önemi üzerinde durmakta diğer taraftan da toplumu bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Özellikle okuma yazma oranı düşük olan köy ve kasabalarda seçmenlerin, seçilecek olan kimselerin statü ve etki altında bırakan hitaplarına güvenmemeleri tavsiye edilmektedir.⁴⁷⁵ Toplumun her kesiminin katkısının olduğu seçim süreci coşkulu bir biçimde tamamlanmıştır. Seçilen mebusların İstanbul'a gönderilmesi ile beraber Konya İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası ilk seçimlerde üzerine düşen vazifenin birinci aşamasını tamamlamıştır.

C. 1912 Seçimleri

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşu ile beraber İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi hayatında daha güçlü bir muhalefet anlayışı inşa edilmiştir. Neredeyse tüm muhalif kesimleri aynı cephe hattında toparlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve

⁴⁷² Ulema tarafından 20 Eylül 1908 tarihinde yazılmış olan telgraf buna örnek verilebilir. Bu telgrafta Konya'nın önemli ulema temsilcilerinden Tavassı Osman, Mehmet Vehbi, Muhaddiszâde Hasan gibi pek çok isim görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Konya Vilayet Gazetesi*, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908, s.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti Ekim 1909 da yeniden heyetler oluşturarak bir yıllık çalışmaların neticelerini yerinde görmek adına muhtelif vilayetlere göndermiştir. Konya'ya gelen heyetin içerisinde Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Maliye Nazırı Cavit Bey bulunmaktadır. Özel bir tren ile Konya'ya gelen heyet coşku ile karşılanmıştır. Heyet yaptığı ziyaretlerin ardından Cavit Bey gibi önemli isimlerin nutukları ile toplumu gerçekleştirilen hizmetler ve elde edilen anayasal kazanımlar hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Konya Vilayet Gazetesi*, 12 Teşrinievvel 1325 / 25 Ekim 1909, s.1.

⁴⁷³ "Meb'usdan Mâbad", *Anadolu*, 6 Eylül 1324 / 19 Eylül 1908, s. 1.

⁴⁷⁴ Dava Vekili Levon Tamiz Riyan, "Aziz Vatandaşlarım", *Anadolu*, 1 Teşrinievvel 1324 / 14 Ekim 1908, s. 2-3.

⁴⁷⁵ *Anadolu*, 6 Eylül 1324 /19 Eylül 1908. s. 1.

Terakki Fırkası karşısında kısa sürede ciddi başarılar elde etmeye başlamıştır. Fırkanın kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul mebusu Rıfat Paşa'nın Paris Büyükelçiliği'ne atanmış olması nedeniyle bir ara seçime gidilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası aday olarak Adliye Nazırı Memduh Bey'i, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yazar Tahir Hayrettin'i aday göstermiştir. İttihatçıların adayının 195 oy aldığı bu seçimde Hürriyet ve İtilafçıların adayı 196 oy alarak bir oy fark ile seçimin galibi olmuş, bunun sonucunda siyasal ortam şiddetli bir kutuplaşma noktasında gelmiştir ki Hürriyet ve İtilafçılar bunu şanlı bir zafer, İttihatçılar ise istikbal için tehlike olarak görmüşlerdir.⁴⁷⁶ İlk etapta kendi adamlarını kabineye sokmaya çalışan İttihatçılar bunda pek başarılı olamayınca Kanun-ı Esasi'de değişiklik yoluna giderek genel seçimlerin hızlıca yapılmasını planlamışlardır. Kısa sürede seçime gidilmesi hâlinde hem 1908 seçimlerinde karizmatik güç olarak tek tercih olan İttihat ve Terakki Fırkası'ndan önemli kopuşlar olması nedeniyle meclis içerisinde zayıflayan otorite de yeniden inşa edilecekti hem de Hürriyet ve İtilafçılar ülke genelinde teşkilatlanmayı bitiremeyecekleri için dezavantajlı durumda kalacaklardı.

Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinde yapılan değişiklik ile 1909 yılında padişahın meclisi feshetme yetkisi kısıtlanmıştır. İttihatçılar meclisin feshinin kolaylaşabilmesi için kilit vaziyette olan bu maddeyi tekrar 1909 düzenlemesi öncesine döndürmek maksadıyla meclis gündemine taşımışlardır.⁴⁷⁷ İktidarı elinde tutmak adına meşrutiyetin ruhuna aykırı bir adım ile padişahın yetkilerinin artırılması yoluna giden İttihatçılar yasama organını eski statüsüne döndürmeye çalışmışlardır ki Tunaya bunu bir nevi “meclis istibdadı” inşa etmek şeklinde izah etmiştir.⁴⁷⁸ Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin eski hâline getirilmesinin isteyen İttihat ve Terakki meseleyi 3 Kânunuevvel 1327/16 Aralık 1911 tarihinde meclise taşımış, lâkin muhalif mebusların karşı çıkması ile meclis bunu kabul edememiştir.⁴⁷⁹ İttihatçılar yapmak istedikleri bu hamleyi meşruti yönetime işlevsellik kazandırmak ve padişahın hukuki statüsünün güçlendirilmesi şeklinde izaha çalışsalar da muhalefet bunu kabul etmemiştir.⁴⁸⁰ Lütfi Fikri Bey, Rıza Nur Bey ve Mahir Sait Bey gibi birçok isim söz

⁴⁷⁶ Akşin, *Jön Türkler*, s. 301.

⁴⁷⁷ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1959, s. 350.

⁴⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yay. İstanbul 1989, s. 201.

⁴⁷⁹ MMZC, C. II, D. 1, 3 Kânunuevvel 1327/16 Aralık 1911, s.201.

⁴⁸⁰ Hüseyin Cahit kaleme aldığı makalede muhalifleri bu hususta yatıştırmaya ve ikna etmeye çalışmış lakin meclis görüşmelerinde geçen sert tartışmalar ile muhalifler bunu kesin bir dil ile reddetmiştir.

olarak hem fikirlerini açıklamışlar hem de bu meselenin meclise getirilmesini şiddetli bir şekilde eleştirirken, başta Sait Paşa olmak üzere ittihatçılar ise maksadın rejimi güçlendirme olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁸¹ Muhalefetin mecliste anayasal bir düzenlemeyi engelleyebilecek çoğunluğa ulaşmış olması İttihatçıların güçlü bir muhalefet ile karşı karşıya olduklarını ortaya koymuştur. Sonraki oturumlarda yeniden meclis gündemine getirilen 35. maddenin değiştirilmesi muhalif mebusların meclis çalışmalarına katılmamaları nedeniyle çoğunluk sağlanamadığı için tekrar reddedilmiştir. İttihatçılardan oluşan güçlü bir kabine kurarak meselenin tekrar meclise getirilmesi için Sait Paşa istifa ederek kabineyi yeniden oluştursa da muhalefetin çabaları sonuç vermiş 35. maddenin değiştirilmesi engellenmiştir.⁴⁸² İttihatçılar ile Hürriyet ve İtilafçılar başta olmak üzere bu değişikliğe muhalif olan mebuslar arasında muhtelif görüşmeler yapılsa da bir anlaşma sağlanamamıştır. 31 Kânunuevvel 1327/13 Ocak 1912 tarihli meclis oylamasında 124 kabul oyuna karşılık 105 ret oyu 3'te 2'lik çoğunluğa ulaşmanın önünü kesmiş ve 35. maddede değişikliğe gidilmesi mümkün olmamıştır.⁴⁸³ Bu oylamanın ve ortaya çıkan sonucun ardından 1912 seçimleri sürecinin başlaması kaçınılmaz olmuştur.

Meclis-i Mebusan'da istenilen sonucun çıkmaması ve sistemin kilitlenmesi nedeniyle Sultan Mehmet Reşat anayasanın verdiği yetki ile ayan meclisine gönderdiği tezkerede meclisin tatil edilerek seçimlerin yenilenmesini istedi. Meclis-i Ayan yaptığı toplantılar neticesinde meclisin feshi kararını almıştır.⁴⁸⁴ Buna dayalı olarak Sultan Mehmet Reşat'ın gönderdiği irade 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan'da okunarak meclisin, üç ay içerisinde yeniden seçimlerin yapılması şartı ile feshedildiği bildirildi.⁴⁸⁵ Hükûmet yaptığı duyuru ile ülke genelinde seçim çalışmalarının yapılmasını istemiştir.⁴⁸⁶ Meclisin dağılmasının ardından seçimlerde istenilen sonuçların elde edilebilmesi adına İttihatçılar kendi adamlarını hükûmete getirerek çalışmalara başlamıştır. Muhalefetin meclis çalışmalarını engelleyici tavrı nedeniyle

Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Cahit, "Kanuni Esasının Tadili", *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1327/28 Aralık 1911, s.1.

⁴⁸¹ MMZC, C. II, D. 1, 3 Kânunuevvel 1327/16 Aralık 1911, s.201-210.

⁴⁸² Akşin, *Jön Türkler*, s. 301.

⁴⁸³ MMZC, C. II, D. 1, 31 Kânunuevvel 1327/13 Ocak 1912, s. 508-510.

⁴⁸⁴ MAZC, 2 Kânunusani 1327/15 Ocak 1912, C. I, D. 1, s.258-259; MAZC, 5 Kânunusani 1327/18 Ocak 1912, C. I, D. 1, s. 264-265,

⁴⁸⁵ MMZC, C. II, D. 1, 5 Kânunusani 1327/18 Ocak 1912, s. 553.

⁴⁸⁶ BOA, BEO, 3992/299348, 5 Kânunusani 1327/ 18 Ocak 1912.

girilecek seçimlerde İttihatçıların çalışmalarını değerlendiren Faroz ve Rustow “İttihatçılar kimlerin muhalefette olduğunu bildiklerinden, onların seçilmemesi için gereken her çareye başvurabilirlerdi.”⁴⁸⁷ ifadelerini kullanarak seçimlerin nasıl bir atmosfer içerisinde yapıldığına dikkat çekmişlerdir.

Öte yandan İttihatçılar seçimlerde hükûmetin gücünden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Ağustos 1909’da çıkarılan *Cemiyetler Kanunu* ile dernekleşme gibi faaliyetler kanun ile sınırlandırılmış ve ortaya çıkabilecek muhalif oluşumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yapılacak olan seçimler karşı devrim hareketi olarak başlayıp başarısızlık ile sonuçlanan 31 Mart Hadisesi akabinde yürürlüğe sokulan şartlar içerisinde gerçekleşmiştir.⁴⁸⁸ Bir taraftan Trablusgarp Savaşı’nın getirdiği yıkım, Balkanlarda ortaya çıkan nazik ve hassas duruma ek olarak ara seçimleri kaybetmiş olan İttihatçılar tedirgin bir şekilde seçime girerken diğer taraftan bu seçimin galibi olan muhalifler elde ettikleri zaferden mülhem yüksek bir moral kaynağına sahiplerdir. Bu şartlar içerisinde taraflar seçim çalışmalarına başlayarak her kesimden oy alabilmenin yollarını aramışlardır.

Seçim çalışmalarında azınlıkların da desteğine ihtiyaç duyan fırkalar muhtelif vaatlerde bulunarak azınlıkları yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Başta mebus sayılarında artış olmak üzere toprak meselesinden kiliselerin imtiyazlarını korumasına kadar birçok önemli mesele hususunda vaatler verilmiştir. Bu çalışmalar karşısında Rumlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı, Ermenilerin büyük çoğunluğu ise İttihat ve Terakki Fırkası’nı destekleme kararı almışlardır.⁴⁸⁹ Ulemanın bu seçimde Hürriyet ve İtilafçıları desteklemesi karşısında İttihatçıların da ulema sınıfının meşrulaştırıcı ve tahkim edici desteğine olan ihtiyaç dolayısıyla İttihatçılar tarafından ulema kökenli bazı siyasetçiler yurt gezilerine çıkarılmıştır. Musa Kazım Efendi ve Ubeydullah Efendi gibi önemli isimler dolaştıkları Anadolu vilayetlerinde konferanslar düzenledikleri gibi camilerde de vaazlar vermiş, seçimlerin önemine dikkat çekerek

⁴⁸⁷ Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1913”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Basımevi, S. 4-5, İstanbul 1976, s.245. (245-278)

⁴⁸⁸ Tevfik Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, V Yayınları, Ankara 1987, s. 5.

⁴⁸⁹ Kansu, *İttihatçıların Mücadelesi*, s. 303-307. 1912 seçimlerinde Rum cemaatinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşması sürecinde İttihatçıların Rumların desteğini alabilmek için mücadele etmesi İngiliz basınına da yansımıştır. The Times’da yer alan bir haberde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin azınlıkların özellikle de Rumların desteğini alabilmek adına çabaladığı, bu hususta endişeli ve huzursuz olduğuna işaret edilmiştir. “Said Pasha and the Cabinet, The Rumoured Changes”, The Times, 31 January 1912, s. 5.

İttihat ve Terakki için oy talebinde bulunmuşlardır. Basında ise siyasi taraflar arasında mücadele şiddetini korumuştur. Tanin’de yer alan baş makalesinden millete seslenen Hüseyin Cahit memleketin ihtiyacı olan muhalif anlayışın mevcut muhalifler tarafından karşılanamadığını dile getirerek “*Bizde muhalefetin manası düşmanlık olarak anlaşıldı... Muhalefetin bu günkü telakkisi ve bu günkü şekli bir tehlike-i vataniyedir.*” ifadeleri ile de muhalefeti vatan için bir tehdit veya tehlike olarak izah etmiştir.⁴⁹⁰ İttihatçılar bir taraftan muhalifleri tutuklama yoluna giderek seçim çalışmalarını engellemeye çalışırken diğer taraftan da muhaliflerin yazılarına yer veren gazeteleri kapatmışlardır.⁴⁹¹ İttihat ve Terakki Fırkası, bir taraftan muhalefeti sindirmek adına elindeki gücü sonuna kadar kullanarak başarıya ulaşmaya çalışırken diğer taraftan da basın yolu ile meşrutî sistemi korumaya gayret ettiğini ve İkinci Meşrutîyet’in ilanından beri ne gibi işleri başardığını halka anlatmaya çalışmıştır.⁴⁹² İttihatçıların anayasa vurgusu ile örtülmüş şiddet ve baskı faaliyetleri seçim sürecini demokrasi dışı bir hâle sürüklerken muhalifleri de kendi lehine yönlendirmiştir. Bu yolla neredeyse tüm seçim bölgelerinde etkin ve baskın pozisyona gelen İttihatçı adaylar muhalifleri tasfiye etmiştir.

Öte yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının seçim çalışmalarını sürdürebilme adına teşkilatlanmasını tamamlaması gerekmektedir. Ara seçimlerden galibiyet ile çıkmış olmanın verdiği öz güven ile bu işe koyularak kısa sürede Selanik, İzmir, Ankara, Trabzon ve Bağdat gibi pek çok şehirde teşkilatlarını kurmuştur.⁴⁹³ Köylü, ulema gibi kitlelere yönelen Hürriyet ve İtilafçılar İkinci Meşrutîyet’in ilanından beklentileri yüksek olup hayal kırıklığı yaşayan her kesime yaklaşımaya ve desteğini almaya çalışmıştır. İttihatçılara karşı dinî propagandanın yanı sıra Trablusgarp Savaşı’nın kaybı gibi dış politikada meydana gelen olumsuz gelişmeleri de kullanmışlardır. Dinî propagandalarda İttihatçılar genellikle “dinsiz” olarak tarif edilmiş ve halk kışkırtılmıştır. Eskişehir olaylarında görüldüğü üzere merkezde

⁴⁹⁰ Hüseyin Cahit, “Muhtaç Olduğumuz Muhalefet”, *Tanin*, 18 Mart 1328/31 Mart 1912, s. 1.

⁴⁹¹ Rıza Tevfik Bey’in dövülmesi, tutuklanması ve Vazife gazetesinin kapatılması gibi olaylar buna örnek verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cüneyd Okay, “Gümölcine’de Sopalı Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, S. 64, Nisan 1999, s.18-20.

⁴⁹² Hüseyin Cahit’in İttihat ve Terakki’nin başarılarını ve seçim için toplumu ikna etmeye yönelik yazı dizisine bakılabilir. Hüseyin Cahit, Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne yaptı?”, *Tanin*, 18-22 Şubat 1327/2-6 Mart 1912, s. 1.

⁴⁹³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İstanbul ve Taşra teşkilatları hakkında daha fazla bilgi için bk. Tunaya, *Siyasal Partiler*, C. I, s. 329-330.

yapılan seçimleri İttihat ve Terakki kazanmıştır. Merkezde yapılan seçimlerin ardından köylerde seçim yapılacakken köylülerin Hürriyet ve İtilafçıların kendilerini kandırdığını, şehirde İttihatçılar kazandıysa şehir halkının bir bildiğinin olduğunu dile getirerek tepki göstermeleri üzerine muhalifler dini propagandaya daha fazla ağırlık vermişlerdir.⁴⁹⁴ Hürriyet ve İtilafçıların köylerde padişah da dâhil olmak üzere memurların ve İttihatçıların “dinsiz” olduğu yönünde propagandaları bölgede birçok olayın çıkmasına neden olmuştur.⁴⁹⁵ Muhaliflerin elindeki en önemli silah hâline gelen dinî propaganda ve tüm çalışmalarına rağmen seçimin sonucu İttihatçıların lehine olmuştur. Hürriyet ve itilafçılar diğer taraftan da sosyal devlet politikası izledikleri tezini ortaya koyarak fırka teşkilatlarında halka muhtelif yardımlarda bulunmuşlardır. Gazetelerde verdikleri ilanlar ile bu yardımları anlatmışlardır. İstanbul’daki bazı teşkilat merkezlerinde halka ücretsiz sağlık hizmetleri verdikleri gibi Süleymaniye şubesinde dinî bir motif ile Trablusgarp şehitlerine mevlit okutarak İttihatçıların faaliyetlerini eleştirmişlerdir.⁴⁹⁶ Öte yandan azınlıklarla anlaşma yoluna giderek onların isteklerini kabul eden muhalifler İttihatçılar tarafından sert bir dille eleştirilmişlerdir.

Şiddetli mücadelelerin verildiği seçim çalışmaları süreci muhalefetin dinî içerikli propagandasına sahne olurken İttihatçılar ise Türk demokrasi tarihinin ilk çok partili seçimi olan 1912 seçimlerinde propaganda unsurları dışında yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerin başında ellerinde bulunan hükûmetin ve resmî makamların gücünü kullanmak gelmiştir. Baskı, şiddet ve sindirme gibi yöntemler ile süreci ciddi oranda kontrol altına almış olmaları nedeniyle bu seçimin tarihe “sopalı seçimler” olarak geçmesine neden olmuştur. Bu da muhalefetin eleştirdiği başlıca konular arasındadır.

Kıyasıya bir mücadelenin verildiği seçim süreci 1912 Nisan ayının ilk yarısında tamamlanmıştır. Seçimleri büyük fark ile kazanan İttihat ve Terakki Fırkası muhalif birçok ismi meclis dışında bırakmıştır. Yazdığı başmakalede muhalefeti eleştirerek sözlerine devam eden Hüseyin Cahit milletin istemesi hâlinde muhalefetin oluşabileceğini, istemez ise bunun mümkün olmadığını dile getirmiştir.⁴⁹⁷ İttihat ve

⁴⁹⁴ BOA, DH, SYS, 83/2-3, 11 Şubat 1327/ 24 Şubat 1912.

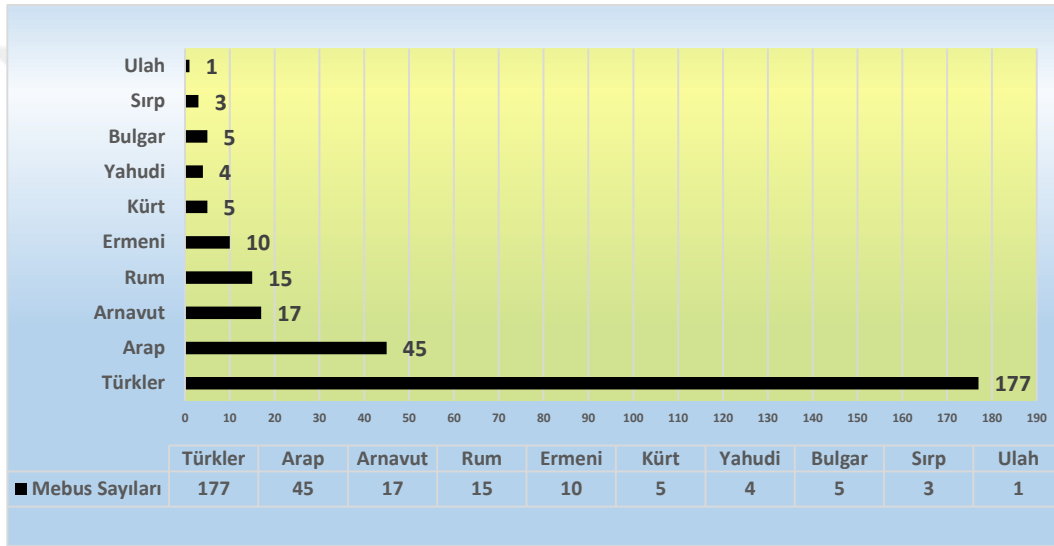
⁴⁹⁵ İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, *Belleten*, C. LVI, S. 216, Ağustos 1992, s. 471-472.

⁴⁹⁶ Tunaya, *Siyasal Partiler*, C. I, s. 311.

⁴⁹⁷ Hüseyin Cahit, “Meclisi Mebusan’da”, *Tanin*, 6 Mayıs 1328/19 Mayıs 1912, s.1.

Terakki Fırkası yönetiminin 31 Mart Hadisesi sürecinden itibaren idareye sıkıyönetim, siyasal baskı ve şiddetin yanı sıra yargı gücü ile hâkim olması muhalefeti de benzer çizgide şekillendirmeye başlamıştır. 1912 seçimleri sonrası artık muhalifler de demokrasi dışı yollar ile iktidara gelebilme arayışı içerisine gireceklerdir.⁴⁹⁸

Bazı bölgelerde seçimlerin geç tamamlanması ve çoğunluğun katılımının sağlanamaması nedeniyle meclis ancak 13 Mayıs 1912 tarihinde açılabilmiş ve çalışmalarına başlamıştır.⁴⁹⁹ Yapılan seçim sonuçlarına göre meclis içerisindeki sandalye dağılımı ise şu şekilde olmuştur:

1908 Seçimlerinde milliyet esasına göre kazananların dağılımı grafiği (Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 180)

Seçimin sonuçları vilayetlere göre dönemin basınında gün gün yer almaya başlamıştır. İttihatçı basına göre seçim İttihat ve Terakki'nin doğal başarısı olup cemiyetin gücü hakiki manada ortaya çıkmıştı.⁵⁰⁰ Milletın muhalefeti mecliste istemediği iddiaları yeniden ortaya koyularak suçlamalar reddedilmiştir. Muhalifler ise seçimlerin şaibeli olduğunu ve gerçek manada yapılacak bir seçimin sonuçlarının bu şekilde olmayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü yapılan seçimlerde ezici bir çoğunlukla seçimi kazan İttihat ve Terakki karşısında muhalifler sadece 6 mebus

⁴⁹⁸ Kurtuluş Kayalı, "Hürriyet ve İtilaf", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 1436-1438.

⁴⁹⁹ MMZC, C. I, D. 2, 30 Nisan 1328 /13 Mayıs 1912, s. 31.

⁵⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İntihabatta Muvaffakiyenin Esbabı", *Tanin*, 27 Mart 1328/9 Nisan 1912, s. 1.

çıkarmışlardır.⁵⁰¹ Fakat daha sonra meclis içerisindeki sandalye sayısında değişiklikler ortaya çıkacaktır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın muhalefetin demokratik usullerin dışına kaymasına neden olabilecek bir çoğunlukta ve demokrasi dışı olarak tarif edilen bu galibiyeti çok uzun sürmemiştir. Kendi içerisinde de çekişmeler yaşayan cemiyet, meclis başkanlığı görevini bu defa Ahmet Rıza Bey'in Ayan Meclisi üyeliğine atanması manevrası ile Halil Bey'e vermiştir.⁵⁰² Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Balkanlarda meydana gelen başta Arnavut isyanları başta olmak üzere Halaskar Zabitan grubunun meclis içerisindeki muhalif hareketi İttihatçıları her geçen gün zora sokmaya devam etmiştir. Sadrazam Sait Paşa'nın istifası sonrası Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulmuş, Bu hükûmetin kurulması İttihatçıları geri plana ittiği gibi muhalifleri ön plana çıkarmıştır. Yeni kurulan hükûmet ayanın da desteğini alarak 4 Ağustos 1912 tarihinde İttihatçıların hâkimiyetinde olan meclisi feshederek yeniden seçime gidilmesi kararı almıştır.⁵⁰³ Fakat Balkan savaşları gibi büyük bir felaket ile karşı karşıya kalınması seçim sürecini akamete uğratmıştır.

Ç. 1912 Seçimlerinin Konya'daki Yansımaları

1912 Seçimlerinin merkez başta olmak üzere diğer Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Konya'da da benzer bir siyasi atmosfer içerisinde geçtiği görülmektedir. Başta basın yayın organları olmak üzere hitap edilebilen kitleler ile iletişim kurmak için muhtelif yollar belirlenmiştir. Örneğin İttihatçılar her ne kadar askerî ve sivil bürokrasinin desteğini arkasına almış olsalar da Hürriyet ve İtilafçıları desteklemeye başlayan ilmiye sınıfına da ihtiyacı olduğunu bilmektedirler. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu ulemeden faydalanma yoluna giderek muhtelif dinî risaleler bastırılmış ve halka dağıtmıştır.⁵⁰⁴ Aynı döneme denk gelen benzer çalışmaların Hürriyet ve İtilafçılar tarafından da yapıldığı görülmektedir. Buna en güzel örnek olarak Konya mebusu olan Zeynelabidin Efendi'nin *İslamiyet ve*

⁵⁰¹ Demir, *Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 181. Bu mebuslar Konya'dan Zeynelabidin Efendi, Kayseri'den Ali Galip Bey, Elbasan'dan Şevket Bey, Ergiri'den Müfit Bey ve Vasilaki Efendi ve Adana'dan Abdullah Faik Efendi olmuştur.

⁵⁰² MMZC, C. I, D. 2, 2 Mayıs 1328/15 Mayıs 1912, s.43

⁵⁰³ Tunaya, *Siyasal Partiler*, C. I, s. 362; MAZC, C. I, D. 2, 23 Temmuz 1328/5 Ağustos 1912, s. 386-387

⁵⁰⁴ Bu risalelere örnek olarak Mevaiz-i Diniye, Kırk Hadis Yahut İlmihâl-i Siyasi ve Münazarat gibi çalışmaları örnek verebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bk. Aslaner, *İlmiye Sınıfı*, s. 79.

Meşrutiyet isimli eseri verilebilir. Yapılan propaganda çalışmalarında her iki taraf da seçmen kitlesine kendisini izah etmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın geniş bir muhalefet cephesi ile ilk defa karşı karşıya kaldığı 1912 seçimlerinde her iki taraf da kendisini meşru gösterecek bir araca ihtiyaç duymuş ve bu vazifeyi icra edebilecek araç olarak da ilmiye sınıfını görmüştür.⁵⁰⁵

İttihat ve Terakki Fırkası İkinci Meşrutiyet'in ilanındaki en büyük aktör olması nedeniyle toplum nazarında ayrı bir yere sahiptir. Çünkü dönemin ifadesi ile “mukaddes cemiyet” olma hüviyetini kazandıran anlayış İslam'a uygun bir idare tarzını tesis etmiş olmasına olan inanç yani meşruti idareyi geri getirmiş olması toplumun her kesimince benimsenmiştir. Sivil ve askeri bürokrasinin de desteğini arkasına almış olması hem fırka hem de cemiyet olarak ülke genelinde teşkilatlanmasını sağlamıştır. Bu teşkilatlanmanın temel biriminin vilayetlerde açılan şubeler ve kulüpler olduğu görülmektedir.⁵⁰⁶ Muhtelif vilayetlere gönderilen heyetler hem kulüplerin açılışında yer almışlar hem de meşruti idarenin izahı ve cemiyetin rolünden bahisle Türk siyasi tarihinde ilklere imza atarak siyasi propaganda için milletin ayağına gitmişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın aksine 1912 seçimleri sürecine girerken Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeterli teşkilatlanmayı sağlayabilmiş değildir. Alınan seçim kararı Hürriyet ve İtilafçılar için teşkilatları kurma açısından seçim öncesi her ne kadar yeterli bir süre bırakmasa da ilmiye mensuplarının desteğini almış olması bu anlamda avantaj kazandırmıştır. Konya örneğinde olduğu gibi fırka şubesinin açılışında yer alan ulema maddi desteğin dışında halkın ilgisini celb edebilecek nitelikte mevlit programları ve dualar eşliğinde bir açılış yapmışlardır.⁵⁰⁷ Fırkaların ilmiye sınıfının desteğine duyduğu ihtiyaç toplumun ilmiye mensuplarına duyduğu güven ve teveccühten ileri gelmektedir. Bu nedenle atılan siyasi adımlarda ilmiye bir nevi meşrulaştırma aracı hâline gelmiştir.

Öte yandan fırkaların temsilcilerinin yanı sıra basın yayın organlarında da fırkaların propagandasını yapmaya yönelik konferanslara yer vermeye başlanır. *Babalık* gazetesi yazarlarından Ali Haydar Bey verdiği konferansta mebusların taşınması gereken vasıflara değinerek İttihat ve Terakki adaylarının bu vasıfları

⁵⁰⁵ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 124.

⁵⁰⁶ 1912 seçimleri sürecinde Konya merkezde iki adet kulüp olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Ubeydullah Efendi'nin Muvâsalatı”, *Babalık*, 29 Şubat 1327/ 11 Mart 1912, s.3.

⁵⁰⁷ “Resmi Küşad”, *Babalık*, 1 Kânunusani 1327/14 Ocak 1912, s. 1.

taşıdıklarına işaret etmiştir.⁵⁰⁸ Kanun-ı Esasi’de yapılmak istenen 35. madde değişikliği de seçimin propaganda sürecinde tartışılan önemli konular arasındadır. *Babalık* gazetesi bu meseleyi ilk sayfada ele alarak İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında tarafsız kalmaya çalıştıklarını beyan etmiştir. Halk tarafından gönderilen birçok telgrafta bu mesele hakkında sorular sorulduğu, halkın kime itimat edeceğini bilemediğini dile getirerek 35. madde meselesini izaha çalışılmıştır. Bu mesele etrafında İttihatçıların fikirlerini destekler nitelikte devam eden yazı da İttihatçıların padişahı bir baba olarak görüp mecliste bir meselenin çözüme kavuşamaması hâlinde kararın padişaha bırakılması gayesinde olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık Hürriyet ve İtilafçıların padişaha ve halifeye itimatları olmadığını, hürriyeti onun eline bırakamayız dedikleri yönünde ifadeler ile toplum nazarında padişah ve halifeye olan teveccüh dolayısıyla Hürriyet ve İtilafçıların saygınlığı hedef alınmıştır.⁵⁰⁹

Anadolu vilayetlerini ziyaret eden İttihatçı isimler arasında yer alan Ubeydullah Efendi Konya’yı ziyaret ettiğinde Kapu Camii’nde verdiği konferansta İttihat ve Terakki Fırkası’nın faaliyetlerinden bahisle cemiyetin başarılarını ortaya koymaya çalışmıştır.⁵¹⁰ Risaleler ile de yapılan propaganda sürecini profesyonelleştiren İttihatçılar vatandaşların kime oy vermesi gerektiği hususunda da yol göstermeye çalışmışlardır. Ubeydullah Efendi Kaleme aldığı *Kime Rey Verelim* isimli risalesinde millete şu sözlerle seslenmektedir: “*Ey büyük Türk Milleti’nin temiz ve saf kalpli evlatları, burada size söylemek, biraz sizinle dertleşmek istiyorum. Çünkü millet, memleket tehlikeli dakikalar geçiriyor.*”⁵¹¹ Devletin tüm çabalarına rağmen başta gayrimüslimler olmak üzere Türk olmayan unsurların kopuş mücadelesinin devam ettiği bu dönemde millî kimliğe, Türk kimliğine vurgu ile başlayan risale İttihat ve Terakki Fırkası’nı memleketin kurtuluşu ve meşruti idarenin güçlendirilmesi için çare olarak görmektedir. Devletin içerisinde olduğu şartlardan bahisle İtalya’nın Trablusgarp’a saldırmasını “ittihat” için bir gerekçe olarak risalede ele alan Ubeydullah Efendi kendisinin tarafsız olduğunu dile getirerek bu durum karşısında İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı karşılaştırmıştır. Burada

⁵⁰⁸ “Ali Haydar Bey’in Konferansı”, *Babalık*, 10 Şubat 1327/23 Şubat 1912, s. 2.

⁵⁰⁹ “35. Madde”, *Babalık*, 5 Mart 1328/ 18 Mart 1912, s. 1-2.

⁵¹⁰ Özalp, *Ubeydullah Efendi*, s. 192.

⁵¹¹ Ubeydullah Efendi, *Kime Rey Verelim*, Matbâa-yı Hayriye, İstanbul 1328, s. 2.

maksadının malumat sahibi olmayan vatandaşları bilgilendirmek ve onları yönlendirmek olduğunu açıkça ifade ederek İkinci Meşrutiyet'in mimarının mukaddes cemiyet İttihat ve Terakki olduğundan bahisle cemiyetin kazandırdıklarını sıra ile anlatmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ise Sultan Abdülhamid devrinden kalma eski düzen yanlısı, 31 Mart Hadisesi'nin tertipçileri, Volkancılar, Serbesticiler ve Ahrar Fırkası'nın devamı olarak tarif etmiştir.⁵¹² İttihad ve İtilaf gibi kavramlar üzerinden itilafın bölünmeye, ittihadın ise güçlenmeye yarayacağına vurgu yapmış; adem-i merkeziyetçilik fikrini eleştirerek 35. maddeyi izahla uyuşmazlık hâlinde padişah eliyle son sözü yine milletin söyleyeceğini belirtmiştir.⁵¹³ Risalede din ve siyaset önemli ölçüde iç içe işlenmiş ve topluma bunun üzerinden şu mesaj verilmiştir: *"Netice, sevgili vatandaşlarım, bu ihtiyarın hiç tarafgirlik etmeyerek ve pek çok düşünerek söylediği sözleri dikkatle dinleyiniz. Vatanınızı severseniz, memleketimizde Müslümanlığın baki ve ali olmasını isterseniz İttihat ve Terakkiye oy veriniz."*⁵¹⁴ İttihat ve Terakki Fırkası'na oy verilmesinin gerekçesini açıklarken Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na oy vermenin memleketi felakete götüreceğini de açık bir şekilde belirtmiştir.

Konya basınında yer alan tartışmalar seçim süresince devam etmiştir. Özellikle *Babalık* gazetesinde ki yazılarda mebusların hangi vasıfları taşıması gerektiği noktadan hareketle mebuslara yönelik eleştiriler dile getirilmiştir.⁵¹⁵ Parlamantonun 35. madde üzerinden eleştirildiği ve parlamenter bir baskı rejiminin inşa edildiği vurgusu yapılmaktadır. Ali Haydar tarafından kaleme alınan baş makalede evvela basına eleştiriler yöneltilerek herkesin kendi çıkarları ve şahsi menfaatleri muhitinden hadiseye baktığı vurgusu yapılmış, *"Maatteessüf görülüyor ki meseleye ilmî, tarihî ve meşruti bir münakaşadan ziyade şahsi bir mahiyet verilmektedir."* ifadeleri ile umumun menfaatine olacak bir düzenlemenin engellenmemesi gerektiği dile getirilmiştir.⁵¹⁶

Siyasi çekişmelerin devam ettiği süre içerisinde İttihatçıların muhaliflere yönelik attığı adımlardan biri de şikâyet ve protesto telgraflarıdır. Örneğin Akşehir

⁵¹² Ubeydullah Efendi, *Kime Rey Verelim*, s. 5-11.

⁵¹³ Ubeydullah Efendi, *Kime Rey Verelim*, s. 12-19.

⁵¹⁴ Ubeydullah Efendi, *Kime Rey Verelim*, s. 32.

⁵¹⁵ Ali Haydar, "Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız, *Babalık*, 26 Kânunuevvel 1327/9 Ocak 1912, s. 1; Sehab Rıza, "Hamiyetli Ahalimize İntihâb-ı Hazıra İçin", *Babalık*, 11 Kânunusani 1327/24 Ocak 1912, s. 1.

⁵¹⁶ Ali Haydar, "Zamanımız Pek Nazik", *Babalık*, 12 Kânunuevvel 1327/25 Aralık 1911, s. 1-2.

eşrafı tarafından *Babalık* gazetesi idarehanesine çekilen bir telgrafta *Meşrik-i İrfan* gazetesinin 264. sayısında Akşehir’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubesi teşkil edildiği haberini okuduklarını, lakin kendilerinin bundan habersiz olduklarını dile getirmişler, “Biz kazamızda şimdiye kadar ahalinin müteferrik surette hareket ettiğini görmedik.” ifadeleri ile de vaziyeti bildirmişlerdir.⁵¹⁷ Muhaliflerin suçlandığı diğer hususlar ise gayri millî olma, yağmacı olma ve maarife önem vermeme gibi hususlardır.⁵¹⁸

Seçim sürecinde ilmiye sınıfının resmî temsil makamı olan Cemiyet-i İlmiye Konya’da bir şube açmış ve ilk etapta seçimlerde bağımsız olarak hareket etmeye çalışmıştır.⁵¹⁹ İlmiyenin Konya’daki önemli temsilcilerinden biri olan Zeynelabidin Efendi’nin de etkisi ile ilerleyen süreçte cemiyet Konya uleması ile beraber muhaliflerin lehine tavır sergilemiştir. Zeynelabidin Efendi zaman zaman Konya Hürriyet ve İtilaf Fırkası kulüplerinde muhtelif konular üzerine konferanslar vermiştir. Buna örnek olarak *Babalık* gazetesinde Kanun-ı Esasi’nin 35. maddesinin tadiline ilişkin ittihatçıları eleştiren bir konferans verdiğinden bahsedilmektedir.⁵²⁰ Yine benzer bir şekilde Tokat mebusu olan Mustafa Sabri Efendi de Cuma namazı sonrası Alaaddin Camiinde ve sonrasında da *Meşrik-i İrfan* matbaasında Konya halkına yönelik muhtelif içeriklere sahip konferanslar vermiştir.⁵²¹

Muhaliflerin İttihatçılara karşı kullandıkları hususlardan birisi de dinî müesseselerin İkinci Meşrutiyetin ilanı süreci ile beraber toplumun diğer kesimlerinde olduğu gibi beklentilerinin tam anlamı ile karşılanamaması noktasından hareketle oluşturdukları “dinsizlik” propagandası olmuştur. Ali Haydar tarafından *Babalık* gazetesinde kaleme alınan başmakalede bu mesele derinlemesine ele alınmış, Hürriyet ve İtilafçıların bu tür propagandaları çürütölmeye çalışılmıştır. Durumu tarafsız olarak tahlil ettiğini ifade eden yazar, “İttihatçılar dinsizlermiş. Şeriat gidiyormuş. Camiler, medreseler yıkılacakmış... bütün bu gibi sözler yalnız erkeklerin değil, kadın, çocuk çoluk herkesin ağzında her dakika dolaşıyor. Evlerde, dükkânlarda, sokaklarda herkes bu sözlerle meşgul.” sözleri ile fikirlerini dile getirerek Osmanlı Devleti’nin bir İslam devleti olduğunu, bu kara propagandanın mesnedinin olmadığını açıklamıştır.⁵²²

⁵¹⁷ “Babalık İdarehanesine Akşehir’den Yazılıyor”, *Babalık*, 10 Şubat 1327/23 Şubat 1912, s. 3.

⁵¹⁸ Ali Haydar, “Neye Ne diyelim”, *Babalık*, 10 Şubat 1327/ 23 Şubat 1912, s. 1-2.

⁵¹⁹ “Havadis-i Vilayet”, *Babalık*, 24 Kânunusani 1327/ 6 Şubat 1912, s. 2.

⁵²⁰ “Hürriyet ve İtilaf Kulübünde Konferans”, *Babalık*, 18 Şubat 1327/2 Mart 1912, s. 2.

⁵²¹ “Havadis – Konferans”, *Babalık*, 5 Mart 1328/18 Mart 1912, s. 2.

⁵²² Ali Haydar, “Din Gidiyor!!”, *Babalık*, 25 Mart 1328/ 7 Nisan 1912, s. 1.

Devamında ise Hicr suresinin dokuzuncu ayetine atıfta bulunarak, dinin muhafızının Allah (c.c.) olduğunu belirtmiştir.⁵²³

Konya, İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecinde olduğu gibi 1912 seçimleri sürecinde de memleketin genelinde hâkim olan atmosfere uygun bir yol izlemiştir. Seçimlerin icrası adına hazırlıklar yapılmış, siyasi taraflar vatandaş ile muhtelif yerlerde bir araya gelerek siyasi propagandalarını gerçekleştirmişlerdir. Bu propagandalar Konya basınında da yer almıştır. Seçim dönemine denk gelen tarihlerde *Babalık* ve *Meşrik-ı İrfan* gibi gazeteler iki farklı tarafın siyasi sesi olarak neşriyatını sürdürmüştür. Fakat döneme kaynaklık etmesi bakımından bu iki gazetenin tam koleksiyonuna ulaşmak mümkün olamamış, özellikle *Meşrik-ı İrfan* gazetesinin seçim dönemi sayıları bulunamadığından aydınların kalemi üzerinden verilen mücadele tam anlamıyla ortaya konulamamıştır. Tarihe “sopalı seçimler” olarak geçen 1912 seçimlerinde Konya çok fazla olayın yaşandığı bir yer olmamıştır. Eskişehir’de vuku bulan hadiseler gibi büyük olaylar olmamış, lakin benzer nitelikli küçük hadiseler Konya merkezde olmasa da Konya’ya bağlı olan Karaman’da meydana gelmiş, bu olaylar nedeni ile 29 kişi divan-ı harbe sevk edilmiştir.⁵²⁴ Benzer şekilde Zeynelabidin Efendi vaaz ve konferansları sonrası bazı kimselerin aşırı hareketleri olsa da toplum olayların büyümesine mahal vermemiştir.

1912 seçimleri dönemin şartları dolayısıyla belli bir zaman aralığında tamamlanabilmiştir. Konya’da yapılan seçimlerde ikinci defa demokrasiye katkı sağlamış ve seçilen mebusları meclise göndermiştir. Ülke genelinde seçilen altı muhalif mebusun birinin Konya’dan çıkmış olması da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur. Çünkü iki farklı siyasi fırkanın çekişmesinde eşit olmayan şartlar ve şaibeli birtakım gelişmelerin neticesinde ezici bir çoğunlukla kazanan tarafın karşısında muhalif bir mebusu da yine Konya meclise göndermiştir. Bu da diğer Konya mebuslarının çalışmalarının denetlenebilirliğini artırmıştır.

⁵²³ Hicr Suresi - 9. Ayet, “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.”

⁵²⁴ “Yirmi Dokuz Kişinin Divan-ı Harbe Sevki”, *Babalık*, 27 Nisan 1328/10 Mayıs 1912, s. 2.

D. 1908 ve 1912 Seçimleri Konya Mebusları ve Faaliyetleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirilmiş ilk seçim olan 1908 seçimlerinde Konya'dan beş mebus çıkarılmıştır. Bu mebuslar sırası ile şu şekilde verilebilir: Zeynelabidin Efendi, Hadimli Mehmet Vehbi Efendi, Vilayet İdare Meclisi Başkâtibi Mehmet Emin Efendi, Müftüzade Salim Efendi ve Hacı Mustafa Efendi.⁵²⁵ Mebuslar miladi tarihle 16 Kasım'da kalabalık bir ahalinin uğurlaması eşliğinde tren ile İstanbul'a hareket etmişlerdir.⁵²⁶ 17 Kasım akşamı Sirkeci'ye ulaşan mebusları İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cemiyet-i İlmiye'ye mensup birer heyet karşılamıştır.⁵²⁷ Mebuslar karşılama töreninin ardından kalacakları yere yerleşmişler ve meclis çalışmalarına başlamışlardır. 1911 yılı sonuna gelindiğinde 35. madde etrafında yoğunlaşan tartışmalar neticesinde 1912 yılı başında meclis feshedilmiş ve yeniden seçimlere gidilmiştir.

1912 seçimleri İttihat ve Terakki Fırkası karşısında muhalif bütün unsurları bünyesinde toparlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının varlığı ile çok partili mücadelenin verildiği ilk seçim olmuştur. Konya merkezden seçmenin oyunu alarak meclise giren İttihat ve Terakki Fırkası mebusları şu isimlerden oluşmaktadır: Sivaslı Ali Kemali Efendi, Ömer Vehbi Efendi, Mehmet Emin Efendi, Mehmet Rıza Bey. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan ise tek mebus Zeynelabidin Efendi kazanmış ve meclise girmiştir. Ömer Vehbi Efendi, Mehmet Emin Efendi ve Zeynelabidin Efendi 1908 seçimlerinde de mebus seçilmişlerdir. Konya'da seçimlerin tamamlanması 2 Nisan 1328/15 Nisan 1912 tarihinde gerçekleşmiş ve basın kısmi olarak sayılan oyları ve mebusları kamuoyu ile paylaşmıştır.⁵²⁸ Konya'dan seçilen mebusların İstanbul'a hareketi ve meclisin açıldığına ilişkin haberler de Konya basınında yer almıştır.⁵²⁹ Meclise ulaşan mebusların mazbataları verilmiş ve çalışmalara başlamışlardır.⁵³⁰ Mebusların meclise ulaşması ve çalışmalara başlaması ile beraber seçim sürecinde görülen siyasi fırkalara ait yoğun haber ve yazılar yerini içerde ve dışarıda cereyan eden hadiseler ve şehir haberlerine bırakmıştır.

⁵²⁵ *Anadolu*, 26 Teşrinievvel 1324 /8 Kasım 1908. s. 4.

⁵²⁶ *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1324 / 24 Kasım 1908, s.2.

⁵²⁷ *Konya Vilayet Gazetesi*, 18 Teşrinisani 1324 / 1 Aralık 1908, s.2

⁵²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. "Konya Merkez İntihabatı", *Babalık*, 2 Nisan 1328/15 Nisan 1912, s. 1.

⁵²⁹ Padişahın meclisin açılışına ilişkin nutku tam metin verilmiş ve meclisin açıldığı belirtilmiştir. *Babalık*, 9 Nisan 1328/22 Nisan 1912, s. 1-2. *Babalık*, 2 Nisan 1328/15 Nisan 1912, s. 1.

⁵³⁰ "Yeni Mebuslar", *Babalık*, 22 Nisan 1328/5 Mayıs 1912, s. 2.

1. Mehmet Emin Efendi (Vilayet İdare Meclisi Başkâtibi)

Ticaret ile uğraşan bir aileye mensup Mehmet Emin Efendi Konya’da ileri gelen tüccarlardan Nuri Efendi’nin oğludur. 1866’da Konya’da dünyaya gelmiştir.⁵³¹ Dedesi Seydişehir’de dönemin bilinen simalarında Hacı Şerif Efendi’dir. Anne tarafından Mevlana soyuna dayanan Mehmet Emin Efendi Konya Rüştüyesi mezunu olduktan sonra özel eğitim alarak memuriyet hayatına girmiştir.⁵³² Konya adliyesinde ve vilayet matbaasında muhtelif vazifeleri icra ettikten sonra Konya il İdare Meclisi Baş Kâtipliğinde bulunmuş, 1908 seçimlerin de aldığı 62 oy ile Konya’dan mebus seçilerek meclise girmiştir.⁵³³ Mehmet Emin Efendi 1912 seçimlerin de de yeniden seçilmiş ve meclis içerisinde Konya’nın muhtelif sorunlarını dile getirmiştir. Meclis içerisinde kâtiplik ve Kavanini Maliye Encümeni Mazbata Muharrirliği vazifelerini icra etmiştir.⁵³⁴ İki dönemlik siyasi mücadelenin ardından Konya’ya dönen Mehmet Emin Efendi ticari hayatına devam etmiştir. Devlet Su İşleri Müdürlüğü binasının bulunduğu mevkide bir un fabrikası kurarak aktif ticarete bulunmuştur. Lakin ticari hayatı siyasi hayatı gibi olmamıştır. 1924 yılına gelindiğinde piyasa şartlarının getirdiği ağır yük ve işlerin yolunda gitmemesi nedeniyle ağır borç yükü altına girmesi kendisini psikolojik olarak yıpratmış, 11 Nisan 1924 tarihinde intihar etmiştir.⁵³⁵ Toplumun sevdiği ve itibar ettiği bir ismin elim bir şekilde hayatına son vermesi Konya halkını derinden üzmüştür. Kalabalık bir cemaat eşliğinde cenazesi Üçler Mezarlığına defnedilmiştir.

Mehmet Emin Efendi’nin meclis içerisindeki faaliyetlerine baktığımız zaman Konya için son derece önemli olan bir mesele dikkatimizi çekmektedir. Konya ovasının Beyşehir Gölü suyu ile sulanması meselesi uzun zamandır siyasilerin gündeminde olan bir gelişmedir.⁵³⁶ Bu mesele üzerinde mecliste bazı girişimlerde

⁵³¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. Ankara 1996, s. 436.

⁵³² Ahmet Çelik, “ Mehmet Emin Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VI, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 282.

⁵³³ Çelik, “ Mehmet Emin Efendi”, s.282; *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1324 /6 Kasım 1908. s. 4.

⁵³⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, s.436.

⁵³⁵ Çelik, “ Mehmet Emin Efendi”, s.282.

⁵³⁶ Osmanlı Devleti Konya ovasının sulanabilmesi adına Beyşehir Gölü’nün suyundan faydalanabilmek adına XX. Yüzyıl öncelerinden başlayan bir takım çalışmalar yaptığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda bu tarih XVI. Yüzyıla kadar geriye götürülmektedir. Gerek devletin kendi çabaları gerekse bölgenin yabancıların dikkatini çekmesi dolayısıyla XIX. Yüzyılda bu mesele üzerine daha ciddi bir eğilim gösterilmiştir. Hazırlanan raporlar doğrultusunda XX. Yüzyılın başlarında Anadolu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası’na verilen imtiyazlar ile bu mesele halledilmek istenmiştir.

bulunan Mehmet Emin Efendi bir netice alamasa da Konya ahalisinin beklentilerine cevap verecek nitelikte bir mebusluk sergilemiştir.⁵³⁷ Mehmet Emin Efendi'nin mecliste üzerinde durduğu bir diğer mesele de toplumun ileri gelenlerinin ve şehzadelerin de askerlik vazifesini padişahın uygun göreceği yerlerde yerine getirmeleri olmuştur. Bu hususta Bursa mebusu Ömer Fevzi Bey ile beraber teklif vermişlerdir.⁵³⁸ Yine eğitim ve öğretimin toplumun geneline yayılabilmesi ve köy halkının eğitimden mahrum kalmaması adına mecliste söz alarak fikirlerini dile getirmiş, maarifin çok kötü bir hâlde olduğu eleştirisi ile bu sorun üzerine nezaretin eğilmesi adına kendisinin bir tezkere hazırlayabileceğini ifade etmiştir.⁵³⁹ Ticari bir zekâyâ sahip olması onu millî bir iktisat politikası belirleme konusunda mecliste aktif hâle getirmiş, özellikle yerli malı üretimine ve resmî kurumlarda yerli malı tüketiminin kanun hâline getirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵⁴⁰ Siyasi ve ticari hayatı boyunca Konya'ya hizmet edebilme gayreti içerisinde olan Mehmet Emin Efendi'nin çocukları da kendisi gibi ticari ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

2. Mehmet Rıza Efendi (Tekelizade)

Ulema kökenli bir aileye mensup olan Mehmet Rıza Efendi 1858/1859 yılında Konya'nın Kalecik mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası ulemadan Tekelizade Mehmet Efendidir. İlk eğitimini sıbyan mektebinde aldıktan sonra Babası Tekelizade Mehmet Efendiden sarf ve nahiv derslerini tedris etmiştir. Sonrasında Konya'nın meşhur âlimlerinden olan Karahafızade Abdurrahim Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Akabinde ise İstanbul'a giderek Fatih dersiamlarından Kalkandelenli Recep Efendi'den aldığı eğitim ile icazet almıştır. Eğitimi devam ederken girdiği sınavı geçerek Muallimhane-i Nüvvab'a girmiş ve 15 Nisan 1888 tarihinde mezun olmuştur. İyi derecede Arapça bilmektedir.⁵⁴¹

Ayrıntılı bilgi için bk. Güler Yarcı, "Beyşehir Gölü'nden Su Getirilerek Konya Ovasını Sulama Projesi ve Finansmanı (1858-1918)", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, Konya-Haziran 2010, s. 254-299.

⁵³⁷ Çelik, "Mehmet Emin Efendi", s.282; MMZC, C. I, D. 1, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s. 787.

⁵³⁸ MMZC, C. I, D. 1, 12 Teşrinievvel 1327/25 Ekim 1911, s. 98.

⁵³⁹ MMZC, C. I, D. 1, 12 Teşrinievvel 1327/25 Ekim 1911, s. 100; MMZC, C. I, D. 1, 17 Teşrinievvel 1327/30 Ekim 1911, s. 172.

⁵⁴⁰ MMZC, C. I, D. 1, 10 Teşrinievvel 1327/23 Ekim 1911, s. 73.

⁵⁴¹ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 1.

Eğitimi tamamlamasının ardından ilk olarak Erdek kazasının Aydıncık nahiyesi naibliğine⁵⁴² ardından da Adana vilayeti dâhilindeki Kozan sancağı naibliğine atanmıştır. Burada iki yıl vazifesini icra ettikten sonra Edirne müderrisliğine tayin olunmuştur.⁵⁴³ Sonrasında ise sırasıyla Yenipazar, Uşak, Lazistan ve Kırşehir naibliği vazifelerinde de bulunmuştur. İkinci Meşrutiyetin ilanının ardından 1908 yılı sonlarında Sivas merkez naibliği görevine getirilmiş, bu sırada Sivas merkez hukuk reisliği vazifesini de icra etmiştir.⁵⁴⁴ Sivas'ta görevli olduğu sırada 1912 seçimlerine Konya'dan aday olmuş ve kazanmış, vazifesinden ayrılarak Mebusan Meclisine girmiştir.⁵⁴⁵ Meclisin dağılmasının ardından vazifesine geri dönen Mehmet Rıza Efendi Ekim 1913-1914 yılları arasında Ankara merkez naibliği vazifesinde bulunduğu, daha sonra da Aralık 1915 tarihine kadar Hüdavendiğar vilayeti merkez naibliği vazifesini yürüttüğü görülmektedir.⁵⁴⁶ Tecrübesi ve nitelikli ilmi sayesinde Hüdavendiğar vilayeti merkez naibliği vazifesinin ardından İstanbul (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye) Kadılığı vazifesine getirilerek bu tarihlerde Temyiz Mahkemesi azalığına da seçilmiştir.⁵⁴⁷ Mayıs 1920 de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye azalığına atanmış,⁵⁴⁸ Temmuz 1922'de ise emekli olmuştur.⁵⁴⁹ Meclis-i Mebusan'da vazifesini yürüttüğü zaman zarfında içerisinde aktif bir siyasi hayatı olmamıştır. Zabıt ceridelerinden takiple yapılan görüşmeler ve oylamalarda pek söz hakkı almadan yapılan oylama ve yoklamalarda yer aldığı görülmektedir.

3. Mehmet Vehbi Efendi

İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sının parlak simalarından ve meclise gönderilen isimlerinden birisi de Hadimli Mehmet Vehbi Efendi'dir. 1861 yılında Hadim'in Kongul köyünde dünyaya gelmiştir.⁵⁵⁰ Ulema sınıfına mensup olan Çelik

⁵⁴² İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 36.

⁵⁴³ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 1.

⁵⁴⁴ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 4.

⁵⁴⁵ Mehmet Rıza Efendi Konya'nın diğer mebusları ile beraber Meclis-i Mebusan'a girmiş ve 2 Mayıs 1912 tarihinde mazbatasını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. TBMM Arşivi Meclis-i Mebusan Üyeleri Mazbataları.

⁵⁴⁶ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 31-33.

⁵⁴⁷ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 36-40.

⁵⁴⁸ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 46.

⁵⁴⁹ İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236, s. 49.

⁵⁵⁰ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 316.

Hüseyin Efendi ve Şerife Hanım'ın çocukları olan Mehmet Vehbi Efendi ilk eğitimini Hadim ve Konya medreselerinde aldıktan sonra İstanbul'a giderek burada eğitimini tamamlamış ve icazet almıştır.⁵⁵¹ Kısa süre içerisinde ilmî manada kendisini geliştiren Mehmet Vehbi Efendi 1888 yılına gelindiğinde genç yaşına rağmen tahsil ettiği ilimler ile alakalı dersler okutmaya ve icazet vermeye başlamış, ardından da Mahmudiye Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.⁵⁵² Şehrin ulema sınıfı içerisinde hızlı bir şekilde ün kazanarak birçok hususta aranan isim olmuştur. 1901 yılında Konya Hukuk Mahkemesi üyeliğine ataması yapılmış, 1908 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti için oldukça mühim bir yere sahip olan Anadolu vilayetlerinde kurulan hukuk mekteplerinden biri olan Konya Hukuk Mektebi'nde veraset derslerine girmeye başlamıştır.⁵⁵³ Konya'da eğitim veren medreselerde uzun süre Anadolu insanının ilim ve irfanının gelişimine hizmet eden Mehmet Vehbi Efendi İkinci Meşrutiyetin ilanı süreci ile beraber siyasete girmiş ve ilmî birikimi ile vakur duruşunu memleketin sorunlarının çözümünde de ortaya koymaya gayret etmiştir.

1908 yılında yapılan seçimlerde Konya'dan aldığı 105 oy ile seçilerek meclise giren Mehmet Vehbi Efendi herhangi bir siyasi parti bünyesine katılmadan meclis içerisinde aktif bir şekilde çalışmıştır.⁵⁵⁴ Dağılıncaya kadar meclisin çalışmalarına katılım sağlamış ve 1911 yılında Konya'ya dönüş yapmıştır. Bu dönüş yeniden ilmî çalışmalara yöneliş olmuş, medreselerde yeniden ders vermeye başlamıştır.⁵⁵⁵ Ders verdiği bu dönemde üzerinde çalışmakta olduğu tefsire yoğunlaşarak 1915 yılına gelindiğinde tefsiri tamamlamıştır.⁵⁵⁶ Birinci Dünya Savaşı yıllarında da ilim ve ders verme ile meşgul olan Mehmet Vehbi Efendi mütareke sonrası işgaller karşısında millî kuvvetlerin yanında yer almış, işgalcilere karşı mücadele devam ederken çıkan Birinci Konya İsyanı karşısında halkı tenvir ve nasihat etmekle vazifelendirilmiş ve bu vazifesinde başarılı olmuştur.⁵⁵⁷ Anadolu'da millî kuvvetler hakkındaki düşüncelerin ve fikirlerin tam olarak netlik kazanmadığı,

⁵⁵¹ Hasan Yaşar, “Çelik, Mehmet Vehbi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 323.

⁵⁵² Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 316.

⁵⁵³ Yaşar, “Çelik, Mehmet Vehbi”, 323; Numan Hadimioğlu, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*, C. I, Ankara 1983, s.158; Mehmet Önder, *Sivashlı Ali Kemal*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1954, s. 18.

⁵⁵⁴ *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1324 /6 Kasım 1908. s. 4.

⁵⁵⁵ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 317.

⁵⁵⁶ Mehmet Vehbi Efendi'ye ait olan bu tefsir 15 ciltten oluşan *Hulasatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*'dır.

⁵⁵⁷ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 317.

kafaların karışık olduğu bir zaman diliminde Millî Mücadele lehinde net tavır alması ileri görüşlülüğü ve millî kimliğe verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Öte yandan Millî Mücadele aleyhinde tavır ve kararları ile bilinen Konya Valisi, Cemal Bey'in Konya'yı terk etmesi üzerine bu görevi vekâleten yürütmüştür.⁵⁵⁸ Kısa da sürse vali vekilliği sırasında Konya'da Millî Mücadele'nin anlatılması ve halkın bu mücadeleye katılması hususunda oldukça çaba sarf etmiş ve başarıya ulaşmıştır. Diğer taraftan millî kuvvetlerin gayretleri sonuç vermiş, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılması ile beraber yapılan seçimlerde Mehmet Vehbi Efendi dördüncü dönem Konya mebusu olarak meclise girmiştir.⁵⁵⁹ Meclis-i Mebusan'ın yaşanan işgal sonrası çalışmalarına son vermesi ile beraber Mehmet Vehbi Efendi yanındakilerle beraber Ankara'ya geçmiştir.⁵⁶⁰ Ardından Konya'ya gelmiş çalışmalarına burada devam ederek 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Konya milletvekili olarak katılmıştır. Millî mecliste yoğun bir tempo ile çalışmalara destek veren Mehmet Vehbi Efendi zaman zaman cepheleri de ziyaret ederek mecliste konu hakkında bilgilendirmeler yapmıştır.⁵⁶¹ Pek çok mesele hakkında çekinmeden fikirlerini dile getirmiştir. Fevzi Paşa Kabinesi'nde Evkaf ve Şer'iyye vekilliği görevine başlamış, Sultan Vahdeddin'in İstanbul'dan ayrılması üzerine sultanı padişahlık ve hilafet makamından azleden fetvayı vererek aynı fetva ile hilafet makamına da Abdülmecid Efendi'yi getirmiştir.⁵⁶²

Mehmet Vehbi Efendi meclis içerisinde sözü dinlenen bir mebustur. Vergi kanunlarından iç hadiseler, basın ile alakalı düzenlemelerden cemiyetleşme ve eğitime kadar pek çok konuda söz alarak fikirlerini dile getirmiş ve önerileri kabul görmüştür. Devletin vergi gelirleri ile iktisadi hayatın ayakta duruyor olması meclisin önemli meseleleri arasındadır. Çünkü sürekli olarak vergilerin toplanması ve kimlerden ne çeşit vergilerin alınacağı ile alakalı tartışmalar ve kanun çalışmaları yapılmaktadır. Mehmet Vehbi Efendi'de Zeynelabidin Efendi ile beraber bu mesele

⁵⁵⁸ Ahmet Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1998, s. 126.

⁵⁵⁹ Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul için çalışmaları yürüttüğü sırada Mehmet Vehbi Efendi Meclis Başkan Vekili olarak çalışmalara katılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sadi Irmak, *Mili Mücadele'de Atatürk'ün Çevresi İlk Mücahitler*, Genç Yay. İstanbul 1986, s.175

⁵⁶⁰ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 317.

⁵⁶¹ Mehmet Önder, *Milli Mücadele'de Konya Delibaş Hadisesi*, Yeni kitap Basımevi, Konya 1953, s.106.

⁵⁶² Remzi Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara 1995, s. 540.

hakkında Maliye Nazırına yönelttikleri soruda İstanbul'da vergilerin toparlanmasında yaşanan aksaklıklar ve yavaşlığın nedenini sorarak bu sorunların ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmasını teklif etmişlerdir.⁵⁶³ İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemin şartları göz önüne alındığı zaman Mehmet Vehbi Efendi'nin meclis içerisinde savunduğu fikirler hem Osmanlı toplumu hem de çağdaşları için örnek teşkil edebilecek niteliktedir.

Mehmet Vehbi Efendi devletin dâhilî meselelerini bir mebus olarak yakından takip etmektedir. Özellikle Anadolu vilayetlerinde meydana gelen problemler ve halkın şikâyetleri meclis gündemine geldiğinde oluşturulacak teftiş heyetlerinin çalışmalarını yetersiz bulmuştur. Hatta gönderilen heyetlerin fuzuli olduğunu belirterek milletten gelen şikâyetlere kulak asılmadığını, hâlbuki bu milletin feraset sahibi insaflı bir millet olduğunu belirtmiş, adaletin sağlanması gerektiğine işaret etmiştir.⁵⁶⁴ Basın kanununa ilişkin düzenlemelerde ağır cezai şartların hafifletilmesi ve mesuliyet sahibi olmayan kimselerin sorumlu tutulmaması için ayırımın iyi yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵⁶⁵ Aldığı eğitim ve bulunduğu çevrenin etkisi ile oldukça devletçi bir karaktere sahip olan Mehmet Vehbi Efendi milletin ve devletin kasasından çıkacak her kuruşun iyi hesap edilmesi gerektiği hususunda sürekli bir hassasiyet göstermiştir. Sayıca fazla olan memur atamaları ve ihtiyaç dışı memur çalıştırılması anlayışını eleştirerek *“Benim fikrimce ne kadar memur azalırsa o kadar iş ileri gider. Bir dairede memurun çokluğu, işin ileri gitmesini icab etmez. Bu meydanda bir hakikattir.”* ifadeleri ile tepkisini dile getirmiştir.⁵⁶⁶ Avrupa, Amerika ve Japonya gibi ülkelere eğitim amacıyla oldukça kalabalık bir gurubunun gönderilmesi gündeme alınmıştır. Sayının 400 gibi oldukça yüksek olması nedeniyle mesele meclisin gündemine gelmiştir. Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi'nin bu meselenin tetkikini istemesi üzerine konu enine boyuna tartışılmıştır. Mehmet Emin

⁵⁶³ MMZC, C. I, D. 1, 7 Şubat 1324/20 Şubat 1909, s. 724-728. Konya'nın halı dokumacılığında önemli bir merkez olması halı üretiminde yapılan vergilendirme düzenlemesinde Mehmet Vehbi Efendi'yi yeniden meclis konuşmalarında ön plana çıkarmıştır. Halı dokuyan kız çocuklarından temettü (kâr) vergisi alınmasından bahsedilmesi üzerine söz alarak bunun haksızlık olduğunu, kız çocuklarının haricen bir ticaret yapmasının o günün şartlarında mümkün olmadığına vurgu yapmıştır. Ayrıca kişi haklarından bahisle kadınların erkeklere nispeten daha fazla desteğe ihtiyaç duyduklarını uzun bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. MMZC, C. II, D. 1, 14 Mart 1325/27 Mart 1909, s. 497- 498.

⁵⁶⁴ MMZC, C. III, D. 1, 21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909, s. 215.

⁵⁶⁵ MMZC, C. III, D. 1, 28 Nisan 1325/11 Mayıs 1909, s. 331; MMZC, C. 3, D. 1, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909, s. 510.

⁵⁶⁶ MMZC, C. II, D. 1, 26 Kânunusani 1326/8 Şubat 1911, s. 581.

Efendi bu konu üzerine oldukça sert bir konuşma yaparak buna vesile olmanın müsriflik olacağını belirtmiştir. Konuşmasında vatanın terakkisinden herkesin hisseyab olacağına vurgu yaparak bunu istemeyecek olanın ancak hain olabileceğini dile getirmiş, fakat böyle bir kararın yanlış olacağını vurgulamıştır. Mehmet Vehbi Efendi eleştirilerine şu ifadeler ile devam etmiştir; *“Lüzum görülüyorsa Avrupa’ya 400 adam göndermekten orada müstevfa maaşla 4 - 8 muallim celbedip de burada 4 bin adam talim etmek sureti daha iyidir. Yapılmış mekteplerimiz var. Tahsis etmeli, ona göre adamlar tayin etmelidir.”*⁵⁶⁷

Mehmet Emin Efendi henüz ilan edilmiş olan meşruti idareden milletin beklentilerinin tam anlamıyla karşılanamamış olunması nedeniyle elzem olan ihtiyaçların ön plana çıkarılması ve öncelik verilmesi gerektiği fikrindedir. Meclis çatısı altında olmasına rağmen imkânları gündelik ihtiyaçları için dahi asla kullanmayan bir karakter olarak aktif bir siyasi portreye sahiptir. Dolayısıyla Mehmet Emin Efendi cemiyetlerin kanuni düzenlemesinden memur atamalarına, mebus seçildiği Konya’nın evkaf işlerinden siyasi partileşmelerin ortaya çıkışına kadar birçok konuda fikir ve düşünceleri ile vatanına ve kendisine oy veren seçmen kitlesine hizmet etmeye çalışmıştır.

4. Mustafa Lütfi Efendi

İkinci Meşrutiyet Konya’sında ilmî, fikrî ve siyasi simalar arasında ön plana çıkmış isimlerden biri de Mustafa Lütfi Efendi’dir. Dedeleri Harput’tan göç ederek Akşehir’e gelmiş olmaları hasebiyle kendisine Harputizade ve Kürt Mustafa Efendi gibi sıfatlar ile anılmıştır. 1866 yılında Akşehir’de dünyaya gelen Mustafa Lütfi Efendi müderris bir babanın evladıdır. Babası kendi evinin bahçesine yaptırdığı medrese ile ünlenmiş olan Karakeçili yörük aşireti mensubu müderris Ömer Efendi’dir.⁵⁶⁸ Ömer Efendi’nin müderrislik ve aşiret reisliği gibi sahip olduğu sosyal konumun yanı sıra ailede hâkim olan ilmî atmosfer Mustafa Lütfi Efendi’nin yetişmesinde oldukça etkili olmuştur. İlk eğitimini Akşehir’de babasından almış olan Mustafa Lütfi Efendi Uşak ve Konya gibi yerlerde önemli isimlerden tahsilini tamamlayarak Akşehir’e

⁵⁶⁷ MMZC, C. II, D. 1, 11 Şubat 1324/24 Şubat 1909, s. 16

⁵⁶⁸ Hasan Yaşar, “Mustafa Lütfi Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 30.

dönmüştür.⁵⁶⁹ Babası gibi kendisi de ilim ile meşgul olan Mustafa Lütî Efendi Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca dillerini iyi derecede bilmektedir.⁵⁷⁰ Kendisini felsefi alanda da yetiştirmiş, Batı dillerine vukufuyeti dolayısıyla materyalizme ve savunucularına karşılık reddiyeler yazmıştır.

Akşehir’de müderrisliğe devam ettiği sırada 1893 yılında Akşehir Rüştîyesi ikinci muallimliği vazifesine atanmış ve bu görevi 4 yıl icra etmiştir. Babasının kurmuş olduğu medresenin tamir ve bakım işlerinin yanı sıra muhtelif vakıf işleri ile de meşgul olmuştur.⁵⁷¹ 1908 seçimlerinin yapılması ile beraber Akşehir’den aday olarak 61 oy ile meclise girmiştir.⁵⁷² Daha sonraki seçimlerde aday olsa da kazanamayan Mustafa Lütî Efendi hem fikirleri ile hem de mecliste ortaya koymuş olduğu siyasi tavrı ile geleneksel bir anlayışla hareket etmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi üzerine bir beyanname yayımlayarak üzüntüsünü ve eleştirilerini dile getirmiş, bu da İttihatçılar ile arasının açılması sürecini başlatmıştır.⁵⁷³ Siyasi hayatının 1911 yılında Meclis-i Mebusan’ın feshi üzerine son bulması ile beraber Akşehir’e dönmüş ve burada müftülük ve vakıf işleri gibi muhtelif vazifelere devam etmiştir. 1920 yılında idam edilmiş olan Mustafa Lütî Efendi geride bıraktığı “Red ve İsbât” gibi birçok eseri ile dönemin fikir hayatına önemli katkı sağlamıştır.

Mustafa Lütî Efendi meclis içerisinde ilmî bir birikim ile hareket eden karakteri ile dikkat çekmektedir. Özellikle toplumun ihtiyaçlarını bilerek hareket etmesi, üzerinde çalışma yapılan kanunlar ile alakalı net kararlar verebilmesini sağlamıştır. Bazı nahiyelemlerin lağvına ilişkin yapılan kanun çalışmalarında bunu orada yaşayan ahalinin menfaatine bulmadığını ifade ederek aleyhte olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Bütçe görüşmelerinde küçük memurun hakkının çiğnenmeden maaşlarının verilmesi gerektiğini savunduğu gibi ceza kanununa ilişkin yapılan düzenleme çalışmalarında

⁵⁶⁹ Hasan Hüseyin Yıldırım, *Akşehir Âlimleri*, Akşehir Gazetesi Matbaası, Konya 2011, s. 69

⁵⁷⁰ Melda Merve Eliyatkin, *Musa Kâzım Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Din Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2016, s. 3.

⁵⁷¹ Abdülkadir Yıldırım, “Red ve İsbât” Adlı Eseri Çerçevesinde Harpütizâde Hacı Mustafa Lütî Efendi’nin Felsefî Görüşleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2013, s. 39.

⁵⁷² *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1324 /6 Kasım 1908. s. 4.

⁵⁷³ Harun Çakan, *XIX. Yüzyılda Alman Doğa Bilimi ve Felsefesinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018, s. 362.

⁵⁷⁴ MMZC, C. II, D. 1, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, s. 309.

gazetecilere yönelik kısım ile alakalı da fikirlerini beyan etmiştir.⁵⁷⁵ Gazetelerin kapatılması, muhakeme edilmesi ve berat etmeleri hâlinde gazete ve imtiyaz sahibinin zarara uğraması durumunda bu zararın hükûmete mi yoksa hazineye mi fatura edileceği gibi sualler ile devletçi bir yaklaşım sergileyerek keyfî uygulamalar ile devlet bütçesine ileride tazminat kaynaklı yüklerin getirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷⁶ Taşradan gelen bir mebus olarak halkın sorun ve isteklerinden haberdar olan Mustafa Lütî Efendi meclis içerisinde taşra vilayetlerine ve kurumlarına yapılacak ödemelerden yapılabilecek her türlü kısıtlamaya karşı çıkmıştır. Çünkü mevcut şartların bile taşra için kifayet etmediğini biliyor olması atılacak olan adımların ve alınacak olan kararların taşranın aleyhinde olması hâlinde büyük sorunlara neden olacağını farkındadır. Yeni posta ve telgraf binasının inşası sürecinde taşra posta teşkilatlarına ayrılan bütçede kısıtlamaya gidilerek bu paraların merkeze aktarılıp inşaat için kullanılması teklifine karşı çıkarak taşrada çalışmakta olan posta memurlarının durumunu meclise taşımıştır.⁵⁷⁷ Bütçe görüşmelerinde Kanun-ı Esasi'nin tadiline kadar pek çok konuda münasip bulmadığı hususları eleştirmiş ve düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Öte yandan gayrimüslimler ile alakalı konularda millî bir duruş sergileyen Mustafa Lütî Efendi Davavekilleri Nizamnamesi ile alakalı yapılan kanun çalışmasında yabancıların mahkemelerde Türkçe harici dil konuşmalarını eleştirerek bunun kanuna aykırı olduğunu belirtmiş; *“Kanun-ı Esasi diyor ki Hükûmetimizin lisan-ı resmîsi Türkçedir. Bazı mahkemelerimizde ecnebiler gelip İngilizce, Fransızca birtakım lisanlarla muhakeme oluyorlar. Bizim buna ne mecburiyetimiz vardır? Hukukumuzu kaybetmeye sebep oluyorlar.”*⁵⁷⁸ sözleri ile meclise uyarıda bulunmuştur. Hayatını ilme ve eğitime vakfetmiş bir sima olarak Mustafa Lütî Efendi milletin ve memleketin menfaatinin söz konusu olduğu her çalışmaya destek vermeye çalışmıştır.

⁵⁷⁵ MMZC, C. III, D. 1, 4 Nisan 1325/17 Nisan 1909, s. 35; MMZC, C. III, D. 1, 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909, s. 571.

⁵⁷⁶ MMZC, C. IV, D. 1, 2 Haziran 1325/15 Haziran 1909, s. 400.

⁵⁷⁷ MMZC, C. IV, D. 1, 23 Mayıs 1325/5 Haziran 1909, s. 142.

⁵⁷⁸ MMZC, C. VI, D. 1, 3 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909, s. 470.

5. Salim Efendi

Konya'dan 1908 seçimlerinde meclise gönderilen bir diğer mebus da Salim Efendidir. 1862 yılında Ereğli'nin Ayranıcı bucağına bağlı Divle köyünde dünyaya gelmiştir.⁵⁷⁹ Babası Ereğli Müftüsü Hacı Ali Efendi, Annesi Fatma Hanım'dır.⁵⁸⁰ Babasının vazifesi dolayısıyla kendisine Müftüzade de denilmektedir. Medresede okuduğu yıllarda özel dersler alarak kendisini iyi derecede yetiştirmiştir. Daha sonra İzmir ve Selanik Hukuk Mekteplerinde aldığı hukuk eğitimi sayesinde iyi bir hukukçu olmuştur.⁵⁸¹ İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Salim Efendi Konya'ya döndükten sonra avukatlık mesleğinin yanı sıra çiftçilik ile de meşgul olmuştur.⁵⁸² İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından yapılan ilk seçimlerde meclise katılmış, sonrasında ise siyasetle pek ilgilenmemiştir. 1917 yılında vefat eden Salim Efendi'nin torunları da siyasete yakın isimlerdir. XVII. dönem Konya milletvekili Salim Erel'in dedesidir.⁵⁸³

Salim Efendi 1908 seçimlerinde 80 oy alarak Konya'nın diğer mebuslar ile birlikte meclise gönderilmelerinin akabinde hemen çalışmalarına başlamıştır.⁵⁸⁴ Mecliste Kanun-ı Esasi çalışmalarında söz alarak uzun bir konuşma yapmış; kişi hukuku ve kamu hukuku üzerine fikirlerini dile getirmiş, yüzyıllardır süre gelen hukuk alt yapımızdan bahisle daha kapsamlı bir düzenleme için bir rapor hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Son derece titiz bir yaklaşım ile devlet memurlarının kurallara riayet etmesi fikrine sahip olan Salim Efendi bir memurun iki ayrı yerden maaş almasını eleştirerek bunun hazine için bir yük ve devletin menfaati dışında olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁶

Öte yandan Salim Efendi temsil ettiği Konya ve Konya halkının menfaatleri söz konusu olduğu vakit meclis içerisinde sözünü esirgmeden meselelere dâhil olmuştur. Kayseri Mebusu Hacı Kasım Efendi tarafından meclise verilen bir tutanak ile güherçile ocaklarında çalışan esnafın paralarını alamadıkları dile getirilmiştir. Harbiye Nezareti için savunma sanayiinde son derece önemli bir yeri olan güherçile

⁵⁷⁹ Hasan Yaşar, “ Salim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 279.

⁵⁸⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, s. 450.

⁵⁸¹ Yaşar, “ Salim Efendi”, s. 279.

⁵⁸² Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, s.450; Yaşar, “ Salim Efendi”, s. 279.

⁵⁸³ Yaşar, “ Salim Efendi”, s. 279.

⁵⁸⁴ *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1324 /6 Kasım 1908. s. 4.

⁵⁸⁵ MMZC, C. I, D. 1, 5 Kânunusani 1324/18 Ocak 1909, s. 236-237.

⁵⁸⁶ MMZC, C. II, D. 1, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909, s. 103.

ocakları meselesi meclis gündemine alınmış ve mesele çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Kayseri'nin yanı sıra güherçile üretiminde Konya'da önemli bir yere sahip olduğu için Konya mebusları da söz alarak fikirlerini dile getirmiştir.

Salim Efendi güherçile ocakları dışında bir meseleyi daha gündeme getirmiştir ki o da altın ve gümüşten oluşan Konya madenleridir. Bu madenlerin 5000 lira gibi küçük bir tahsisata karşılık istendiğini, ancak emsallerinden örnekler vererek bu rakamın çok az olduğuna vurgu yapmış, Konya'nın hakkı olan paranın ödenmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁸⁷

Matbuat ile alakalı düzenlemeler de de fikirlerini açık bir şekilde ortaya koyan Salim Efendi *“Hiçbir örf ve âdetle, şeriatta, kanunda, insanlar, efkârından dolayı mesul olmaz.”* ifadeleri ile basına uygulanabilecek her türlü sansüre karşı çıkmıştır.⁵⁸⁸ Serfiçe mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin Kanun-ı Esasi'ye eklenecek bir madde ile kişiler arasında para ile insan ticaretini yasaklanması teklifi karşısında Müslüman birçok mebus itirazda bulunmuş, zaten bunun mecellede yasaklandığını ayrıca kanunlaştırmamanın gereksiz olduğu vurgulamışlardır. Salim Efendi de bu konuda söz alarak Kanun-i Esasi'nin 9. maddesine⁵⁸⁹ atıfta bulunarak bütün Osmanlıların hür olduklarını dile getirmiş ve kimsenin para ile alınıp satılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁰

Pek çok kanun çalışmasına katılan Salim Efendi fikir ve düşünceleri beğenilen bir mebustur. Kanun-ı Esasi'nin tadil edilmesi sürecinde yapılan değişikliklerin padişahında tasdikine sunulması hususundaki ısrarını halk ile padişah arasındaki rabıtaı güçlendireceği şeklinde gerekçelendirmiştir.⁵⁹¹ Meclis içerisinde aktif bir mebusluk yapmış olan Salim Efendi almış olduğu hukuk eğitime binaen meclis içerisinde yapılan kanuni düzenlemelerde sürekli olarak fikir beyan etmiş ve katkı sağlamıştır. Meclisin 1326 senesi bütçe görüşmelerinde Konya'yı doğrudan alakadar eden bir mesele gündeme gelir. Mevlana dergâhına tahsis olunan varidat ve Çelebilik makamına verilen maaşla alakalı görüşmeler esnasında söz alan Salim Efendi uzun bir konuşma yapmıştır. Kendisinin dervişliği olmadığı gibi Çelebi Efendi

⁵⁸⁷ MMZC, C. II, D. 1, 26 Mart 1325/8 Nisan 1909, s. 692.

⁵⁸⁸ MMZC, C. III, D. 1, 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909, s. 191.

⁵⁸⁹ 1876 Kânun-i Esasi / Tebaai Devleti Osmanîyenin hukuku umumîyesi: 9. Madde-“Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.”

⁵⁹⁰ MMZC, C. IV, D. 1, 27 Mayıs 1325/9 Haziran 1909, s. 223.

⁵⁹¹ MMZC, C. VI, D. 1, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909, s. 356.

ile de bir hususiyetinin bulunmadığını belirterek bu bütçenin kısılmadan verilmesi gerektiğini “Çelebinin konağına misafir olanlar Hazreti Pir’e misafir olmuştur.” ifadeleri ile belirterek Konya için meselenin ehemmiyetini dile getirmiştir.⁵⁹² Meclis içerisinde bulunduğu süre zarfında hukuki ve finansal çalışmaların içerisinde yer almaya gayret etmiş, zaman zaman da eğitim meselelerinde fikirlerini ortaya koyarak diğer Konya mebuslarının çalışmalarını desteklemiştir.

6. Sivaslı Ali Kemali Efendi

Konya’nın İkinci Meşrutiyet dönemi aydın ve ulema çevrelerinde, ömrünü ilime ve hizmete; canını ise vatanına vakfetmiş olması hasebiyle belki de zikredilmesi gereken en önemli ismi mütefekkir, âlim ve öğretmen olan Sivaslı Ali Kemali Efendi’dir. Sivas’ın Gemerek ilçesinde 1853 yılında dünyaya gelmiştir.⁵⁹³ Babası Gemerek’in ileri gelen ailelerinden olan “Hocagil-İmamgil” diye bilinen Bostancıoğulları’ndan müderris Ömer Efendi, annesi ise Kayseri’nin Bünyan ilçesi Çiftlik köyünden yine muhitin önde gelen bir ailesi olan Hanedanoğulları’ndan tanınmış bir müderris olan Ali Efendi’nin kızı Emine Hanım’dır.⁵⁹⁴

Üç yaşlarında babasını kaybettikten sonra dedesinin çiftliğine giderek orada hafızlık için çalışan Sivaslı Ali Kemali Efendi dokuz yaşına geldiğinde bu defa önce dedesini ardından da ninesini kaybetmiştir. Bir aralık annesinin yanına dönse de annesinin başka biri ile evli olması ve üvey babanın Sivaslı Ali Kemali Efendi’ye ilgisiz kalması kendisini incitmiş ve böylece onun zorluk ve yokluk içindeki ilim yolculuğu başlamıştır.⁵⁹⁵ Bu yolculuk Kayseri, İçel, Antep, Kilis, Şam ve Halep üzerinden Mısır’a kadar devam etmiş; Kıbrıs’a uğramış ve Mağusa’da bir Rum Metropolitinin yanında altı ay kalarak Rumca,⁵⁹⁶ Mısır’da ise Arapça öğrenmiştir.⁵⁹⁷ Buralarda muhtelif medreselerde ve okullarda eğitim alarak kendisini iyi derecede yetiştiren Sivaslı Ali Kemali Efendi Anadolu’ya dönmüştür.

⁵⁹² MMZC, C. IV, D. 1, 17 Nisan 1326/30 Nisan 1910, s. 489-490.

⁵⁹³ Mehmet Ali Uz, Sivaslı Ali Kemali Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 121.

⁵⁹⁴ Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 7; Evren, Konya İçin, s. 1.

⁵⁹⁵ Evren, Konya İçin, s. 2.

⁵⁹⁶ Evren, Konya İçin, s. 2.

⁵⁹⁷ Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 10

İçel’de Müderris Ayni Efendi’den tefsir ve fıkıh gibi dersler alarak bu alandaki eksiklerini de tamamladığı sırada Konya müderrislerinden biri önce İçel’e uğrayıp Sivaslı Ali Kemali Efendi ile tanışmış ve ardından da Gemerek’e uğradığı bir sırada kardeşi Hoca Ahmet Efendi ile tanışarak abisinin İçel’de olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁸ Bunun üzerine Hoca Ahmet Efendi İçel’e gelerek abisini bulmuş ve beraber Gemerek’e dönmüşler lakin burada fazla kalamayan Sivaslı Ali Kemali Efendi buradan ayrılarak Konya’ya gelip yerleşmiştir.⁵⁹⁹ Konya da yeni bir hayatın kapılarını açarak hem kendisini yetiştirmeyi sürdürmüş hem de Konya fikir ve kültür hayatında yeri doldurulamaz hizmetler etmiştir.

Konya, ev sahipliği yaptığı ulema ve aydınları ile Sivaslı Ali Kemali Bey’in yetişmesinde ayrı bir öneme sahiptir. Burada İbrahim Efendi’nin kızı Emine Hanım ile evlenerek aile düzenini oluşturmuş, Tavaslı Osman Efendi ve Müftü Kadınhanlı Hüseyin Efendilerden dersler almaya devam etmiştir. Kısa sürede ilmi ve zekâsı ile etrafının dikkatini celb etmiş olacak ki Konya Feyziye Medresesinde⁶⁰⁰ müderris olarak hizmet etmeye başlamıştır.⁶⁰¹ Muhtelif medreselerde vazifesini ifa eden Sivaslı Ali Kemali Efendi 1908 yılında Konya Mekteb-i İdadisi Ulum-ı Terbiye öğretmenliğine tayin edilmesinin ardından burada on yıl kadar hizmet etmiş, Konya Hukuk Mektebi’nin açılmasının ardından Fıkıh ve Ahkâm-ı Evkaf hocası olarak buraya nakledilmiştir.⁶⁰² Uzun yıllar burada hizmet etmeye devam eden Sivaslı Ali Kemali Efendi’in siyasi hayatı da hemen hemen bu tarihlerden sonra şekillenmiş ve bu cihette de hizmet etmeye gayret etmiştir.

⁵⁹⁸ Evren, *Konya İçin*, s. 3; Caner Arabacı, *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s. 77.

⁵⁹⁹ Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 15.

⁶⁰⁰ Feyziye Medresesi hakkında daha fazla bilgi için bk. Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 269-271.

⁶⁰¹ Evren, *Konya İçin*, s. 3. Konya da birçok ismin yetişmesinde verdiği dersler ile adından söz ettiren Sivaslı Ali Kemali Bey’in öğrencileri arasında Mümtaz Bahri Bey ve Hacı İsa Ruhi Bolay gibi önemli isimler yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 172; Mustafa Arıkan, “Hâdimizâde Mehmet Emin ve Gazetesi İbret” *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ekim 2012 Uşak, s. 724.

⁶⁰² Fuad Arun, *Muallim Refik Kırış Hayatı ve Eserleri 1868-1945*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 174. Afif Evren, Sivaslı Ali Kemali Bey’in Konya Hukuk Mektebinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye hocası olduğunu belirtirken Mehmet Önder ise Kitabı’n-Nikâh hocası olduğunu belirtmiştir. Kaynakların farklı derslerden bahsetmiş olmasının nedeni bu derslerin farklı zamanlarda da olsa Sivaslı Ali Kemali Bey tarafından verilmiş olması ihtimalidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Evren, *Konya İçin*, s. 4; Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 19.

İlmi ve tecrübesi ile Sivaslı Ali Kemali Efendi değişime ve yeniliklere açık, modern ve anayasal düşüncelere önem veren, yaşam tarzı ve karakteri ile bu mefhumlar hususunda topluma örnek teşkil eden bir aydındır. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi sürecini bu anlamda desteklemiştir. Hürriyetin ilanı ile beraber Konya’da İttihat ve Terakki Cemiyetinin/Fırkasının önemli temsilcilerinden biri olarak *Hakem* gazetesine danışmanlık yapmıştır.⁶⁰³ Bir müddet İttihat ve Terakki Konya Heyet-i Merkeziye Reisliği vazifesini de yürütmüş,⁶⁰⁴ Konya Türk Ocağı Şubesinin açılmasında ve faaliyetlerinde görev almıştır.⁶⁰⁵ Konya İttihat ve Terakki Kulübü’nün kurulmasında da etkili bir isim olan Sivaslı Ali Kemali Efendi demokrat ve hürriyet aşığı bir karakter olarak kısa süreliğine de olsa 1912 seçimlerinde Konya’yı temsilen İttihat ve Terakki Fırkası saflarında Meclis-i Mebusan’a mebus olarak girmiştir.⁶⁰⁶

Meclis içerisinde dikkat çeken faaliyetlerinin başında bütçe ve eğitim ile alakalı yapılan çalışmalara katılması ve fikirlerini ortaya koymasındır. Okul ve öğretmen eksikliğine dikkat çektiği konuşmasında fuzuli masraflar edilmemesine vurgu yapmış, vilayetlere gönderilen müfettişlerin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Aynı konuşmanın devamında idadiler ile aynı muhtevaya sahip olan liseler arasında kıyaslama yapmıştır. İdadi ve lise adı verilen okulların tamamen aynı olmasına rağmen lise öğretmenlerinin maaşlarının daha fazla olmasını eleştirerek bu gibi fuzuli sarfiyatların önüne geçilmesi gerektiğine işaret etmiştir.⁶⁰⁷ Fikirleri ve eylemleri ile ilerlemeye ve modernleşmeye her daim hizmet etmiş, mebusluğu sırasında ceza kanununun çıkarılmasında önemli rol oynamıştır.⁶⁰⁸ Meclisin kapanması ile beraber tekrar Konya’ya dönen Sivaslı Ali Kemali Efendi çok da sevmediği siyasi atmosferden kurtulmuş ve yeniden mensubu olduğu toplumu tenvir için mücadelesine devam etmiştir.

İkinci Meşrutiyet’in ilanının getirdiği hürriyet ortamı Konya’da var olan zengin fikir ortamını güçlendirmiştir. Sivaslı Ali Kemali Efendi, Konya’daki bu fikir ortamında sadece iyi bir öğretmen ve fikir adamı değil aynı zamanda toplumun gözü

⁶⁰³ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 78.

⁶⁰⁴ Evren, *Konya İçin*, s. 8.

⁶⁰⁵ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 78.

⁶⁰⁶ Evren, *Konya İçin*, s. 8.

⁶⁰⁷ MMZC, C. II, D. 2, 3 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909, s. 6-7.

⁶⁰⁸ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 79.

önünde bir misyon adamı hâline gelmiştir. Özellikle Türkçülüğün ihyası devlet politikası hâline getirilince yapılacak faaliyetler de önem kazanmıştır. Önemli bir hatip olarak bu fikrî kaide üzerinde millete seslenmeyi kendisine vazife bilen Sivaslı Ali Kemali Efendi, hürriyetin ilanının birinci sene-i devriyesinde Hürriyet Meydanı'nda törenin açılışı için yaptığı dua ile gönülleri fethetmiştir.⁶⁰⁹ Kulüplerin ve okulların düzenlediği faaliyetlerde sık sık yer alarak dua ve sohbetleri ile meşruti idare ve cemiyete karşı katılımcıların hem gönülleri ısıtırmış hem de engin bilgilerini paylaşmıştır.

Birinci Dünya savaşı yıllarında da devletin emrinde büyük görevler ifa etmiş olan Sivaslı Ali Kemali Efendi sahip olduğu son derece güçlü sosyal yapısıyla toplum ile iç içedir. İstiklal Harbi yıllarında sürekli olarak çalışmalarına devam etmiş, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında başrol oynayarak bu cemiyetin başkanlığını yapmıştır. Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivaslı Ali Kemali Efendi'in başkanlığında son derece aktif hâle gelmiş ve işgallere karşı defaten mitingler düzenlemiştir.⁶¹⁰ Ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Yalvaçlı Ömer Vehbi Bey ile beraber seferber olmuş⁶¹¹ kurbanı olduğu cehalet ile sürekli mücadele etmiştir. Milletinin ve memleketinin irfanının artması, aydınlanması ve kurtuluşa ermesi onun için çok önemlidir. Bu nedenle “Kuva-yı Milliyeci Hoca” olarak anılmaktadır.⁶¹² Konya tarihinde toplumu yasa boğan, İstiklal Harbi ve kahramanlarına karşı kin kusan bir isyan olan Delibaş olayı, 3 Ekim 1920 tarihinde acı dolu günlerin başlangıcını oluşturmuştur. Hedefte İstiklal Harbini destekleyenler vardır. Kısa süre içinde Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin de evini basan isyancılar Konya için bir ilim irfan kaynağını büyük bir eziyet ile götürürler ve 4 Ekim 1920 tarihinde isyancıların dipçik darbeleri ile şehit edilir.⁶¹³ Bu isyan esnasında hem öğrencisi hem de dostu olan Hacı Ragıp Bey, mülki idarenin sahip çıkamadığı Sivaslı Ali Kemali Efendi'ye tehlikeye binaen Meram'da bulunan bağ evinde saklanmayı teklif etmiş lakin bu teklifi kabul

⁶⁰⁹ “Merasim”, *Hakem*, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 2.

⁶¹⁰ Yaşar Semiz-Güngör Toplu, “Milli Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 12, Haziran 2017, s. 262.

⁶¹¹ Uz, Sivaslı Ali Kemali Efendi”, s. 122. Sivaslı Ali Kemali Bey'in yanındaki isimlerden birisi de Hacı Ragıp Bey (Hamdi Ragıp Atademir) dir. Hocası ile beraber köy köy dolaşarak ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçların karşılanması adına milletin yardımına başvurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Arıkan, *Hamdi Ragıp Atademir Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1998, s. 217.

⁶¹² Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 100.

⁶¹³ Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 61-62; Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 100-101.

edilmemiştir.⁶¹⁴ Kendisini öldürecek olan isyancıları affedecek kadar kemale ermiş, muhitinin sevilen ve her zaman aranılan adamı Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin şehit edilmesi Konya'da uzun süren yaslı günleri getirmiştir. Yaşanan elem verici olaylar meclisin de gündemine taşınmış, müsebbipler cezalandırılrsa da bu hadise fikir, düşünce ve ilmin cehalet ile mücadelesi olarak tarihe geçmiştir.

7. Zeynelabidin Efendi

Asıl adı Muhammed Zeynelabidin olup Konya'nın önde gelen isimleri arasında zikredilen Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Muhammed Bahaüddin Efendi'nin oğludur. Annesi Ödemişli Hasan Kutsi Efendi'nin kızı Ayşe Hanım olan Zeynelabidin Efendi 1866 yılında dünyaya gelmiştir.⁶¹⁵ Anne ve baba tarafından tarikat mensubu olması hasebiyle kendisi “Şeyhzede” lakabı ile anılmıştır.⁶¹⁶ İlk eğitimini Konya'da aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada eğitimini tamamlamış, Konya'ya geri döndükten sonra Konya mahkemelerinde muhtelif vazifelerde bulunmuştur.⁶¹⁷ Zeynelabidin Efendi'nin modernleşme ve eğitimde değişimin gerekliliğine olan inancı, etrafındakilerle beraber hareket ederek medreselerin ıslah edilmesi hususunda devletin geneline örnek olacak bir adım atmalarını sağlamış, Konya Islah-ı Medaris isimli modern tarzda eğitim yapan medresenin açılması başarısını getirmiştir.

Öte yandan Nakşibendi tarikatının Konya'da önde gelen ismi olması hasebiyle bölgede ciddi bir nam kazanmıştır.⁶¹⁸ Sultan İkinci Abdülhamid karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve meşrutî idarenin geri getirilmesi fikrini savunmuş, 1908 seçimlerinde Konya mebusu olarak meclise 164 oy alarak girmiştir.⁶¹⁹ Meclis içerisinde aktif bir şekilde rol oynayan Zeynelabidin Efendi belli bir süre sonra İttihat ve Terakki Fırkası ile yaşadığı fikir uyuşmazlığı nedeni ile arkadaşları ile beraber Ahali Fırkası'na katıldı. Bundan sonraki süreçte İkinci Meşrutiyet'in mimarı olarak

⁶¹⁴ Arıkan, *Hamdi Ragıp Atademir*, s. 28.

⁶¹⁵ Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, Alagöz Yay. Konya 1993, s. 253.

⁶¹⁶ Ahmet Çelik, “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 5.

⁶¹⁷ Çelik, “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, s. 5.

⁶¹⁸ Mehmet Önder, *Milli Mücadelede Konya Delibaş Hadisesi*, Yeni kitap Basımevi, Konya 1953, s.43.

⁶¹⁹ *Anadolu*, 29 Teşrinievvel 1324 /6 Kasım 1908. s. 4.

kabul edilen İttihatçı kadrolar ile Zeynelabidin arasındaki ilişki sürekli bir muhalefet ilişkisi şeklinde devam etmiştir. 1911 yılına gelindiğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmış, bu partinin merkez teşkilatı idare heyetinde görev alarak Konya Hürriyet ve İtilaf Fırkası il teşkilatının kurulmasında aktif rol oynamıştır.⁶²⁰ Muhalefette olmasına rağmen 1912 seçimlerine gelindiğinde Konya ve havalisinde kendisine olan teveccüh münasebetiyle yeniden mebus seçilmiş ve meclise girmiştir. Fakat 1913 yılına gelindiğinde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı kapsamında suçlanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ile beraber Zeynelabidin Efendi de suçlanarak Bursa'ya sürgün edilmiştir.⁶²¹ Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve İttihatçıların iktidardan çekilmesi ile beraber yeniden İstanbul'a dönmüş, burada birtakım cemiyet ve siyasi faaliyetlerin ardından önce Edirne valiliğine atanmış daha sonra da Damat Ferit Paşa tarafından kurulan birinci hükûmetin ayan üyeliğine getirilmiştir.⁶²² Millî Mücadele dönemine gelindiğinde ise Konya'da meydana gelen isyanların arkasındaki isimler arasında olduğu gerekçesi ile yüz ellilikler listesinde yurt dışına çıkarılmıştır.⁶²³ Bir müddet Mısır ve Şam gibi yerlerde yaşamına devam etmiş olan Zeynelabidin Efendi 1939 yılında Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Bâkî mezarlığına defnedilmiştir.⁶²⁴

Zeynelabidin Efendi siyasi alanda oldukça faal bir mebusluk dönemi geçirmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde Konya'da Islah-ı Medaris'in kuruluşunda oynadığı aktif rol, göze çarpan en önemli faaliyetleri arasında gösterilebilir.⁶²⁵ Burada temel maksat medrese eğitimi ile modern tarzda eğitim veren okulların yani mekteplerin birleştirilmesi ve eskiden olduğu gibi bilimsel gelişmelerde çağın gerisinde kalmamaktır.⁶²⁶ Bu hedef doğrultusunda meclis içerisinde de zaman zaman eğitim meseleleri ve medreselerin sorunları hakkında söz alarak fikirlerini dile getirmiş, eksiklerin giderilmesini istemiştir.⁶²⁷ Belediye bütçe görüşmelerinden vakıfların merkezîleştirilerek bütçesinin merkeze aktarılması meselelerine kadar pek

⁶²⁰ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 67.

⁶²¹ Çelik, “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, s. 6.

⁶²² Çelik, “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, s. 6.

⁶²³ Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, s. 13.

⁶²⁴ Uz, *Konya Âlimleri*, s. 153.

⁶²⁵ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 516.

⁶²⁶ Bu mesele üzerine ulusal basında ilerleyen tarihlerde uzun tartışmalar yapılmıştır. Mehmed Şükrü, “Medrese Mektep Birleşmeli”, *Sebilürreşad*, 13 Şubat 1329 / 26 Şubat 1914, s. 399-400.

⁶²⁷ MMZC, C. II, D. 1, 24 Kânunusani 1326/6 Şubat 1911, s. 578-579.

çok hususta mecliste söz alarak eleştirilerini ortaya koymuştur.⁶²⁸ Bunların yanı sıra Yıldız Sarayı'nda meydana gelen yağmalama hadiseleri ve müftü atamaları gibi dâhilî konular hakkında soru önergeleri vermiştir.⁶²⁹ Muhtelif kanun çalışmalarına da katılan Zeynelabidin Efendi bütçe görüşmelerinde de özellikle Ahali Fırkası saflarında olduğu yıllarda görüş ve düşüncelerini İttihatçılar karşısında dile getirmiştir.⁶³⁰ İttihat ve Terakki karşısında muhalefete Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarında da devam etmiş, fakat meydana gelen siyasi hadiseler mensup olduğu siyasi parti ile beraber kendisini de mütareke dönemine kadar pasifize etmiştir. Değinildiği gibi Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları sürgüne gönderilmiştir. Herhangi bir fesih ya da kapatma kararı olmamasına rağmen parti faaliyetleri neredeyse son bulmuş, İttihatçıların iktidardan uzaklaşması ile beraber Ocak 1919 tarihinde yeniden faaliyete başlamıştır.⁶³¹ Bu süre zarfında Zeynelabidin Efendi de Bursa'ya sürgün edilmiştir.⁶³² Mücadeleci bir yapıya sahip olan Zeynelabidin Efendi sürgün hayatının son bulmasının ardından siyasi faaliyetlerine devam etmiştir.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu işgal ortamı ve buna karşı verilen Millî Mücadele, siyasi şartları Zeynelabidin Efendi'nin aleyhine belirlemiştir. Çünkü Millî Mücadele'nin karşısında yer alan siyasi bir fırka içerisinde vazifeli olması Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ile beraber tabii olarak kendisini muhalefete düşürmüştür. İşgal kuvvetleri karşısında topyekûn bir mücadele verilirken Konya'da meydana gelen Delibaş hadisesi gibi elim bir olay, uzak veya yakın ilgisi olan herkesin yargılanmasını ve cezalandırılmasını mecbur hâle getirmiştir. Bu olay kapsamında ilişkisi olduğu değerlendirilen Zeynelabidin Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Nisan 1924 tarihli gerçekleştirdiği gizli celse ile Lozan Antlaşması gereğince ilan edilecek genel af haricinde tutulan 150 kişilik listenin içerisine dâhil edilerek yurt dışına çıkarılmıştır.⁶³³ Geride bıraktığı eserleri ve yazıları ile dönemine kaynaklık

⁶²⁸ MMZC, C. II, D. 1, 24 Kânunusani 1326/6 Şubat 1911, s. 569.

⁶²⁹ MMZC, C. II, D. 1, 16 Haziran 1325/29 Haziran 1909, s. 75-80; Çelik, “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, s. 6.

⁶³⁰ MMZC, C. II, D. 1, 13 Mart 1326/26 Mart 1910, s. 345-359.

⁶³¹ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 510, Tunaya, *Siyasal Partiler*, C. I, s. 313.

⁶³² Mahmut Sural, “50 Yıl Önceden Buyana Her Yönüyle Konya”, *Yeni Konya*, 11 Eylül 1975, s.3. Zeynelabidin Efendi'nin sürgün hayatı Gemlik, Mudanya ve Bursa arsında geçmiştir. Kaynakların bazıları bu üç yeri sürgün yeri olarak belirtse de ilk etapta sürgün yeri olarak Gemlik belirlenmiş fakat daha sonra ki yıllarda muhtelif sebeplere dayalı olarak yer değişikliğine gidilmiştir. BOA, DH, EUM, 1.Şb, 10/25, 18 Mart 1334/18 Mart 1918.

⁶³³ TBMM GCZ, C. IV, D. 2, 16 Nisan 1924, s. 441-443.

ettiği gibi kendisinin İkinci Meşrutiyet dönemi Konya'sında anayasal, demokratik ve özellikle eğitim meseleleri için önemli mücadeleler verdiği görölmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KONYA'DA YAŞANAN GELİŞMELERE ETKİSİ OLAN BAZI KURUM VE KİŞİLER

A. Kurumlar

1. Islah-ı Medaris-i İslamiye

İkinci Meşrutiyet döneminde medrese sayılarına bakıldığı zaman Konya en fazla medreseye sahip olan vilayetlerin başında gelmektedir.⁶³⁴ Medreselerde yaşanan nicel artışın niteliğin önüne geçmiş olması süregelen yenileşme hareketlerinin istenilen başarıyı da getirmemiş olduğunu ortaya koymaktadır. Buna dayalı olarak Osmanlı Devleti'nde yaşanan gerileme ve bozulmaların temel sebeplerinden biri olarak tarif edilen eğitim ve öğretim meselesi, aydınların ve ulemanın üzerinde durduğu bir problemdir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce medreselerin eğitim durumu ve devletin ihtiyacı olan kalifiye personelin yetersizliği ile alakalı problemler birçok aydın ve ulemanın düşüncelerini ortaya koyarken yer verdiği önemli bir sorunu teşkil etmiştir. Bu durum Konya'da resmî ağızlardan dile getirilerek 4 Haziran 1318 tarihinde dönemin valisi olan Ferit Paşa tarafından Sultan İkinci Abdülhamid'e şehrin idaresi ile alakalı sunduğu raporda belirtilmiş, Darülfünunda görevlilerden bir komisyon oluşturularak medreselerin ıslah edilmesi ve medreselerin denetlenmesi önerilmiştir.⁶³⁵ Bu problem karşısında başta ulema olmak üzere birçok kimse fikirlerini ortaya koyarak muhtelif çalışmalar yapmış ve komisyonlar kurulmuş, meselenin özüne inilemediği için yüzeysel konular ele alınmıştır.⁶³⁶ Medreselerin ıslah edilmesi hususunda başlangıç olarak Konya'da farkındalık oluşturan bir girişim İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında devlet geneline örnek teşkil edecek bir olgunun kaidesini oluşturmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından kurtuluşun gerçekleşeceğine olan inanç ve umut ile her alanda olduğu gibi medreselerin ıslahı için de Konya'da

⁶³⁴ İsmail Bilgili, "Bekir Sami Paşa Nakşî-Halidî Zaviyesinin Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesine Dönüşümü ve Zaviyenin Para Vakfıyesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 57, Konya 2019, s. 20.

⁶³⁵ BOA, Y, PRK, UM, 58/95, 4 Haziran 1318/17 Haziran 1902.

⁶³⁶ Konya'da İkinci Meşrutiyet öncesi medreselerin ıslahı ile alakalı yapılan çalışmalar ve kurulan komisyon hakkında daha fazla ayrıntı için bk. Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010, s. 244.

yoğun bir çalışma kendisini göstermektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından yerel bir ıslahat teşebbüsü niteliğinde olan Konya uleması tarafından kurulan “İslah-ı Medaris-i İslamiye Cemiyet-i Hayriyyesi”⁶³⁷ kısa süre içerisinde programını hazırlayarak bir medrese kurma kararı almıştır. Cemiyet, şehrin ileri gelenlerinin yanı sıra Bekir Sami Paşa Medresesi müderrislerinden Bahaeddin Efendi'nin kendisi gibi müderris olan oğulları Zeynelabidin Efendi, Rıfat Efendi ve Ziya Efendiler tarafından kurulmuş, kendisi de kurulacak olan medresenin talebelerinden olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın ifadeleri ile İslam esaslarına göre ders okutmayı, madde ve manayı birleştirebilen kültürlü İslam âlimleri yetiştirmeyi hedeflemiştir.⁶³⁸ Ciddi bir çalışma ve titizlik örneği ile ülke geneline model olacak bir medresenin kuruluş nizamnamesi hazırlanarak çalışmalar devam ettirilmiştir.

Cemiyetin kurmak istediği medrese, ıslah edilmiş bir medrese mahiyetinde olacaktır. Islah edilmiş bir medreseden kasıt bilimsel ve atılcı yapıyı stabil bir vaziyete terk etmiş olan medresede yeniden İslami ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerin de en iyi derecede okutulmasıdır. Bu maksatla yapılan çalışmaların bir tezahürü olarak muhtevasında toplumun bilgilendirilmesini sağlayan ve yardımlarının gerekliliğini izah eden bir içerikte 17 maddeden oluşan nizamname hazırlanarak *Meşrik-ı İrfan* gazetesinde neşredilmiştir.⁶³⁹ Nizamnamede medresenin işleyişi ve yapısı ile alakalı bilgilerin yanı sıra yapılacak olanlar genel itibarı ile izah edilerek halkın yardımları ile ilerleyen süreçte nelerin yapılacağını da anlatmaktadır. Belirlenen bir bütçeyi oluşturmak maksadıyla hemen yardım kampanyası başlatılmış ve bu kampanya önemli derecede destek görmüştür.⁶⁴⁰

Cemiyet bir yandan yardımların toparlanabilmesi için oldukça yoğun bir çalışma içerisine girerken diğer taraftan da vakit kaybetmeden hayallerdeki medresenin açılışı için kolları sıvamıştır. Kesin bir tarih olmamakla beraber 1909 yılı

⁶³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 463.

⁶³⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964, s. 519; Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 465.

⁶³⁹ “Konya Islah-ı Medâris-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyyesi Namıyla Te’essüs Eden Cemiyet-i Hayriyyeye Mahsus Nizamnamedir”, *Maşrik-ı İrfan*, 21 Eylül 1325/4 Ekim 1909, s. 2-3. Aynı nizamname bir sonraki sayı olan 24 Eylül 1325/7 Ekim 1909 tarihli gazetenin 3. ve 4. sayfalarında mükerrer olarak neşredilmiştir.

⁶⁴⁰ *Maşrik-ı İrfan* gazetesi bu yardım kampanyasını yakından takip ederek sık sık yardım miktarları ile birlikte yardımda bulunanların listesini okuyucuları ile buluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. *Maşrik-ı İrfan*, 1 Teşrinievvel 1325/14 Ekim 1909, s. 4.

Ekim ayı sonlarında Islah-ı Medaris'in kurulmuş olabileceği medreseye kayıt olmak isteyenlerin belirtilen şartlara uygun olmaları kaydı ile Muhaddiszâde Medresesi müderrislerinden olan Hasan Efendiye beyanda bulunmaları ilanından tahmin edilmektedir.⁶⁴¹

Islah-ı Medaris aslında Konya'da Tanzimat devrinde kurulmuş medreselerden biri olan Bekir Sami Paşa Medresesi'nin devamı niteliğindedir.⁶⁴² İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Konya ulemasının ve ileri gelenlerinin çabaları ile yenilenmiş esaslar üzerine medrese Islah-ı Medaris ismi ile yeniden tesis edilmiştir. Bu medresede ortaokul, lise ve üniversite seviyesinde eğitim verilirken; İslami ilimleri en iyi şekilde anlamak ve öğrenmek için Arapça dil öğreniminin yanı sıra bilim ve tekniğin yakından takibi için de tercüme maksatlı bir Batı dilini öğretmek temel hedefler arasındadır.⁶⁴³ Pozitif ilimlere oldukça önem veren medrese kimya deneyleri ve eğitimi için bir kimyahane ihtiyacı duymuş, yapılan girişimler neticesinde maliye bu iş için medreseye yüz elli lira tahsis etmiştir.⁶⁴⁴ Islah-ı Medaris, mevcut kütüphanenin üzerine medresenin kuruluşunda önemli rol oynayan cemiyetin kurucularının kendi şahsi kütüphanelerinde yer alan kitapların da eklenmesi ile geniş ve kapsamlı bir kütüphaneye sahip olmuştur. Dönemin eğitim kurumlarında eğitim ve öğretim için kullanılan bazı teknik alet ve edevatın Avrupa'dan getirtildiği görülmektedir. Maarif Nezareti'nin özellikle darülmuallimler için getirttiği alet edevatın bir kısmının bu medreseye tahsis edilmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁵ Medreselerin kapatılmasının akabinde bu eserlerin bir kısmı Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.⁶⁴⁶

Islah-ı Medaris birçok yönü ile dönemin medreselerinden ayrılmaktadır. Kendisine ait bir matbaanın oluşu ve İkinci Meşrutiyet Konya'sının önemli basın

⁶⁴¹ *Maşrık-ı İrfan*, 20 Teşrinievvel 1325/2 Kasım 1909, s. 1.

⁶⁴² Tanzimat devrinde Konya'da iki yıl valilik yapmış olan Bakir Sami Paşa görev yaptığı dönemde 1846 yılında bir medrese yaptırmıştır. Nakşi-Halidî tekkesi niteliğinde hizmet veren bu medresede eğitim ve kütüphane hizmetlerine ayrı bir önem verilmiştir. Kısa süre içerisinde önemli bir eğitim merkezi hüviyetine ulaşmış olan medrese Islah-ı Medaris'in de temelini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilgili, "Bekir Sami Paşa", s. 35; Muzaffer Erdoğan, "Ebubekir Sami Paşa", *Konya Mecmuası*, S. 118-119, Konya 1948, s. 33-35.

⁶⁴³ Bilgili, "Bekir Sami Paşa", s. 35.

⁶⁴⁴ BOA, BEO, 3773/282950, 16 Haziran 1326/29 Haziran 1910.

⁶⁴⁵ BOA, MF, İBT, 291/37, 11 Teşrinisani 1326/24 Kasım 1910.

⁶⁴⁶ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 468.

kaynaklarından biri olan *Meşrık-ı İrfan* gibi bir gazeteye sahip olması⁶⁴⁷ medreseyi ilmî gelişmelerin dışında doğrudan gündeme taşımıştır. Meşrutiyetin ilanı sürecine medrese kurucuları da dâhil olmak üzere toplumun verdiği destek bu anlamda göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Medresenin yayın organı niteliğini taşıyan *Meşrık-ı İrfan gazetesinin* millî iradenin desteklenmesi yönündeki yayın politikası meşruti yönetimden beklentileri sürekli dile getirmekte ve bir denetim mekanizması gibi işlemektedir.

Hürriyetin ilanı sürecinin yerel başarılarından biri olan Islah-ı Medaris sadece Konya için bir gelişim ve değişim örneği değil, aynı zamanda toplumun önemli bir sorunu ve sürekli göz ardı edilemeyen eğitim meselesinin çözümü için tarihi bir hareket noktasıdır. Medreselerin yenilik kazanması meselesi Islah-ı Medaris'in elde etmiş olduğu başarılı sonuçlar ile netlik kazanmıştır. Yürütülen çalışmalar ancak 1 Ekim 1914 tarihinde yürürlüğe giren “Islah-ı Medaris Nizamnamesi” ile harekete dönüşmüş ve Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'nin⁶⁴⁸ kurulması sonucunu uygulamaya sokmuştur. Konya, Islah-ı Medaris ile bu adımı yaklaşık 5 yıl önce atmıştır.⁶⁴⁹

Devlet eli ile medreselerin ıslah edilmesi meselesinin çözüme kavuşturulması yönünde atılan adımlar maalesef sonuçsuz kalacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin kendisini bu savaşın içerisinde bulması medrese hocalarının ve talebelerinin de silahlı hale alınmasını mecburi kılmıştır.⁶⁵⁰ Konya'da bu durum farklılık göstermemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın olanca ağırlığı ile Türk milletinin omuzlarına çöktüğü dönemlerde medrese gerek hocaları gerekse talebeleri ile cephelerde savaşa destek vermiştir.⁶⁵¹ Özellikle Islah-ı Medaris'in kurucularının İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif organizasyonların içerisinde yer alması iktidar ve çevrelerinde medreseye ve basındaki sesi olan *Meşrık-ı İrfan gazetesine* karşı bir tepki

⁶⁴⁷ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 473.

⁶⁴⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 1995, s. 507-508.

⁶⁴⁹ İsmail Bilgili, “Osmanlı Son Dönemi, Nitelikli Din Adamı Yetiştirme Projesinin Bir Örneği Olarak Konya Islah-ı Medaris-i İslamiye”, *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, C. I, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay. Konya 2013, s. 66.

⁶⁵⁰ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 458.

⁶⁵¹ Medresenin hocalarından olan Abdullah Fevzi Efendi Çanakkale ve Irak Cephelerinde savaşa katılmış biri olarak buna örnek teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Fevzi Efendi, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*, Der. Ali Osman Koç Kuzu, İz Yay. İstanbul 2011.

doğurmuştur. Savaş ortamının doğurduğu olumsuz gelişmeler ve içeride cereyan eden siyasi çekişmeler neticesinde 1917 yılı eylül ayında Islah-ı Medaris kapatılmıştır.⁶⁵²

2. Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulüpleri

Mücadelesinin temelinde milletin hak ve hürriyetini mihenk taşı hâline getirerek meşruti idarenin gerekliliğini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası İkinci Meşrutiyet'in ilanının akabinde millete dönük bir teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Toplumsal bir kuvvete sahip cemiyet bunu en iyi şekilde kullanabilmek adına 1324 (10 Temmuz 1908) tarihli nizamnamesinde belirlediği esaslara kulüpleri de ekleyerek kuruluş, üyelik, idare gibi birçok hususu maddeler hâlinde sıralayıp⁶⁵³ Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar teşkilatlanmayı hedeflemiş ve büyük ölçüde bunu başarmıştır. Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilatlanma sürecini 1902 kongresi ile başlatmış lakin Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki durumu nedeniyle başarı gizli de olsa ancak 1906'dan sonra elde edilmeye başlanmıştır.⁶⁵⁴ Bu başarı İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber daha ileriye taşınabilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın memleketin her tarafında yer alan en temel yapı taşı diyebileceğimiz kulüpler, bulundukları yerin siyasi organizasyon mercii olmanın dışında sosyo-kültürel mekanizmasını da çalıştırmaya azmetmiş bir yapılanmadır. Bölge halkının bilgi ve birikim seviyesinin artırılmasından ekonomik hayata dair kararların alınmasına kadar pek çok adım kulüpler bünyesinde atılmıştır.⁶⁵⁵ Kulüp ve idaresi meşruti idarenin ruhuna münasip bir sistemde faaliyet göstermektedir. İdareciler seçimle⁶⁵⁶ belirlendiği gibi ele alınan her türlü mesele de açık bir şekilde tartışılmakta, şikâyet ve istekler hürriyetin ilanının getirdiği atmosfere uygun bir şekilde dile getirilmektedir.⁶⁵⁷ Kulüplerin açılması süreci ile ciddi bir teşkilatlanma kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'na karşı siyaseti ve toplumu etkisi altında tutuyor olması

⁶⁵² Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 458.

⁶⁵³ *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Nizamnamesi*, Selanik 1324. Kulüplere ilişkin esaslar 1325 nizamnamesinde yeniden ele alınarak idari yapıdan yapılacak olan toplumsal faaliyetlere kadar pek çok konu bir tüzük haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 100-113.

⁶⁵⁴ Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 298.

⁶⁵⁵ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 26-36.

⁶⁵⁶ *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Nizamnamesi*, Selanik 1324, s. 12-13.

⁶⁵⁷ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C. I, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 147.

gerekeciyle 31 Mart sürecinde kulüpler üzerinde birtakım eleştiriler getirilmiştir.⁶⁵⁸ Lakin bu eleştiriler kulüplerin açılışını engelleyememiş, toplumun istenilen düzeye ulaşabilmesi adına faaliyetler devam ettirilmiştir.

Teşkilatlanmasını Konya’da da gerçekleştiren İttihat ve Terakki Kulübü ilk şubelerini 9 Mayıs 1909 tarihinde yoğun bir katılım ile gerçekleştirmiştir.⁶⁵⁹ Konya İttihat ve Terakki merkez kulübünün açılışında İstanbul hadisesi diye bahsedilen 31 Mart Hadisesi’nde şehit edilenler için Kapu Camiinde bir mevlit okutulmuş, ardından hizmet binasına geçilerek akşam saatlerinde yapılan konuşmaların ardından resmî açılış sona ermiştir.⁶⁶⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kulüplerin açılışına oldukça önem vermektedir. Bu doğrultuda daha Konya’da bir kulüp açılmadan evvel Konya basınında kulüpler ile ilgili çıkan haberler bunu yansıtmaktadır. Örneğin *Vilayet Gazetesi*’nde neşredilen bir makalede kulüplerin maksadı anlatılarak toplumun gösterdiği rağbet takdir edilmiştir.⁶⁶¹ Konya merkez şubenin açılışının ardından şubeleşme yoluna gidilerek merkez dışında ilçelerde de kulüpler açılmıştır. Kulüplere verilen ehemmiyete istinaden kamu çalışanları görevlendirilerek ilçelerde açılışlar gerçekleştirilmiştir.⁶⁶² Konya dışında Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Ereğli, Maden, Bozkır, Şereflikoçhisar, Niğde, Bor, Uluborlu, Antalya, Elmalı, Isparta, Yalvaç, Nevşehir ve Aksaray gibi yerlerde İttihat ve Terakki kulüplerinin açıldığı merkezler arasındadır.⁶⁶³ Resmî idarenin ardından yapılan tören ve kutlamalar için ikinci adres olmaları dolayısıyla bu kulüpler oldukça önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı üst düzey müfettişlerce

⁶⁵⁸ Dr. Rıza Nur bu anlamda eleştiren isimlerin başında gelmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası olmaksızın meşrutiyetin olamayacağını savunmakla beraber Başta İstanbul ve Anadolu’da yer alan örgütlerin kapatılması gerektiğinin altını özenle çizmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, *Jön Türkler*, s. 196.

⁶⁵⁹ Kulübün açılışına ilişkin detaylar 3 gün sonra Konya basınında yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Merkezi Kulübünün Resmi Küşadı”, *Hakem*, 29 Nisan 1325/12 Mayıs 1909, s. 1-2.

⁶⁶⁰ “Konya Merkezi Kulübü”, *Hakem*, s. 1-2.

⁶⁶¹ Makalede Kulübün tanımı yapılarak Avrupa ve Amerika’da gelişimi ve bu toplumların kulüplere ne kadar ehemmiyet verdiği izah edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüsnü Tarık, “Kulübler”, *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1324/24 Kasım 1908, s. 2.

⁶⁶² Beyşehir kulübünün açılışına Kaymakam vekili Kemal Bey’in görevlendirilmesi buna örnektir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Dâhili Havadis, *Maşrık-ı İrfan*, 8 Şubat 1325/21 Şubat 1910, s. 2. Yine Ereğli Mahkeme Reisi öncülüğünde görevlendirilen bir heyetin Maden İttihat ve Terakki Kulübü’nün açılışını gerçekleştirilmesi bu duruma ayrı bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şerif, *Anadolu’da Tanin*, 227-229.

⁶⁶³ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 24.

kulüpler sık sık ziyaret edilmekte ve denetlenmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından görevlendirilen Hoca Tahir Efendi bu maksatla Konya İttihat ve Terakki kulüplerini de ziyaret ederek denetlemelerin yanı sıra buralarda yaptığı konuşmalarda meşrutiyeti ihtiva eden vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur.⁶⁶⁴

Bütün ümitlerini gençliğin iyi bir şekilde yetiştirilmesine bağlamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları Konya’da kulüplerin açılması dolayısıyla memnuniyetlerini dile getirmişler ve Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey, cemiyetin Konya şubesine çektiği telgraf ile şöyle bir kutlamada bulunmuştur:

*“Meşrutiyet-i mukaddesemizin teyid ve temini emrinde
ibraz olunan müesser hamiyet-i şiarının Meclis-i Mebusanca da
mucib-i şükran ve mahzûziyet olduğu beyan olunur efendim. 30
Nisan 1325 Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza”*⁶⁶⁵

Bu tebrik ve teşvikler ışığında vazifesini mukaddes bir anlayış ile yürütmeye çalışan Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüpleri eğitim, sağlık, ekonomi ve yardımlaşma gibi pek çok konuda faaliyet göstermiştir. Konferans veren isimler arasında Konya Hukuk Mektebi Müdürü Fethi Bey’den Maarif Müdürü Hulusi Bey’e, Vergi Müdürü Hacı Hasan Efendi’den İttihat ve Terakki Mektebi öğretmenlerinden Mehmet Muhlis Bey’e kadar birçok kimse yer almaktadır.⁶⁶⁶ Özellikle eğitim ile alakalı konularda sürekli olarak yapılacak işleri kendisine vazife bilen kulüplerin bu anlamda özveri ile mücadele etmelerini *Hakem* gazetesi “*İttihat ve Terakki Cemiyeti istibdadı yıkarak milleti hürriyete kavuşturdu, Kulüpler ise milletin sosyal ve kültürel gelişimini kendisine vazife edindi*”⁶⁶⁷ ifadeleri ile dile getirmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinin genelinde olduğu gibi Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüpleri de toplumun eğitimine odaklanmıştır. Bir taraftan mevlit gibi dinî muhtevalı faaliyetler ve sohbetler gerçekleştirirken⁶⁶⁸ diğer taraftan da pozitif ilimler ile alakalı dersleri kulüpler bünyesinde sürdürmüştür.⁶⁶⁹ 22 Haziran

⁶⁶⁴ “Müvaselet”, *Hakem*, 21 Mart 1326/3 Nisan 1910, s. 2.

⁶⁶⁵ “Konya Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet-i Merkeziyesine”, *Hakem*, 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909, s. 1.

⁶⁶⁶ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 28.

⁶⁶⁷ “İttihat ve Terakki Kulüpleri”, *Hakem*, 7 Mart 1326/20 Mart 1910, s. 1.

⁶⁶⁸ “Vilayet Havadis”, *Maşrık-ı İrfan*, 15 Mart 1325/28 Mart 1910, s. 2.

⁶⁶⁹ “Yalvaç İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübünden”, *Hakem*, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910, s. 1.

1325 tarihinde Gece Okulunun açılışı kulüp öncülüğünde gerçekleştirilmiş, Çırak Okulunun da öğrenci sayısındaki yetersizlik nedeniyle ileride açılacağı belirtilmiştir.⁶⁷⁰ Bir yandan açılan okulların teftişini gerçekleştiren kulüpler⁶⁷¹ diğer taraftan da ihtiyaç sahibi hastaların muayene ve tedavileri için haftada iki gün doktor muayenesi, hukuki işlerinde yardım için avukat temini ve diğer türden ihtiyaçların karşılanması için de maddi destek verileceğini ilan etmiştir.⁶⁷² Planlandığı üzere kulüpler kendilerine tevdi edilen vazife ile mütenasip bir şekilde faaliyetlerini yürütmekte, toplumun sosyo-kültürel kalkınmasının yanı sıra eğitim seviyesinin artırılabilmesi için de mücadele etmektedir. Yine bu kapsamda şehir ekonomisine yön veren büyük şirketlerin önemli toplantıları kulüplerde yapılmakta,⁶⁷³ ithal malların tüketiminin millî ekonomiye zarar verdiği yönünde yapılan açıklamalar ile yerli malı üretiminin teşviki çabası gösterilmektedir.⁶⁷⁴

Konya İttihat ve Terakki kulüpleri belirlenen bu faaliyetlerin dışında İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının siyaseten kökleşmesi için de faaliyetlerde bulunmuştur. Teşkilatlanma örgütü olarak fırkanın güçlenmesinde etkin rol oynayan kulüpler, siyasi hadiseler karşısında toplum nezdindeki konumunu güçlü bir şekilde kullanmıştır. Ahali Fırkasının kuruluş sürecinde İttihat ve Terakki Fırkasından ayrılan mebuslara karşı kulüplerin ortaya koyduğu tavrı yukarıda ele alınmıştı.⁶⁷⁵ *Hakem* ve *Meşrik-ı İrfan* gazeteleri arasındaki siyasi fikirlere tercüman olma yarışında kulüplerin siyasi kanaatleri de önem arz etmiştir.

⁶⁷⁰ “Resmî Küşad”, *Hakem*, 24 Haziran 1326/7 Temmuz 1910, s. 1.

⁶⁷¹ “Gece Mektebinde Terakki”, *Hakem* 22 Temmuz 1325/4 Ağustos 1909, s. 3.

⁶⁷² “Fukara ve Zuafaya Müjde İttihat ve Terakki Kulübünün Bir Teşebbüs-i İnsaniyetperveranesi”, *Hakem*, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909, s. 1.

⁶⁷³ “Vilayet Havadis”, *Maşrik-ı İrfan*, 15 Mart 1326/28 Mart 1910, s. 2.

⁶⁷⁴ Özellikle yabancı emtianın Osmanlı pazarına hâkim olması nedeniyle yerli malı ve yerli üretim ürünlerinin bu pazarda tutunabilmesi, ayakta kalması için bir milli iktisat politikası belirlenmiştir. Bununla alakalı Konya’daki kulüpler sürekli olarak faaliyetler düzenleyerek açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Emtia-yı Dâhiliye”, *Hakem*, 25 Nisan 1326, s. 1. İkinci Meşrutiyet dönemi Konya’sının sanayi, ekonomi ve şirketleşme yönü ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Atalay, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya’da Kurulan Millî Şirketler ve Millî Bakanlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.

⁶⁷⁵ Mükerrer olmaması için ayrıntıya girilmemiştir. Bu konu ile alakalı kulüplerin tavrı ve faaliyetleri Ahali Fırkası başlığı altında verilmiştir.

3. Konya Hukuk Mektebi

Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecine girmesi ile beraber birçok yönden gerisinde kaldığı Batı'ya yönelmesi devletin bütün kurumsal kimliklerinde olduğu gibi hukuk yapısında da değişimi getirmiştir. Klasik dönemde medreselerde verilen hukuk eğitimi, özellikle devlet idaresinde insan düşünüyü olan kanun ve kuralların yer edinmeye başlaması ile beraber yerini hukuk mekteplerine bırakmaya başlamıştır. Çünkü Batılı devletlerin hukukundan alıntı yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılan hukuki yenileşme bu alanda nitelikli ve yetişmiş insan ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle Tanzimat döneminde gerçekleştirilen ceza, ticaret ve arazi kanunu düzenlemeleri⁶⁷⁶ bu açığın ciddi bir problem olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun çözümü maksadı ile ilk hukuk mektebinin 1878 yılında İstanbul'da açıldığı görülmektedir.⁶⁷⁷ Yenileşme ışığında doğan bu ihtiyacın dışında eğitim alanında gerçekleştirilmeye çalışılan yenileşme hareketleri ve açılan modern eğitim kurumları da hukuk mekteplerinin kurulmasında etkili olan faktörler arasında sayılabilir.

İkinci Meşrutiyetin ilanı sürecine kadar hukuk mektebi devletin merkezinde muhtelif değişimler ile gelişimini sürdürmüştür. Fakat ihtiyaç duyulan sayıda hukukçu yetiştirilmesine cevap verememesi özellikle taşrada yeni hukuk mekteplerinin açılmasını da zaruri hâle getirmiştir.⁶⁷⁸ İkinci Meşrutiyetin ilanından kısa süre önce bu kapsamda hazırlanan layihalara istinaden 1907 yılında Konya, Selanik, Bağdat ve Beyrut'ta birer hukuk mektebi açılması kararlaştırılmıştır.⁶⁷⁹ Derhal çalışmalara başlanarak Konya Hukuk Mektebi 1 Mart 1324/14 Mart 1908 tarihinde Mevlana Türbesi civarında kiralanan bir yerde resmi açılışını gerçekleştirmiştir.⁶⁸⁰ Hukuk Mektebinin ilk müdürlüğü vazifesine Maarif Azası olan Emrullah Efendi tayin edilmiştir.⁶⁸¹ İlerleyen zamanlarda bu okulda müdürlük vazifesini icra edecek olan

⁶⁷⁶ Sarıçelik, *Modern Eğitim Kurumları*, s. 258.

⁶⁷⁷ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1093.

⁶⁷⁸ Taşra vilayetlerinde açılan hukuk mektepleri ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Seyit Taşer, *Osmanlı Devleti'nin Taşra Hukuk Mektepleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.

⁶⁷⁹ BOA, BEO, 3152/236348, 5 Eylül 1323/18 Eylül 1907; BOA, BEO, 3223/241692, 23 Kânunusani 1323/5 Şubat 1908; M. Ali Uz, "Hukuk Mektebi", *Konya Ansiklopedisi*, C. IV, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 245-246.

⁶⁸⁰ *Konya Vilayet Gazetesi*, 1 Mart 1324/14 Mart 1908, s. 1-2; Mehmet Önder, *Konya Maarif Tarihi*, Ülkü Basımevi, Konya 1952, s. 64. Daha sonraki dönemde Sanayi Mektebi binasına taşınmış olan Konya Hukuk Mektebi burada hizmete devam etmiştir. *Konya Vilayet Gazetesi*, 12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909, s. 3.

⁶⁸¹ BOA, İ, MF, 14/8, 19 Kânunusani 1323/1 Şubat 1908. Dönemin basınında yer alan bilgiler ve Konya Hukuk Mektebi üzerine yapılan çalışmalar dikkate alındığı zaman Hikmet Bey, Alaaddin Bey, Fethi

Refik Kırış'ın hatıralarından edindiğimiz bilgiye göre kısa süre içerisinde işler hâle getirilen mektep binası, eğitim öğretim faaliyetlerine 1 Mart 1324 tarihinde başlamıştır.⁶⁸²

Yükseköğrenim seviyesinde bir okulun Anadolu'nun merkezinde yer alan Konya'da açılmış olması dönemin şartları bakımından oldukça önemlidir. Çoğunluğun fikrinde kurtuluş kapısı şeklinde tarif edilen meşrutî sistemin gerektirdiği aydın bir toplumun inşa edilebilmesi açısından bu okullar önemli rol oynamıştır. Mebus seçimleri sırasında yaşanan tartışmalar ve kimlerin mebus seçilmesi gerektiği üzerine yürütülen fikirlerin bulunduğu ortak payda ahlaklı olmanın hemen ardından bilgili ve nitelikli kimseler olunmasıdır. Bu anlamda Konya Hukuk Mektebi'nin mezunlarına bakıldığı zaman⁶⁸³ konunun ehemmiyeti de anlaşılmış olacaktır. Konya kültür ve medeniyetine açıldığı tarihten itibaren hizmet eden Konya Hukuk Mektebi güçlü bir kadro ile dersleri yürütmüştür. Mehmet Önder'in verdiği bilgilere göre okutulan dersler ve hocaları şu şekildedir:⁶⁸⁴

Okutulan Derler	Dersin Hocası
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi
Feraiz	Ahmed Ziya Efendi
Kitabü'l-Vesaya	Hadimli Mehmed Vehbi Efendi
Kitabü'n-Nikâh	Sivaslı Ali Kemâlî Efendi
Ceza Kanunu	Müdde-i Umûmî muavini Haki Efendi
Mukaddime-i İlm-i Hukuk	Müdür Emrullah Efendi
Hukuk-ı Düvel	Maarif Müdürü Hulusi Efendi

Konya Hukuk Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Dersi Okutan Hocalar

Bey, Refik Bey ve Sivaslı Ali Kemali gibi isimlerin de müdüriyet vazifesini icra ettiklerini görmekteyiz.

⁶⁸² Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 172-174.

⁶⁸³ Konya Hukuk Mektebi mezunları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Ali Adem Yörük, "Konya Hukuk Mektebi Mezunları", *Müteferrika-Kitabiyat Dergisi*, S. 32, İstanbul 2007, s. 319-328.

⁶⁸⁴ Önder, *Konya Maarif Tarihi*, s. 64.

Basın, Konya Hukuk Mektebi ile yakından ilgilenmektedir. Sürekli olarak okutulan dersler, sınavlar ve yapılan faaliyetler ile şehrin bilimsel ve kültürel çehresini değiştirdiği ifade edilmektedir. Medrese hocaları ve aydınlar konferanslar vermekte, bu hususta Konya'nın eksiklerinin tamamlanması adına Hukuk Mektebi öğrencileri ile yakından ilgilenmektedirler.⁶⁸⁵ Tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Trabzon'da bir Hukuk Mektebi'nin açılacak olması İstanbul basınında eleştirilerin odağı olmuş ve İstanbul dışındaki hukuk mekteplerinin de kapatılması gerektiği savunulmuştur. Bunun karşısında İstanbul dışındaki hukuk mekteplerinin önemini kamuoyuna izaha çalışan Konya basını, böyle bir adımın atılmasının yanlış olacağını vurgulamıştır.

Konya Hukuk Mektebi'nin Konya için önemine dikkat çeken Yenişehirli Ahmet Kemal kaleme aldığı yazılarında İstanbul basınının bu tavrını eleştirerek yapılacak olan eylemlerin desteklenmesini ve yine İstanbul basınında yer alan Konya'nın bir ziraat okuluna olan ihtiyacının da doğru bir tespit olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁶ *Hakem* gazetesinde ise adliye teşkilatının ihtiyacı olan memurların yetiştirilmesinde İstanbul Hukuk Mektebinin yeterli olamayacağı belirtilmiş, taşra hukuk mekteplerinin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen ilkokulların açılmasına bütçe ayrılamadığı tezi çürütülmeye çalışılarak tahsisatların ayrı ayrı olduğu dile getirilmiştir.⁶⁸⁷ Yazının devamında Konya'da bulunan elli sekiz medrese ve bu medreselerin elde etmiş oldukları başarılar ile beraber Sultan İkinci Abdülhamid döneminde yaşanan zorluklar anlatılarak İstanbul Hukuk Mektebi'nde ki hoca eksikliği gibi problemlerin Konya'da yaşanmadığına işaret ile taşradaki hukuk mekteplerinin kapatılmasına yönelik bir yaklaşımın topluma zarar vereceği ifade edilmiştir.⁶⁸⁸ Hükûmete hitaben bu şayiye tepki gösteren basın, milletin cehaletten kurutuluşuna hizmet vazifesini hatırlatarak⁶⁸⁹ bu konu hakkında bir açıklama beklemiştir. Bu şayia mesnetsiz kalmış ve hükûmetin böyle bir adım atmadığı görülmüştür.

⁶⁸⁵ “Vilayet Havadis”, *Maşrık-ı İrfan*, 8 Şubat 1325/21 Şubat 1910, s. 1.

⁶⁸⁶ Yenişehirli Ahmet Kemal, “İkdam Refikimizin Mütalaatı”, *Maşrık-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910, s. 1.

⁶⁸⁷ “Konya Hukuk Mektebi”, *Hakem*, 10 Haziran 1325/23 Haziran 1909, s. 1.

⁶⁸⁸ “Konya Hukuk Mektebi”, *Hakem*, 10 Haziran 1325/23 Haziran 1909, s. 1.

⁶⁸⁹ “Konya Hukuk Mektebi”, *Hakem*, 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910, s. 1.

Hukuk Mektebi Konya’da yaklaşık olarak 11 yıl boyunca şehir insanının yetişmesine ve toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın ağır şartları Konya Hukuk Mektebi’ni de etkilemiş, öğrencilerin büyük bir kısmı savaşa katılmak zorunda kalınca okulun öğrenci sayısında ciddi düşüşler olmuştur. Savaş sonrası ortaya çıkan sıkıntılar dolayısıyla mektep 15 Mart 1919 tarihinde kapatılmış, geriye kalan öğrenciler de İstanbul’a nakil yapmışlardır.⁶⁹⁰ Mektebin kapatılması ile beraber demirbaş envanteri Konya Lisesi’ne devredilmiştir.⁶⁹¹ Ciddi bir birikime ulaşmış olan Konya Hukuk Mektebi Kütüphanesi de bugün Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine aktarılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Şüphesiz taşrada yüksekokul seviyesinde eğitim veren böyle bir kurumun kapatılmış olması başta Konya’nın kendisine olmak üzere devlet ve toplumun gelişimine büyük bir darbe olarak tarif edilebilir. Keza Konya’da aynı seviyede eğitim veren bir üniversitenin yeniden kurulması uzun yıllar almıştır.

4. Konya İttihat ve Terakki Mektebi

Osmanlı Devleti’nin yaşadığı problemlerin temelinde yatan faktörlerden birisi olan eğitim müesseselerinin bozulması ve bilimsel gelişmelerin gerisinde kalınması meselesi herkesçe kabul edilmektedir. İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte bu sorunun üzerine eğilen aydınlar, modern mekteplerin tesisine devam edilmesi ve güçlendirilmesi görüşünü savunmuştur. Türk siyasi hayatında önemli bir merci hâline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, hürriyetin ilanı ile beraber eğitim sorunlarının çözülmesi gerektiğine olan inancı dolayısıyla modern eğitim anlayışının yaygın hâle getirilmesi politikalarını güçlendirmeye başlamıştır. Takip edilen bu politikanın neticesi olarak 1908 kongresinde alınan kararlar ile bir nevi eğitim seferberliği sayabilecek okullaşma dönemine girilmiştir.⁶⁹² İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine özgü bir eğitim anlayışı oluşturmak, bilinçli ve eğitim seviyesi yüksek bir toplum inşa edebilmek amacıyla kendi teşkilatı eli ile mektepler açmıştır. İttihat ve Terakki mekteplerini ortaya çıkaran sebepler bunlardır.⁶⁹³ Cemiyet, bu mekteplerin

⁶⁹⁰ UZ, “Hukuk Mektebi”, s. 246.

⁶⁹¹ UZ, “Hukuk Mektebi”, s. 246.

⁶⁹² Tunaya, *Siyasal Partiler*, s. 98.

⁶⁹³ Sarıçelik, *Modern Eğitim Kurumları*, s. 270.

kurulmasında sadece eğitim meselesinin çözümüne odaklanmamış aynı zamanda kendi ideolojisinin inşa edilmesine ve topluma bunun benimsetilmesine de zemin hazırlamayı hedeflemiştir. Meşrutiyetin ilanının ardından içeride ve dışarıda karşı karşıya kalınan hadiseler, cemiyeti Türk milliyetçiliğini benimsemeye ve geliştirmeye sevk etmiştir. Yeni nesillerin yabancı mekteplerde zehirlenmesinin önüne geçmek için kendi kültür ve medeniyetinin ışığında modern bir eğitim kurumuna kavuşturmayı hedefleyerek bu vazifesini ve maksadını dönemin basınında ilan etmiştir.⁶⁹⁴ Bu maksat etrafında yürütülen çabalar neticesinde devlet desteği olmaksızın cemiyet üyelerinin muaveneti ile meşrutiyetin ilanının ikinci yılına gelindiğinde açılmış olan okul sayısı 600'ü bulmuştur.⁶⁹⁵

İkinci Meşrutiyet devrinde Konya aydın ve ulehasının eğitim kurumlarının modernleşmesi ve okullaşma hızının artırılması hususunda sürekli olarak faaliyet içerisinde oldukları görülmektedir. Dönemin basınına yansıyan bazı haberlerde eğitimin önemi üzerinde durularak problemlerin temelindeki nedenin eğitim düzeninin bilimsellikten uzak oluşuna ve buna dayalı olarak gelişmelere ayak uydurulamamasına bağlanmıştır. Meşrutiyetin ilanı ile beraber “istibdat” devri sona ermiştir lakin eğer milletin cehaletinin önüne geçilmezse bu cehalet “istibdata” vasıta olmaya devam edecektir⁶⁹⁶ diyen *Anadolu* gazetesi yazarlarından Çorumlu Mehmet, hükûmeti bu hususta uyarak toplumsal olarak bir eğitim öğretim seferberliğinin elzem olduğunu öngörmüştür. Konya'nın eğitim öğretim hususunda eskiden bu yana var olagelen birikimini nicel olarak belirten Ermenekli Mustafa Satvet 576 adet medresenin varlığından bahisle meşrutiyetin öncesinde de sonrasında da Konya'nın kültürel ve bilimsel gelişmeye açık olduğunu gözler önüne sermiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ İkinci Meşrutiyet dönemi eğitim faaliyetleri ve açılan okullar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1273-1479.

⁶⁹⁵ “Gece Dersleri”, *Tanin*, 5 Haziran 1326/18 Haziran 1910, s. 1.

⁶⁹⁶ Çorumlu Mehmet, “İntibah”, *Anadolu*, 13 Teşrinisani 1324/26 Kasım 1908, s. 1.

⁶⁹⁷ Medrese sayısı sadece Konya'nın merkezi için değil vilayetin tamamı için verilmiş sayıdır. Ermenekli Mustafa Satvet, “Medreselerimiz”, *Beyanü'l-Hak*, 27 Kânunuevvel 1326/9 Ocak 1911, s. 1730-1733. Konya sadece medreseleri ile değil aynı zamanda İkinci Meşrutiyet'in hemen öncesinde gerçekleştirmiş olduğu sanayi atılımı ile de dikkat çekmektedir. Halı dokumacılığı, keten, yün elbise, pamuk vs. işlemeciliğinin yanı sıra tekstil ve madencilikte de önemli yol kat etmiş durumdadır. Musa Şaşmaz, “İngiliz Konsoloslu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Konya 2002, s. 57-97. 1901 yılında ise açılan Sanayi Mektebi ile bu alanda ciddi bir eksik kapatılmıştır. Yaşar Semiz-Recai Kuş, “Konya Sanayi Mektebi (1901-1960)”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2002, s. 103-142. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra bu mektepte eğitim alan gençlerin bir adım daha ileri giderek şehirde bulunan işletmelerin gelişimini sağlamak maksadıyla

Memleketin her tarafında açılmasına gayret edilen İttihat ve Terakki mekteplerinden biri de Konya’da hayat bulmuştur. Konya İttihat ve Terakki Mektebi açılmadan evvel bu konuda atılmış adımların olduğunu görmekteyiz. Konya İttihat ve Terakki kulüplerinin faaliyetleri arasında yer alan okuma yazma seferberliği neticesinde gece derslerine olan yoğun talep dolayısıyla okullaşmanın başladığı görülmektedir.⁶⁹⁸ Terakkinin maarifle olacağı inancının iyice yerleştiği Konya toplumunun gece derslerine kayda değer önem verdiğini *Anadolu* gazetesi ilk sayfalarına taşımıştır.⁶⁹⁹

Model olarak Selanik İttihat ve Terakki Okulu’nun örnek alındığı⁷⁰⁰ Konya İttihat ve Terakki Mektebi’nin açılabilmesi için halkın desteğine başvurulmuş, en fazla bağışta bulunanın isminin okula verileceğine atfen “İbka-yı Nam” başlığı altında *Hakem* gazetesinde bir yazı dizisi başlatılmıştır.⁷⁰¹ İlk neşredilen yazıda yapılacak bağıştan elde edilecek olan mektebe isim verme bir müjde niteliğinde şu şekilde duyurulmuştur:

“İstihbarat-ı sarimize nazaran Konya Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübü tarafından küşad olunacak mükemmel bir mekteb-i iptidainin namı müzayedeye konulmuştur. Netice-i müzayedede kimin üzerinde kalırsa bu müessese-i muhtereme onun adıyla tevsim olunacak ve namı bir levha-yı mahsusaya altın yazıyla yazılarak daima mektebin salonunda asılı kalacaktır.”

Avrupa’ya giderek buralarda eğitim aldıkları basında ekonomik hayata dair yazılara konu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar, “Sanayi’de Terakki”, *Rehber-i Konya*, S. 4, 2 Temmuz 1329/15 Temmuz 1913, s. 4-5.

⁶⁹⁸ *Maşrık-ı İrfan*, 8 Haziran 1325/21 Haziran 1909, s. 1; “Resmî Küşad”, *Hakem*, 24 Haziran 1325/7 Temmuz 1909, s. 1. *Hakem* gazetesinde yer alan bu haberde ayrıca bir çıraklık merkezinin açılacağından da bahsedilmektedir

⁶⁹⁹ “Gece Dersleri”, *Anadolu*, 23 Teşrinisani 1324/6 Aralık 1908, s. 1; *Maşrık-ı İrfan* gazetesi ise kulüplerin eğitim öğretim faaliyetlerini tebrik ederek ilginin büyük olduğundan bahisle okul sayısının yetersiz olduğuna ve artırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Vilayet Havadis”, *Maşrık-ı İrfan*, 16 Teşrinisani 1326/29 Kasım 1910, s. 1. Okullaşma hızının yeterli olmadığı yönünde zaman zaman eleştirilerini dile getiren *Hakem* gazetesi gece okullarının faydasının inkâr edilemeyeceğini fakat gece okullarından ziyade köy okullarına olan ihtiyacı da dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Konya Hukuk Mektebi”, *Hakem*, 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910, s. 1.

⁷⁰⁰ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 85.

⁷⁰¹ “İbka-yı Nam”, *Hakem*, 13 Kânunusani 1325, s. 1; “İttihat ve Terakki Fırkası”, *Hakem*, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910, s. 1.

Yapılan kampanya ile çok sayıda yardım yapıldığı *Hakem* gazetesinin sonraki sayılarında görülmektedir.⁷⁰² Konya İttihat ve Terakki Mektebi'nin bu çalışmalar etrafında açıldığını görmekteyiz.⁷⁰³ Eğitim öğretim faaliyetlerine kısa süre içerisinde başlayan Konya İttihat ve Terakki Mektebi özel bir ilkokul olarak açılmış, ilerleyen süreçte kızlar kısmı ve idadi kısmı da eklenmiştir.⁷⁰⁴ Okulun eğitim metodu ve donanımı ile alakalı bir makale neşreden *Hakem* gazetesi dış politikada esen Rus-Japon savaşının rüzgârı etkisi ile savaşın galibi olan Japonya'nın ilkokul eğitimine verdiği önem sayesinde güçlü bir devlet olduğunu ve bu konuda örnek alınması gerektiğini şu ifadeler ile belirtmiştir:

*“Biliyorsunuz ki iptidai tahsil mil taşıdır. Diğer derece-i tahsiller bunun üzerine kurulur. Bu mil çürük olunca bir şey yapmak kabil olmaz. İptidai mektepleri nasıldır bilir misiniz? Azametli bir binayı dershanede çocukların masası sandalyesi ayrı ayrı. Teneffüşhanenin müteaddit yerlerinde mukavvadan yapılmış vidalı heykeller var. İsteddiği kısmı açılabilir. Çocuk mesela mukavvayı açabiliyor beyin nasıl şeymiş, kafatası neymiş, akciğerler, bağırsaklar nasıl şeylermiş çocuk zahmetsizce sıkıntısızca 8-10 yaşlarında öğreniyor. Yazı yazmak için sefil bir odanın köşesine oturtulmuş kukla gibi bir tahta görmez. Teneffüşhanenin duvarları asfalttan yapılmış istediği yere yazı yazsın diye. Dershanenin duvarları resimlerle müzeyyen... Hülâsa öyle bir bina ki taşı toprağı maarif yağdırıyor.”*⁷⁰⁵

Hakem gazetesinde yer alan bu yazı aslında sadece Japonya'nın örnek alınması gereken bir eğitim sisteminden bahsetmiş ayrıca Osmanlı Devleti'nin uzun süredir içerisinde çıkmaya çalıştığı eğitim sorunları çıkmazı ve şartlarını da özetlemiştir. Yazının devamında ise ilkokulun zorunlu olmasına rağmen velilerin buna uymadığından, toplumun en büyük mücadelesinin bu cehalet ile olması gerektiğinden

⁷⁰² *Hakem*, 7 Şubat 1325/20 Şubat 1910, s. 1.

⁷⁰³ Okulun açılış tarihi olarak Mehmet Önder, Ağustos 1909 tarihine işaret etmektedir. Bu tarih muhtemelen Gece ve Çirak okullarının açıldığı tarihlere denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Önder, *Konya Maarif Tarihi*, s. 72. Hasan Ali Yücel ise bu tarihi 1910 olarak bildirmektedir ki bu tarihin doğru olma ihtimali gazete haberlerinde yer alan okul ile alakalı bilgilerden hareketle daha kuvvetlidir. Ayrıntılı bilgi için bk., Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1994, s. 16.

⁷⁰⁴ “Maarif Haberleri”, *Türk Sözü*, 5 Eylül 1917/5 Eylül 1333, s. 2.

⁷⁰⁵ “İstanbul Muhaberemizden”, *Hakem*, 13 Mayıs 1326/26 Mayıs 1910, s. 1.

bahsedilmektedir. Konya İttihat ve Terakki Mektebi bu tavsiyeler ışığında eğitim faaliyetlerini sürdürürken ilerleyen tarihlerde içerisinde bulunan yüzyılın savaşlar ve diplomasi yüzyılı olması hasebiyle yabancı dil eğitimini de müfredatına eklemiştir.⁷⁰⁶ Bütün mücadelesine rağmen Osmanlı Devleti'nin akıbetini kurumsal kimliğe sahip tüm paydaşlar yaşamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden iktidar olarak bütün tepkileri üzerine çektiği bir süreçte kendisini feshetmesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası otoritesini yeniden tesis ederken ittihatçıların inşa ettiği birçok şey gibi okulları da kapanmaya mahkûm olmuştur. Bu çerçevede Konya İttihat ve Terakki Mektebi de 1 Mart 1335 tarihinde kapatılırken⁷⁰⁷ aynı tarihte Namdar Rahmi, İsmail Zühtü ve Mümtaz Kuru'nun müşterek girişimi ile Anadolu İntibah Okulunun kuruluşu gerçekleşmiştir.⁷⁰⁸ Eğitim yerelde toplum sorunu olsa da imparatorluk bu probleminden mülahem her geçen gün kan kaybetmekte ve sürekli olarak kendini yenileyebilme çabası içerisine girmektedir. Fakat yükseliş grafiğinin göstergesinin durağanlığın ardından aşağı yönlü hareket etmeye başlaması sadece kendi problemini çözmemesi yani modernleşmemesinden ileri gelmemektedir. Aynı zamanda rakiplerinin de çok daha hızla modernleşmeyi kümülatif olarak sürdürmesinden kaynaklanmaktadır.

B. Kişiler

1. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey

Konya kadim bir medeniyet ve kültür merkezi olmanın yanı sıra siyasi olarak da ön planda yer alan bir şehir olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde ve sonrasında muhtelif sürgünlere ev sahipliği yapmıştır.⁷⁰⁹ Bu sürgün edilen isimlerden biri de Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'dir. XIII. yüzyılda Horasan'dan gelerek Konya'ya yerleşmiş ve bugün Ankara sınırları içerisinde yer alan Şereflikoçhisar ilçesine ismini veren “Şereflü” aşiretine mensuptur.⁷¹⁰ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in babası Hasan Kâmil Efendi Şereflikoçhisar'da evkaf memuru olarak

⁷⁰⁶ “Şehir haberleri-Fransızca Ders”, *Türk Sözü*, 2 Ağustos 1917/2 Ağustos 1333, s. 1.

⁷⁰⁷ Sarıçelik, *Modern Eğitim Kurumları*, s. 280.

⁷⁰⁸ Karatay, *Kitaplarının Hikâyesi*, s. 98.

⁷⁰⁹ Meşrutiyet Fikrinin Konya'ya Girişi başlığı altında bu konuya değinildi.

⁷¹⁰ Alim Gür, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 156.

vazifeliyken 1843 senesinde devletin merkezine, İstanbul'a Maliye Dairesine görevlendirilmiş ve buraya yerleşmiş,⁷¹¹ Şubat 1849 tarihinde de Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey dünyaya gelmiştir.⁷¹² Eğitim hayatına devam ettiği sırada babasının ölümü üzerine maliyede memuriyet hayatına başlamış, basın alanında yürüttüğü çalışmalar neticesinde Abdülhak Hamit, Namık Kemal ve Şinasi gibi devrin önemli mütefekkirleri ile tanışmıştır.⁷¹³ Dönemin önemli bir aydını olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey birçok yeniliğin Avrupa'dan Osmanlı Devletine taşınmasında aktif rol oynamış ve modern anlamda baskı ve matbaacılığın kurucusu sayılmıştır. Sürekli olarak eleştirel yaklaşımı ve bu yönde çıkardığı basın yayın organlarında neşrettiği yazıları dolayısıyla sık sık mahkûmiyet ve sürgün gibi cezalar ile karşılaşmıştır. Devletin muhtelif kademelerinde görev yapmış olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey *Tasvir-i Efkâr*, *Terakki*, *İbret*, *Hadika* ve *Cüzdan* gibi pek çok gazetede yazılar yazdığı gibi bunların bazılarını da kendisi çıkardı.⁷¹⁴ İktidar nezdinde zülfüyâra dokunan yazılar kaleme alması ve sarayın hoşuna gitmeyen *Vatan yahut Silistre* gibi piyeslerin icra edilmesine tepki olarak Sultan Abdülaziz'in iradesi ile Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ile birlikte Namık Kemal, Ahmet Mithat ve İsmail Hakkı gibi isimler önce tutuklanmışlar ardından da sürgüne gönderilmişlerdir.⁷¹⁵ 10 Nisan 1873 tarihinde kesinleşen sürgün cezası için Ahmet Mithat ile beraber Rodos'a gönderilen Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey burada edebî çalışmalara yöneldiği gibi *Muharrir* ve *Ebüzziyâ* takma isimleri ile İstanbul'a yazılarını göndererek neşrettirmeye devam etmiştir.⁷¹⁶

Sultan Abdülhamid döneminde yeniden memuriyet görevi verilen Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey muhtelif Bosna Vilayeti Mektupçuluğu ve Mekteb-i Sanayi Müdürlüğü gibi vazifeleri yerine getirdiği sırada Almanya'dan getirdiği modern makine ve ekipman ile Matbaa-yı Ebüzziya'yı kurmuştur.⁷¹⁷ Kendisinin İttihat ve

⁷¹¹ Nuri Yavuz, Abdullah Kara, "Bir Fikir ve Siyaset Adamı Olarak Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Çalışma", *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, Hatay 2019, s. 46.

⁷¹² Gür, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", s. 156.

⁷¹³ Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Ankara 1995, s. 374.

⁷¹⁴ Gür, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", s. 157.

⁷¹⁵ Gür, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", s. 157.

⁷¹⁶ Ebüzziyâ ismini sürekli olarak kullanacağını mahkûmiyeti bitip İstanbul'a döndükten sonra ilan etmiş ve sonrasında da bu ismi soyadı olarak ailesi kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", s. 375.

⁷¹⁷ Gür, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", s. 157.

Terakki Cemiyeti ile ilişkisinin ne ölçüde olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber hakkında verilen jurnaller dolayısıyla 1900 yılında Konya'ya sürgün edilmiştir.⁷¹⁸ Konya'da geçirilen sürgün yıllarında toplumun meşrutiyet fikri ile tanışması ve İttihatçı kadroların anayasal mücadelesini desteklemeleri adına önemli faaliyetler yürütmüştür.⁷¹⁹ Konya Vilayet Gazetesi'nde yazılarını yayınlamaya devam eden Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey gençleri etkilediği gibi sanat ile ilgili de çok sayıda faaliyet başlatmıştır.⁷²⁰ Sekiz yıl süren Konya sürgünün ardından İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine çıkarılan af ile İstanbul'a dönmüş, yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki saflarında Antalya mebusu olarak meclise girmiştir.⁷²¹ Basın yayın faaliyetlerine tekrar başlayan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey İttihat ve Terakki döneminde de muhtelif cezalar almış, basın yayın faaliyetleri de engellenmiştir.⁷²² Fakat kendisi tüm yaşadığı bu türden engellemelere rağmen mücadelesinden vazgeçmeden yoluna devam etmiş ve Ocak 1913 tarihinde vefat etmiştir.

Araştırmacıların köklerine bağlı ama modernleşme yanlısı bir Osmanlı aydını olarak tarif ettiği Ebüzziyâ Mehmed Tevfik ile alakalı tartışmalı konulardan birisi kendisinin jurnalci olup olmadığı meselesidir. Asaf Tugay, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik

⁷¹⁸ Kaya Bilgegil, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ile alakalı olarak kendisinin bazen İttihatçıları sert bir şekilde eleştirirken bazen de kendisini Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli üyelerinden birisi olarak gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum 1980, s. 163. Akçura ise Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'i Türkçülerin aleyhinde faaliyet yürüten en şedit isimlerden biri olarak tarif ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey gayet iyi bir matbaacı idi; Ebüzziyâ Matbaası, İstanbul'da kurulan matbaaların en mükemmelidir. Bir aralık “Türk Yurdu” nu, matbaasında bastırmak maksadıyla kendisine müracaat etmişim. Bu nevi varakparelerin, ne kadar para verilirse verilsin, kendi matbaasında basılamayacağını, abus bir çehre ve nezaketsizliğe yakın bir davranış ile bana ifade etmişti.” Ayrıntılı bilgi için bk. Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s. 99. Fevziye Abdullah Tansel de Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ile alakalı düşüncelerini ortaya koyarken Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının sürgün edildiği ya da Avrupa'ya kaçtığı tarihlerde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in İstanbul'da kalması ve cemiyete ilişkin evraklarda isminin geçmemesi hasebiyle bu cemiyetin üyesi olduğuna dair kesin bir hükmün verilmesine engel olduğunu belirterek meseleye şüphe ile yaklaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Fevziye Abdullah Tansel, “Ebüzziya Tevfik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 100-103.

⁷¹⁹ Bu sürgün ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in faaliyetlerine ilişkin bilgi veren Biren Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in isteği üzerine affedilmesi hususunda Mabeyn Başkâtipliğine müracaatta bulunmuş ise de bunun bir faydası olmadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Biren, *Hatıraları*, s. 223.

⁷²⁰ Gür, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, s. 158. Bu süre zarfında Konya fikir hayatında önemli yer edinmiş birçok ismi fikirleri ile etkilemiştir. Örneğin Abdulkadir Erdoğan bu isimler arasında zikredilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Semavi Eyice, “Abdulkadir Erdoğan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1995, s. 288.

⁷²¹ Ebüzziya, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, s. 376.

⁷²² Ebüzziya, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, s. 376.

Bey'i jurnalciler arasında göstererek Bakırköy'de yaptırmış olduğu bir malikâne için bu jurnaller karşılığında Sultan Abdülhamid'den yardım talep ettiğini belirtmiştir.⁷²³ Ahmet Bedevi Kuran ise Konya'da sürgünde bulunduğu sırada Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ile Ahmet Celaleddin Paşa arasında gerçekleşen bir muhabereden paylaştığı kesitler ile İttihatçıların kendisini Avrupa'ya kaçırmaya çalıştıklarını ve bunu kabul etmediğini belirtmiştir. Ayrıca Sultan Abdülhamid'den hiçbir beklentisinin olmadığını ve sadakatin para ve ihsan ile olmayacağını belirtmiştir.⁷²⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki Bilgegil'in belirtmiş olduğu; Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in bazen kendisini cemiyetin önemli bir üyesi olarak görmesi bazen de İttihatçılara yönelik sert eleştirileri, fikrî değişimini göz önüne çıkarmaktadır. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, Türk matbuat ve edebiyatı alanında tarihe geçmiş önemli bir isim olarak İkinci Meşrutiyet Konya'sının arka planında da yer almıştır. Bu nedenle hakkında edebi ve matbuat tarihi açısından yapılan incelemelere siyasi açıdan da yapılacak incelemeler eklenmelidir.

2. Rasim Haşmet Bey

İttihat ve Terakki Cemiyeti toplum nazarındaki prestijli konumunu istikrarlı bir şekilde yükseltmek adına dönemin aydınlarından ciddi bir şekilde beslenmiştir. Konya'da da gerek cemiyetin örgütlenmesinde gerekse propaganda unsuru olan basın yayın faaliyetlerinin yürütülmesinde aydın ve ulemanın desteği alınmıştır. Sosyalist fikir akımlarına yakınlığı ile bilinen Rasim Haşmet Bey bu anlamda Konya için önemli bir yere sahiptir. Kendisi Selanik doğumlu olup⁷²⁵ Birinci Balkan Savaşında Yunanistan'ın Selanik'i işgal etmesi üzerine İstanbul'a kaçmış ve burada muhtelif dergilerde yazmaya devam etmiştir.⁷²⁶ Balkanlarda içerisinde bulunduğu fikir ve edebiyat ortamından iyi derecede faydalanmış, öğrendiği Fransızca gibi Batı dilleri ile kendisini yetiştirmiştir.

⁷²³ Tugay, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, s. 30.

⁷²⁴ Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 175-177.

⁷²⁵ Rasim Haşmet Bey'in Selanik'te öğrencilik yıllarında başlayan yayıncılık hayatı Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi dönemin pek çok aydını ile yolunu kesiştirmiştir. Muhtelif sosyalist örgütlenmelerde yer aldığı gibi bu örgütlenmelerin gazetelerinde de yöneticilik yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 115-117.

⁷²⁶ Asım Bezirci, "Yeni Türk Şiirinde Solun Tarihçesi II", *Sanat Emeği*, C. II, S. 7, İstanbul 1978, s. 19.

Rasim Haşmet Bey İstanbul'a geldikten sonra burada hukuk eğitimi almış ve Konya'ya geleceği tarihe kadar İzmir gibi muhtelif yerlerde öğretmenlik yapmıştır.⁷²⁷ Bu vazifelerin ardından Konya'ya görevlendirilmiş,⁷²⁸ Konya Sultani Mektebinde felsefe, Konya İttihat ve Terakki Mektebi lise kısmında ise edebiyat ve tarih öğretmenliği yapmıştır.⁷²⁹ Konya'da öğretmenlik yaptığı zaman diliminde İttihat ve Terakki Cemiyeti yayın organlarından biri olan *Konya Osmanlı* gazetesini idare etmiş,⁷³⁰ bu gazetede öğrencilerinin yazılar yayımlamasını desteklemiştir. İdare ettiği gazete ile parti teşkilatları arasındaki ilişkiyi yürütmesi aktif olarak siyasetin içine girmesini sağlamıştır.

Konya'nın İkinci Meşrutiyet dönemi çehresinin keşfedilmesinde eserleri ile önemli bir yer edinen Namdar Rahmi, Rasim Haşmet Bey'in aktif bir şekilde kulüplerin faaliyetlerinde bulunduğunu ve kendisini Selanik'te çıkardıkları yayınlardan tanıdığını ifade ettikten sonra “orta boylu, ince, kıvrak bir genç daima göze çarpmakta...” şeklinde fiziki olarak tasvir etmiştir.⁷³¹ Konya düşünce ve ilim sahasında “geniş ve cevherli bir varlık” a benzetilen Rasim Haşmet Bey, ilmi prestiji ile dikkat çekmiştir. Kendisine ileri derecede hürmet edilmekte, bunun nedeni ise bireyler arası ilişkileri ve ilmî üstünlüğünün yanı sıra yetişmiş bir kimlik olarak memlekette geniş bir rol oynamasına bağlanmaktadır.⁷³² Zengin ve renkli bir basın yayın atmosferine sahip olan Konya'da böyle birikimli bir şahsın etrafını etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Naci Fikret Bey ve Namdar Rahmi Bey gibi önemli isimlerin sonraki yıllarda yazılarına konu olan Rasim Haşmet Bey, edebiyat ve felsefe alanında etrafına önemli katkılar sağlamıştır. Konya Enerjetizm Felsefe Okulu yayın organı olarak çıkarılan Yeni Fikir Mecmuasında Naci Fikret Bey, Namdar Rahmi Bey ile

⁷²⁷ “Rasim Haşmed”, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. II, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2003, s. 830.

⁷²⁸ Konya'ya görevlendirilme tarihi ile alakalı kaynaklarda iki tarih geçmektedir. Birincisi 1913 yılı diğeri ise 1915 yılıdır. Konya Lisesi tarihi ile alakalı çalışmada 1913 yılını işaret eden Koroğlu 1917 yılına Konya'da hizmet ettiğini bildirirken Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi'nde 1915 tarihinde Konya'ya görevlendirildiği bildirilmektedir. Arabacı ise Konya'dan İstanbul'a gitmesi ile alakalı tarih olarak 1915 yılını belirtmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Hüseyin Koroğlu, *Konya Lisesi Tarihi*, Konya Gazetesi Yay. Konya 1989, s. 5; “Rasim Haşmed”, s. 830; Caner Arabacı, “Bir Partizan Gazetecilik Örneği: Konya Osmanlı Gazetesi”, *İletişim ve Ötesi*, Ed. Bilal Arık, Mustafa Seker, Tablet Yayınları, Konya 2007, s. 235-258.

⁷²⁹ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 118; Sarıçelik, *Modern Eğitim Kurumları*, s. 177.

⁷³⁰ Rasim Haşmet'in Konya'dan ayrılışı Konya Osmanlı Gazetesinin kapanışının en temel sebebi olarak gösterilmektedir. Arabacı, “Bir Partizan Gazetecilik Örneği”, s. 249.

⁷³¹ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 78.

⁷³² Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 78.

alakalı makalesinde hem içerisinden geçilen dönemi hem de Rasim Haşmet Bey'i şu şekilde anlatmaktadır:

“O vakit bizim için Konya'da iki nur ve fikir menbaı vardı. Birisi o vakit Konya Lisesi'nde edebiyat ve felsefe muallimi bulunan merhum Rasim Haşmet, diğeri İttihatçıların zulüm ve gadrine uğrayarak Konya'ya nefyedilmiş olan merhum Hüseyin Kâmi.⁷³³ Evvelkinden fikir, ilim ve felsefe ihtiyacımızı, ikinciden şiir ve bedayi ihtirasımızı tatmin ediyorduk. Evvelkisi burada ciddi, vakur ve mantık-ı garbı, ikincisi şuh ve lâkayd, rind ve zevkperest şarkı canlandırdı. Evvelkisi sade elbisesiyle, sık ve seri cümleleriyle ve aynı tarzdaki yürüyüşüyle mefkûre ve muakaleye hitap eden sözleriyle mesela Fransa'yı göz önüne getirirse, ikinci parlak ve müşaşa elbisesiyle, elmas yüzükleriyle ağır, mutantan ve ahenktar cümleleriyle ve daima hissiyat ve muhayyeleye hitap eden fıkralarıyla bir “Hindustan-ı pürzeheb İran-ı batırab” idi...Evvelki gözlerimizi kamaştıran kuvvetli bir elektrik lambası ise ikinci kalplerimizi ısıtan mütebessim bir bahar güneşi idi...Şimdi her ikisinin de maddi mevcudiyetleri toprağa inkılap etti. Fakat her ikisi de ruhlarımızın âmâkında birer necm-i sabit gibi parlayıp duruyorlar. Meslekleri başka başka olan bu iki şahsiyette müşterek bir hasîse vardı ki bizi asıl cezbeden, perestîş ettiren o idi. Samimiyet ve aşk-ı hakikat.”⁷³⁴

Konya fikir hayatının zengin bir atmosfere sahip olmasında etkili olan unsurlardan birisi dışarıdan muhtelif sebeplere dayalı olarak gelen aydınların üretmeye, yazmaya ve öğretmeye devam etmesidir. Rasim Haşmet Bey de dışarıdan vazifeli olarak geldiği Konya'da şehrin kültür ve fikir hayatının zenginleşmesine katkısı olmuş bir isimdir. Gerek gazetecilik hayatında gerekse siyasette aktif rol alması toplum ile kaynaşmasını sağlamıştır. Konya için çok değerli fikir adamlarının

⁷³³ Hüseyin Kamî İkinci Meşrutiyet dönemi fikir adamları arasında yer alan önemli simalardan birisidir. İstanbul siyasetindeki muhalif tavrından duyulan rahatsızlık münasebetiyle 2 Mart 1912 tarihinde Konya'ya sürgün edilmiştir. Suçu belirtilirken hükümet aleyhinde konferans ve tiyatrolar düzenlemesi ön planda yer almıştır. Kendisi Rus tebaası olarak tavsif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, *Tarih Yolunda Tanıdıklarım*, Hitabevi Yay. Ankara 2016, s. 100.

⁷³⁴ Naci Fikret, “Namdar Rahmi Bey”, *Yeni Fikir*, S. 39, 12 Eylül 1928, s. 30.

yetişmesine ve eğitim faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesine katkı sağlamıştır.⁷³⁵ Konya'dan ayrılıp İstanbul'a döndükten sonra tifüs hastalığına yakalanmış ve genç yaşta hayatını kaybetmiştir.⁷³⁶

3. Mehmet Muhlis Bey (KONER)

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e tevarüs eden fikir mirasının Konya'daki önemli taşıyıcılarından biri olan Mehmet Muhlis Bey, İkinci Meşrutiyet dönemi Konya fikir hayatında adından sıkça söz ettiren bir aydındır. 17 Mayıs 1886 tarihinde Konya'da dünyaya gelen Mehmet Muhlis Bey'in babası Konya ileri gelenlerinden Rüştü Bey ve annesi Mevlana soyundan Tevfik Çelebi'nin kardeşi Emine Şerife Hanımdır.⁷³⁷ Babasını erken yaşta kaybetmiş olması dolayısıyla annesi ve dayısı Tevfik Çelebi'nin himayelerinde yetişmiştir.⁷³⁸ Dayısının yanında Mevlevi adap ve erkânından haberdar bir şekilde ilk eğitimini Mevlevi dergâhında almıştır.⁷³⁹ Sıbyan Mektebinin ardından⁷⁴⁰ Konya idadisini bitirmiş ve Konya Hukuk Mektebine kayıt yaptırmış lakin bu okulu tamamlamadan yarıda bırakmış,⁷⁴¹ 1907 yılına gelindiğinde ise memuriyet hayatına Konya İdadisinde kâtip olarak adım atmıştır.⁷⁴² Bir fikir ve edebiyat adamı olmayı tercih eden Mehmet Muhlis Bey⁷⁴³ burada görev yaptığı süre zarfında kendisinden sonra Konya fikir hayatında adından sıkça söz ettirecek olan birçok ismi etkilemiş ve fikirlerinde iz bırakmıştır.

⁷³⁵ Rasim Haşmet Bey, Namdar Rahmi Bey, Naci Fikret Bey ve Mithat Şakir Bey gibi birçok ismi felsefi ve edebi alanda etkilemiştir. Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 103. Namdar Rahmi genç yaşına rağmen kendisini Rasim Haşmet Bey'e tanıtmak maksadıyla farklı bir isimle (M. Rahmi) "Siyasiler" başlıklı bir yazı gönderir. Yaşından beklenmeyen bir olgunluk ve ustalık ile ortaya çıkacak sonucu beklerken "İmar-ı Belde" başlıklı yeni bir yazı gönderir ve etkileyici bir şekilde beklemediği bir anda iki ay sonra yazısının neşredildiğini görür. Rasim Haşmet Bey ile tanışma serüveninin de bu şekilde ortaya çıktığını ifade eder. Daha fazlası için bk. Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 79-80.

⁷³⁶ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 81.

⁷³⁷ Naci Fikret Baştaç, "Konya'da Fikri Hayata Rici Bir Bakış", *Konya*, S. 69, 1944, s. 45; Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 120.

⁷³⁸ M. Özgen Küçükkoner, "Dedem Mehmet Muhlis Koner", *Mehmet Muhlis Koner Doğumunun 120. Yılına Armağan*, Altınarı Ofset, Konya 2006, s. 13-14.

⁷³⁹ Tuba Özdiç, *Mehmet Muhlis Koner*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2013, s. 3.

⁷⁴⁰ Özdiç, *Mehmet Muhlis Koner*, s. 3.

⁷⁴¹ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 120.

⁷⁴² Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 160.

⁷⁴³ Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, s. 52.

Mehmet Muhlis Bey kâtip olarak vazifesini icra ettiği Konya İdadisinde 1916 yılından itibaren öğretmenlik görevine getirilir.⁷⁴⁴ İlk etapta vekâleten yürüttüğü derslerde öğrencilerin kalbini fetheder ve kendisinde hissedilen bilim ve edebiyatın uysal bir anlatıma dayalı ahengi öğrencileri tarafından keşfedilir ve sürekli emsallerinden farklı ve gerçek bir mütefekkir olarak gördükleri Mehmet Muhlis Bey'in derslere girmesini arzu ederler.⁷⁴⁵ Namdar Rahmi yıllar sonra kaleme aldığı eserinde Mehmet Muhlis Bey'e de ayrı bir yer ayırarak kendisinden şu ifadelerle özenle bahsetmiştir: “*Mehmet Muhlis'e karşı çocukların yüksek bir sempatisi vardı. Onu; yüksek kültürlü, zeki, hassas, edebiyat ve felsefeye aşina bir adam olarak tanırlardı.*”⁷⁴⁶ Üretken bir fikir adamı olarak öğrencilerinin gönlünde taht kurması elbette sadece sahip olduğu meziyetlerden ileri gelmiyordu. Kendisi gibi düşünen ve yazan birer birey olmak için çabalayan öğrencilerinin hevesle çıkardıkları Ufk-ı Âti ve Şahab gibi muhtelif mecmuaları desteklemesi⁷⁴⁷ gibi davranışlar da bunda etkili olmuştur. Evini bu anlamda “*fikrî=intellectuel bir muhit-i hususi*” olarak öğrencileri ile paylaşmış, zengin bilgi ve birikimi ile “*Konya hayat, fikir ve irfanının o devirde merkezi*” olarak tarif edilmiştir.⁷⁴⁸ İyi bir eğitim verebilmenin yolunun çocukların kabiliyetlerinin keşfedilebilmesi ve bilimin felsefe ile mezcedilmesinden geçtiğini düşünmektedir.⁷⁴⁹ Bu anlamda Batı dillerinden tercüme edilen eserlere ilgi göstermekte ve zaman zaman felsefe derslerine de girmektedir.

Namdar Rahmi Bey, Naci Fikret Bey, Sadrettin Karatay ve Mithat Şakir Bey gibi Konya fikir hayatı için çok önemli isimlerin yetiştirilmesinde önemli bir yeri olan Mehmet Muhlis Bey, dönemin Konya basını için de oldukça önemlidir. *Hakem* gazetesinde yer alan yazılarının yanı sıra *Barika* mecmuasının da başyazarıdır. Yazılarında genellikle hürriyetin ilanı ve toplumun bu anlamda kazanımlarından bahisle beraber baskıcı bir rejimin sona ermesi ile Cemiyet-i Mukaddese olarak tarif

⁷⁴⁴ Kâtip olarak vazifesini icra ettiği 1909 yılında Konya İdadisinde Fransızca öğretmenine duyulan ihtiyaca binaen belli bir ücret karşılığı üçüncü ve dördüncü sınıfların Fransızca derslerine girmesi vazifesi verilmiştir. Arşivde bulunan konuya ilişkin vesikada diğer sınıflar için de farklı isimlerin görevlendirildiği görülmektedir. BOA, MF. MKT, 1095/62, 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909.

⁷⁴⁵ Başta, “Konya’da Fikri Hayat”, s. 43-44.

⁷⁴⁶ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 95.

⁷⁴⁷ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 121-122.

⁷⁴⁸ Başta, “Konya’da Fikri Hayat”, s. 44-45.

⁷⁴⁹ Mehmet Muhlis Koner, *Görüşlerim*, Ekekon Basımevi, Konya 1943, s. 20-45.

edilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin başarısından bahsetmiştir.⁷⁵⁰ Meşrutî sistem ve onun sağlayıcısı cemiyete olan inancı ile Konya İttihat ve Terakki Mektebinde de öğretmenlik yapan Mehmet Muhlis Bey burada edebiyat, felsefe ve Türkçe derslerine girmiştir.⁷⁵¹ Çalışkanlığı ve bilgi birikimi ile Vali Muammer Bey'in dikkatini çeken Mehmet Muhlis Bey, *Türk Sözü* gazetesine başyazar oldu ve kısa süre içerisinde genç yaşına rağmen Konya Belediye Başkanlığı görevine getirildi.⁷⁵² Türk Sözü gazetesinin dışında *Ocak* mecmuasında da yazılar kaleme almış, kulüplerin muhtelif faaliyetleri ve konferanslarına katılmıştır.

Konya, Mehmet Muhlis Bey'in çalışmaları ile yenilik anlamında emsallerinin çok ötesine taşınmıştır. Kısa sürede atlı tramvay hizmetinden elektrik santraline, muhtelif caddelerin hizmete açılmasından pazar ve hal binalarına kadar birçok çalışmanın altına imza atmıştır.⁷⁵³ Millî Mücadele yıllarında da aktif rol oynamış, Konya'da hem Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olmuş hem de lojistik anlamda ordunun desteklenmesi faaliyetlerini yürütmüş ve muhtelif mitinglere katılmıştır.⁷⁵⁴ Yurt içinde ve yurt dışında Türk istiklal harbinin haklılığını anlatmak için mücadele içerisinde olmuştur.⁷⁵⁵ Pek çok görevi layıkıyla ifa eden Mehmet Muhlis Bey Cumhuriyet döneminde de aktif bir şekilde önemli görevlerde bulunmuş ve 21 Ekim 1957 tarihinde vefat etmiştir. Konya yeri doldurulamaz bir değerini kaybetmiştir.

4. Namdar Rahmi Bey (KARATAY)

İkinci Meşrutîyet dönemi Konya'sında fikir ve edebiyat alanında adından sıkça söz ettirmiş önemli isimlerden biri de Namdar Rahmi Bey'dir. Konya'nın eski ve köklü ailelerinden biri olan Abdül-Fettâh-zâdeler ailesine mensuptur.⁷⁵⁶ Ailesinin

⁷⁵⁰ Örnek bir makalesi için bk. Konya İdadisi Kâtibi Mehmet Muhlis, "Devr-i Cedîd", *Barika*, 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909, s. 1.

⁷⁵¹ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 122.

⁷⁵² Mehmet Ali Uz, *Konya Kültürüne Hizmet Edenler I*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2003, s. 48. Mehmet Muhlis Bey Belediye Başkanlığı görevini defaten üstlenmiş ve Modern belediyeciliğin de temelini atmıştır. Karatay, *Kitaplarının Hikâyesi*, s. 96.

⁷⁵³ Uz, *Konya Kültürü*, s. 49.

⁷⁵⁴ Avanos, *Millî Mücadele*, 52-55; Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 164.

⁷⁵⁵ Özdiñç, *Mehmet Muhlis Koner*, s. 28.

⁷⁵⁶ Sedettin Nüzhet Ergun-Mehmet Ferit Uğur, *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*, sad. Hüseyin Ayan, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Konya 2002, s. 151.

Şeyh Vefa Hazretlerine dayandığını belirten Namdar Rahmi Bey, 1896 senesinde doğduğunu söylemektedir.⁷⁵⁷ Kütahya’da dünyaya gelen Namdar Rahmi Bey’in tam ismi Mehmet Namdar Şehab Rahmi Karatay olup⁷⁵⁸ annesi Hanife Hanım babası ise evkaf müdürlüğü vazifesini icra eden Mehmet Rahmi Bey’dir.⁷⁵⁹ İlk ve orta öğreniminin yanı sıra çocukluk dönemini babasının vazifesi dolayısıyla Kütahya’da geçirmiş, ardından Konya’ya gelmiş ve eğitimine Konya İdadisinde devam etmiştir.⁷⁶⁰ 1912 senesinde Konya İdadisinden mezun olmuş, bir taraftan da Konya Hukuk Mektebinde hukuk öğrenimini sürdürmüştür.⁷⁶¹ Namdar Rahmi Bey’in içinde bulunduğu dönem ve Konya’nın fikrî, ilmî ve edebî yönden sahip olduğu zenginlik onun yetişmesinde önemli derecede rol oynamıştır.

Konya İdadisi, Namdar Rahmi Bey için oldukça önemli bir noktadır. Çünkü burada Naci Fikret Bey ile tanışmış⁷⁶² ve onun yazı ve şiirlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir.⁷⁶³ Daha on altı yaşında etrafındaki çocuklardan farklı bir ruh hali içerisinde yazmaya ve hatta yazdıklarını Babalık gibi dönemin mühim bir gazetesinde neşrettirmeye başladığını belirten Namdar Rahmi Bey, Naci Fikret Bey ile bu sıralarda arkadaş olduklarını ve kendi kütüphanesinin oluşmasında Naci Fikret’in baş amil olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶⁴ Kendisinden bir sınıf ileride olan Naci Fikret Bey ve arkadaşlarının çıkardığı Ufk-ı Âti isimli edebi mecmuada çıkan Naci Fikret’e ait

⁷⁵⁷ Namdar Rahmi Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, Bursa Okullarında Yetişenler Derneği Yay. Ankara 1954, s. 9.

⁷⁵⁸ Birinci, *Tarih Yolunda*, s. 193.

⁷⁵⁹ Necati Tonga, “Kederli Bir Hayatın Muhasebesi: Namdar Rahmi Karatay ve Poker Destanı”, *Kumar Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay. İstanbul 2020, s. 303-304.

⁷⁶⁰ Hüsameddin Erdem, “Konya’nın Son Döneminde Bir Düşünce Adamı Namdar Rahmi Karatay ve Felsefesi”, *İslam Medeniyetinde Konya Uluslararası Sempozyumu*, (Aralık 2016), Seçil Ofset, İstanbul 2018, s. 145.

⁷⁶¹ Muammer G. Muştâ, *Konya Enerjetizm Felsefe Okulu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1990, s. 11-12.

⁷⁶² Naci Fikret Bey Namdar Rahmi Bey ile tanışmalarının Şahab’da yayınlanan bir makalesinden mühlhem Mazhar Hamid Bey’in vasıtasıyla olduğunu belirtmektedir. Bu iki dostun birbirine bir daha ayrılmamak üzere bağlanmasındaki en temel faktör ise “*Her ikimizde de aynı kuvvetle ve şiddetle yaşayan her ne pahasına olursa olsun hakikate karşı payansız bir muhabbet ve merbutiyettir*” ifadeleri ile tarif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fikret, “Namdar Rahmi Bey”, s. 30.

⁷⁶³ Ali Işık, “Namdar Rahmi Karatay”, *Konya Ansiklopedisi*, C. IV, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 116.

⁷⁶⁴ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 22.

yazıları “çok geniş bir kültürün mahsulü” olarak tarif etmiştir.⁷⁶⁵ Bu şartlar içerisinde güçlü bir dostluğun temelleri atılmıştır.

Çok sevdiği öğretmenlik hayatına hocası Hayrettin Bey’in idarecilik yaptığı Özel Ümit İdadisinde başlayan Namdar Rahmi Bey burada Naci Fikret Bey ile iyice yakınlaşmış ve hayranlık derecesine ulaşan bir bağ oluşmuştur. Naci Fikret’in kitaplara olan alakası ve bilgisi Namdar Rahmi Bey’de kitaplara karşı mevcut olan sevgiyi “teskin edilmez bir ihtiras hâline” dönüştürmüştür.⁷⁶⁶ Naci Fikret’e karşı duyduğu hayranlığın kaynağının kitaplar olduğunu keşfetmesi Namdar Rahmi Bey’i bir savaşın içerisindeymiş gibi planlar yapmaya ve zengin bir kütüphaneye sahip olmak için var gücü ile çalışmaya sevk etmiştir.⁷⁶⁷ Naci Fikret Bey gibi Ali Ragıp Bey’in de kendisine büyük bir ilham kaynağı, iyi bir dost ve divan edebiyatını tattıran kişi olduğunu ifade eden Namdar Rahmi Bey bu dostluğu ikinci bir kanat olarak tarif etmiştir.⁷⁶⁸ Rasim Haşmet ve Hüseyin Kâmi de kendisini etkileyen önemli isimler arasındadır.

Konya’da görev yaptığı süre içerisinde Namdar Rahmi Bey’in neşrettiği yazılar ilgi uyandırmıştır. Özellikle *Babalık* gazetesinde neşredilen yazılarından etkilenen Isparta Mutasarrıfı Şevket Bey’in teklifi ile 1915 yılında Afyon İdadisinde görev almayı kabul etmiştir.⁷⁶⁹ Birinci Dünya Savaşının getirmiş olduğu ağır şartlar kendisini askerlik vazifesine sevk etse de fiziki vasıflarının uymaması nedeniyle tekrar öğretmenlik mesleğine iade edilmiş, kardeşi Sadrettin Karatay’ın Macaristan’a ziraat eğitimi almaya gitmesi nedeniyle yalnız kalan babası ve kız kardeşinin yanına Konya’ya dönmek mecburiyetinde kalmıştır.⁷⁷⁰ Uzun süre boyunca Konya’da Numune Mektebi ve İttihat ve Terakki Mektebi gibi okullarda öğretmenlik yapan Namdar Rahmi Bey yıllar içerisinde güçlü bir kalem hâline gelmiştir. *Babalık*

⁷⁶⁵ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 22-23. Daha evvelde bahsettiğimiz kadın hareketi üzerine Naci Fikret Bey tarafından kaleme alınan “*Mudhike-i Nisaiyet*” başlıklı yazı oldukça etkilendiği yazılar arasındadır.

⁷⁶⁶ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 17.

⁷⁶⁷ “Gençliğin en coşkun ve dinamik devresinde ruhumu saran ateş, kitap aşkının ateşi idi. Şurasını hemen ilave edeyim ki bende esasen mevcut olan temayülü teskin edilmez bir ihtiras haline getiren mütefekkir arkadaşım Naci Fikret olmuştur”. Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 17-18.

⁷⁶⁸ Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 10.

⁷⁶⁹ Işık, “Namdar Rahmi”, s. 117.

⁷⁷⁰ Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 10-11.

gazetesinde Afyon’da neşredilen *Nur*, Konya’da *Ocak* mecmuasından Yeni Fikir mecmuasına kadar pek çok gazete ve mecmuada yazılar kaleme almıştır.

Osmanlı Devleti’nden genç Türkiye Cumhuriyeti’ne fikir mirasının güçlü taşıyıcılarından biri olan Namdar Rahmi Bey ilk olarak yurt dışına eğitim incelemelerinde bulunmak maksadıyla Budapeşte ve Viyana’ya valilik oluru ile 1918 sonbaharında çıkmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1925 yılı mart ayında Fransa’ya psikoloji eğitimi alması için gönderilmiştir.⁷⁷¹ 1928 yılında tekrar memleketi Konya’ya geri dönerek Konya Erkek Lisesinde felsefe derslerine devam etmiştir. Yazı hayatına da bir taraftan devam eden Namdar Rahmi Bey arkadaşı tarafından çıkarılan *Balarısı* isimli mecmuaya verdiği bir yazı nedeniyle meslekten çıkarılmış, sorunlu ve zor günler böylece başlamıştır.⁷⁷² Meslekten çıkarılmasının ardından bir müddet muhtelif vazifeler verilse de öğretmenlik mesleğine dönmenin arzusu içerisinde bulunduğu girişimlerden sonuç alarak önce Afyon’a ardından da Bursa’ya tayin edilmiş ve uzun süre burada vazifesini yürütmüştür.⁷⁷³ 1914 yılında Gazi Terbiye Enstitüsü hocalığı vazifesine getirilmesi ile beraber Ankara’ya taşınmış ve birkaç yıl da Ankara’da hizmet etmiştir.

Yaşadığı sorunlar ve çağdaşlarının kendisini anlamaktan uzak oluşu Namdar Rahmi Bey’i hiciv ve mizah dolu bir anlayışla şiirler kaleme almaya yöneltmiştir.⁷⁷⁴ Beklenmedik bir etki oluşturduğu şiirleri geniş kitlelerin malumu olmuştur. Ömrünün son vakitlerinde rahatsızlıklarının artması nedeniyle İstanbul’a taşınmış burada tedavi görmüş, boş kalmayı sevmediği için ağır olmayan bir vazife ile Fatih’te Millet Kütüphanesinde hizmete devam etmiştir. 1952 yılında emekliliğe ayrılmış lakin

⁷⁷¹ Cumhuriyet döneminde yurt dışına gönderilen ilk öğrencilerden biri olan Namdar Rahmi Bey ile beraber giden isimler arasında Cemil Sena Ongun ve Suat Hayri Ürgüplü gibi isimler vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, “Namdar Rahmi Karatay’ın Hikâyesi”, *Türk Yurdu*, C. XXXIII, S. 300, Ağustos 2012, s. 31.

⁷⁷² Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 11-12.

⁷⁷³ Ortaya çıkan sorunlar nedeniyle yaşadığı hayal kırıklığını dizelerine taşıyan Namdar Rahmi Bey “*Selvi gibi ümitler döndü birer iğdeye, Geçti Bor’un pazarı sür eşeği Niğde’ye*” dizelerini gittiği bir sinemada sigara paketinin arkasına not etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 13.

⁷⁷⁴ İlk etapta kendi eleştirisini yapan Namdar Rahmi Bey “*Geçti Bor’un Pazarı*”, isimli şiirin devamında şu dizeleri kaleme almıştır:

“Bilmem ki, ne olmaktı senin gayen maksadın?

Fare gibi kitaplar arasında yaşadın,

Ne dans ettin, eğlendin, ne de sevdin kız kadın,

Kim dedi hey serseri gençliğine kıy diye?

Geçti Bor’un pazarı sür eşeği Niğde’ye!” Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 18.

emekli bir hayat sürmeye ömrü vefa etmemiştir. 26 Ağustos 1953 tarihinde tatil için gittiği İzmir’de vefat etmiştir.⁷⁷⁵ Hayatını çalışmaya ve ilme adanmış bir isim olarak Namdar Rahmi Bey geride bıraktığı eserleri ile hem devrine kaynaklık hem de bilime hizmet etmeye devam etmektedir.

5. Naci Fikret Bey (BAŞTAK)

Yeni Fikir Mecmuası’nın kurucusu ve başyazarı olan Naci Fikret Baştak 1891 yılında Konya’da dünyaya gelmiştir.⁷⁷⁶ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs eden düşünce zenginliğinin önemli bir temsilcisi olan Naci Fikret Bey’in babası Konya ulemasından Mustafa Fikri Efendi olup⁷⁷⁷ Naci Fikret Bey’in ilk eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Konya Mülkiye İdadisinde eğitime devam eden Naci Fikret Bey, ilk felsefi ve edebi okumalarını mülkiyede okuduğu yıllarda yapmaya başlamış ve *İçtiḥad*’da çıkan yazılarını takip ettiği Abdullah Cevdet’ten ve Baha Tevfik’ten önemli derecede etkilenmiştir.⁷⁷⁸ Ayrıca mülkiye yıllarında Mehmet Muhlis Bey’in Naci Fikret Bey ve o dönem Konya’sının aydın genç kuşağı üzerinde önemli etkisi olmuş, Halit Zeki, Cevdet Tahir ve Fuat Rıza gibi isimler ile bir araya gelen Naci Fikret Bey, 1910-1911 yılları arasında Ufk-ı Âti dergisinin yayımlanmasını sağlamıştır.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ Karatay, *Geçti Borun Pazarı*, s. 14-15.

⁷⁷⁶ İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 1055; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 618; Muşta, *Enerjetizm*, s. 1.

⁷⁷⁷ Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1055; Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 618. Mustafa Fikri Efendi, etrafında sevilen bilgili bir kimse olup isminden ziyade lakabı olan *Ayanbeyzade* ile tanınmaktadır. bk. Muşta, *Enerjetizm*, s. 1; Sadrettin Karatay’ın Yeni Konya gazetesinin “*Geçmişten Günümüze Konya*” sütununda yazdığı yazılarında Mustafa Fikri Efendinin oğlu Naci Fikret üzerindeki tesirini dile getirirken verdiği bilgiler dikkate şayandır: “*Mustafa Fikri Efendi çok okumuş, zamanına göre ileri kafalı, kültürlü bir insandı ve evinde çocuk Naci’de ilk ilim ve sanat hevesini uyandıracak, onun gözlerini Konya dışındaki, değilse İstanbul’daki fikir cereyanlarına açtıracak kitaplar ve mecmualar vardı*”.... bk. Sadrettin Karatay , “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 7 Ocak 1954, Y. 6, S. 1639, s. 2.

⁷⁷⁸ Muşta, *Enerjetizm*, s. 2. Ayrıca Naci Fikret Abdullah Cevdet’in yazılarının kendi üzerindeki tesiri hakkında İçtiḥad isimli bir makale kaleme almıştır. bk. N.F. “İçtiḥad ve Abdullah Cevdet Bey”, *Yeni Fikir*, S. 7, 1 Nisan 1925, s. 24; Mustafa Arıkan, “Rifat Rami (Arıncı) ve Esaret Dönemi Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, S. 39, s. 129.

⁷⁷⁹ Konya’da çıkan ilk edebi yayın Barika olup ardından Ufk-ı Âti mecmuası çıkmıştır. bk. Evren, *Konya İçin*, s. 38. Ufk-ı Âti İstanbul’daki Fecr-i Aticilere nazire olarak çıkarılmıştır lakin Naci Fikret önemli olanın isim değil fikir olduğunu yer yer belirterek bu hususta şu dizeleri tercüman-ı hal varakasına not düşmüştür “*Neye tevil ediyorsun Fikret! – Nice manasız isim var fikr et*. bk. Mahmut Kemal, *Türk Şairleri*, s. 1055; Muşta, *Enerjetizm*, s. 5.

Naci Fikret Bey okumaya ve yazmaya yatkın bir kişi olarak kendisini kuşatan çevrenin etkisi ile özellikle felsefi, tarihi ve arkeolojik araştırmalar konusunda önemli derecede yol kat etmiştir. 1911-1912 yıllarında yayımlanan Şahap isimli dergide çıkan bir yazısı dolayısıyla Namdar Rahmi Bey ile yolları kesişmiş, bu karşılaşma uzun yıllar sürecektir bir dostluğu başlatmıştır. Naci Fikret Bey, Namdar Rahmi Bey'i etkileyen bir şahsiyet olmuştur.⁷⁸⁰ Kendisini çok iyi derecede yetiştiren ve araştırmaya, okumaya ömrünü vakfeden Naci Fikret Bey kendi kendine Fransızcasını geliştirmiş,⁷⁸¹ Latince, Arapça ve Farsça gibi dilleri de kullanabilecek kadar öğrenerek bir filolog hüviyeti kazanmıştır.

Naci Fikret Bey ilime harcadığı mesai kadar resmi vazife de icra etmiştir. İhtiyat zabiti olarak Irak Cephesinde Birinci Dünya Savaşına katıldığı gibi İstiklal Harbinde de bulunmuştur. Ayrıca Konya Özel Ümit Lisesi, Konya Lisesi gibi muhtelif okullarda felsefe ve coğrafya öğretmenliği yapmış, 1924 yılında atandığı Konya Müzesi Müdürlüğü görevini üç yıl ifa ederek birkaç yıl da Yusuf Ağa Kütüphanesinde memurluk yapmıştır.⁷⁸² 1925 ve 1929 yılları arasında yoğun bir çalışmanın ürünü olan Yeni Fikir mecmuasının çıkarılmasına öncülük eden Naci Fikret Bey, mecmuanın hem imtiyaz sahibi hem de başyazarlığını yapmıştır. Fakat mecmuanın bekledikleri ilgiyi görmemesi, buna dayalı olarak artan çeşitli yükler, arkadaşı Namdar Rahmi Bey'in Konya'dan ayrılışı ve Naci Fikret Bey'in hayatında yer alan tek kadın olan ninesinin ölümü onu büsbütün bir çıkmaza sevk etmiştir. Bu durum karşısında Konya'yı terk ederek İstanbul'a gitme kararı almış ve oradaki zorlu serüveni başlamıştır.⁷⁸³ İstanbul'da 1 Temmuz 1930 ile 30 Temmuz 1933 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kâtipliği görevini ifa etmiş, 1 Ağustos 1933 ile 5 Aralık 1948⁷⁸⁴ tarihleri arasında aynı üniversitenin kütüphane memurluğunu yapmıştır.⁷⁸⁵

⁷⁸⁰ Arıkan, "Rifat Rami", s. 129.

⁷⁸¹ Muşta, *Enerjetizm*, s. 8.

⁷⁸² Coşkun Taştan, "20. Yüzyılın Başında Gençlik ve Düşünce Akımları; Konya'da Çıkan Yeni Fikir Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Gençlik Çalıştayları I*, 2014; s. 6; Mahmut Kemal, *Türk Şairleri*, s. 1055; Muşta, *Enerjetizm*, s. 7.

⁷⁸³ Muşta, *Enerjetizm*, s. 10.

⁷⁸⁴ Naci Fikret Baştağ'ın vefat tarihidir.

⁷⁸⁵ Muşta, *Enerjetizm*, s. 11.

Okumaya âşık bir ruha sahip olan Naci Fikret Bey zaman zaman şiirle de uğraşmıştır. Fakat o kendisini şair olarak görmemesine rağmen, küçüklüğünden beri şiire ve edebiyata karşı büyük bir meclubiyetinin olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁶ En sıkı dönemlerde şiddetle yasak olan eserleri bulup okuduğuna tercüman-ı hâl varakasında değinen Naci Fikret Bey babasının üç Doğu dili bilen, Muallim Naci tarzında bir şair olduğundan bahsederek onun kendisine olan tesirine ve şiire olan alakasının zaman zaman azalıp çoğaldığına vurgu yapmıştır.⁷⁸⁷ Hayatını şiirlerine konu eden Naci Fikret Bey 27 Kasım 1932 tarihinde Çemberlitaş'ta yazmış olduğu “*Derbeder Ayyaş*” isimli şiirinde İstanbul'da geçirdiği sefil günlerini ve halet-i ruhiyesini dizelere şöyle dökmüştür:

“Herc ü merc olmuş sakal, bıyık, bulanmış dideler
Dizleri titrer, yürürken bazı bazı sendeler
Yüz yaşında piri fani veş betaetle yürür
Bazı inler, bazı çeşmanı olur yaşlarla pür
Böylece gitti ve bir bakkala girdi muhteriz
Korkuyor bakkalı görmekten abusü müşmeis
Bekledi bir hayli sonra hayifane istedi
“Üç şişe Konyak, Ligor ver şimdilik kâfi” dedi
Hem verir bakkal ve hem şaşmakta bir böyle işe
Çıktı dükkândan yine lerzan bacaklarla heman
Çehre-i bitabına gelmişti lakin şimdi can
Şimdi almıştı gıdayı başka bir şey istemez
Her gece zehrab içer, günlerce hiçbir şey yemez”⁷⁸⁸

⁷⁸⁶ Mahmut Kemal, *Türk Şairleri*, s. 1056; Şiire ve eski edebiyata olan alakası hususunda Sadrettin Karatay yukarıda zikrettiğimiz yazı köşesinde şunları yazmıştır: “Naci Fikret benim Şarap dükkânıma sık gelirdi. Zaten o zaman benim şarap satma ve içme yerim Konya aydınlarının toplantı yeri idi. O taklitler yapar, Nef'i'den, Ruhi Bağdadi'den, Ziya Paşa'dan okuduğu uzun parçalarla meclisimizi şenlendirirdi”. bk. Sadrettin Karatay, “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 8 Ocak 1954, Y. 6, S. 1640, s. 2.

⁷⁸⁷ Mahmut Kemal, *Türk Şairleri*, s. 1056.

⁷⁸⁸ Mahmut Kemal, *Türk Şairleri*, s. 1058.

Feminizme karşı olan Naci Fikret Bey hiç evlenmediği gibi evlenen arkadaşlarına da zaman zaman darılmış ve tepkisini göstermiştir. Örneğin Afyon Lisesi'nde görev yapmakta olan Namdar Rahmi Bey'in evleneceği hususunda aldığı haber üzerine yazdığı mektupta arkadaşına şöyle seslenmiştir:

“A birader ben burada senin hakkında garip, acayip, tuhaf lakırdılar işitiyorum: Güya evleniyormuşsun. Yok başka bir yere gidiyormuşsun falan. Şu kadar var ki, evlendiğin takdirde çok pişman olacaksın, fakat hakikaten bu öyle bir hadisedir ki rücu etmek kabil değildir. İnsan iki defa doğmaz ki, ikincisinde bu cinneti icra etmeyeyim desin. Keyfine. Tekrar edeyim: Ben evlenmeyeceğim. İnsan Balzac gibi, Zola gibi en tehlikeli içtima ve tıbbi ameliyelere girişmeli fakat teehhüle (evlenmeye) asla. Çünkü bunun neticesi bizim gibi adamlar için ölümden de beterdir. Eğer yol yakın ise nasihatlerimi dinle rücu et.”⁷⁸⁹

Arkadaşlarından Yalvaçlı Ali Ragıp Bey ve Namdar Rahmi Bey'in evlilik haberleri karşısında kızgınlığını dile getirdiği zaman kendisine evlenmesi ve bir aile sahibi olması gerektiğini söyleyen arkadaşlarına, Nuruosmaniye'de oturduğu apartman odasındaki kitaplarını göstererek *“İşte ben bunlarla evliyim, evlenirsem nasıl okuyabilirim, benim iki hayat arkadaşım var ki kitap ve şarap”* diyerek hem bu husustaki tepkisini dile getirmiş hem de alkolün müptelası olduğunu teyit etmiştir.⁷⁹⁰ Sevddiği tek kadın ninesidir.⁷⁹¹ Ona olan düşkünlük ve bağlılığı mektuplarına yansımış, 23 Ağustos 1922 tarihinde Ankara'da bir okula tayin edilmesi konu olduğunda Maarif Vekâletine yazdığı mektupta şunları dile getirmiştir:

“Efendim bir ninem var. Otuz senedir kendisiyle beraber yaşadığım ve bu sebeple uzviyet-i dimağiyemde pek mühim bir yer işgal etmiş olan bu mevcudiyet hayatının son demlerini yaşıyor. Yakında

⁷⁸⁹ Sadrettin Karatay, “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 9 Ocak 1954, Y. 6, S. 1641, s. 2.

⁷⁹⁰ Muşta, *Enerjetizm*, s. 11.

⁷⁹¹ Naci Fikret Bey'in babaannesi Havva Hanımdır. Küçük yaşta annesini kaybedince babası Mustafa Fikri Efendi iki kere daha evlenmiş ve Naci ninesinin elinde büyümüştür. Nine ile torun maddi ve manevi bağlar ile öylesine kaynaşmışlar ki, birinin ölümü, ötekinin çökmesi demektir. bk. Sadrettin Karatay, “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 9 Mart 1954, Y. 6, S. 1700, s. 2.

*kendisini kaybedeceğim. Böyle bir zamanda yanında bulunmaya pek hissi, pek kalbi, ve ruhi bir lüzum ve mecburiyet görüyorum.”*⁷⁹²

Naci Fikret Bey bu isteği karşısında Maariften aldığı cevaba çok kızarak ninesinden uzak kalmanın ve onu kaybetmenin korkusuyla bu tür durumlarda sık sık derdini açtığı Namdar Rahmi’ye 2 Şubat 1923 tarihinde yazdığı mektubunda şunları ifade etmiştir:

*“Karı Bey⁷⁹³ ve hastalığı ile alakalı sana bir şey daha yazacağım. (vakıa bu mesele de canını sıkmaya, çok olmaya başladı ama, benim hatırım için cebr-i nefis et) Müfettişlikteyken uzaklıkları ihtiyar (seçmek, istemek) edememekliğime sebep Karı Bey olduğunu, bundan ayrılmak istemediğimi söylemiştim: bunun üzerine orada bulunanlardan biri maksadımı yanlış anlamış daha doğrusu kendi hissiyatına benzetmiş olacak ki, şu cevabı vermişti: Yahu bir gece uyurken ağzına bir yastık kapayıver, işi biter, gider, sen de kurtulursun! Ve bunu pek tabii bir tarzda kemal-i sükûnetle söylemişti. Demek ki, kendisi validesine karşı böyle bir cinayeti irtikâpta zerre kadar vicdan azabı duymamış görünüyor.”*⁷⁹⁴

Sadrettin Karatay köşe yazısında Naci Fikret Bey’i biraz egoist olarak tanımlamaktadır. Onun kendisinden ve ninesinden başka kimse ile alakadar olmadığına işaret ederek hadiseler karşısında kayıtsız kaldığını fakat duygu dolu bir insan olarak, kimsenin duymayıp sezmediği hadiselerin ise onun ruhunda şiddetli tepkiler oluşturduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁵ Ninesinin ölümü Naci Fikret Bey’i derinden sarsmıştır. Çıkardıkları mecmuanın beklenen ilgiyi çekmemesi, ninesinin ölümü ve benzeri nedenler Naci Fikret Bey’in Konya’dan ayrılarak İstanbul’a gitmesine sebep olmuştur. Lakin İstanbul onun için bir çıkış kapısı olduğu kadar sefil geçireceği

⁷⁹² Sadrettin Karatay , “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 10 Ocak 1954, Y. 6, S. 1642, s. 2.

⁷⁹³ Naci Fikret mektuplarında genellikle babaannesinden bahsederken ona *Karı Bey* diye hitap etmektedir.

⁷⁹⁴ Sadrettin Karatay , “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 9 Mart 1954, Y. 6, S. 1700, s. 2.

⁷⁹⁵ Sadrettin Karatay , “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 11 Mart 1954, Y. 6, S. 1702, s. 2.

günlerin de başlangıcını teşkil etmiştir. 29 Aralık 1936 tarihinde yine Namdar Rahmi Bey'e yazdığı bir mektupta ruh halini ve yaşadıklarını şöyle betimlemektedir;

“Hayatımın son günlerini yaşıyorum, mustaribim demek ıstırabımı ifade etmeye kifayet etmez. İntihar etmek üzereyim. Eğer senden de bir yardım göremezsem kararım katidir. Bakınız anlatayım: Alkol iptilasını son dereceye vardırırmıştım, vazifeye gidemiyor sabah, öğle, gece boyu içiyordum. İş fena... Konya'daki Ferit Bey'in oğlu Fethi'yi çağırarak bir hastaneye götürülmemi rica ettim. O da beni Bakırköy asabiye hastanesine götürdü. İşte felaketin sebebi bu hastaneye girmemdir. Benim kânunuevvel maaşım verilmediği gibi vazifeme de son verildi. Namdar, benim vaziyetimdeki bir adamın vazifesine son vermek ne demek bilirsin. Bu beni öldürmek demektir. Çünkü ihtiyat hiç param olmadığı gibi iki aydan beri bakkala 60, hancıya 13, dairedeki bir arkadaşına 20 lira borcum var. Bu vaziyette ne yapabilirim kardeşim. İşte hayatımın son günlerindiyim. Ben senin nihayetsiz iyiliklerini, lütuflarını gördüm. Sana hiçbir iyilik edemediğim halde gene sana iltica ediyorum. Bedbaht kardeşin N.F.”⁷⁹⁶

Hayatı cebindeki paranın varlığına göre mutlu veya mutsuz geçen Naci Fikret Bey Namdar Rahmi Bey'den gelen maddi destek karşısında bazen ona kitap göndermiş ve teşekkür etmiştir. İstanbul'da her geçen gün içkiye müptela oluşu ona kitaplarını dahi içki parası için sattırması, 1944 yılında Çemberlitaş'tan Nuruosmaniye'ye taşınarak daha hesaplı bir yere yerleşmiştir. 1947 yılında ise hastalığı nedeniyle önce Ankara'ya buradan da İstanbul'a taşınan Namdar Rahmi Bey ile tekrar bir araya gelen Naci Fikret Bey 5 Aralık 1948 tarihinde vefat etmiştir. Geride bıraktığı birçoğu büyük kütüphanelerde bulunamayan üç bin kadar kitabı varisleri tarafından satılarak borçları ödenmiştir.⁷⁹⁷ Koca bir ömre büyük bir ilim ve çekilmez bir yalnızlığı sığdıran Naci Fikret'in dehası maddeci bir düşünce zeminine oturmuştur. İlmi ve Türk düşünce

⁷⁹⁶ Sadrettin Karatay, “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 12 Mart 1954, Y. 6, S. 1700, s. 2. Naci Fikret Başta yazılarının bir kısmında ve mektuplarında ismini uzun bir şekilde yazmak yerine N.F. kısaltmasını kullanmıştır. Bunu yukarıdaki mektup örneğinde gördüğümüz gibi yeri geldikçe Yeni Fikir mecmuasındaki yazılarında da göreceğiz.

⁷⁹⁷ Muştâ, *Enerjetizm*, s. 11.

tarihinde sahip olduğu özgünlük ile yarınlara uzanmayı başarmıştır. Buna örnek olarak Konya Enerjetizm Felsefe Okulunu verebiliriz.

XIX. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerin felsefeye yansmasıyla ortaya çıkan Enerjetizm Naci Fikret ve arkadaşları tarafından Konya’da bir felsefe okulu niteliğinde hayatın her alanına tatbik edilmeye çalışılmıştır. Konya Enerjetizm Felsefe Okulu *Yeni Fikir* mecmuası etrafında toparlanmış bir ekoldür. Ülken, Cumhuriyet Devri yeni kuşaklarında meydana gelen bu hareketin dikkate değer bir özgünlük taşıdığını beyan ederken,⁷⁹⁸ Muştta ise bu özgünlüğün yanı sıra Anadolu’da çıkmış olmasını da ekleyerek önemini vurgulamıştır.⁷⁹⁹

Başta Naci Fikret olmak üzere Namdar Rahmi ve arkadaşlarını yaşadıkları dönemin popüler düşünürleri olan Durkheim ve Bergson’un fikirleri tatmin etmemiştir. Bu düşünürler dönemin düşünce yapısını yetersiz bularak monist bir arayış içerisine girmişlerdir ki⁸⁰⁰ kudret iradesinden yola çıkarak kudret-enerji prensibin hayatın her yönüne uygulanabileceği noktasına varmışlardır.

Konya Enerjetizm Felsefe Okulu düşünme ve tefekkür etmenin dışında kalan ilmi görüşleri reddederek bunun nedenini de düşünmenin zor diğer yolların basit olduğu kanaati ile açıklamıştır.⁸⁰¹ Diğer felsefe sistemleri ile alakalı görüşü ise şu noktada toparlanmaktadır; Enerjetizm kendi görüşlerinin nüvelerini taşıyan veya Enerjetizmi ilham edinen sistemlere atıfta bulunmakta ve bu suretle ortaya koyduğu sistemin çok eskiden buyana sezildiğini ispata çalışmaktadır.⁸⁰² Savundukları düşünce ve eleştirileri ile materyalist bir yapı arz eden Konya Enerjetizm Felsefe Okulu Yeni Fikir mecmuasının yayın süresi olan 1925-1929 tarihleri arasında özgün ve etkili bir çizgi yakalamış olsa da kurucularının beklediği rağbeti görmemiştir.

⁷⁹⁸ Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 618

⁷⁹⁹ Muştta, *Enerjetizm*, Önsözden.

⁸⁰⁰ Emel Koç, “Konya Enerjetizm Felsefe Okulu”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, (2015), s.2, http://dergipark.gov.tr/ksbd/issue/16230/169970#article_cite. (Erişim tarihi: 28.07.2017).

⁸⁰¹ Muştta, *Enerjetizm*, s. 49.

⁸⁰² Muştta, *Enerjetizm*, s. 56.

6. Muallim Hüseyin Refik Bey (KIRIŞ)

Konya'nın İkinci Meşrutiyet dönemi önemli fikir ve eğitim simalarından biri de Hüseyin Refik Bey'dir. Şeyhü'l-Muallimin⁸⁰³ olarak bilinen Hüseyin Refik Bey aslen Sinoplu olup Gerze'nin Göllü köyünde 1868 yılında Ali Efendi ve Fatma Ünzile Hanımın çocukları olarak dünyaya gelmiştir.⁸⁰⁴ Eğitimini V. Murad'ın tütüncübaşı olan amcası Hüseyin Efendi'nin sayesinde İstanbul'da başlayarak Darüşşafaka'da tamamlamış,⁸⁰⁵ ardından Sultan Abdülhamid'in İstanbul'da kalmasını sakıncalı bulduğu için Mithat Paşa'nın valilik vazifesini ifa etmekte olduğu Şam'a görevlendirilmiş olan amcası Hüseyin Efendi'nin yanına ilk görev yerine, Şam Askerî Rüştîyesi imla muallimliğine atanmış,⁸⁰⁶ devlet memurluğu vazifesi maarif hizmetinde Lazkiye Sancağı İdadi Müdürlüğü, Sivas İdadi Müdürlüğü, Bağdat Maarif Müdürlüğü ve Van Maarif müdürlüğü gibi yerlerde devam etmiştir.⁸⁰⁷ İyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Hüseyin Refik Bey vazife yaptığı yerlerde idareciliğin yanı sıra Türkçe, matematik, coğrafya, cebir, kitabet, hendese ve Fransızca gibi dersleri okutmuştur.⁸⁰⁸ Vatanın pek çok yerinde vazifesine aralıksız bir şekilde devam etmiş olan Hüseyin Refik Bey etrafınca sevilen ve sayılan bir ilim erbabıdır. Sürekli olarak değişen görev yeri ve ifa ettiği muhtelif görevler nedeniyle bu durumu yine kendi kaleminden şiirlerine şu beyitler ile yansıtmıştır:

“Hizmet-i aşk-ı vatandır yer yer beni,

Ailemle dostlarımdan dûr eder muzmer beni,

Anlasın resmimden ihvan-ı hub hizmet-i şeref,

*Derdi gurbet eylemiş ayine-i niver beni.”*⁸⁰⁹

Konya'ya gelmeden önceki görev yeri olan Van'da üç yıl kadar Maarif müdürlüğü görevini ifa eden Hüseyin Refik Bey buradan Konya Hukuk mektebi

⁸⁰³ Konya maarif çevrelerinde özellikle bu adla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 2.

⁸⁰⁴ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 1; Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 114. Beşiktaş nüfus memurluğundan verilmiş olan nüfus hüviyet cüzdanına göre doğum yeri İstanbul olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 2.

⁸⁰⁵ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 2-3.

⁸⁰⁶ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 3.

⁸⁰⁷ Uz, *Konya Kültürü*, s. 3; Hasan Özönder, “Hüseyin Refik Kırış”, *Konya Ansiklopedisi*, C. V, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 183.

⁸⁰⁸ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 136.

⁸⁰⁹ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 134.

müdürlüğüne Mayıs 1912’de nakil olmuştur. Burada vazifesi devam ederken Eylül 1913’de Maarif Nazırından aldığı bir telgraf ile Darülfünun Hukuk Şubesi Müdürlüğüne tayin edildiği kendisine bildirilmiş, bu vazifesi Ocak 1914’e kadar devam etmiştir. Maarif Nezaretinin marifeti ile 1914 başında ikinci defa Konya Hukuk Mektebi müdürlüğüne başlamıştır.⁸¹⁰ Konya’daki vazifesi Konya Hukuk Mektebi’nin lağvedildiği Mart 1919’a kadar devam etmiştir.⁸¹¹ Konya’da Hukuk Mektebi müdürlüğü görevinin dışında İttihat ve Terakki Mektebi’nin yanı sıra Medrese-i İlmiye gibi muhtelif okullarda daha önce bahsi geçen derslere girmiş, şehrin düşünce ve kültür hayatına entelektüel bir katkı sağlamıştır.

Konya Hukuk Mektebi’nin lağvından sonra da Mülga Konya Hukuk Mektebi Müdürü Refik Bey olarak anılmış⁸¹² bir müddet açıkta kalmıştır. Türk İstiklal Harbini destekleyerek⁸¹³ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeniden çok sevdiği mesleği öğretmenliğe dönmüş, Konya’da Kız Muallim Mektebi’nde ve Konya Dârü’l-Hilafe Medresesi’nde görevlendirilmiştir.⁸¹⁴ Mustafa Kemal, Konya ziyareti esnasında Dârü’l-Hilafe Medresesi’ni de ziyaret ederek Hüseyin Refik Bey ve öğrencileri ile görüşmüş, edindiği izlenimden memnuniyet duyarak teşekkürlerini bildirmiştir.⁸¹⁵ Uzun yıllar süren hizmeti ile çağdaşlarının zihninde kendine özgü bir yer edinen Hüseyin Refik Bey 1926 yılında Konya’dan ayrılarak İstanbul’a geçmiş Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde göreve başlamış, 1932 yılında emekli olmuştur.⁸¹⁶ 1 Haziran 1945 tarihinde vefat eden Hüseyin Refik Bey İstanbul Yahya Efendi Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁸¹⁷

Devletin ve milletin zor bir süreçten geçtiği yıllarda bugüne örnek teşkil edebilecek mahiyette bir vazife bilinci ve kendini yetiştirmiş olma vasfı ile Hüseyin Refik Bey, Türk düşünce ikliminde Konya için önemli bir zenginlik oluşturmuştur.

⁸¹⁰ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 23.

⁸¹¹ Özönder, “Hüseyin Refik Kırış”, s. 183. Hüseyin Refik Bey’in maaş düzenlemesi ile alakalı Maarif Nezareti’nden çıkan bir belgede Darülfünun’dan Konya Hukuk Mektebi müdürlüğü görevinden nakli nedeniyle burada kalan 6 günlük maaş alacağının gönderileceği bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, MF, İBT, 435/72, 21 Kânunuevvel 1329/3 Ocak 1914.

⁸¹² Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 24.

⁸¹³ Hüseyin Refik Bey Türk İstiklal Harbine yazdığı yazı ve şiirleri ile destek olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 118-119.

⁸¹⁴ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 24-25.

⁸¹⁵ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 163-167.

⁸¹⁶ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 26.

⁸¹⁷ Arun, *Muallim Refik Kırış*, s. 187.

Her bir çağdaşı gibi faaliyetleri ve geride bıraktığı başta hatıraları olmak üzere yetiştirdiği birçok öğrenci Türk milletinin dününden bugününe izler bırakmıştır.

7. Mümtaz Bahri Bey (KORU)

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e ilim ve irfan köprüsü olma vazifesini ifa eden bir başka isim de Mümtaz Bahri Bey'dir. Aslen Konyalı olup 2 Ekim 1888 tarihinde Meram'da dünyaya gelmiş, Konya'nın tanınmış Nakiboğlu ailesine mensuptur.⁸¹⁸ Babası bu köklü ailenin evladı Hacı Ahmet Bahri Efendi, annesi ise Birinci Meşrutiyet döneminde Konya Mebusluğu ve üç dönem Konya Belediye Reisliği yapmış olan Mesnevihanzade Hacı Fasih Efendi'nin kızı Hatice Hanımdır.⁸¹⁹ Eğitimine küçük yaşta başlamış, önce “Türbe Mektebi” adı verilen Sıbyan Mektebine ardından Bahaiyye Mekteb-i İptidaisine ve sonra da Hamidiye Mektebine giderek buradan 28 Temmuz 1898'de yüksek derece ile mezun olmuştur.⁸²⁰ Ardından kayıt yaptırdığı Konya İdadisinden 12 Temmuz 1903 tarihinde Liva Diploması, 9 Temmuz 1905 tarihinde ise Vilayet İdadisi diploması almış, okulu sürekli birincilikle bitirdiği için de her defasında Konya valilerinden Avlonyalı Ferit Paşa ve Tevfik Bey tarafından birer cep saati ile taltif edilmiştir.⁸²¹ Dönemin ilim ve irfan meşalesi olan Sivaslı Ali Kemali Efendi olmak üzere birçok âlimden ders alan Mümtaz Bahri Bey, memuriyete ilk adımı 1906 yılında Konya Maarif İdaresi Mekatib-i İbtidaiye kâatibi olarak atmıştır.⁸²² Memuriyetin yanı sıra kitabet-i resmiye ve riyaziye derslerine de vekâleten girmeye başlamış, bu sırada başladığı Konya Hukuk Mektebi'nden Eylül 1912'de mezun olmuştur.⁸²³ Bu süre zarfı içerisinde iyi bir eğitimci olarak kendini öğretmenliğe adanmış ve Konya için birçok değer yetiştirmiştir.

Tüm dünyayı felakete sürükleyen Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransa'ya Marsilya Ticaret Mektebine ekonomi ve iktisat eğitimi alması için gönderilen Mümtaz Bahri Bey, savaşın patlak vermesi üzerine henüz altı ay gördüğü

⁸¹⁸ Mehmet Ali Uz, “Mümtaz Bahri Kuru”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VI, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 144.

⁸¹⁹ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 171.

⁸²⁰ Mehmet Önder, *Mümtaz Kuru*, Ülke Basımevi, Konya 1954, s. 7.

⁸²¹ Önder, *Mümtaz Kuru*, s. 7.

⁸²² Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 172.

⁸²³ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 172.

eğitimi Ağustos 1914’de yarıda bırakarak vatanına dönmüştür.⁸²⁴ Konya’ya döndükten sonra 19 Ekim 1914 tarihinde Konya Numune Mektebi’ne müdür olarak atanmış, sonrasında ise kapatılan İttihat ve Terakki Mektebi yerine açılan Anadolu İntibah Okulu’nda müdürlük ve öğretmenlik vazifesini ifa etmiştir.⁸²⁵ Namdar Rahmi Bey’in “*Teorik bilgisi ihmal edilmeyecek kadar geniş olduğu gibi, pratik bilgisi de çok derin ve mükemmeldi.*” dediği Mümtaz Bahri Bey görüşleri güçlü ve gerçekçi bir aydındır.⁸²⁶ Etrafında bulunan herkesin kendisinden istifade etmeye çalıştığı bir karaktere sahiptir.

Mümtaz Bahri Bey’in yazıları ekonomi ve toplum üzerine inşa edilmiş bir muhteviyat içermektedir. İlk yazısı 1916’da *Babalık* gazetesinde neşredilmiş, ardından *Babalık* gazetesinin yerini *Türk Sözü*’ne bırakması ile burada da seri halinde yazıları çıkmıştır.⁸²⁷ Kurucuları arasında yer aldığı Konya Türk Ocağı şubesinin yayın organı olan *Ocak Mecmuasında* da milliyetçi ruhla yazılar yazmıştır.⁸²⁸ Güçlü bir kalem olarak yazılarını neşrettiği dönemde İttihat ve Terakki Mektebinde hesap, cebir, hendese ve coğrafya; Akşehir İdadisinde ise Fransızca dersleri vermiştir.⁸²⁹ Öğretmenlik hayatı Konya Darü’l-Muallimat Mektebi, Konya Sultanisi ve Dârü’l-Hilafe Medresesi gibi yerlerde devam eden Mümtaz Bahri Bey sadece belirli derslerin verilmesi ile yetinmemiş aynı zamanda toplumun tenvirini çağdaşı olan diğer aydınlar gibi vazife bilerek muhtelif konulu konferanslar da vermiştir.⁸³⁰ Aldığı eğitime istinaden iktisat bilgisine duyulan güvenden kaynaklı kendisine evvela Konya İktisad-ı Millî Bankası ardından da Konya Ziraat Bankası Müdürlüğü görevi verilince 24 Eylül 1924 tarihinde ayrıldığı öğretmenlik mesleğine bir daha geri dönmemiş, on sekiz yıl öğretmen, yirmi dört yıl da bankacı olarak vatanına hizmet etmiştir.⁸³¹

Millî Mücadele’de eğitim neferi olarak vazifesine devam eden Mümtaz Bahri Bey aynı zamanda fiili olarak milletin istiklalini inşa ve istikbalini ihya etmesi

⁸²⁴ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 97.

⁸²⁵ Uz, *Konya Kültürü*, s. 53. Bu okul Mümtaz Bahri Bey, Namdar Rahmi Bey ve İsmail Zühdü Efendi tarafından kurulmuş ve İttihat ve Terakki Mektebi kapatılmasına rağmen eğitime ara vermeden devam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sarıçelik, *Modern Eğitim Kurumları*, s. 282.

⁸²⁶ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 97.

⁸²⁷ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 184.

⁸²⁸ Önder, *Mümtaz Kuru*, s. 42.

⁸²⁹ Aydın, *İttihat ve Terakki Mektepleri*, s. 130.

⁸³⁰ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 174-175.

⁸³¹ Uz, “Mümtaz Bahri”, s. 144.

çabasına katılmıştır. İkna gücünün yüksek oluşu ve hatipliği nedeniyle I. Bozkır Ayaklanması sürecinde gönderilen Heyet-i Nasiha'nın üyelerinden birisi olarak yüksek vazife bilinci ile çalışmıştır.⁸³² Ayrıca Konya Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda etkili rol oynayan isimler arasındadır. Sivaslı Ali Kemali Efendi ve arkadaşları tarafından tertip edilen mitinglerde sürekli vazife alarak hizmet etmeye devam etmiştir.⁸³³ Bir aydın sıfatı ile Türk Cemiyet-i Hayriyesi kurucuları arasında yerini alan Mümtaz Bahri Bey⁸³⁴ idareciliğini yürüttüğü Anadolu İntibah Mektebini İstiklal Harbi sürecinde millî birlik ve beraberliğin inşa edildiği, gönüllerin kaynaştığı bir ocağa çevirmiştir.⁸³⁵ Mücadelesi bitmemiş, savaş yıllarında eğitim ve kütüphanecilik faaliyetleri ile alakalı çalışmaları devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde ilk açılan Vilayet Meclis-i Umumisine Konya azası olarak seçilmiş, Maarif Encümeni Reisi olmuştur.⁸³⁶ Toplumun sağlığı ve eğitimi ile alakalı görüşlerini yazılarında da dile getiren Mümtaz Bahri Bey bunu eserlerine de yansıtmıştır. 1948 yılına gelindiğinde Konya Veremle Savaş Derneği'ni kurduğu gibi bir dispanser ve bir de okul yapımı için önemli bağışlarda bulunmuştur.⁸³⁷ Ömrünü milletine hizmet etmeye onu yüceltmeye ve yükseltmeye adanmış bir isim olarak 6 Ocak 1962 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.

⁸³² Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 177; Uz, *Konya Kültürü*, s. 53.

⁸³³ Önder, *Sivaslı Ali Kemali*, s. 53.

⁸³⁴ Avanas, *Milli Mücadele*, 225-226.

⁸³⁵ Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, s. 98.

⁸³⁶ Uz, *Konya Kültürü*, s. 53.

⁸³⁷ Arabacı, *Konya Öğretmenleri*, s. 183-183; Uz, *Konya Kültürü*, s. 54.

SONUÇ

Konya, tarih boyunca ev sahipliği yaptığı tüm medeniyetler için önemli bir merkez olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti gibi büyük bir Türk İslam medeniyetine başkentlik yapması dolayısıyla siyasi bir ehemmiyet kazanmıştır. Bunun yanı sıra Türk kültür ve düşünce tarihine yapmış olduğu katkı da son derece önemlidir. Türk tarihinin bütünlüğü ilkesinden hareketle Konya'yı, Türkistan'dan Orta Doğu'ya oradan da Anadolu'ya uzanan bir irfan ve medeniyet kuşağının beşiği olarak izah edebiliriz.

Tarihin gördüğü en köklü ve teşkilatlı devletlerden birini kurmuş olan Türk milletinin gelişen ve değişen dünya karşısında ilmi ve teknolojik anlamda önemli derecede geri kalmış olması yeniden bir dirilişi gerekli kılmıştır. Lakin yönetim anlayışının ve idareye hizmet eden kadroların bu değişimin geleneksel usuller ile sağlanabileceği inancı, değişimi yavaşlatmış ve başarısız sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Bu ortam kendi şartları gereği yeni anlayışların yanı sıra hem aydınların hem de toplumun rağbet edebileceği alternatifler doğurmuştur. Sistemin kendi içinden çıkan Genç Osmanlılar gibi önemli isimlerin Batı'daki siyasi ve ilmî atmosferden ve kendi köklerinden beslenerek kendisini geliştirmesi ile devletin sorunlarına çözüm arayışları belli ölçüde başarıya ulaşmıştır. İnsan düşünüyö olan ve değişime istinaden değiştirilebilir kanun idaresi denebilecek, idare edilen tüm unsurlara eşit yaklaşan bir anayasal monarşi inşa edilmiştir. Fakat Sultan İkinci Abdülhamid idaresinin dönemin şartları gereği olarak gördüğü eski düzene tekrar dönmesi ve kurulmuş olan anayasal düzeni askıya alması, başta bilgi ve tecrübesi ile rahatsız olan aydın ve ulemayı ardından da hoşuna gitmeyen uygulamaların muhatabı olan toplumu idarenin yani sarayın aleyhinde bir tavır almaya sevk etmiştir.

Bu tavır kısa süre içerisinde güçlü bir muhalefet doğurmuştur. Gizli bir teşkilatlanma ile kısa sürede geniş çevrelerin teveccühünü kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi bir yapı ortaya çıkmıştır. Modern ve anayasal fikirler ile mücehhez bir neslin memleketini kurtarmak, mensubu olduğu toplumu, hayalini kurdukları huzur ve müreffeh şartlara kavuşturma mücadelesi Avrupa ve Balkan topraklarında bir fidan gibi yeşertilmiştir. Ardından Anadolu coğrafyasının bu fikirler ile tanışma süreci başlamıştır.

Gizli yollardan Osmanlı mülküne dağıtılan evrakın yanı sıra mevcut idarenin marifeti ile bu mücadeleye mensup ya da destek veren aydınların merkezden uzaklaştırılması ile gittikleri yerlere bu fikirlerin tohumlarını götürüp oralarda yeşertmesi, toplumsal olarak yeniden anayasal bir düzenin kurulması arzusunu tırmanışa geçirmiştir. Buna eklenen sosyal ve ekonomik buhranın yanı sıra devletin büyüdüğü toprakların yani Makedonya bölgesinin elden çıkacağı endişeleri Sultan İkinci Abdülhamid'e ve kurduğu düzene karşı mücadeleyi aksiyona dönüştürmüştür.

Toplumsal olaylardan faydalanma hususunda hem propagandaları hem de geniş kitlelerin katılımı sayesinde iyi derecede istifade edebilen İttihatçı kadrolar, 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağlayarak umut besleyen gönülleri güçlü bir şekilde fethederek onları müjdelemiş, anayasal monarşi düzeninin kurulmasının ardındaki güç olarak *Mukaddes Cemiyet* sıfatını kazanmıştır. Hürriyet ilanının getirdiği denetimden azade bir fikir hürriyeti ortamı özellikle basın ve yayın alanında heyecanlandırıcı bir bolluğu ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'nun her tarafında aydınların ve ulemanın fikirlerinin önündeki engelin kalkması güçlü bir siyasal zemin oluşturmuştur. Konya, Anadolu şehirleri içerisinde hem coğrafi konumu hem de sürgün gelen aydınların sayesinde siyasal hayatta daha güçlü bir hale gelmiştir. Öyle ki devletin uzun süredir uğraştığı eğitim sorununa şehrin kendi âlimleri ve aydınları el ele vererek çözüm bulmuşlar, emsallerine göre farklı, İslami ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlere de ehemmiyet vermesi ile mümeyyiz bir medrese kurmayı başarmışlardır.

Konya basını, dönemine kaynaklık edebilecek derecede entelektüel bir aydın ve ulema çevresinin kaleminden neşet eden yazılar ile hürriyetin ilanı öncesini ve sonrasını mukayese etmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten toplumun beklentilerini ele almaya çalışmıştır. Bu beklentiler toplumun her kesiminde o kadar yüksektir ki kısa süre içerisinde umut edilenin elde edilememesi İttihat ve Terakki Cemiyetine/Fırkasına yönelik eleştirilerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kısa bir zaman zarfında muhalefetin doğuşu ile birlikte özellikle ulemanın muhalefete kayması İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası tarafından eleştirilmiş ama engellenememiştir.

Neşredilen yazılar, ekonomik ve sosyal meselelerin yanı sıra eğitim ve bilim gibi toplumu yarınlara daha güçlü bir şekilde taşıyacak konuları da ihtiva etmiştir. Siyasetin kızgın atmosferi, fikrî zenginliğin menbaı sayılabilecek gazeteleri de etkisi

altına almış, 1908 ve 1912 seçimleri döneminde neşredilen yazılar ve yapılan haberler artık siyasi partilerin sesi ve propagandasına dönüşmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası meşrutiyetin ilanı sürecinde başta ordunun önemli bir kanadı olmak üzere neredeyse her kesimin desteğini almıştır. Karşı devrim olarak nitelendirilen 31 Mart Hadisesi sürecinde bu defa ordu meşruti idareye sahip çıkmış ve anayasayı korumuştur. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası daha radikal kararlar ile güçlülüğünü göstermeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında açılan şubeler, okullar, kulüpler ve gönderilen heyetler vasıtasıyla toplum tenvir edilmeye çalışılmıştır. Millî iradeye sahip çıkmak ve güçlü bir fikir yapısına sahip olmak için topyekûn bir eğitim seferberliği içerisine girilmiştir.

Konya da bu kurumsal kimlik ve heyetler ile yakından tanışmıştır. Meşruti sisteme olan inanç, resmi makamların Donanma Cemiyetine yardım kampanyası gibi attığı her adımın karşılık bulmasını sağlamıştır. Devletin genelinde yaşanan her türlü siyasi ve fikri gelişmeyi yakından takip eden aydın ve ulema bu anlamda görüş beyan etmekten geri durmamış, fikirleri ile toplumu etkisi altında tutmayı başarabilmiştir. Bundan iyi derecede faydalanan İttihatçı kadrolar uzun yıllar ihmal edilmiş kesimlere ulaşabilmiş ve bu kesimler ile bir rabita kurabilmiştir.

Meşruti idarenin modernleştirici vazifesi her türlü ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte insan gücünü eğitmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının birleştirici tutum ve politik anlayışına rağmen Türk olmayan unsurların milliyet esasına dayalı olarak kopuş çabaları hürriyetin ilanı için verilen mücadele mefhumunun anlamını ve muhtevasını değiştirmiştir. Kurtuluş reçetesi olarak milletin kendi kimliğini tanıması, bilmesi ve sahip çıkması; Türk milliyetçiliğinin ihya edilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu sadece eğitim ve politik meselelerde değil aynı zamanda ekonomik anlamda da atılan ciddi bir adım olmuştur.

Konya, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber birçok kurumsal kimliğe kavuşmuştur. Bu kurumlar hürriyetin ilanı sonrası modernleşme anlamında yaşanan gelişmelere öncülük etmiştir. Genelde eğitim faaliyetleri yürüten bu kurumlar toplumun okuma yazma seviyesinin yükseltilmesi ile hedeflediği aydınlanmanın dışında dönemin gerektirdiği siyasi bir şekillenmeye de hizmet etmiştir. Muhalefetin ortaya çıkışından sonra Islah-ı Medaris dışında zikredilen kurumlar özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın siyasi programı çerçevesinde hareket etmeye çalışmıştır.

Türk demokrasi tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde bu kurumlar seçmen ile seçilen arasındaki bağlantıda seçmenin rızasının kazanılmasında sistemli rol oynamıştır.

Bir bütün olarak aydınlanmanın gerekliliğine inanan modernleşme yanlısı aydın ve ulema karşısında eski düzene bağlı kalanlar çarpıcı bir şekilde fikirlerini ortaya koymuşlardır. “*Gazete okuyan adamın imameti caiz değildir, namazı fasittir*” türünden söylemler, meşrutiyet fikir ve düşüncesinin, ilim ve aydınlanmanın tadına varmış kimseleri sormaya ve öğrenmeye yöneltmiştir. İkinci Meşrutiyet Islah-ı Medaris ve diğer modern tarzda eğitim veren kurumları ile her anlamda aydın nesillerin yetiştiği bir dönemi yeniden başlatmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, BEO, 3773/282950, 16 Haziran 1326/29 Haziran 1910.
BOA, MF. MKT, 1095/62, 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909.
BOA, Y, PRK, UM, 58/95, 4 Haziran 1318/17 Haziran 1902.
BOA, DH, MUİ, 159/60, 17 Haziran 1328/30 Haziran 1912.
BOA, ŞD, 1222/67, 21 Mart 1321/ 3 Nisan 1905.
BOA, BEO, 3152/236348, 5 Eylül 1323/18 Eylül 1907.
BOA, İ, MF, 14/8, 19 Kânunusani 1323/1 Şubat 1908.
BOA, BEO, 3223/241692, 23 Kânunusani 1323/5 Şubat 1908.
BOA, BEO, 3671/275290, 19 Teşrinisani 1325/2 Aralık 1909.
BOA, BEO, 3992/299348, 5 Kânunusani 1327/ 18 Ocak 1912.
BOA, DH, SYS, 83/2-3, 11 Şubat 1327/ 24 Şubat 1912.
BOA, DH, İD, 79/28, 3 Kânunusani 1328/16 Ocak 1913.
BOA, MF, İBT, 435/72, 21 Kanun-ı Evvel 1329/3 Ocak 1914.
BOA, DH, EUM, 1.Şb, 10/25, 18 Mart 1334/18 Mart 1918.

SALNAMELER

Konya Vilayeti Salnamesi, 1. Salname, Hicri 1285/1868-1869.
Konya Vilayeti Salnamesi, 2. Salname, Hicri 1286/1869-1870.
Konya Vilayeti Salnamesi, 28. Salname, Hicri 1317/ 1899/1900.
Konya Vilayeti Salnamesi, 29. Salname, Hicri 1322/1904-1905.
Konya Vilayeti Salnamesi, 30. Salname, Hicri 1332/1913-1914.

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ

MMZC, C. I, D. 1, 5 Kânunusani 1324/18 Ocak 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 13 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 8 Kânunusani 1324/21 Ocak 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 22 Kânunusani 1324/4 Şubat 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 7 Şubat 1324/20 Şubat 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909.
MMZC, C. I, D. 1, 10 Teşrinievvel 1327/23 Ekim 1911.
MMZC, C. I, D. 1, 12 Teşrinievvel 1327/25 Ekim 1911.
MMZC, C. I, D. 2, 30 Nisan 1328 /13 Mayıs 1912.
MMZC, C. I, D. 1, 17 Teşrinievvel 1327/30 Ekim 1911.
MMZC, C. I, D. 2, 2 Mayıs 1328/15 Mayıs 1912.
MMZC, C. II, D. 1, 11 Şubat 1324/24 Şubat 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 2 Mart 1325/15 Mart 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 14 Mart 1325/27 Mart 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 25 Mart 1325/7 Nisan 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 26 Mart 1325/8 Nisan 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 24 Kânunusani 1326/6 Şubat 1911.

MMZC, C. II, D. 2, 3 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909.
MMZC, C. II, D. 1, 13 Mart 1326/26 Mart 1910.
MMZC, C. II, D. 1, 3 Kânunuevvel 1327/16 Aralık 1911.
MMZC, C. II, D. 1, 31 Kânunuevvel 1327/13 Ocak 1912.
MMZC, C. II, D. 1, 5 Kânunusani 1327/18 Ocak 1912.
MMZC, C. II, D. 1, 16 Haziran 1325/29 Haziran 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 4 Nisan 1325/17 Nisan 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 20 Nisan 1325/3 Mayıs 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 21 Nisan 1325/4 Mayıs 1909.
MMZC, C. III, D. 1, 28 Nisan 1325/11 Mayıs 1909.
MMZC, C. IV, D. 1, 17 Nisan 1326/30 Nisan 1910.
MMZC, C. IV, D. 1, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.
MMZC, C. IV, D. 1, 2 Haziran 1325/15 Haziran 1909.
MMZC, C. IV, D. 1, 23 Mayıs 1325/5 Haziran 1909.
MMZC, C. IV, D. 1, 27 Mayıs 1325/9 Haziran 1909.
MMZC, C. VI, D. 1, 30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909.
MMZC, C. VI, D. 1, 3 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909.

MECLİS-İ AYAN ZABIT CERİDELERİ

MAZC, C. I, D. 1, 2 Kânunusani 1327/15 Ocak 1912.
MAZC, C. I, D. 1, 5 Kânunusani 1327/18 Ocak 1912.
MAZC, C. I, D. 2, 23 Temmuz 1328/5 Ağustos 1912.

TBMM GİZLİ CELSE ZABIT CERİDELERİ

TBMM GCZ, C. IV, D. 2, 16 Nisan 1924, s. 441-443.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI

MV,120/90, 10 Eylül 1324 /23 Eylül 1908.

TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TİTE Arşivi, K.285, G.22, B.22.

ULEMA SİCİL DOSYALARI

İSAM, USD, Dosya No 839-2, Defteri I/235-236.

DÜSTUR

Düstur, C. I, 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908.

KİTAP VE MAKALELER

Abdullah Fevzi Efendi, Çanakkale Cephesinde Bir Müderris, Der. Ali Osman Koç Kuzu, İz Yay. İstanbul 2011.

Ahmad, Feroz-Rustow, Dankwart A., İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1913”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 4-5, İstanbul 1976, s. 245-278.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay. İstanbul 2017.

—————, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yay. İstanbul 2016.

—————, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay. İstanbul 2017.

—————, *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. çev. Ayşen Gür, İstanbul 2017.

Ahmet Hikmet, “Dilimiz”, *Türk Derneği*, Y. 1, No. 2, 1327, s. 47.

Akandere, Osman, *Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1808 - 1904 Yılları Arasında Konya Sancağı’nın İdari ve Mülki Taksimatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1987.

—————, “Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1864-1904 Yılları Arasında Konya Sancağının İdari Yapısı”, *İpekyolu Dergisi*, C. I, Özel Sayı, Konya 1998, s. 99-130.

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Basıma haz. Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1981.

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1970.

—————, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

—————, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2015.

Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve 31 Mart Hâdisesi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1985.

Ali Haydar, “Mebuslarımız Nasıl Olmalı, Kimleri Mebus Yapacağız? Vatandaş Hediyesi” *Babalık*, 8 Kanun-i Evvel 1327/21 Aralık 1911, s. 1.

—————, “Zamanımız Pek Nazık”, *Babalık*, 12 Kânunuevvel 1327/25 Aralık 1911, s. 1-2.

- , “Mebus Nasıl Olmalı Kimleri Mebus Yapacağız, *Babalık*, 26 Kânunuevvel 1327/9 Ocak 1912, s. 1-2.
- , “Neye Ne diyelim”, *Babalık*, 10 Şubat 1327/ 23 Şubat 1912, s. 1-2.
- , “Din Gidiyor!!”, *Babalık*, 25 Mart 1328/ 7 Nisan 1912, s. 1-2.
- Aliye, “Serbesti Gazetesi Vasıtasıyla Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyetine”, *Anadolu*, 20 Kânunusani 1324/2 Şubat 1909, s. 4.
- Alkan, Mehmet. Ö., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2002.
- , “1908’den 2009’a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı “1908 (1324) İntihabı”, *Toplumsal Tarih*, S.184, Nisan 2009, 42-48.
- Altan, Mithat Şakir, *Konya’nın İktisadi Bünyesine Bir Bakış*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1940.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, TTK Yay. Ankara 1988.
- Arabacı, Caner, *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Damla Matbaacılık, Konya 1991.
- , “Bir Partizan Gazetecilik Örneği: Konya Osmanlı Gazetesi”, *İletişim ve Ötesi*, Ed. Bilal Arık, Mustafa Seker, Tablet Yayınları, Konya 2007, s. 235-258.
- , Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yay. Konya 2009.
- , *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yay. Konya 2017.
- Arıkan, Mustafa, *Hamdi Ragıp Atademir Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1998.
- , Deniz, Ahmet, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya 2004, s. 401-432.
- , “Hâdimizâde Mehmet Emin ve Gazetesi İbret” *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ekim 2012 Uşak, s. 719-754.
- , “Bolay Ailesi’nden Birkaç Zat”, *Şehir ve Âlimleri Sempozyumu*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yay. Kasım 2016 Konya, s. 299-325.

- , “Rifat Rami (Arıncı) ve Esaret Dönemi Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, S. 39, s. 101-145.
- Arun, Fuad, *Muallim Refik Kırış Hayatı ve Eserleri 1868-1945*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- Asil, Ercüment, *The Reception of Liberty in Konya September 1908-April 1909*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- Aslan, Taner, “1913 Tarihli İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâmesi Bağlamında İttihat ve Terakkî’nin Cemiyet-Parti İnkilemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Mütefekkir*, C. VI, S. 12, Aralık 2019, s. 559-574.
- Aslaner, Serhat, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2006.
- Atalay, Ahmet, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya’da Kurulan Millî Şirketler ve Millî Bakanlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.
- Ateşyürek, Remzi, “Mehmet Vehbi Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara 1995, s. 540.
- Avanas, Ahmet, *Milli Mücadele’de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1908-1914*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.
- Aydın, Hakan, *İttihat ve Terakki Mekteplerinin Yapısal Özellikler Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008.
- Aydın, Suavi, “İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. I. İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 117-128.
- Babanzade İsmail Hakkı, “İntihabatta Muvaffakiyenin Esbabı”, *Tanin*, 27 Mart 1328/9 Nisan 1912, s. 1-2.
- Başkızalılı Rıza, “Cevabım”, *Meşrik-ı İrfan*, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, s. 1-2.
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C. I, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Baykara, Tuncer, “Konya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1995, C. XXVI, s. 182-187.

- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I-I, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1991.
- Beyşehirli Hüseyin İkbâl, “Konya Talebeleri”, *Şems*, 10 Şubat 1324/23 Şubat 1909, s. 3.
- Bezirci, Asım, “Yeni Türk Şiirinde Solun Tarihçesi II”, *Sanat Emegi*, C. II, S. 7, İstanbul 1978, s. 19-31.
- Bilgegil, Kaya, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum 1980.
- Bilgili, İsmail, “Osmanlı Son Dönemi, Nitelikli Din Adamı Yetiştirme Projesinin Bir Örneği Olarak Konya Islah-ı Medaris-i İslamiye”, *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, C. I, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay. Konya 2013, s. 65-91.
- , “Bekir Sami Paşa Nakşî-Halidî Zaviyesinin Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye Medresesine Dönüşümü ve Zaviyenin Para Vakfiyesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 47, Konya 2019, s. 15-56.
- Biren, Mehmet Tefik, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tefik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, haz. Fatma Rezan Hürmen, Arma Yay. İstanbul 1993.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yay. İstanbul 2012.
- , “Namdar Rahmi Karatay’ın Hikâyesi”, *Türk Yurdu*, C. XXXII, S. 300, Ağustos 2012, s.30-35.
- , *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları*, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri, Dergâh Yay. İstanbul 2012.
- , *Tarih Yolunda Tanıdıklarım*, Hitabevi Yay. Ankara 2016.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Yay. Ankara 2007.
- , *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay. Ankara 2013.
- Buzpınar, Şit Tufan, “Mustafa Fâzıl Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1995, C. XXXI, s. 300-301.
- Büyüksarıkulak, Tefik, *II. Abdülhamit Dönemi Salnâmelerine Göre Konya Vilayeti Merkez Sancağı'nın İktisadi Durumu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1988.

- Celal Nuri (İleri), *Tarih-i İstikbal*, Yeni Osmanlı matbaası, C. II, İstanbul 1331/1915-1916.
- Cemil, Arif, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, haz. Erdal Aydoğan-İsmail Eyüpoğlu, Alternatif Yay. Ankara 2004.
- Çakan, Harun, *XIX. Yüzyılda Alman Doğa Bilimi ve Felsefesinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018.
- Çavdar, Tefik, “*Müntehib-i Sani*”den Seçmene, V Yayınları, Ankara 1987.
- , *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Çelik, Ahmet, “Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Konya Şubesi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 129.
- , “Mehmet Emin Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VI, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 282.
- , “Muhammed Zeynelabidin Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 5-6.
- Çetinsaya, Gökhan, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 264-273.
- Çiftçi Erhan, *İdealist, İttihatçı Bir Muallim Selim Sırrı Tarcan*, Akıl Fikir Yay. İstanbul 2007.
- Çiftçi, Ali, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Konya 2015, s. 115-141.
- Çorumlu Mehmet, “İntibah”, *Anadolu*, 13 Teşrinisani 1324, s. 1.
- Danışmend, İsmail Hamî, *Sadr-ı ‘azam Teyfik Paşa’nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak’ası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961.
- , *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yay. İstanbul 1972.
- Darkot, Besim, “Konya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1997, s.841-853.
- Dava Vekili Levon Tamiz Riyan, “Aziz Vatandaşlarım”, *Anadolu*, 1 Teşrinievvel 1324/14 Ekim 1908, s. 2-3.

- Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- Durukan, Kaan, “Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 143-156.
- E. Bahri, “Mekteplerimizin Islahına Gayret Edelim”, *Meşrik-ı İrfan*, 7 Eylül 1325/20 Eylül 1909, s. 1-2.
- Ebüzziya, Ziyad, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Ankara 1995, s. 374-378.
- Efşar Efendi, “Konya Hakem Gazetesine”, *Hakem*, 14 Haziran 1326/27 Haziran 1910, s.1.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, *Tarih ve Medeniyet*, S. 58, Ocak 1999, s. 50-52.
- Eliyatkin, Melda Merve, *Musa Kâzım Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Din Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2016.
- Emiroğlu. Kudret, *Anadolu’da Devrim Günleri II. Meşrutiyet’in İlanı*, İmge Yay. Ankara 1999.
- Erdem, Hüsameddin, “Konya’nın Son Döneminde Bir Düşünce Adamı Namdar Rahmi Karatay ve Felsefesi”, *İslam Medeniyetinde Konya Uluslararası Sempozyumu*, (Aralık 2016), Seçil Ofset, İstanbul 2018, s. 145-163.
- Erdem, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yay. İstanbul 1982.
- Erdoğan, Muzaffer, “Ebubekir Sami Paşa”, *Konya Mecmuası*, S. 117-118, Konya 1948, s. 33-35.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Ergun, Sedettin Nüzhet – Uğur, Mehmet Ferit, *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*, Hüseyin Ayan, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Konya 2002.
- Ergün, Mustafa, “Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1-2, Ankara 1982, s. 7-36.
- Erişgil, Mehmet Emin, *Ziya Gökalp*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- Ermenekli Mustafa Satvet, “Medreselerimiz”, *Beyanü ’l-Hak*, 27 Kanun-i Evvel 1326, s. 1730-1733.

- Es, Selçuk, “Konya Büyükleri”, *Şehir Postası*, 1 Ağustos 1966.
- Evren, Afif, *Konya İçin*, Babalık Basımevi, Konya 1944.
- Eyice, Semavi, “Abdulkadir Erdoğan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1995, s. 288.
- Geçmişten Günümüze Posta*, Yayına haz. PTT Genel Müdürlüğü, Cem Ofset, Ankara 2007.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, Homer Yay. İstanbul 2006,
- Giritli, İsmail- Sarmaşık, Jale, *Anayasa Hukuku*, Beta Yay. İstanbul 2001.
- Gök, Nurşen, *Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2007.
- Gören, Zafer, *Anayasa ve Sorumluluk*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yay. Ankara 1995.
- Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay. İstanbul 1983.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2018.
- Gözübüyük, Şeref, *Anayasa Hukuku*, S’ Yay. Ankara 1989.
- Güneş, Günver, “Taşradan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)”, *CTAD* Yıl. 6, S. 11, Bahar 2010, s. 5-43.
- Güneş, İhsan, “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, *Belleten*, C. LVI, S. 216, Ağustos 1992, s. 459-482.
- , *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay. Ankara 1996.
- Gür, Alim, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 156-159.
- Güzel, M. Şehmuz, *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yay. İstanbul 1996.
- H. Mehmet Efendizade Sadık, “Meşrutiyeti Hala mı Anlayamadık”, *Anadolu*, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3.
- Hadimioğlu, Numan, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*, C. I, Ankara 1983.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yay. İstanbul 1985.

- , “Meşrutiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, Ankara 1995, s. 388-393.
- Hasan Hüsnü, “ Meşrutiyetten Bir Numune”, *Meşrik-i İrfan*, 12 Kanun-i Evvel 1325/25 Aralık 1909, s. 2-3.
- Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri Yahut Firak ve Menfa Hatıraları*, Dersaadet Selanik Matbaası, İstanbul 1326/1910-1911.
- Hüsnü Tarık, “Kulübler”, *Konya Vilayet Gazetesi*, 11 Teşrinisani 1324/24 Kasım 1908, s. 2.
- Irmak, Sadi, *Mili Mücadele’de Atatürk’ün Çevresi İlk Mücahitler*, Genç Yay. İstanbul 1986.
- Işık, Ali, “Namdar Rahmi Karatay”, *Konya Ansiklopedisi*, C. V, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 116-117.
- İba, Şeref, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008.
- İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, IRCICA, İstanbul 1994.
- İnalcık, Halil, “Tanzimat Nedir?” *Tanzimat*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2014. s. 29-57.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat -Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yay. İstanbul 1999.
- Kansu, Aykut, *1905 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- , *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yay. İstanbul 2016.
- Kaplan, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlanmalarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 1988.
- Kara, İsmail, “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Metinler II: Ey Ulema Bizim Gibi Konuş!”, *Divan*, S. 7, 1992-2, s. 65-134.
- , “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan*, S. 4, 1998-1, s. 1-25.
- , *İslamcıların Siyasî Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yay. İstanbul 2020.

- Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2014.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. C. VII, Ankara 1977.
- Karatay, Namdar Rahmi, “Türklük ve Hilale”, *Şahâb*, S. 14. 22 Mart 1329/4 Nisan 1913, s. 132.
- , “Kadınlıklara İntibah”, *Türk Sözü*, 26 Temmuz 1333/26 Temmuz 1917, s. 1.
- , *Kitaplarımın Hikâyesi*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952.
- , *Paris Mektupları*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952.
- , *Geçti Borun Pazarı*, Bursa Okullarında Yetişenler Derneği Yay. Ankara 1954.
- Karatay, Sadrettin, “Ölümünün Beşinci Yılı Münasebetiyle Naci Fikret”, *Yeni Konya*, 7 Ocak 1954, Y. 6, S. 1639-1700, s. 2.
- , *Konya’dan Ankara’dan*, Der. Ülkü Karatay, Babil Yay. Ankara 2005.
- Kayalı, Kurtuluş, “Hürriyet ve İtilaf”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 1436-1440.
- Kazıcı, Ziya, “Emrullah Efendi (1858-1914)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1995, s. 165-166.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalifi Bir gazete: Sada-yı Millet” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXX, S. 2, İzmir 2015, s. 149-180.
- Kızıltan, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı” *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Ankara 2006, s. 251-272.
- Kişmir, Celaleddin, *Konya Yazıları*, haz. Mustafa Özcan, Tablet Yay. Konya 2004.
- Kodaman, Bayram, “Şark Meselesi”, *Türk Yurdu*, C. XVII, S. 122, Ekim 1997, s. 22-32.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yay. İstanbul 1994.
- Koner, Mehmet Muhlis, “İyd-ı Millî”, *Şahâb*, S. 5-6, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, s. 5 2.
- , *Görüşlerim*, Ekekon Basımevi, Konya 1943.
- Konya Ereglisinden Müftüzade Musa Kazım, “Mebusân-ı Kirama Açık Mektup”, *Hakem*, 24 Kânunusani 1324/6 Şubat 1909, s. 1-2.

- Konya Evkaf Muhasebecisi Vekili Hasan Hüsnü, *Hakem*, 24 Kânunusani 1324, s. 4.
- Konya Mebusu Akşehirli Hacı Mustafa, “Meşrık-ı İrfan Müdüriyetine”, *Meşrık-ı İrfan*, 9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910, s. 1.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964.
- Köroğlu, Hüseyin, *Konya Lisesi Tarihi*, Konya Gazetesi Yay. Konya 1989.
- Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.
- , *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, İş Bankası Yay. İstanbul 2009.
- Kushner, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, Kesit Yay. İstanbul 2009.
- Küçükdağ, Yusuf, Arabacı, Caner, Yenice M. Serhat, “Tarihî Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Güz 2020, s. 1-38.
- Küçükkılınç, İsmail, *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Küçükkoner, M. Özgen, “Dedem Mehmet Muhlis Koner”, *Mehmet Muhlis Koner Doğumunun 120. Yılına Armağan*, Altınarı Ofset, Konya 2006, s. 13-14.
- Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Yayına haz. İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yay. İstanbul 2013.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 1995.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. B. Babür Turna, Arkadaş Yay. Ankara 2009.
- M. Yaşar, “Sanayi’de Terakki”, *Rehber-i Konya*, S. 4, 2 Temmuz 1329, s. 4-5.
- Macfie, A.L., *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, çev. Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul 1991.
- , “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001.
- , *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay. İstanbul 2014.

- , *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay. İstanbul 2014.
- Mehmed Şükrü, “Medrese Mektep Birleşmeli”, *Sebilürreşad*, 13 Şubat 1329 / 26 Şubat 1914, s. 399-400.
- Mehmet Zeynelabidin Efendi, *İslamiyet ve Meşrutiyet*, sad. Ahmet Atalay, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1999.
- Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese’nin Anıları*, Altınordu Yay. Ankara 2019.
- Mustafa Sabri, “Beyanu’l-Hak’ın Mesleği”, *Beyanu’l-Hak*, 22 Eylül 1324/5 Ekim 1908, s. 2-4.
- , “Talebe-i Ulûma”, *Beyanu’l-Hak*, 23 Haziran 1325/6 Temmuz 1909, s. 764-768.
- Mustafa Satvet, “Meşrutiyet’in Bizde Suret-i Tecellisi”, *Beyanu’l-Hak*, 28 Teşrinisani 1327/11 Aralık 1911, s. 2477-2478.
- Muşta, Muammer G., *Konya Enerjetizm Felsefe Okulu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1990.
- Mutlucağ, Hayri, “Abdülhamit’e Unutamayacağı Dersi Veren Bir Yiğit Hoca”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, (Ekim) İstanbul 1967, s. 8-19.
- Naci Fikret (Baştak), “Mudhike-i Nisaiyet”, *Şahab*, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, S. 5-6, s. 55-56.
- , “İçtiḥâd ve Abdullah Cevdet Bey”, *Yeni Fikir*, S. 7, 1 Nisan 1925, s. 24.
- , “Namdar Rahmi Bey”, *Yeni Fikir*, S. 39, 12 Eylül 1928, s. 30-33.
- , “Konya’da Fikri Hayata Ricî Bir Bakış”, *Konya*, S. 69, 1944, s. 4-5.
- Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay. İstanbul 1972.
- Okandan, Recai Galip, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1959.
- Okay, Cüneyd, “Gümölcine’de Sopalı Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, S. 64, Nisan 1999, s.18-20.
- Oktay, Cemil, Bizans Siyasî İdeolojisinden Osmanlı Siyasî İdeolojisine” *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 2001.
- Olgun, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, ATAM Yay. Ankara 2008.

- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Kimliği”, *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yay. S. 9, İstanbul 1999, s. 77-85.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, Der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, İletişim Yay, İstanbul 2021.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamname-i Umumisi*, İttihat ve Terakki Matbaası, Selanik 1324.
- Önder, Mehmet, *Konya Matbuat Tarihi*, Ülkü Basımevi, Konya 1949.
- , *Konya Maarif Tarihi*, Ülkü Basımevi, Konya 1952.
- , *Milli Mücadele’de Konya Delibaş Hadisesi*, Yeni kitap Basımevi, Konya 1953.
- , *Mümtaz Koru*, Ülkü Basımevi, Konya 1954.
- , *Sivaslı Ali Kemali*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1954.
- , *Mevlana Şehri Konya*, Güven Matbaası, Ankara 1971.
- , “Cumhuriyet’ten Önce ve Cumhuriyet Döneminde Konya’da Basın”, *Milli Mücadeleden Günümüze Konya (1915-1965)*, haz. Saim Sakaoğlu, C. 1, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. Konya 1999, s. 21-34.
- Özalp, Hakan, *Ubeydullah Efendi*, Dergâh Yay. İstanbul 2005.
- Özcan, Azmi, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, Ankara 1995, s. 475-476.
- Özcan, Taner, *Meşrutiyet Dönemi Konya Basınına Bir Örnek Meşrik-i İrfan Gazetesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.
- Özçelik, Selahattin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu TTK Yay. Ankara, 2000.
- Özdiñ, Tuba, *Mehmet Muhlis Koner*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2013.
- Özönder, Hasan, “Hüseyin Refik Kırış”, *Konya Ansiklopedisi*, C. V, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 183.
- Öztekin, Ali, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyaset Kitabevi, Ankara 2000.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, C. IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. Ankara 1978.

- Redhouse, J.W., “Osmanlı Sultanının Halife Unvanının Müdafaası”, çev. Sami Erdem, *Dergâh*, S. 96, C.8, Şubat 1998, s. 18-21.
- Rıza Nur, “Görüyorum ki İşler Fena Gidiyor”, *İkdam*, 27 Şubat 1324/12 Mart 1909, s. 1.
- Rıza, Ahmet, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası*, çev. Ziyad Ebüzziya, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.
- , *Anılar*, haz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul 2001.
- Sadi, Kerim, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yay. İstanbul 1994.
- Sarıçelik, Kerim, *Konya’da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yay. İstanbul 1994.
- Sehab Rıza, “Hamîyetli Ahalimize İntihâb-ı Hazıra İçin”, *Babalık*, 11 Kânunusani 1327/24 Ocak 1912, s. 1-2.
- Semiz, Yaşar-Kuş, Recai, “Konya Sanayi Mektebi (1901-1960)”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, ed. Yusuf Küçükdağ, Konya 2002, s. 103-142.
- Semiz, Yaşar -Toplu, Güngör, “Milli Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 12, Haziran 2017, s. 254-283.
- Seydişehir Kaimmakamı Sadi, “Açık Mektuplar”, *Anadolu*, 13 Eylül 1324/26 Eylül 1908, s. 2.
- Seydişehirli Zeki, “Biz Meşrutiyetten Daha Bir şey Anlamadık”, *Meşrik-ı İrfan*, 11 Haziran 1325/24 Haziran 1909, s. 1.
- , “Uyumayalım... Uyanalım”, *Meşrik-ı İrfan*, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909, s. 1.
- Sural, Mahmut, “50 Yıl Önceden Buyana Her Yönüyle Konya”, *Yeni Konya*, 11 Eylül 1975, s.3.
- Süslü, M. Yavuz, *Ermekli Hasan Rüştü Hayat ve Eserleri*, Yenikitap ve Basımevi, Konya 1937.
- Şahin, Kamil, “Ahmed Hamdi, Serbestzade”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 1995, s. 72-73.
- Şahin, Salih, *Osmanlı Devleti’nde Modern Batı Düşüncesinin Söylemsel İnşasında Yazılı Basının Rolü: Meşveret (1895-1898) ve Mizan (1896-1897)*

Karşılaştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Şaşmaz, Musa, “İngiliz Yüzbaşı Stewart’ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Konya 2002, s. 223-238.

———, “İngiliz Konsolosu Stewart’ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Konya 2002, s. 57-97.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Ahmet Rıza Bey’in Hatıraları”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1950, s. 2.

Şerif, Ahmet, *Anadolu’da Tanin*, C. II, Yayına haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yay. Ankara 1999.

Talebe-i Ulumdan Abdullah, “Makale-i Diniyyeden Mabad”, *Meşrik-ı İrfan*, 3 Ağustos 1325/16 Ağustos 1909, s. 1.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Ebüzziya Tevfik”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 100-103.

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, “Rasim Haşmed”, C. II, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2003, s. 830.

Taşer, Seyit, *Osmanlı Devleti’nin Taşra Hukuk Mektepleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.

Taştan, Coşkun, “20. Yüzyılın Başında Gençlik ve Düşünce Akımları; Konya’da Çıkan Yani Fikir Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Gençlik Çalıştayları I*, Konya 2014, s. 1-13.

Temo, İbrahim, *İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları*, Araba Yay. İstanbul 1987.

Tevfik, Ebüzziyâ Mehmed, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. III, Kervan Yay. İstanbul 1974.

Teziç Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yay. İstanbul 1998.

Timuçin, Afşar, *Düşünce Tarihi*, C. I, Bulut Yay. İstanbul 2010.

Tonga, Necati, “Kederli Bir Hayatın Muhasebesi: Namdar Rahmi Karatay ve Poker Destanı”, *Kumar Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay. İstanbul 2020, s. 303-318.

Topuzlu, Cemil, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İşaret Yay. İstanbul 2010.

Tugay, Asaf, *İbret Abdülhamid’e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, (Tarihsiz) İstanbul.

- Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. IV, Pars Yay. İstanbul 1972.
- Tunaya, Tarık Zafer, “Amme Hukukumuz Bakımından II. Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe “Garpcılık” Cereyanı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XIV, S. 3-4, İstanbul 1948, s. 586-630.
- , “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe “İslamcılık” Cerayarı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 19, S. 3-4, İstanbul 1954, s. 630-670.
- , *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa: Görüşler Denemeler*, Çağdaş Yay. İstanbul 1979.
- , *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yay. İstanbul 1989.
- , *Türkiye’de Siyasal Partiler*, İletişim Yay. C. I, İstanbul 1998.
- Tuş, Muhittin, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Tablet Yay. Konya 2007.
- Ubeydullah Efendi, *Kime Rey Verelim*, Matbâa-yı Hayriye, İstanbul 1328/1912-1913.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Der Yay. İstanbul 2015.
- Uçman, Abdullah, “Ziya Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Ankara 1995, s. 475-479.
- Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti ve Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2007.
- Uygur, Nermi, *Türk Felsefesinin Boyutları*, Gerçek Yay. İstanbul 1974.
- Uz, M. Ali, *Konya Âlimleri ve Velileri*, Alagöz Yay. Konya 1993.
- , *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2003.
- , “Hukuk Mektebi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. IV, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 245-246.
- , “Sivaslı Ali Kemali Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 121.
- , “Mümtaz Bahri Koru”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VI, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 144.
- , “Sivaslı Ali Kemali Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VIII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 121-122.

- Uzun, Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 2, s. 145-162.
- Uzun, Turgay, “Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, Kütahya 2015, s. 2-8.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “1908 Yılında II. Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*. C. XX, S. 77-80, Ankara 1956, s. 103-174.
- , *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Yay. İstanbul 2014.
- Üstünel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay. İstanbul 2020.
- Varlık, Bülent, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 112-125.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, “Hükümette Mantık”, *Tanin*, 5 Teşrinisani 1324/18 Kasım 1908, s.1-2
- , *Tanin*, 30 Teşrinisani 1324 / 13 Aralık 1908, s.1-2.
- , “Kanuni Esasının Tadili”, *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1327/28 Aralık 1911, s.1-2.
- , “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne yaptı?”, *Tanin*, 18-22 Şubat 1327/2-6 Mart 1912, s. 1-2.
- , “Muhtaç Olduğumuz Muhalefet”, *Tanin*, 18 Mart 1328/31 Mart 1912.
- , “Meclisi Mebusan’da”, *Tanin*, 6 Mayıs 1328/19 Mayıs 1912, s.1-2.
- , “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, C. III, S. 75, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s.355-357.
- , “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, C. IV, S. 82, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s. 44-46.
- , “On Yılın Hikâyesi”, *Yedigün*, C. VII, No:176, Temmuz 1936, s. 21-29.
- Yarcı, Güler, “Beyşehir Gölü’nden Su Getirilerek Konya Ovasını Sulama Projesi ve Finansmanı (1858-1918)”, *Su Medeniyeti Sempozyumu*, Konya-Haziran 2010, s. 254-299.

- Yaşar Semiz-Güngör Toplu, “Milli Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 12, Haziran 2017, s. 254-283.
- Yaşar, Hasan, “Çelik, Mehmet Vehbi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 323.
- , “Mustafa Lütü Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 30.
- , “Salim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. VII, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 279.
- Yavuz, Nuri, Abdullah Kara, “Bir Fikir ve Siyaset Adamı Olarak Ebüzziyâ Mehmed Tefik Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Çalışma”, *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, Hatay 2019, s. 45-52.
- Yazıcı, Nesimi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiye’sinde Postacılık” *İletişim*, S. 3. Ankara 1981, s. 137-178.
- Yenişehirli Ahmet Kemal, “İkdam Refikimizin Mütalaatı”, *Meşrik-ı İrfan*, 22 Şubat 1325/7 Mart 1910, s. 1.
- , “Köylülerimiz Ne Halde”, *Meşrik-ı İrfan*, 9 Teşrinisani 1325/22 Kasım 1909, s. 1.
- , “Mektepler Medreseler”, *Meşrik-ı İrfan*, 21 Kanun-i Evvel 1325/3 Ocak 1910, s. 1.
- , “Tenevvür Dimağı, Tekamülât-ı İçtimaiye Cümlesindendir”, *Meşrik-i İrfan*, 16 Teşrinisani 1325/29 Kasım 1909, s. 1.
- , “Terbiye-i Milliye ve Adab-ı Muaşeretimiz”, *Meşrik-ı İrfan*, 29 Teşrin-i Evvel 1325/11 Kasım 1909, s. 1.
- Yeniterzi, Emine, “Ermenekli Hasan Rüştü”, *Konya Ansiklopedisi*, C. III, Ed. Mehmet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. Konya 2012, s. 253.
- Yıldırım, Abdülkadir, “Red ve İsbât” Adlı Eseri Çerçevesinde Harpûtizâde Hacı Mustafa Lütü Efendi’nin Felsefi Görüşleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2013.
- Yıldırım, Hasan Hüseyin, *Akşehir Âlimleri*, Akşehir Gazetesi Matbaası, Konya 2011.
- Yılmaz, Mehmet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Sarayönü Havalisinde Nüfus Hareketleri”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay. Konya 2015, s. 621-655.

———, “1844 Nüfus Defterlerine Göre Konya Havalisinden Manisa’ya Göçler”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi*, Ed. Muzaffer Tepekaya-Zafer Atar, Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, Manisa 2018, s. 671-678.

Yörük, Ali Adem, “Konya Hukuk Mektebi Mezunları”, *Müteferrika-Kitabiyat Dergisi*, S. 32, İstanbul 2007, s. 319-328.

Yusuf Cerhi, “Vatandaşlar”, *Meşrik-ı İrfan*, 19 Temmuz 1326/1 Ağustos 1910, s. 3-4.

Yusuf Mazhar, “Kayıtsızlıklarımız”, *Hakem*, 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910, s. 1.

Yücel, Hasan Ali, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1994.

Yürüt, Berna, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. XXX, S. 133, Aralık-Ocak 2017, s. 365-396.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul 2000.

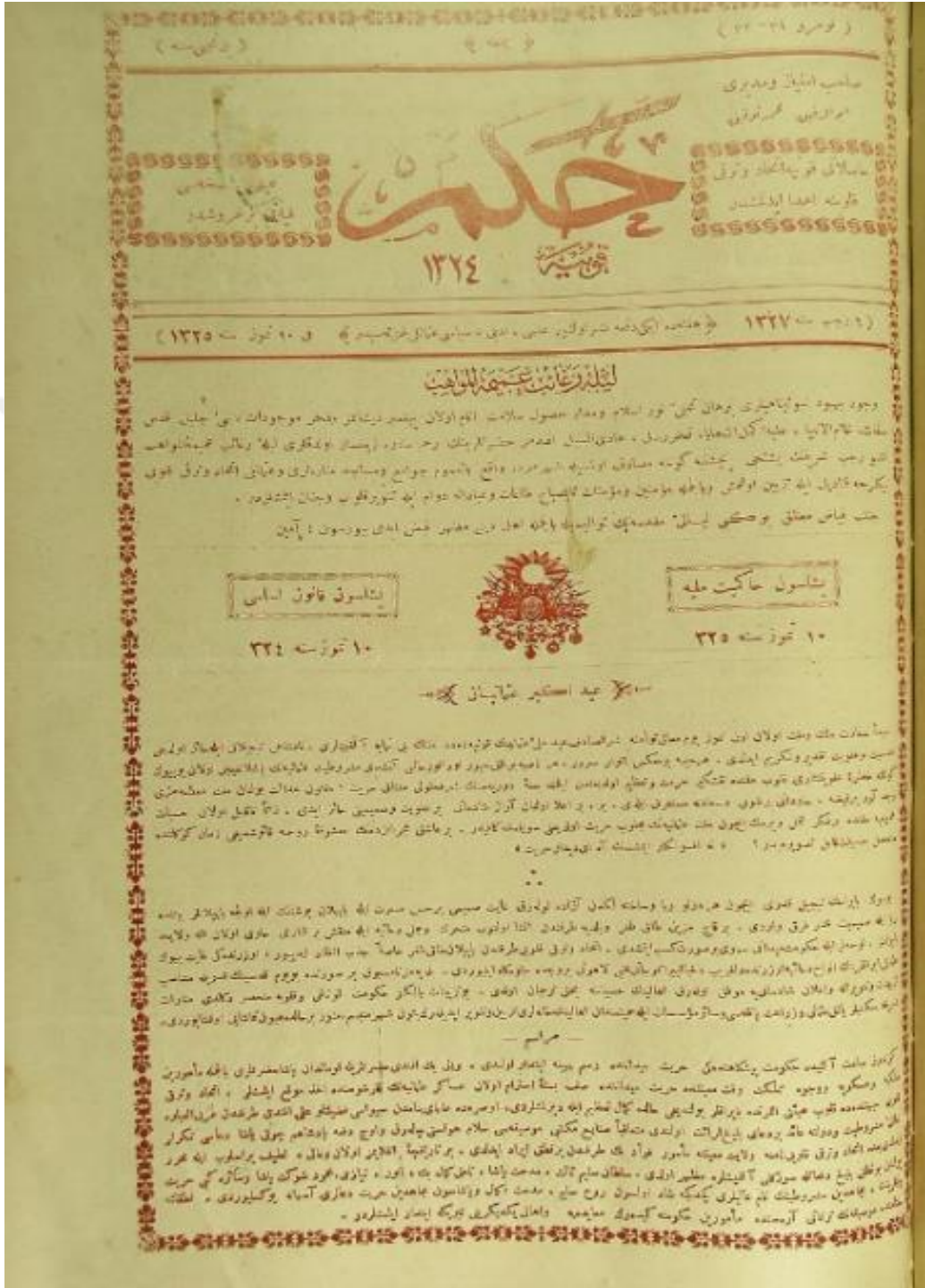
İNTERNET KAYNAKLARI

Arabacı, Caner, “İttihat ve Terakki Basını”, http://www.canerarabaci.com/makaleler/ittihat_ve_terakki_basini-sayfa_id-333-id-53542, Erişim Tarihi: 02.06.2021.

<http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/> Erişim Tarihi; 30/08/2022.

<https://www.konya.bel.tr/bldfoto/m/mevlana/mevlevilik/tesisi.html> (Erişim Tarihi: 23/06/2022).

EKLER

İkinci Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümü münasebeti ile çıkarılan Hakem gazetesi özel sayısı (10 Temmuz 1325)

ایک غریب اور آئینہ

سلکمه و منافع ملک موافق آثاره
میرزا حسن آجیلدر

قونیه

کتاب : رحمت اللہ علیہ

بکتابت مولانا محمد رفیع

پیشانیوں و امت

اساسون خانبليک حر و متروطن پيرور پادشاه

۹۰. قونۇق يۈم مەيلى

[illegible]

(نومبر ۱۳۲۷)

صاحبہ امتیاز و مدبری
ابوالحسن شریعتی
امور ادارہ و تحریر و منشی اور
مکاتیب و مطبعات و غرض
وہاں وہاں فاضل و فاضلہ
تحریر و تصنیف
مدیر اور فاضل اور فاضلہ
(تعمیم ۱۰۰ پارسہ)

چشمہ

چشمہ

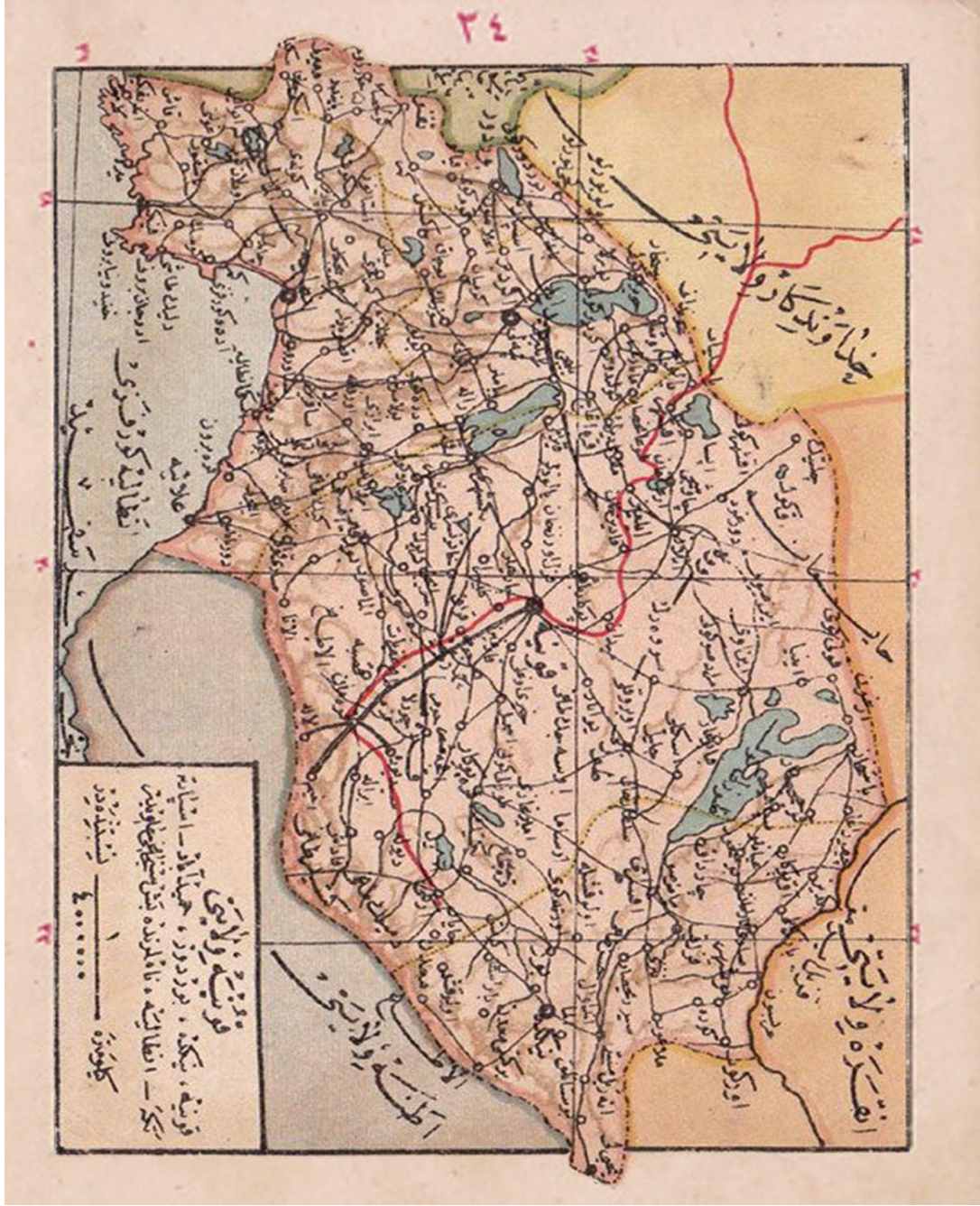
۱۳۲۴

سرمدی
شعبہ ادبیات و تاریخ
شعبہ ۱۵
شعبہ ۲۵
۱۵۰۰
آدرس: قریب جامع مسجد کربلا

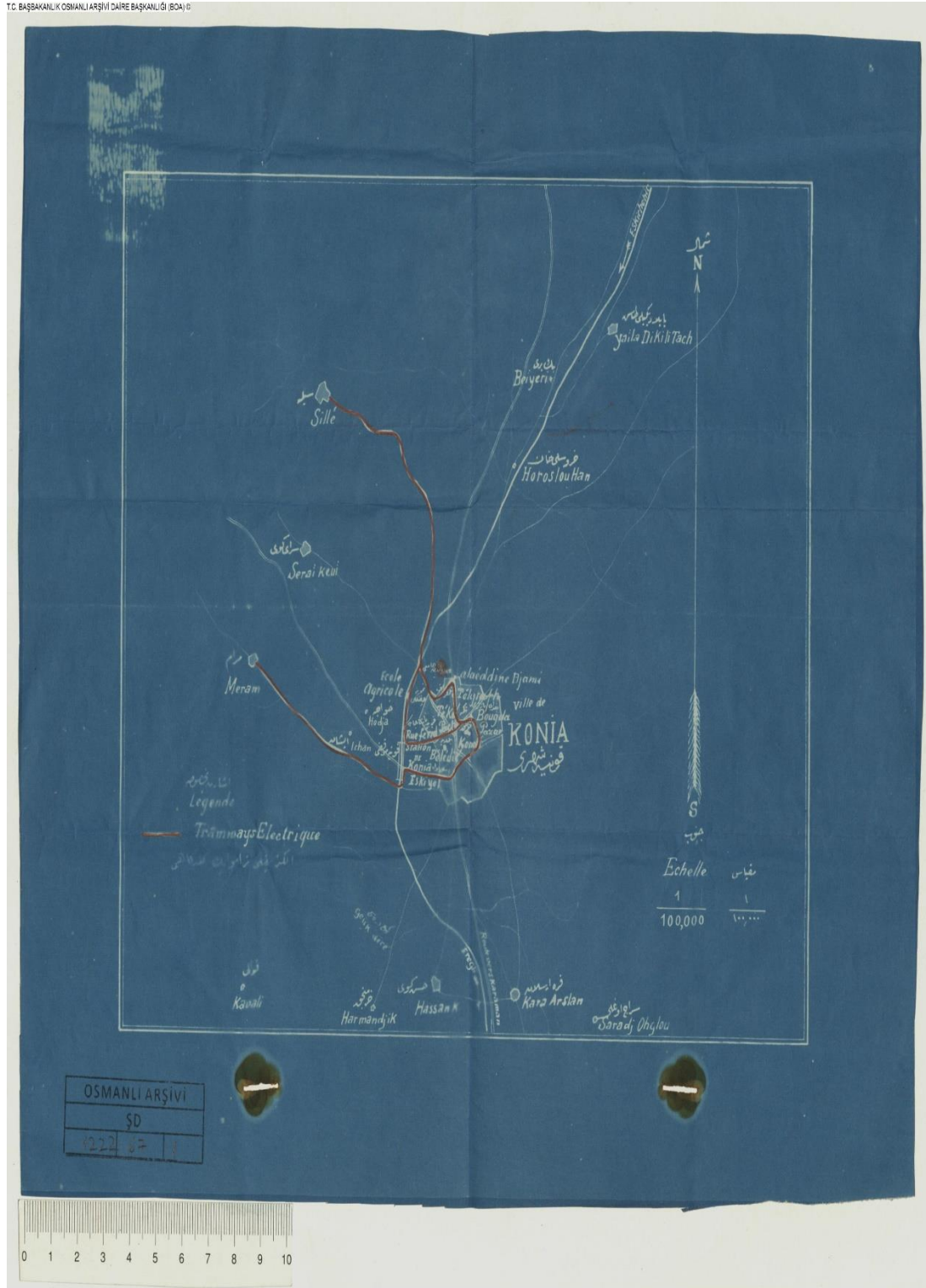
(۴۴ رجب الاخر ۱۳۲۷) (۱۳۲۵ء تا ۱۳۲۶ء) (۱۳۲۵ء تا ۱۳۲۶ء)

مقامی اتحاد کوئی حد تک تقویت پزیر کر رہا ہے۔ - دسم کشائی - شہر میں اتحاد و ترقی جمعی مرکز کی وجہ ایرانی کوئی اتحاد کوئی توجہ دینا دھونڈا رہا ہے جس سے ان اتحاد کوئی اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا قد ہی جائز نہیں ہے بلکہ حریت اور اعلیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا وہاں وہاں فاضل و فاضلہ اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا	موجودہ شہر اور تمام علاقہ وہاں وہاں فاضل و فاضلہ اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا	مقامی اتحاد کوئی حد تک تقویت پزیر کر رہا ہے۔ - دسم کشائی - شہر میں اتحاد و ترقی جمعی مرکز کی وجہ ایرانی کوئی اتحاد کوئی توجہ دینا دھونڈا رہا ہے جس سے ان اتحاد کوئی اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا قد ہی جائز نہیں ہے بلکہ حریت اور اعلیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا وہاں وہاں فاضل و فاضلہ اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا اولیٰ اتحاد کوئی توجہ دینا
---	---	---

İttihat ve Terakki Cemiyeti Konya Merkez kulübünün açılışı haberi (Hakem 29 Nisan 1325)

Konya Vilayeti Haritası (<https://www.levant.com.tr/urun/3564660/osmanlica-konya-ve-bursa-haritasi-14-5x10-5-cm> Erişim: 11.05.2023)

Konya Tramvay Hattı Haritası (BAO, ŞD, 1222/67, s. 1)

Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin Kabri (Üçler Mezarlığında Mevlana Dergâhı karşısındaki girişte hemen sağ tarafta yer almaktadır)

Sivaslı Ali Kemali Efendi (<https://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/sivasli-ali-kemali-efendi/> Erişim: 08.12.2022)

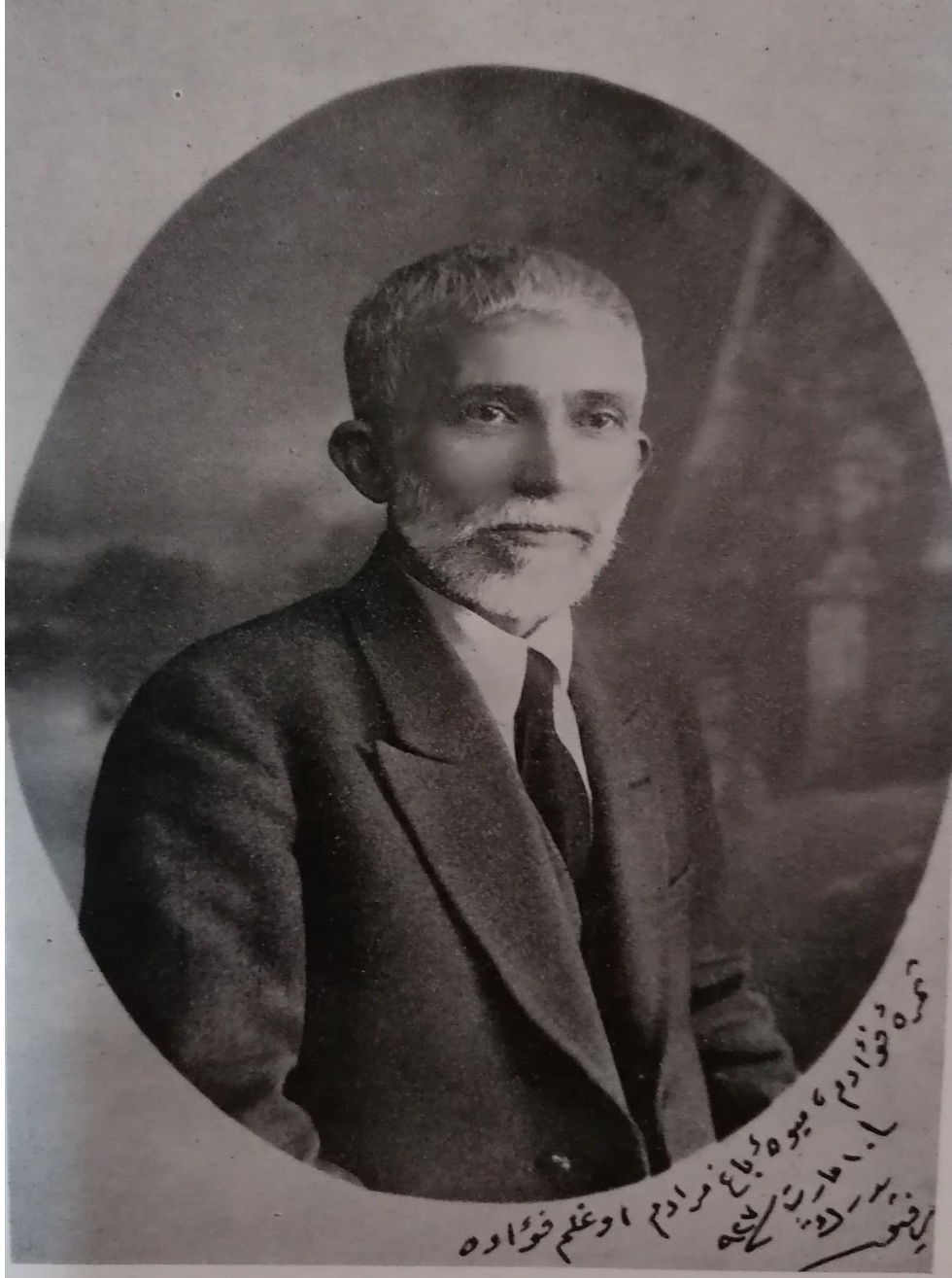
Ebüzziyâ Mehmet Tefkik Bey (TDV İslam Ansiklopedisi C. X s. 374)

Namdar Rahmi Bey (Konya Ansiklopedisi, C. 5, s.116)

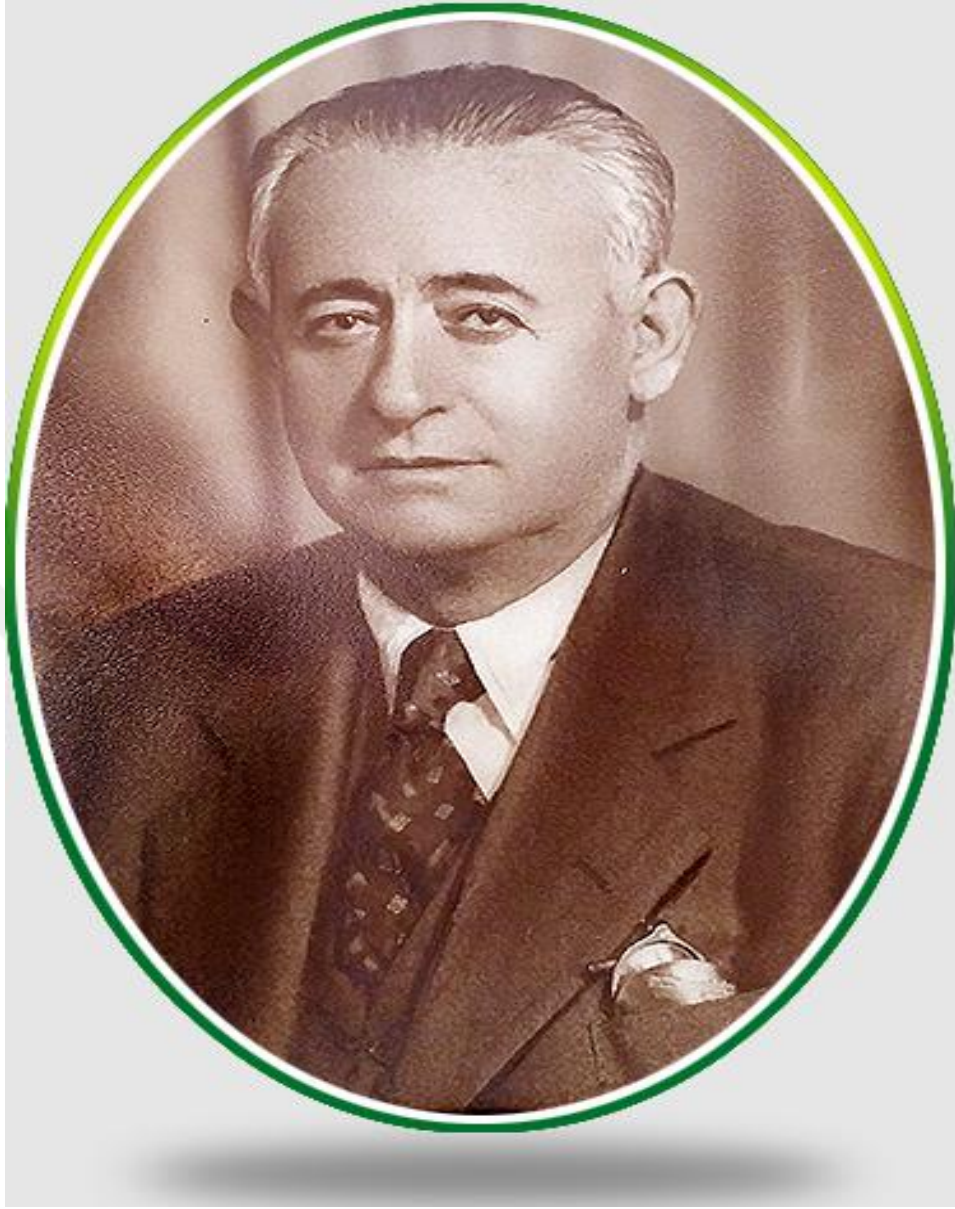
Naci Fikret Bey (Yeni Konya, 8 Ocak 1954)

Hüseyin Refik Bey (Arun, *Muallim Refik Kırış*, s.116)

Mehmet Muhlis Bey (<https://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/mehmet-muhlis-koner/> Erişim Tarihi:
08.12.2022)

Mümtaz Bahri Bey (<http://konyaveremlesavas.org.tr/dernek/kurucumuz-mumtaz-koru> Erişim Tarihi: 08.12.2022)